

OBSAH

Miroslav Dobeš – Milan Zápotocký, **Pozdní fáze kultury nálevkovitých pohárů v severozápadních Čechách: sídliště Brozany nad Ohří** – Die Spätphase der Trichterbecherkultur in Nordwestböhmen: die Siedlung Brozany nad Ohří 451–503

René Kyselý, **An analysis of osteological material from the late Funnel Beaker culture settlement in Brozany, northwestern Bohemia** – Analýza osteologického materiálu ze sídliště mladšího stupně kultury nálevkovitých pohárů v Brozanech 504–534

Dagmar Dreslerová – Jiří Waldhauser – Vojtěch Abraham – Petr Kočár – Roman Křivánek – Petr Meduna – Jiří Sádlo, **Bezdězsko – Dokesko v pravěku a laténské sídliště v Oknech** – The Bezděz – Doksy region (Northern Bohemia) in prehistory and the La Tène settlement at Okna 535–573

Petr Koscelník – Jan Kypka – Jarmila Savková, **Dobývání hradu Siónu roku 1437. Povrchový průzkum palebných postavení obléhatelů** – The capture of Sión Castle in 1437. A surface survey of the besieging army's firing positions 574–598

DISKUSE

Petr Křišťuf – Ondřej Švejcar, **Kontinuita pohřebních areálů: struktura a vývoj pohřebiště ve Velkých Žernosekách** – The continuity of burial grounds: the structure and development of the cemetery in Velké Žernoseky (North-west Bohemia) 599–617

Andrej Pleterski, **Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezí Slovanů** – Slavs and Vlachs at the gateway of Italy in the process of the ethnogenesis of the Slavs 618–641

NOVÉ PUBLIKACE

Marie Zápotocká, Miroslav Šmíd: **Kostrové a žárové pohřebiště kultury s lineární keramikou v Kralicích na Hané, střední Morava (Brno 2012)** 642–645

Jan Hasil, Felix Biermann, Tomas Kersting, Anne Klammt, Thomas Westphalen (Hrsg.): **Transformationen und Umbrüche des 12./13. Jahrhunderts. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 64 (Langenweissbach 2012)** 646–648

Michal Lutovský, **Archaeologica Pragensia 21/2012 (Praha 2012)** 648–649

Jan Bouzek, Zuzana Bláhová-Sklenářová: **Obytné stavby doby bronzové – otázky stavebního a konstrukčního vývoje (Praha 2012)** 649–650

- Petr Koscelník*, Glenn Foard – Richard Morris: The Archaeology of English Battlefields. Conflict in the Pre-Industrial Landscape (York 2012) 650–651
- Petr Sommer*, Gert Melville: Die Welt der mittelalterlichen Klöster. Geschichte und Lebensformen (München 2012) 651–652
- Petr Limburský*, Jaroslav Peška: Protoúnětické pohřebiště z Pavlova (Olomouc 2009) 652–654
- Jan Kypka*, Ranostředověká sakrální architektúra Nitrianskeho kraja. Zborník zo seminára a katalóg ku výstave (Nitra 2011) 654–655
- Jan Kypka*, Felicia Schmaedecke: Das Kloster Mariazell auf dem Beerenberg bei Winterthur. Neuauswertung der Ausgrabungen 1970–1972 im ehemaligen Augustiner-Chorherrenstift (Basel 2011) 655–658
- Jan Kypka*, Studia mediaevalia Pragensia 11 (Praha 2012) 658–660

Pozdní fáze kultury nálevkovitých pohárů v severozápadních Čechách: sídliště Brozany nad Ohří

Die Spätphase der Trichterbecherkultur in Nordwestböhmen:
die Siedlung Brozany nad Ohří

Miroslav Dobeš – Milan Zápotocký

Problém závěrečné fáze mladšího (salzmündského) stupně kultury nálevkovitých pohárů (KNP) v Čechách je zde řešen na podkladě typově i kvantitativně dostatečně reprezentativního nálezového souboru z výzkumu sídelního areálu u Brozany nad Ohří. Formy keramiky plně odpovídají tvarům diskutovaného stupně, od souborů, které toto období reprezentují, se ale ve třech znacích, jež zároveň umožňují zařazení až na samý závěr české skupiny KNP, liší: prvním je faktická absence typické „salzmündské“ vhloubené výzdoby, druhým přítomnost nových tvarů, příbuzných tvarům badenizovaných skupin KNP severně od Čech, třetím výskyt keramiky klasického stupně badenské kultury. Publikovaný soubor zároveň svědčí o dvojkoľejnosti kulturního vývoje v Čechách v období středního eneolitu, dané paralelní existencí mladší KNP a badenské kultury od jejího staršího, bolerázského stupně až do nástupu klasického stupně.

střední eneolit – severozápadní Čechy – kultura nálevkovitých pohárů – sídliště

The late phase of the Funnel Beaker culture in the North-Western Bohemia: the Brozany nad Ohří settlement site. The text deals with the topic of the final phase of the late (Salzmünder) phase of the Funnel Beaker culture in Bohemia, studied on the basis of the assemblage from the Brozany nad Ohří site, representative both in terms of type and quantity. The acquired material included pottery that may on one hand be unambiguously connected with the phase in question, but on the other hand, however, differs in some attributes from the existing assemblages representative of the phase. The presence of shapes typical for the classic phase of the Baden culture, new pottery types and actual absence of the typical “Salzmünder” incised decoration enable its classification into the very end of the Funnel Beaker culture in Bohemia. The published assemblage also attests to the continued double-track nature of the cultural evolution at the outset of the Bohemian middle Eneolithic, characteristic by the simultaneous existence of the incoming Baden culture and the outgoing Funnel Beaker culture also during the classic phase of the Baden culture.

Middle Eneolithic – North-Western Bohemia – Funnel Beaker culture – settlement

Autoři věnují studii Václavu Mouchovi k významnému životnímu jubileu

1. Úvod

Obdobím optima ve vývoji kultury nálevkovitých pohárů (KNP) v Čechách lze označit závěr jejího staršího stupně, jeho mladší, šiřemskou fázi. Osídlení v této době zasahovalo do všech regionů starého sídelního území, přičemž v sídelní struktuře se rýsuje síť centrálních míst ve formě výšinných sídlišť; do této doby spadá i unikátní čtvercové ohrazení, odkryté u Makotřas (*Pleslová-Štiková 1985*). Úroveň materiální kultury charakterizuje zdobená keramika „šiřemského stylu“, svérázná zoomorfní plastika, první doklady kovolectví i kupř. čepcovité sekeromlaty, reprezentující po estetické stránce i zpracováním

nejkvalitnější formu broušené industrie. Po tomto období, paralelním s podobně hodnocenými stupni severní a východní KNP, dochází v Čechách ke zřetelné změně poměrů. Jejím hlavním příznakem je zmenšení sídelní oblasti KNP poté, co mizí z východočeského regionu. Příčinou tohoto procesu mohl být příchod nejstarší, bolearázké fáze badenské kultury ze středního Podunají, obrysy jejíž enklávy se rýsují na Kutnohorsku a Kolínsku.

S poněkud odlišným stavem se setkáváme v severozápadních Čechách. Osídlení mladšího stupně KNP se tam projevuje nápadně slabě a také tu, na rozdíl od středních Čech, zatím zcela postrádáme stopy vlivu či přítomnosti bolearázké fáze (*Zápotocký 2008a*). Celkově nepřehledná pramenná situace tak dosud neumožňovala jeho podrobnější výzkum. Odkryv části sídelního areálu KNP u Brozany nad Ohří, ca 10 km jižně od jejího soutoku s Labem, k němuž došlo ve druhé polovině 90. let při stavbě dálnice D8, se ukázal být v tomto směru cenným podnětem.

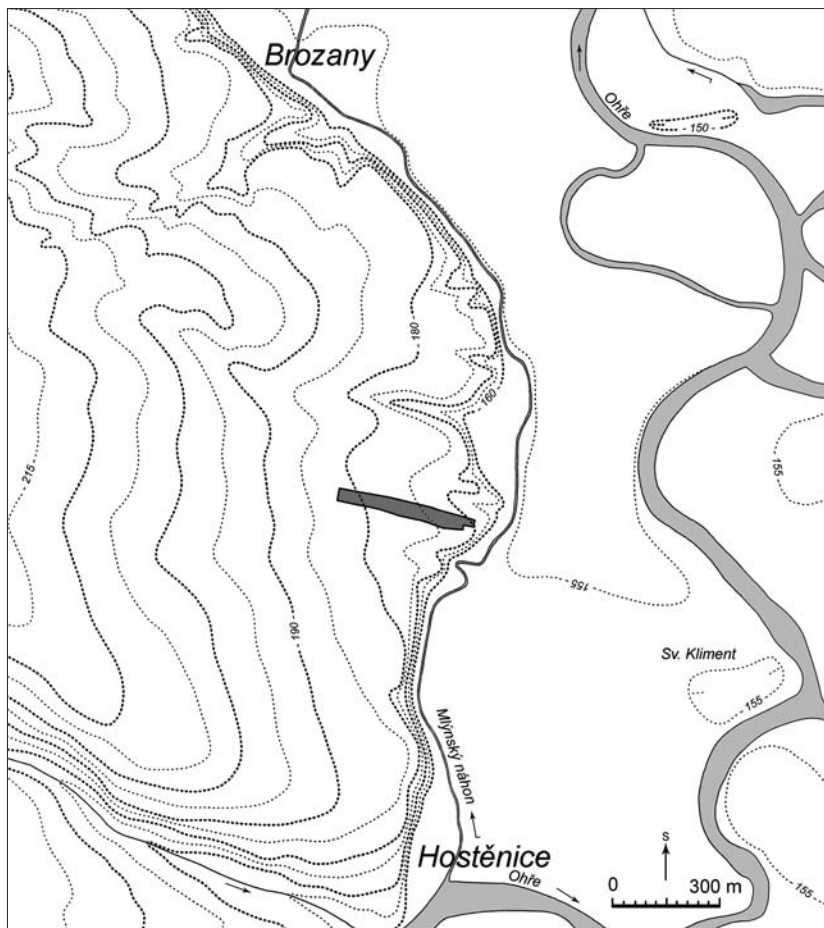
2. Výzkum v letech 1995–1997

2.1. Poloha a přírodní prostředí

Městys Brozany nad Ohří (154 m n. m.) se nachází zhruba 10 km jižně od Litoměřic, v klimaticky optimální krajině náležející k tzv. staré sídelní oblasti (*Moravec – Votýpka 2003*, fig. 26 – kategorie III). Vlastní naleziště je situováno jižně od obce na levém břehu Ohře, na terase vypínající se dnes zhruba 15 m nad její hladinou, v nadm. výšce 170–180 m (střed naleziště: ZM 02-433, 463 mm od západní sekční čáry, 248 mm od jižní s. č.). Převýšení nad řekou mohlo být v pravěku vyšší, neboť mocnost holocénních nivních náplav se na dolní Ohří pohybuje mezi 2–6 metry (*Balatka – Sládek 1975*, 50). Směrem do zázemí, na Z, terén stoupá zhruba v dvoustupňovém úhlu, jeho expozice je tedy východní. Hrana terasy, probíhající severojižním směrem, je rozbrázděna celou řadou rovnoběžkově orientovaných roklí, vyplněných fluviálními, převážně písčitymi sedimenty holocénního stáří (geologická mapa 1 : 25 000, list M-33-53-C-b, knihovna ČGS, inv. 4809–4812, autor V. Šibrava), které mohou indikovat dřívější vodoteče, a tím i dostupné zdroje vody – ostatně vzdálenost k nivě s meandrující řekou nepřesahuje 100 m. Rokle zároveň vytvářejí s hranou terasy více či méně výrazná nároží či výběžky, které umocňují strategické parametry místa (*obr. 1–2*). Z pohledových krajinných dominant na S a SV zřetelně vyčnívají geometricky pravidelné vrcholy Českého středohoří, z okraje terasy je na JV dobře vidět nezaměnitelná silueta Řípu.

Z geologického hlediska lokalita leží na samém východním výběžku Klapské tabule, kryté akumulacními tvary pleistocénních teras, které se vyvyšují nad přiléhající Oharskou nivu – holocénní fluviální akumulacní rovinu při nejdolejší Ohří (*Demek – Mackovčín a kol. 2006*, 220, 326). Mezi Hostěnicemi a Brozany jsou pokryty až 20 metry spraší risského a würmského stáří, které se tam vyvinuly ve třech pokryvech (*Balatka – Sládek 1975*, 53). Minerálně bohaté spraše tak spolu s ostatními parametry předurčily hranu terasy mezi intravilány obou sídel k trvalejšímu osidlování již od počátků zemědělského pravěku.

Geobotanická rekonstrukce potenciální přirozené vegetace předpokládá na terase pokryv sestávající z černýšové dubohabřiny, s dominujícím dubem zimním a habrem, provázenými často lípou, dole u řeky topolovou doubravu, čili třípatrový porost s převažujícím dubem letním a topolem černým (*Neuhäuslová a kol. 1998*, 71–73, 85–89 + příložená mapa). Na sušší a teplejší klima a pravděpodobný výskyt otevřené krajiny stepního rázu v okolí lokality poukazují nálezy kavylu (viz níže).

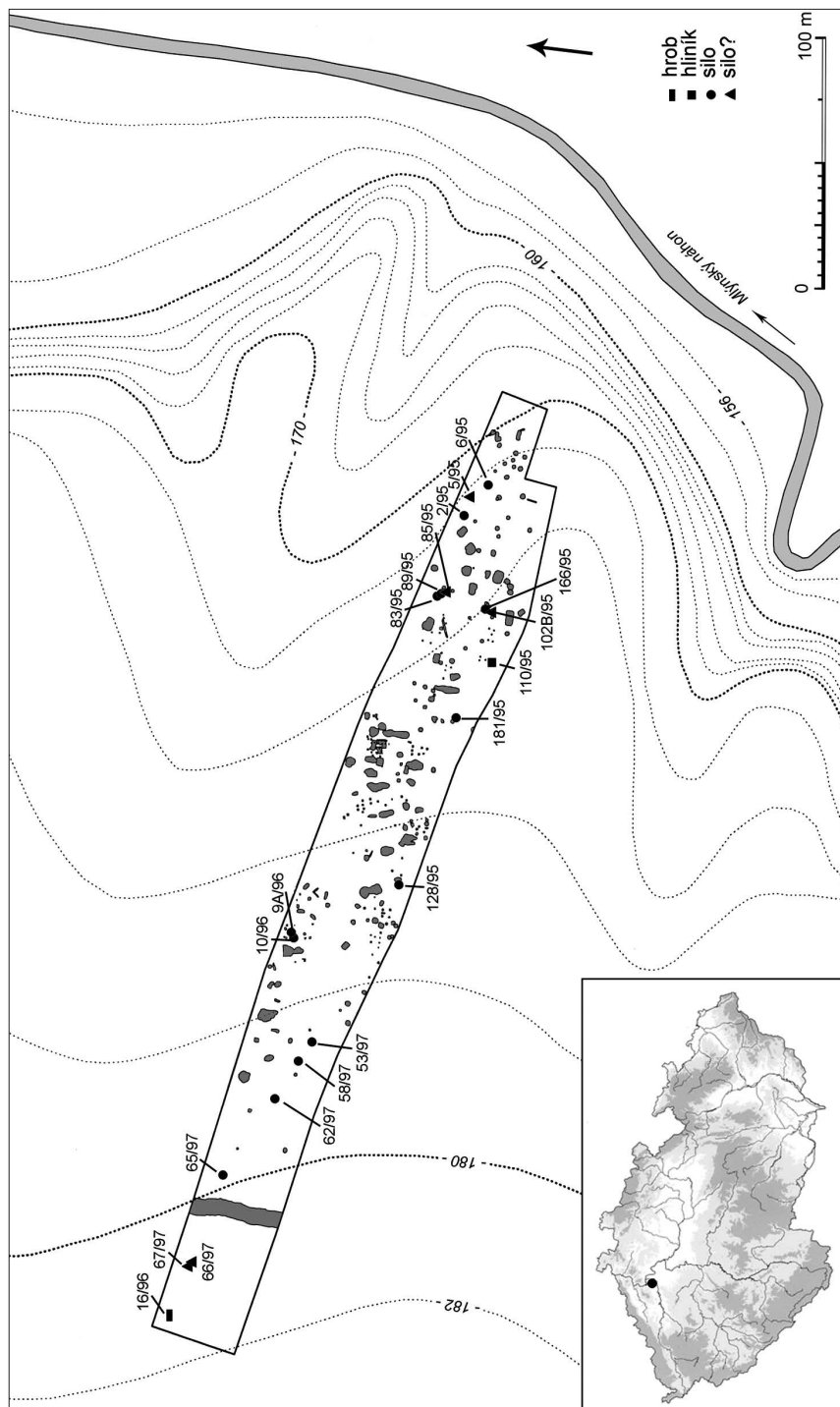

Obr. 1. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Levobřeží Ohře mezi Brozany a Hostěnicemi s vynesenu plochou výzkumu v trase dálnice D8 (šedým tónem zvýrazněná plocha). Výškopis a vodopis na podkladě ZM 1 : 10 000, listu 02-43-18, rekonstruoval M. Dobeš. Výšek upravila B. Hružová.

Abb. 1. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Linkes Ohře Flussufer zwischen Brozany und Hostěnice mit der Grabungsfäche in der Autobahntrasse D8 (durch Grauton ausdrucksvoll gestaltete Fläche).

2.2. Nálezová situace a průběh výzkumu

Záchranný archeologický výzkum Ústavu archeologické památkové péče v Mostě, vyvolaný stavbou dálnice D-8, probíhal v letech 1995–1997. Kromě M. Dobeše se na něm podíleli D. Koutecký, O. Kotyza (muzeum Litoměřice) a v posledním roce rovněž M. Půlpán a M. Sýkora. Plochu při hraně ohřecké terasy, s očekávanou (a výzkumem potvrzenou) extrémní hustotou archeologických objektů, bylo možné zkoumat již v rámci zakládání mostu přes Ohří v l. 1995–1996. V r. 1997 byl prokopán úsek dále od řeky, při silnici z Brozan do Hostěnic, kde hustota archeologických objektů postupně slábla. Celkem byla prozkoumána plocha o výměře zhruba 1,5 ha (Dobeš 1997; 1998; 2010).

Obr. 2. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Plán výzkumu vyneseny na podkladu výškopisu a vodopisu převzatém ze ZM 1 : 10 000, listu 02-43-18. Značkami a numericky jsou vyznačeny objekty kultury nálevkovitých pohárů, šedým tónem ostatní zkoumané archeologické objekty. Sestavili M. Dobeš a B. Hružová.
 Abb. 2. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Plan der Grabung gestaltet auf Grundlage des Höhennetzes und Wasserretzes übernommen vom der Landkarte 1 : 10 000, Blatt 02-43-18. Durch Kennzeichen und numerisch sind die Objekte der TBK markiert, durch Grauton sind die restlichen untersuchten archäologischen Objekte markiert.

Tři roky probíhající výzkum zachytil celkem na 270 objektů, včetně kúlových jamek. Jeho záchranný charakter, četnost objektů a velikost plochy nedovolily provádět odkryv již od podomnicí. Nahrubo skrytý terén se proto dočišťoval na úroveň podloží buldozerem v několika časových sledech, přičemž nakonec byly skryty a zkoumány i plochy dřívě sloužící jako deponie nahrnuté ornice. Lze říci, že pozornosti jistě neunikly všechny větší objekty, které se zahlubovaly do podloží, naopak lze předpokládat významnější ztrátu jamek mělčích, zejména kúlových.

Již od počátku výzkumu bylo zřejmé, že vzhledem k přírodou nabízeným příznivým podmínkám k životu pŕjde o standardní polykulturní lokalitu. Kromě níže diskutovaného sídliště KNP naleziště poskytlo stopy aktivit nositelů kultury s keramikou lineární (celkem 33 zahloubených sídlištních objektů, převážně stavebních jam, ale též tzv. obětních žlábků, a minimálně dvě torza pŕdorysů dlouhých domů), únětické (13 jam, převážně sil), mohylové (8 jam) a knovízské (14 jam). Osídlení v místě uzavřelo sídliště z pozdní doby halštatské až časně doby laténské, reprezentované devíti polozemnicemi a dalšími 25 objekty.

V mladší době bronzové, příp. později, v době halštatské až časně laténské, byla lokalita prokazatelně opevněna příkopem, vzdáleným ca 350 m od hrany terasy (obr. 2: č. obj. 68/97, šedý pruh probíhající severojižním směrem přes celou zkoumanou plochu).¹ Od úrovně skrývky se zahluboval 160–180 cm a vyznačoval se plochým dnem s poměrně ostrým nasazením prakticky kolmých stěn. V jeho zásypu se našly drobné střípky, některé rámcově datovatelné do doby bronzové, přesnější chronologické určení umožnila zhruba polovina mísy kultury knovízské, objevená ve sprašovém klínu na dně při vnitřní hraně příkopu. Podle geofyzikálního měření (*Křivánek 2010*, 16) příkop končil jižním a pravděpodobně i severním směrem zhruba po 100 metrech v údolích či stržích s dnes již zaniklými vodotečemi, které tekly do Ohře paralelně s trasou dálnice. Lze se jen dohadovat, zda fortifikace z mladšího pravěku využila (a případným prohloubením zpola zaneseného staršího příkopu zcela zničila) předchozí fortifikaci ze starší doby bronzové či eneolitu.

2.3. Objekty a nálezy

V příložené kresebné dokumentaci objektů (obr. 3–7) jsou jejich výplně kódovány následovně: 0 – bez popisu, neznámá; 1 – černohnědá sypká; 2 – černohnědá kompaktní; 3 – hnědošedá sypká; 4 – hnědošedá kompaktní; 5 – hnědočerná sypká; 6 – hnědočerná kompaktní; 7 – šedoohnědá sypká; 8 – šedoohnědá kompaktní; 9 – šedá popelovitá; 10 – šedočerná sypká; 11 – světle šedá sypká; 12 – žlutošedá až šedožlutá; 13 – hnědá až hnědožlutá kompaktní; 14 – spraš probarvená; 15 – mazanice; 16 – hlinitá propálená; 17 – uhlíkatá; 18 – popel. Z hlediska struktury byly všechny vrstvy hlinité až jílovité, šterkopisková či kamenitá frakce vzhledem k charakteru podloží (spraš) nebyla zastoupena. – Svrchní pŕdorysné rozměry objektů udávány v rovině skryté plochy, resp. jejich hloubky měřeny od ní.

Zkratky použité při popisu keramiky KNP (srov. *Kalferst – Zápotocký 1991*, pozn. 1 na str. 379, obr. 17): d – dno; h – hrdlo; o – okraj; ORN – výzdoba; pl – plece; sp – spodek; t – tělo nádoby (bez bližšího určení); vd – vŕdút; zl. – zlomek, střep. Z nich jsou vytvořeny zkratky složené, udávající stupeň dochování nádob či částí (fragmentů), kupř.: 1 zl. o-sp = zlomek, jehož profil sahá, či jej lze rekonstruovat, od okraje po spodek nádoby.

Tvary nádob identifikované v souborech z Brozan a jejich řazení v textu: 1 nálevkovité poháry (o-dm. ≤ 260 mm) a nálevkovité hrnce (o-dm. > 260 mm), 2 koflíky, 3 džbány, 4 mísy, 5 amfory, 6 osudí, 7 zásobní hrnce (s okrajovou lištou /o9, 10, 101, 102/ či bez ní), 8 ostatní tvary: láhve s límcem, bubny, zoomorfní a antropomorfní nádoby, miniaturní nádoby a d.; 9 tvar? (zlomky či části profilované, okraje, dna, atypické).

Okraje (o): 1 oblý; 11 dto, vně lištovitě zesílený; 12 dto, na vnitřní straně lištovitě zesílený; 2 přihrocený; 22 dto, na vnitřní straně lištovitě zesílený; 3 vodorovně rovně seřiznutý; 31 dto, vně lištovitě zesílený; 32 dto, na vnitřní straně lištovitě zesílený; 35 šikmo

¹ Stopy valu výzkum nezachytil. K zániku případné nadzemní fortifikace pravděpodobně došlo již v dávných dobách, jelikož parcelační obraz stabilního katastru neposkytuje sebemenší náznak jejího dochování k polovině 19. století.

rovně dovnitř seříznutý; 7 vně ovalený; 8 s úzkou lištou pod okrajem; 9 s okrajovou lištou úzkou (š. ≤ 1 cm); 10 s okrajovou lištou š. ≥ 1 cm hladkou; 101 prstovanou, důlkovanou, 102 nehtovanou, 103 kolkovanou. V popisu jsou uváděny všechny druhy okrajů, s výjimkou okrajů o1 – obých, které jsou běžné.

Dna (d): 1 s přímým kónickým přídním; 2 s prohnuté kónickým přídním; 3 nožkovité odsazené; 4 se zaobleným obvodem.

Rozměry: v. – výška, d. – délka, š. – šířka, dm. – průměr.

Povrch, úprava (p): p1 leštěný; 2 hlazený; 21 jemně hlazený se stopami přešetění, či ořelé leštění; 25 ledabyle, nerovně hlazený; 20 ořelý, korodovaný; 3 drsný; 31 jemně blátitý; 4 blátitý; 5 dto prstovaný; 6 dto špachtlovaný; 7 slámovaný; 8 voštinovaný; kupř. p1(h)-4(t) = hrdlo leštěné, tělo blátité zdrsňené. – V popisech u třídy „Tvar?“ kvalita povrchu uvedena jen v případech, pokud jiná než p1, p2, 21, 25. Při popisu sekeromlatů použito typové určení a kód profilů podle *Zápotocký 1992*, Abb. 3.

Objekt 2/95

Nepravdělně kruhový objekt s nálevkovitým ústím, kónicky se zahlubujícím spodkem a plochým dnem; průměr 300 × 260, resp. u dna 225 × 250, při hloubce 200 až 225 cm (výzkum VI.–VII. 1995, M. Dobeš, D. Koutecký). – Výplň: v horní části černohnědá kompaktní hlína (2), při bocích provázaná klíny sekundárně přemístěné žluté spraše (14), v dolní polovině objektu hnědočerná kompaktní hlína promísená proplásky spraše (6 + 14), ca 50 cm nade dnem proložená vrstvičkou rozplavené mazanice s uhlíky (15 + 17). Stěny objektu se v dolní polovině objektu zachovaly v intaktní podobě, o čemž svědčí jejich do červena propalený povrch (symbol čv na plánu). Podloží: spraš. Nálezy zjištěny ve všech úrovních výplně, nevyrazná většina však v její spodní části. *Obr. 3*. Funkční interpretace: sílo (ve svrchní části tvarově silně deformované erozí).

V polovina, horní vrstva (př. č. 194/95):

Nálevkovitý hrnec: 1 zl. o-h, o1, p21, o-dm. 320 mm.

Tvar?: okraje: 4 zl. o1; 2 zl. o3. – Dna: 1 zl. d1; 1 zl. d2. – Atyp.: ca 120 zl. t, převážně drobných.

Intruze: 1 zl. tuhovaný (ml. doba bronzová – d. halštatská).

Nekeramické nálezy: mazanice – drobné omlěté až ostrohranné úlomky o max. průměru 6 cm, hmotnost 140 g.

V polovina, hl. 180 cm – dno (př. č. 213/95):

Nálevkovité poháry: 2 zl. h-vd, vd-sp, p1, *obr. 8: 10*.

Nálevkovitý hrnec: 3 zl. o-h, o12, p1, o-dm. 260 mm, *obr. 8: 4*.

Koflík/džbán?: 1 zl. ucha páskového, š. 22 mm, p21.

Amfora: 1 zl. vd, ucho š. 24 mm, p25, *obr. 8: 16*.

Zásobní hrnce: 2 zl. o-t, o101, p2; část (4 zl.) o-h, o10, reparační otvor dm. 10 mm, p21, *obr. 9: 5*.

Tvar?: okraje: 2 zl. o1; 2 zl. o3. – Dna: 3 zl. d1; 1 zl. d4. – Atyp.: ca 65 zl. t.

Nekeramické nálezy: mazanice – porézní ostrohranné úlomky s vysokým podílem otisků plev a řezanky (patrně výmaz stěn), max. rozměr 10 cm, též s otisky prutů o průměru ca 2 cm, hmotnost 730 g; kosti zvířecí²; uhlíky (neidentifikovány).

Z polovina, hl. 0–80 cm (př. č. 209, 323/95):

Koflík: 1zl. o-sp, o1, na plecích plochý kruhovitý pupek, o-dm. 120 mm, p21, *obr. 8: 2*.

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o7, p25, *obr. 8: 17*; 1 zl. o-t, o10, p25; 2 zl. o-t, o101, p25.

Tvar?: okraje: 1 zl. o1. – Atyp.: ca 80 zl. t.

Nekeramické nálezy: mazanice – drobné omlěté úlomky, max. rozměr 5 cm, hmotnost 30 g; kosti zvířecí; štípaná industrie³.

Z polovina, vrstva 1 (př. č. 224/95):

Nálevkovitý hrnec: 1 zl. o-h, hrdlo přímé, p21.

Miska oble kónická: 1 zl. o-t, o1, p25.

Tvar?: okraje: 1 zl. o1. – Atyp.: ca 45 zl. t.

Nekeramické nálezy: kosti zvířecí, štípaná industrie.

Z polovina, vrstva 2 (př. č. 227, 239/95):

Nálevkovité poháry: 2 zl. h-vd, p21, *obr. 8: 8*; 1 zl. h-sp, kořen pupku, vd-dm. 180 mm, p25, *obr. 8: 5*.

Džbán: část (ca 20 zl.) h-d, hrdlo měkce odsazené, výrazná výduť zčásti až oble dvojkónická, páskové ucho š. 30 mm, p21, d1, zach. v. 165 mm, d-dm. 70 mm, *obr. 8: 13, 22: 7*.

Amfora?: 1 zl. t, pupek polokulovitý dm. 26 mm, p21, *obr. 8: 15*.

Misa (?) dvojkónická: 1 zl. vd, výduť ostře lomená, ORN řádek trojúhelníkovitých dvojpíchlů, p2, *obr. 8: 11*.

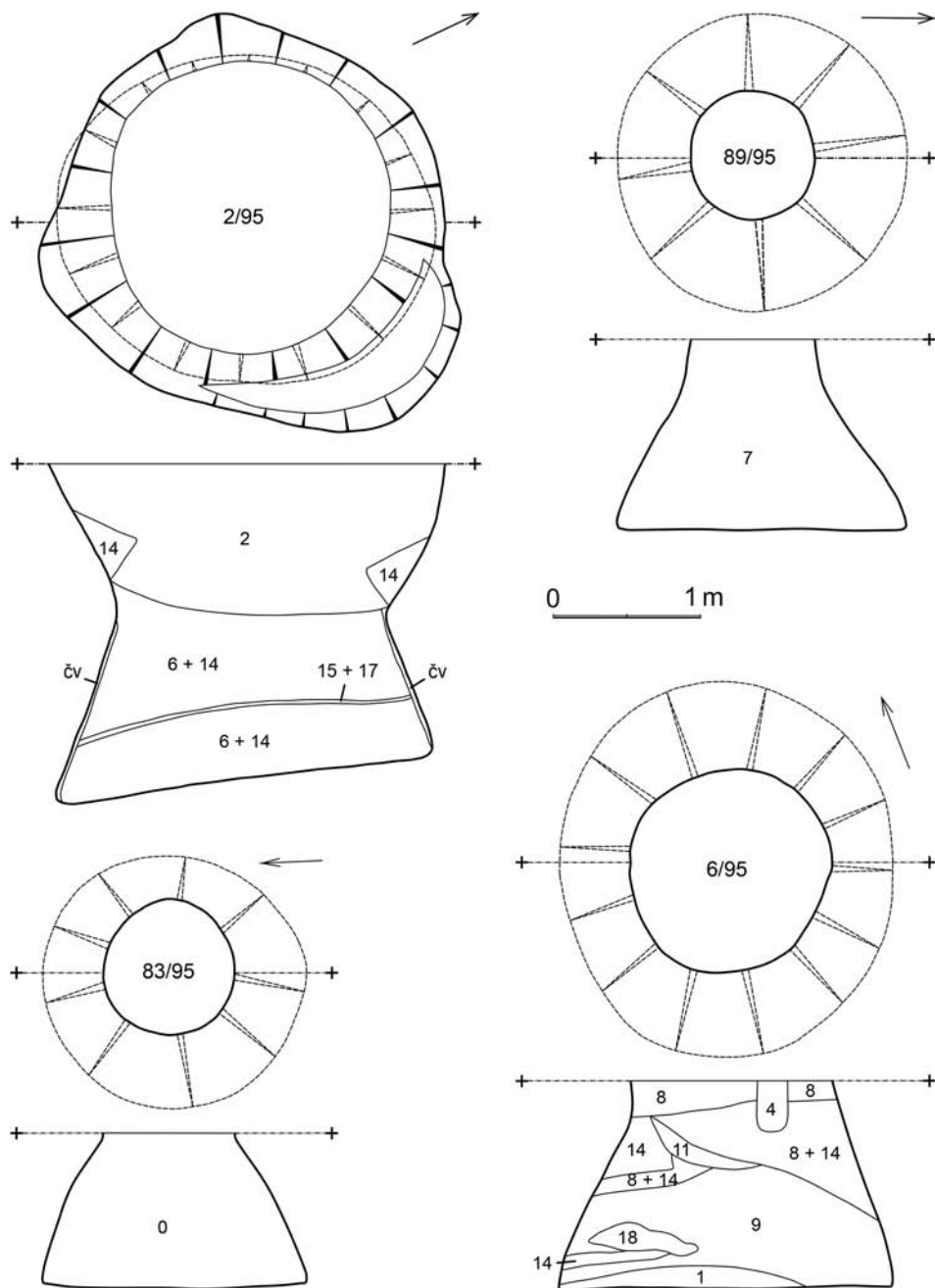
Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o101, p25, *obr. 9: 1*; 1 zl. o-t, o10, p25, *obr. 8: 18*; 9 zl. o-t, o10, p21; 3 zl. o-t, o101, p25; část (2 zl.) o-t, o102 s pupkem, p25, o-dm. 240 mm, *obr. 9: 7*.

Tvar?: okraje: 1 zl. o3. – Dna: část (2 zl.) d1, d-dm. 116 mm; 1 zl. d1; část (2 zl.) sp-d, d2, d-dm. 105 mm. – Atyp.: ca 180 zl. t.

Nekeramické nálezy: mazanice – ostrohranný zlomek s otiskem pūlené kulatiny či prkna, max. rozměr 12 cm, a další úlomky,

² Viz *Kyselý 2013*.

³ Štípaná industrie bude publikována S. Venclem.

Obr. 3. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Objekty KNP 2/95, 6/95, 83/95 a 89/95. Kódování vrstev viz kap. 2.3. Obr. 3–6 na podkladě terénních plánů překreslil M. Dobeš, upravila B. Hružová.

Abb. 3. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Objekte der TBK 2/95, 6/95, 83/95 und 89/95. Kodierung der Schichten siehe Kap. 2.3.

hmotnost 570 g; kosti zvířecí; kostěná industrie; štípaná industrie; zlomky zuhelnatělých osin kavylu (*Stipa* sp.)⁴, nalezené v hl. 175 cm; uhlíky (neidentifikovány).

V a Z polovina, spodní vrstva (př. č. 199, 266/95):

Nálevkovitý hrnec: 1 zl. o-h, o32, p2, o-dm. 320 mm, *obr. 8: 1*.

Koflíky/džbány?: 1 zl. h-sp, výrazná vřídla, vd-dm. 120 mm, *obr. 8: 6*; 2 zl. páskových uch š. 19 a 21 mm, p21, *obr. 8: 3*.

Džbány/amfory?: 1 zl. h-pl, spodní část páskového ucha š. 32 mm, p21, *obr. 8: 7*; 1 zl. páskového ucha extrémně širokého (badenská k.), š. ucha 62 mm, p21, *obr. 8: 9*.

Amfory: 1 zl. vd, ucho prožlábnuté, š. 31 mm. – Z amfor?: 1 zl. t., plochý pupek dm. 26 mm, *obr. 8: 14*; 1 zl. t, nepravidelně polokulovitý pupek, p25.

Osudí (?): 1 zl. o-h, o3, p21, o-dm. 280 mm, *obr. 8: 12*.

Zásobní hrnce: část (3 zl.) o-t, o103, pupek, p2, o-dm. 160 mm, *obr. 9: 2*; 1 zl. o-t, o101, o-dm. 260 mm, p25, *obr. 9: 4*; 1 zl. o, o101, 21, *obr. 9: 3*; 8 zl. o-t, o101, p2, 25.

Tvar?: okraje: 4 zl. o1; 2 zl. o3; 1 zl. o-h. – Dna: 5 zl. d1; 7 zl. d2; 1 zl. d2 silnostěnný, p2, *obr. 9: 6*; 6 zl. dx; 1 dno dx, d-dm. 120 mm. – Atyp.: ca 210 zl. t.

Přeslen níže kónický, na spodní straně ORN skupiny paprskovitých rýh (2× 1 rýha, 3× 2–3 rýhy), p21, dm. 60 mm, *obr. 9: 8*. *Nekeramické nálezy*: mazanice – drobné omlété úlomky o max. rozměru 6 cm, hmotnost 80 g; štípaná industrie; zlomky zuhelnatělých osin kavylu (*Stipa* sp.).

Objekt 5/95

Nepravidelně oválný objekt s kónicky se zahlubujícími stěnami a nerovným dnem; d. 185, š. 150, hloubka v místě kruhové sníženiny v severní části 60 cm (výzkum VI. 1995, M. Dobeš). – Vyplně: v horní části černohnědá jílovitá hlína (2), oddělená od spodní šedohnědé kompaktní (8) sprašovým klínem (14), či šedohnědou hlinou s čočkami spraše (8 + 14). Podloží: spraš. Větší počet nálezů zjištěn v horní části objektu. *Obr. 4*.

Funkční interpretace: silo (spodek).

S polovina, hl. 0–dno (př. č. 97/95):

Koflík/džbán?: 1 zl. ucha páskového, p21, š. 23 mm.

Osudí: 2 zl. o-h, o12, p21, o-dm. ca 300–400 mm, *obr. 9: 10*.

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o101, pupek, p25, o-dm. 300 mm, *obr. 9: 11*; 1 zl. o-t, o101, p25.

Tvar?: okraje: 3 zl. o1. – Dna: 2 zl. d1. – Atyp.: 21 zl. t.

J polovina, vrstva 1 (př. č. 175, 178/95):

Nálevkovitý pohár: 1 zl. h-vd, p20, *obr. 9: 9*.

Zásobní hrnec: 1 zl. o-t, o101, p25.

Tvar?: dna: 2 zl. d1; 1 zl. dx. – Atyp.: 13 zl. t.

Nekeramické nálezy: štípaná industrie.

J polovina, vrstva 2 (př. č. 176/95):

Tvar?: dna: 1 zl. d2, d-dm. 55 mm.

Nekeramické nálezy: kosti zvířecí.

Objekt 6/95

Kruhový objekt s kónicky se silně zahlubujícími stěnami a plochým dnem; průměr 135, u dna 225 × 250, hloubka 140 cm (výzkum VI. 1995, M. Dobeš). – Vyplně složena z více vrstev. V horní části šedohnědá kompaktní hlína (8), níže lehce promísená spraš (8 + 14), či přecházející ve světle šedou sypkou hlinou (11). Svrchní vrstvy byly při bocích někdy provázené klíny sekundárně přemístěné špinavě žluté spraše (14) a při povrchu narušeny blíže nedatovaným zásahem v podobě vkopu po kúlové jámě, vyplněným hnědošedou kompaktní hlinou (4). Zásyp dolní poloviny objektu sestával z šedé popelovité hlíny (9), místy přecházející v popel (18), případně ze sprašového proplásku (14). V části objektu na dno nasadala černohnědá sypká hlína, nepříliš mocná (1). Podloží v místě tvořila spraš. Většina nálezů vyzvednuta ze spodní části objektu (tj. z vrstvy značené číslem 9 a níže). *Obr. 3*. Funkční interpretace: silo.

J polovina, hl. 0–dno (př. č. 98–113/95):

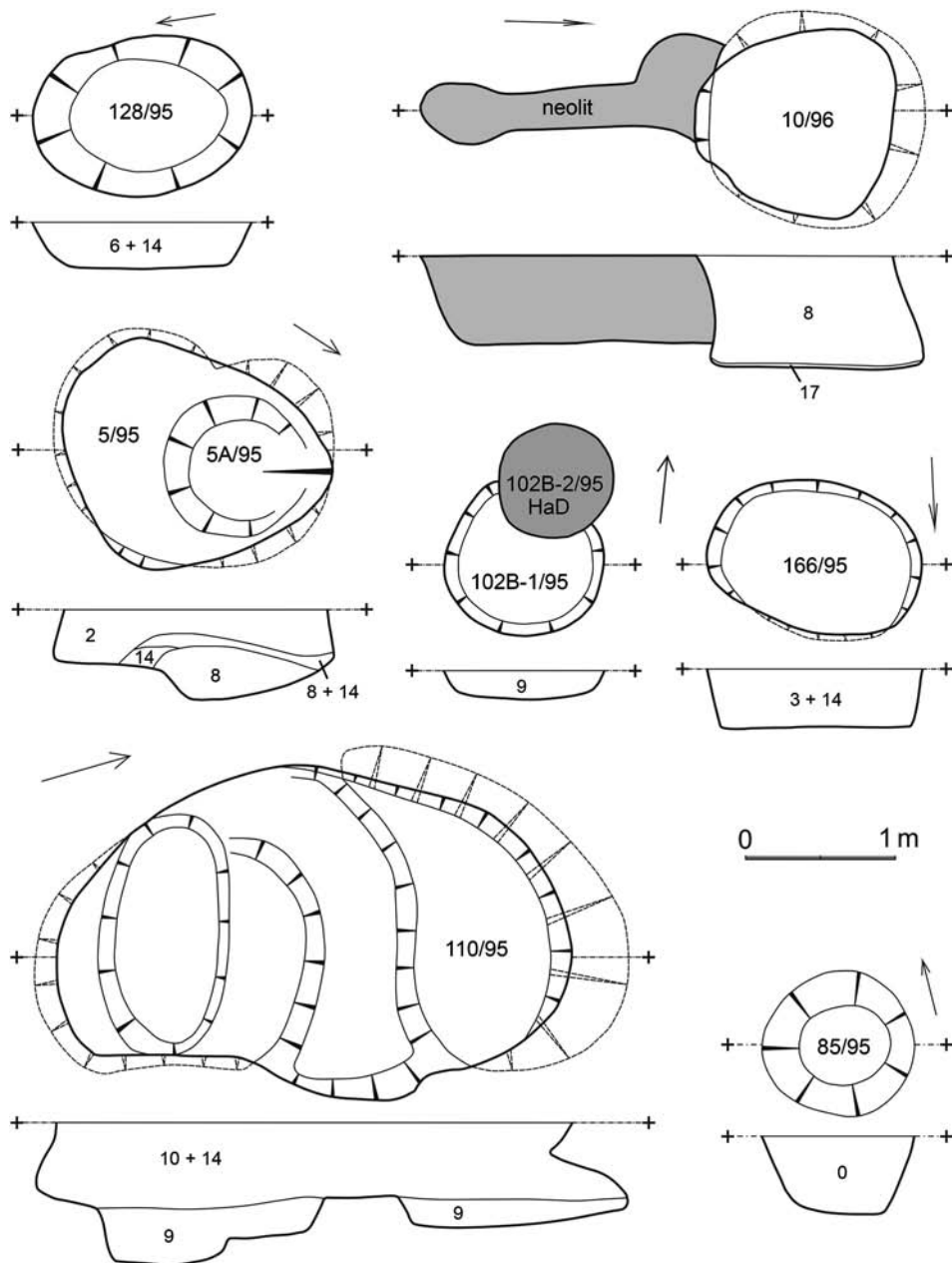
Nálevkovité poháry: část (2 zl.) o-h, o2, p1, o-dm. 140 mm, *obr. 9: 13*; 1 zl. o-h, o12, p21, o-dm. 220 mm, *obr. 9: 14*; dto, p1, o-dm. 220 mm, *obr. 10: 1*; dto, p21, o-dm. 160 mm, *obr. 10: 2*.

Nálevkovité hrnce: část (2 zl.) o-pl, o32, hrdlo odsazeno mělkým žlábkem, pupík, p1, o-dm. 260 mm, *obr. 9: 12*; 1 zl. o-h, o3, p21, o-dm. 260 mm, *obr. 10: 7*.

Koflík: 1 zl. h-sp, p21, vd-dm. 100 mm, *obr. 10: 4*.

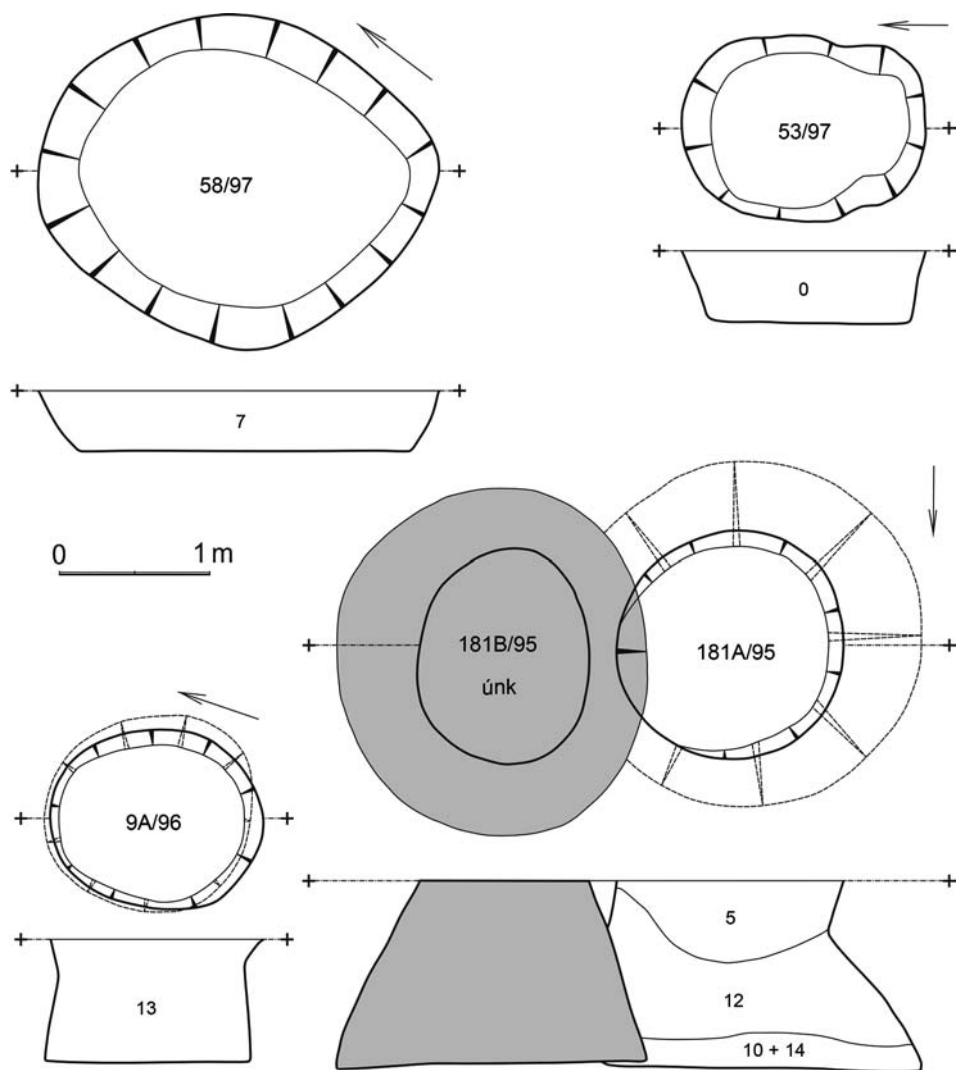
Amfory: 1 zl. h-pl, ORN hrdlo odděleno úzkou nehtovanou lištou, p1, *obr. 10: 12*.

⁴ Za laskavé určení autoři děkují P. Pokornému.

Obr. 4. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Objekty KNP 5/95, 85/95, 102B-1/95, 110/95, 128/95, 166/95 a 10/96. Kódování vrstev viz kap. 2.3; šedým tónem vyznačeny jámy narušující (halštatská jamka 102B-2/95) či narušované (neolitická jáma 10/96) objekty KNP.

Abb. 4. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Objekte der TBK 5/95, 85/95, 102B-1/95, 110/95, 128/95, 166/95 und 10/96. Kodierung der Schichten siehe Kap. 2.3, durch Grauton markiert sind Objekte von anderen archäologischen Kulturen die die Objekte der TBK störten (jüngeres Objekt: Hallstattgrube 102B-2/95) oder von Objekten der TBK gestört wurden (älteres Objekt: neolithische Grube 10/96).

Obr. 5. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Objekty KNP 181A/95, 9A/96, 53/97 a 58/97. Kódování vrstev viz kap. 2.3; šedým tónem vyznačena únětická jáma (181B/95) narušující silo KNP (181A/95).

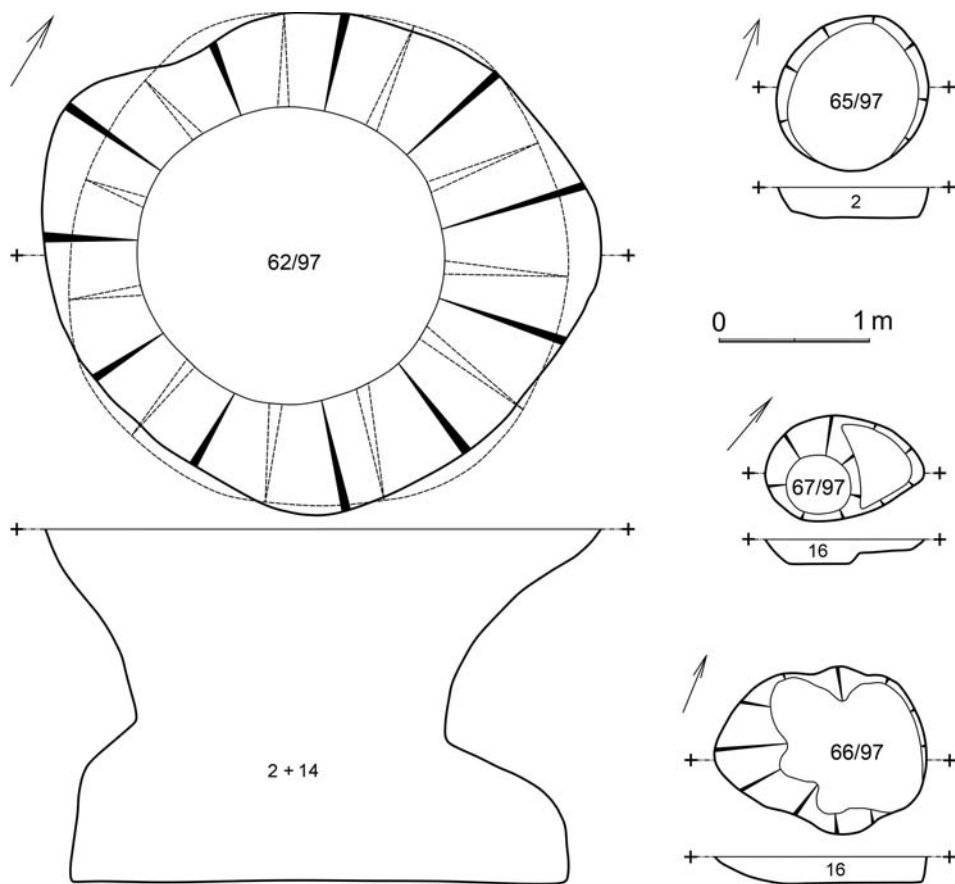
Abb. 5. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Objekte der TBK 181A/95, 9A/96, 53/97 und 58/97. Kodierung der Schichten siehe Kap. 2.3, durch Grauton markiert ist die Aunjetitzer-Grube (181B/95) die die Speichergrube der TBK (181A/95) gestört hatte.

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o10, p25, obr. 10: 6; 2 zl. o-t, o101, p25, obr. 10: 11; 2 zl. o-t, o101, p25, 3; část (2 zl.) o-t, o102, nepravidelně formované pupky, p25, o-dm. 90 mm, obr. 10: 9; 1 zl. o-t, o101, o-dm. 360 mm, p25, obr. 10: 10.

Tvar?: okraje: 6 zl. o1. – Dna: 3 zl. d1; 2 zl. d2; 1 zl. dx. – Atyp.: ca 190 zl. t.

Intruze: 1 zl. t, ORN ryté pásky se zbytky bílé inkrustace vyplněné nepravidelnými vpichy, p21, obr. 10: 15 (k. s keramikou lineární?); 1 zl. tuhovaný (ml. doba bronzová – d. halštatská).

Nekeramické nálezy: Zlomek nože?: odštěpek úzce oválného valounu se spodní plochou zbrúsenou do ostří, šedočerná hornina, zach. d. 73 mm, obr. 10: 8. Mazanice – deskovité kompaktní fragmenty bez plev a řezanky (z podlahy domu či dna technolo-

Obr. 6. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Objekty KNP 62/97, 65/97, 66/97 a 67/97. Kódování vrstev viz kap. 2.3.

Abb. 6. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Objekte der TBK 62/97, 65/97, 66/97 und 67/97. Kodierung der Schichten siehe Kap. 2.3.

gických zařízení?) a ostrohranné úlomky porézni s vysokým podílem otisků plev a řezanky (výmaz stěn), max. rozměr 14 cm, též s otisky prutů o průměru ca 1–3 cm, hmotnost 4500 g. Kostěná industrie; kosti zvířecí; štipaná industrie; uhlíky; kamenný artefakt (neidentifikován).

S polovina, vrstvy 1–6 (př. č. 141–144/95):

Tvar?: okraje: 1 zl. o1. – Dna: 1 zl. dx. – Atyp.: 13 zl. t.

Ne keramické nálezy: mazanice – ostrohranné úlomky, porézni, s vysokým podílem otisků plev a řezanky (výmaz stěn), max. rozměr 10 cm, též s otisky prutů o průměru ca 2 cm, hmotnost 520 g; kostěná industrie; kosti zvířecí; štipaná industrie.

S polovina, vrstvy 7–10 (př. č. 145–153/95):

Nálevkovitý pohár: 1 o-h, o12, p1, obr. 10: 3.

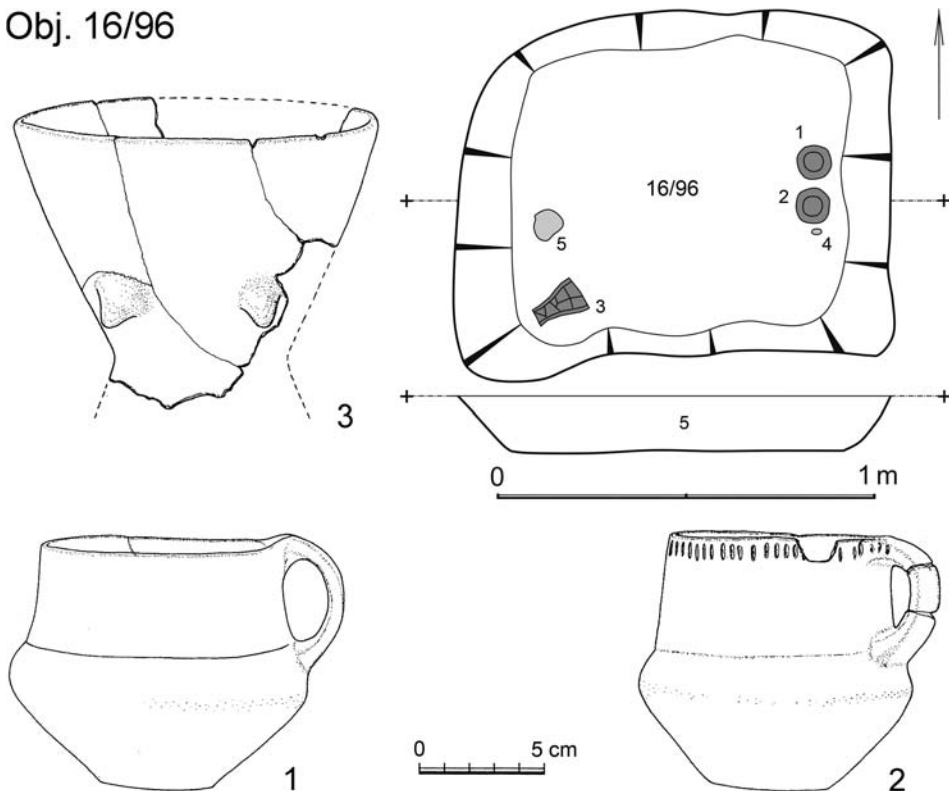
Džbány/amfory: 1 zl. h-pl, ORN svíslá rýha lemovaná rytými horizontálními trojúhelníčky vyplněnými řádkem kruhovitých vpichů, p1, obr. 10: 14, 22: 3; 1 zl. o-h, o35, p21, o-dm. 90 mm, obr. 10: 5.

Amfóra (badenská k.): část (3 zl.) vd, ORN svazky úzkých mělkých rýžek – kanelur střídáné se skupinami hladkých žeber, p21, o-dm. 180 mm, obr. 10: 13, 22: 1.

Amfóra?: 1 zl. krátkého ucha, p25.

Zásobní hrnec: 1 zl. o-t, o101, p2.

Obj. 16/96

Obr. 7. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Objekt 16/96 (kostrový hrob KNP). Číslování nálezů odpovídá jejich numerickému sledu v příslušném textovém oddílu. Plánek zhotovil M. Dobeš, nálezy dle fotografií překreslil M. Zápotocký, vše upravila B. Hružová.

Abb. 7. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Objekt 16/96 (Körpergrab TBK). Die Nummerierung der Funde entspricht seiner numerischen Abfolge im zuständigen Textabschnitt.

Tvar?: okraje: 2 zl. o1. – Dna: 1 zl. d4. – Atyp.: 61 zl. t; 8 zl. p3-31.

Intruze: fragment koflíku/mísy esovitého profilu (6 zl.), povrch oboustranně tuhovavý (ml. doba bronzová – d. halštatská).

Nekeramické nálezy: mazanice – ostrohranné úlomky, porézni, s vysokým podílem otisků plev a řezanky (výmaz stěn), max. rozměr 17 cm, též s otisky prutů o průměru ca 1–3 cm, 1× líc rovné stěny, hmotnost 4300 g; kosti zvířecí; štípaná industrie; kamenný artefakt; uhliky (neidentifikovány).

Objekt 83/95

Kruhový objekt s kónicky se zahlubujícími stěnami a plochým dnem; průměr 90, u dna 175, hloubka 100 cm (výzkum VII. 1995, O. Kotyza). Charakter výplně nebyl sledován (0). Podloží: spraš. *Obr. 3.*

Funkční interpretace: silo.

Hl. 0–dno (př. č. 380–385/95):

Nálevkovité poháry: 2 zl. o-h, o1, p1, 21; 1 zl. o-h, o12, p21, o-dm. 200 mm, *obr. 10: 17.*

Nálevkovité hrnce: 1 zl. o-h, o12, p2, o-dm. 320 mm, *obr. 10: 20;* část (3 zl.), zach. v. 160 mm, p21.

Džbán: 1 zl. ucha široce páskového, š. 39 mm, *obr. 10: 18.*

Mísa: 1 zl. o-sp, p2, *obr. 10: 16.*

Amfóra: část (4 zl.) o-pl, kónické hrdlo, p21, o-dm. 100 mm, *obr. 10: 19.*

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o101, p21, o-dm. 280 mm, *obr. 10: 21;* 1 zl. o-t, o101, p25, upek, o-dm. 180 mm, *obr. 11: 1;* 1 zl. o-t, o101, p21, *obr. 11: 2;* 7 zl. o-t, o101, p2, 20; 1 zl. t, kruhový reparační otvor, p2.

Tvar?: profilované: 2 zl. t, ORN drobné pupíky, p2; 1 zl. t, ORN pupík oble kónický, p2; 3 zl. h-pl., hrdlo ostře nasazené, p2; 1 zl. vd, výduť lomená, p1; 1 zl. vd-d, výduť oblá, d4, p2, *obr. 10: 22.* – Okraje: 4 zl. o1. – Dna: část (6 zl.) sp-d, d1, p21, d-dm. 180 mm; část (2 zl.) sp-d, d1, p2, d-dm. 100 mm; část (2 zl.) sp-d, d1, d-dm. 80 mm, p2; 5 zl. d1; 4 zl. d4. – Atyp.: 201 zl. t. Intruze: 1 zl. o-t laténských mísy.

Nekeramické nálezy: kosti zvířecí; štípaná industrie.

Objekt 85/95

Kruhový objekt se svažitými stěnami a plochým dnem; průměr 100, u dna 60, hloubka 50 cm (výzkum VII. 1995, D. Koutecký). Charakter výplně nebyl sledován (0). Podloží: spraš. *Obr. 4.*

Funkční interpretace: nejspíše sílo.

Nálezy. Bez rozdělení, včetně keramiky jiného stáří (př. č. 354–355/95).

Zásobní hmec: 1 zl. o-t, o101, p25 (KNP).

Tvar?: profilované: 1 zl. h-sp, esovitý profil, p1. – Okraje: 3 zl. o1; 2 zl. o7. – Dna: 1 zl. d3. – Atyp.: 68 zl. t.

Část materiálu evidentně náleží době bronzové a halštatské, keramika KNP tedy může představovat intruzi v mladším objektu.

Objekt 89/95

Kruhový objekt s kónicky se zahlubujícími stěnami a plochým dnem; průměr 85, u dna 200, hloubka 125 cm (výzkum VII. 1995, M. Dobeš). – Výplň: šedohnědá sypká hlína (7). Podloží: spraš. Nálezy se z 90 % nacházely při dně. *Obr. 3.*

Funkční interpretace: sílo.

Hl. 0–dno (př. č. 359, 389–395/95):

Nálevkovité poháry: část (3 zl.) o-sp, o22, oble hrotitý pupek, p2, o-dm. 220 mm, zach. v. 105 mm, *obr. 11: 4;* 1 zl. o-h, o22, p21, o-dm. 180 mm, *obr. 11: 3.*

Nálevkovité hnce: 1 zl. o-h, o32, p2, o-dm. 240 mm, *obr. 11: 5;* 1 zl. h-sp, p2, vd-dm. 360 mm, *obr. 11: 10.*

Koflík: část (2 zl.) o-h, výduť oble lomená, spodní kořen ucha š. neznámá, p21, vd-dm. 110 mm, *obr. 11: 7.*

Džbán/amfora?: část (3 zl.) o-h, hrdlo válcovité, p21, o-dm. 170, *obr. 11: 11.*

Amfora: 1 zl. ucha krátkého, široce páskového, š. 38 mm, p25.

Osudí?: 1 zl. o-h, o32, hrdlo přímé, kónické, p21, o-dm. 140/150 mm, *obr. 11: 8.*

Zásobní hmec: 1 zl. o-t, o101, p21, *obr. 11: 15.*

Tvar?: profilované: část (3 zl.) vd-sp, výduť oblá, p2, vd-dm. ca 500 mm. – Okraje: 1 zl. o3; 1 zl. o35. – Dna: část (6 zl.) sp-d, d1, p31, d-dm. 140 mm; 3 zl. d1. – Atyp.: 119 zl. t. zčásti přepálených.

Intruze: 3 zl. nejspíše z intervalu d. bronzová – d. halštatská, z toho jeden tuhovany.

Nekeramické nálezy: mazanice – ostrohranné porézny úlomky, s podílem otisků plev a řezanky (výmaz stěn), max. rozměr 14 cm, též s otisky prutu o průměru ca 2 cm + výmaz zaobleného rohu + občas líc stěny, hmotnost 3500 g; kostěná industrie; kosti zvířecí; štípaná industrie.

Při dně (př. č. 415–420 a 442–443/95):

Nálevkovité poháry: 2 zl. o-h, o12, p2; 3 zl. o-h, o2, p21; část (2 zl.) h-pl, hrdlo ostře nasazené, p1; 1 zl. h-sp z poháru *obr. 11: 4.*

Nálevkovitý hmec?: 1 zl. vd, ORN část horizontální široce obloukovité lišty, p21, vd-dm. 280 mm, *obr. 11: 13.*

Koflík?: 1 zl. o-pl, hrdlo téměř svislé, o1, p21, o-dm. 160 mm, *obr. 11: 6.*

Džbán: 1 zl. o, část páskového ucha š. 35 mm, p2, *obr. 11: 9.*

Amfory?: 1 zl. t, kořeny krátkého páskového ucha š. 40 mm se stopami odlepených svislých vousů, p25, *obr. 11: 12.*

Osudí: 1 zl. o-h, o3, hrdlo přímé, kónické, p21, o-dm. 240 mm, *obr. 11: 14.*

Zásobní hmec: 2 zl. o-t, o101, p2, 25.

Tvar?: okraje: 1 zl. o1. – Dna: 7 zl. d1; 1 zl. d4. – Atyp.: 128 zl. t.

Nekeramické nálezy: mazanice – ostrohranné úlomky s vysokým podílem otisků plev a řezanky, max. rozměr 6 cm, hmotnost 100 g; kosti zvířecí; štípaná industrie.

Objekt 102B1/95

Kruhový objekt se svažitými stěnami a plochým dnem; průměr 105, u dna 90, hloubka 20 cm, porušen menší jámou halštatského stáří (výzkum VIII. 1995, D. Koutecký). – Výplň: šedá popelovitá hlína (9). Podloží: spraš. *Obr. 4.*

Funkční interpretace: nejspíše sílo (spodek).

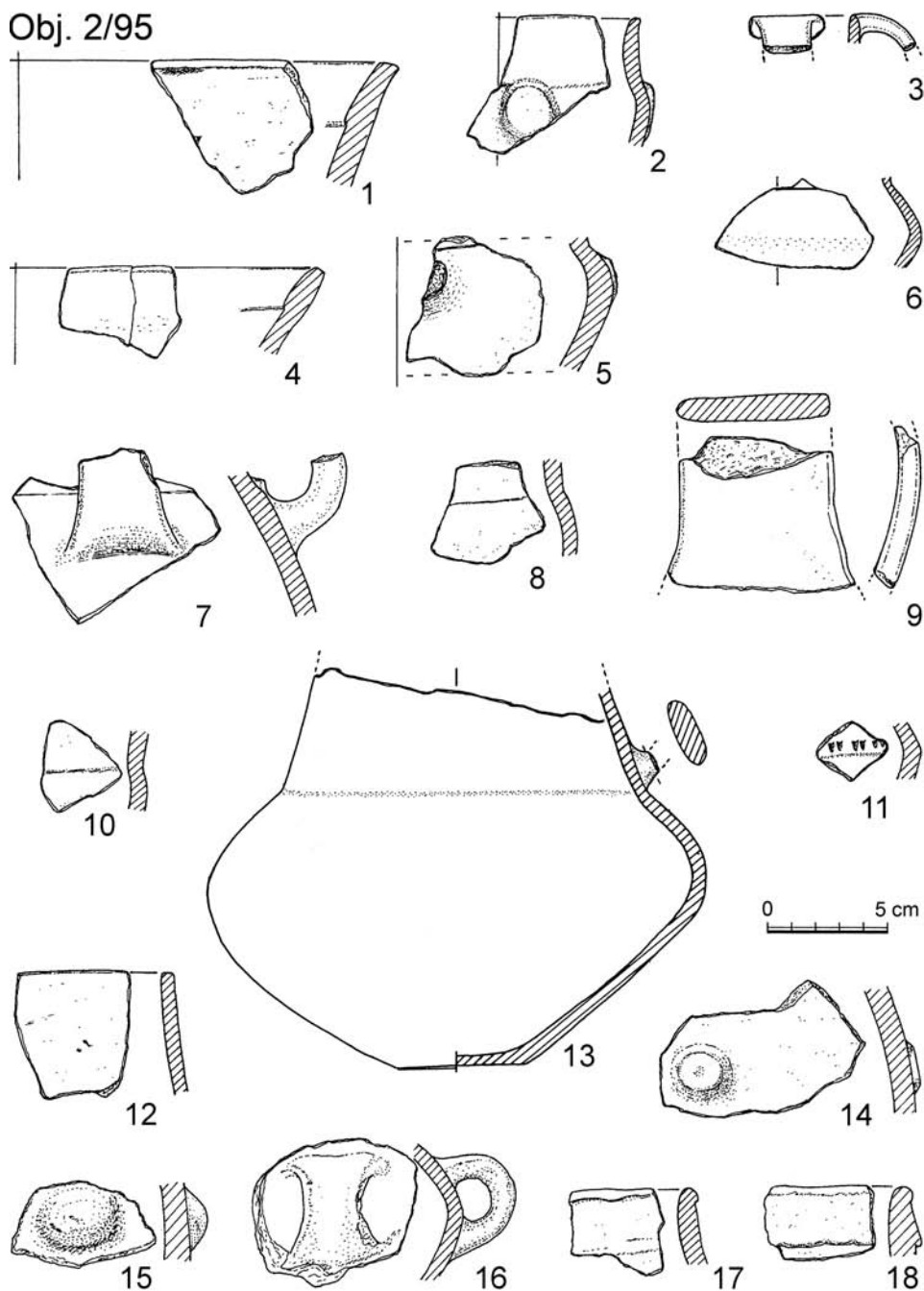
Výplň (př. č. 495 a 502/95): 17 zlomků keramiky, 1 kus štípané industrie; materiál předběžně určen jako KNP, posléze nedohledán.

Objekt 110/95

Nepravidelně oválný objekt s různě se zahlubujícími stěnami a nerovným dnem; d. 350, š. 225, max. hloubka 100 cm (výzkum VIII. 1995, D. Koutecký). – Výplň: v horní části šedočerná hlína promísená spraší (10 + 14), u dna v obou sníženinách šedá popelovitá hlína (9). Podloží: spraš. *Obr. 4.*

Funkční interpretace: hliník.

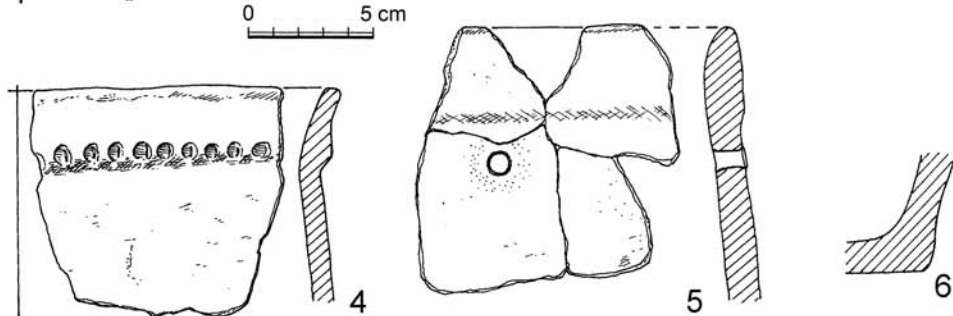
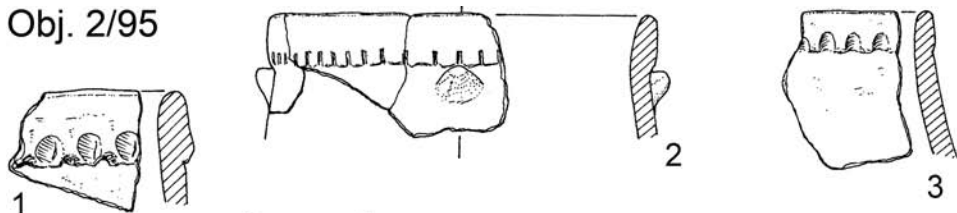
Obj. 2/95

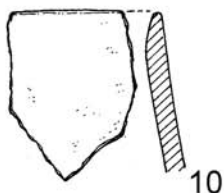
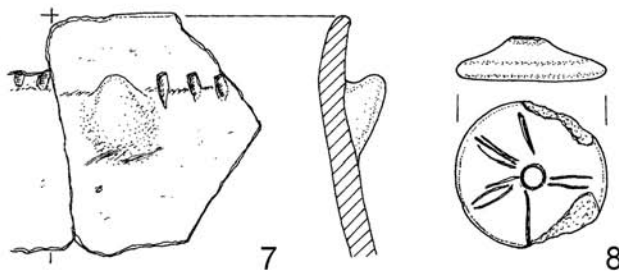
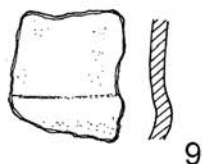
Obr. 8. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP a badenská (9) z objektu 2/95. Obr. 8–21 kreslil M. Zápotocký, upravila B. Hružová.

Abb. 8. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK und der Badener Kultur (9) vom Objekt 2/95.

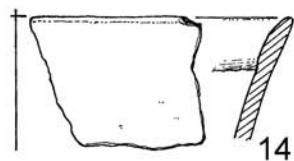
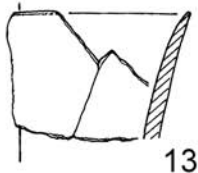
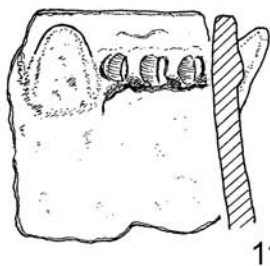
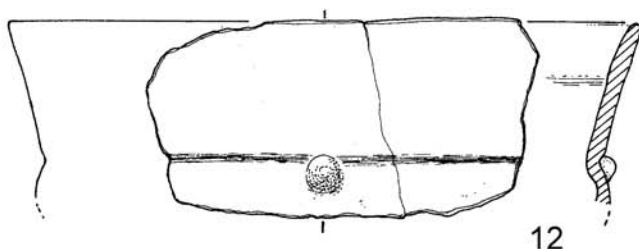
Obj. 2/95

Obj. 5/95

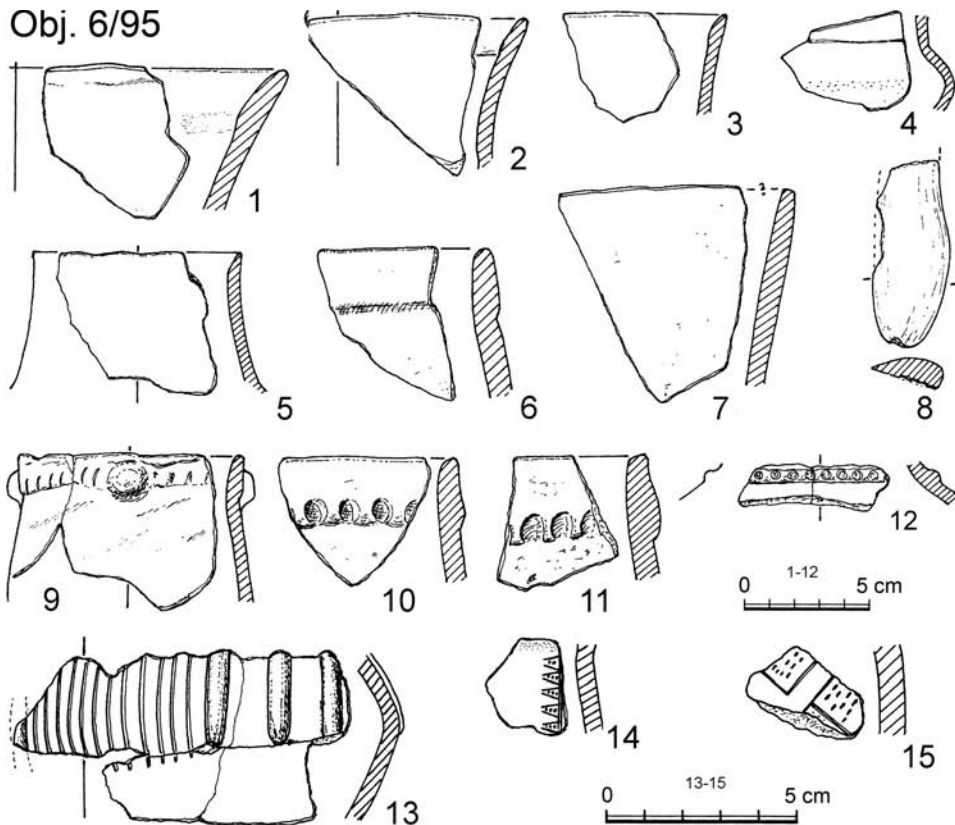
Obj. 6/95

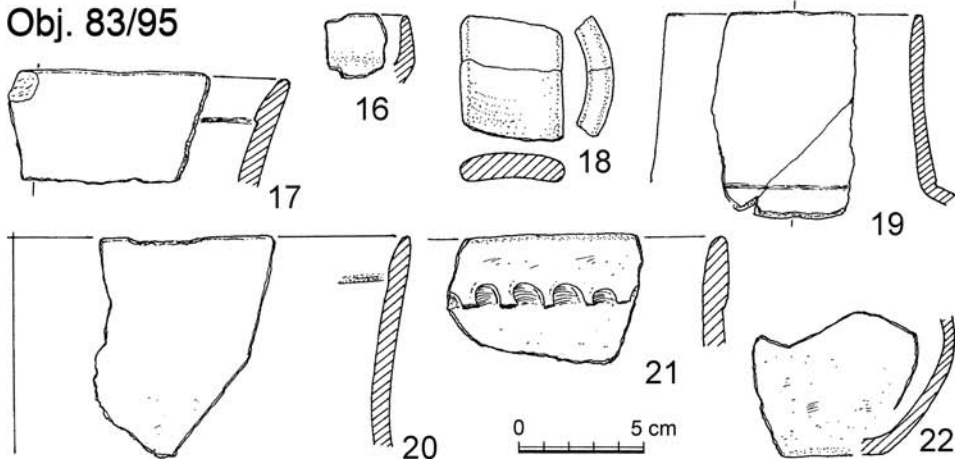
Obr. 9. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP z objektů 2/95, 5/95 a 6/95.

Abb. 9. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK aus den Objekten 2/95, 5/95 und 6/95.

Obj. 6/95

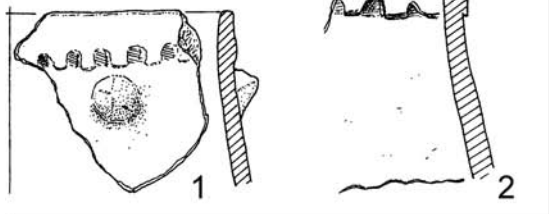
Obj. 83/95

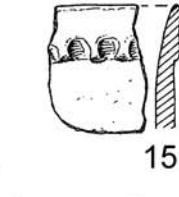
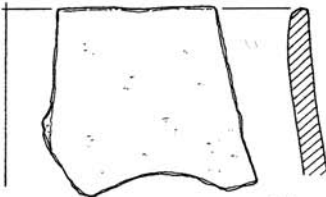
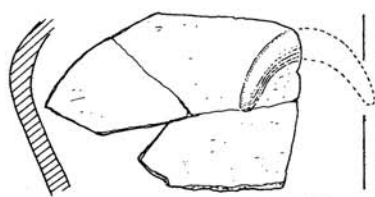
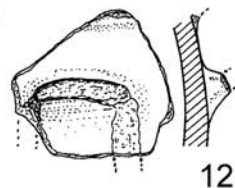
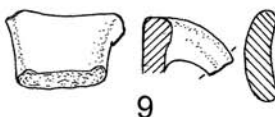
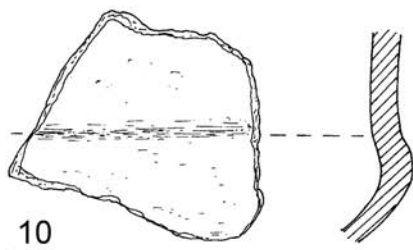
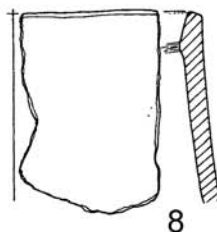
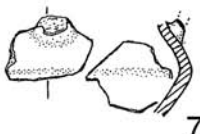
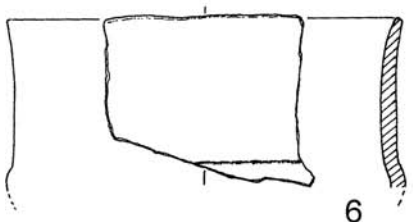
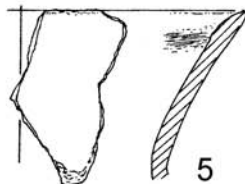
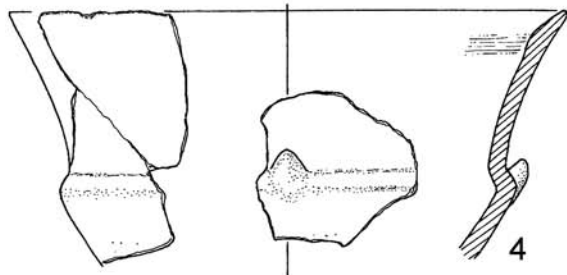
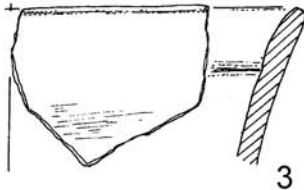
Obr. 10. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP (1–7, 9–12, 14, 16–22), badenská (13), intruze lineární keramiky (15) a broušená industrie (8) z objektů 2/95 a 83/95.

Abb. 10. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK (1–7, 9–12, 14, 16–22), der Badener Kultur (13), Beimischung der Linearbandkeramik (15) und geschliffene Industrie (8) aus den Objekten 2/95 und 83/95.

Obj. 83/95

Obj. 89/95

0 5 cm

Obr. 11. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP z objektů 83/95 a 89/95.

Abb. 11. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK aus den Objekten 83/95 und 89/95.

V polovina (př. č. 516–518/95):

Nálevkovité poháry: 1 zl. o-pl, o12, kořen pupku, p1, o-dm. 180 mm, *obr. 12: 4*; část (4 zl.) o-pl, o12, na podhrdlí pupek, p2, o-dm. 220 mm, *obr. 12: 5*; část (2 zl.) o-pl, o3, p21, o-dm. 220 mm, *obr. 12: 6*; 1 zl. o-h, o12, p21; 1 zl. h-vd, hrdlo odsazeno žlábkem, pupek oble kónický, p2, *obr. 12: 13*.

Koflíky: 2 zl. h-sp, válcovitý spodek hrdla odsazen úzkým žlábkem, p21, profil jako *obr. 10: 4*.

Džbán: část (5 zl.) o-sp, o3, hrdlo odsazeno žlábkovitou rýhou, p1, o-dm. 100 mm, zach. v. 135 mm, *obr. 13: 6*.

Mísa: 1 zl. o-t, o1, p21, *obr. 12: 10*.

Amfora: část (2 zl.) o-pl, válcovité hrdlo lehce prohnuté, o3, p21, o-dm. 120 mm, *obr. 13: 7*.

Osudí?: 1 zl. o-h, hrdlo válcovité, přímé, p21, o-dm. 160 mm, *obr. 12: 8*.

Zásobní hrnce: část (2 zl.) o-t, o10 s pupkem, p25, o-dm. 140 mm, *obr. 13: 4*; 1 zl. o-t, o10 s pupkem p2, o-dm. 240 mm, *obr. 13: 10*; 6 zl. o-t, o101, p2, 21, 20, *obr. 13: 1*; 1 zl. o-t, o102, p25, *obr. 13: 3*.

Tvar?: profilované: část (3 zl.) h, hrdlo válcovité, p21; 1 zl. o-h, hrdlo prohnuté, p1; 6 zl. vd, vd-sp, výduť oblá, p2, 21. – Okraje: 2 zl. o3. – Dna: 3 zl. d1; 4 zl. d2. – Atyp.: ca 190 zl. t.

Přeslen kónický: 1 zl. (ca třetina), p1, dm. 52 mm, *obr. 13: 8*.

Intruze: 19 halštatských zl.

Nekeramické nálezy: broušená industrie – odštěpek hrany hlazeného nástroje, p1, hornina šedočerná, zach. d. 35 mm; mazanice – ostrohranné úlomky s vysokým podílem otisků plev a řezanky, mj. otisk prutu o průměru ca 3 cm, zachován líc stěny, max. rozměr 16 cm, hmotnost 1000 g; kostěná industrie; kosti zvířecí; štípaná industrie.

Z polovina (př. č. 531, 532/95):

Nálevkovité poháry: část (4 zl.) o-sp, o12, p2/25, o-dm. 140 mm, zach. v. 90 mm, *obr. 12: 3*; 1 zl. o-h, o12, p21, o-dm. 180 mm, *obr. 12: 2*; dto, p2, o-dm. 180 mm, *obr. 12: 11*; 3 zl. o-h, o12, p21, 2.

Nálevkovité hrnce: 1 zl. o-h, o12, p21, o-dm. 260 mm, *obr. 12: 7*; 1 zl. o-h, o1, p2, o-dm. 240 mm, *obr. 12: 9*; část (2 zl.) o-pl, pupek s částí V-vousu, o12, p2, o-dm. 280 mm, *obr. 12: 14*; část (6 zl.) o-pl, o12, hrdlo odsazeno žlábkovitou rýhou, p2/25, o-dm. 300 mm, *obr. 13: 2*.

Koflík: 1 zl. ucha krátkého páskového, š. 22 mm, p2, *obr. 12: 1*.

Džbány: 1 zl. o-h, hrdlo přímé, slabě kónické, z okraje vyběhá ucho páskové š. 20 mm, o-dm. 90 mm, *obr. 12: 12*; 1 zl. ucha páskového, š. 35 mm, p2, *obr. 12: 15*.

Mísa: 1 zl. o-sp, o3, p2, o-dm. 200 mm, *obr. 13: 9*.

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o101, p25, *obr. 13: 5*; 3 zl. o-t, o101, p2, 25.

Tvar?: okraje: 2 zl. o1; 2 zl. o3. – Dna: 10 zl. d1; 4 zl. dx. – Atyp.: ca 270 zl. t.

Intruze: 1 zl. keramiky vypíchané, 14 halštatských a jeden novověký.

Nekeramické nálezy: mazanice – ostrohranné úlomky s vysokým podílem otisků plev a řezanky, mj. s otiskem prutu o průměru ca 3 cm a rovné plochy, asi půlené kulatiny, max. rozměr 12 cm, hmotnost 750 g; štípaná industrie; kamenný artefakt (neidentifikován).

Objekt 128/95

Oválný objekt se svažitými stěnami a plochým dnem; d. 150, š. 100, max. hloubka 30 cm (výzkum VIII. 1995, D. Koutecký). –

Výplň: hnědočerná kompaktní hlína probarvená spraší (6 + 14). Podloží: spraš. *Obř. 4*.

Funkční interpretace: spodek síla.

0–dno (př. č. 550/95):

Tvar?: dna: 1 zl. d1 (KNP-materiál). – Atyp.: 6 zl. t. (KNP-mat.).

Intruze: 3 zl. keramiky lineární.

Nekeramické nálezy: kosti zvířecí.

Objekt 166/95

Obdélný objekt se silně zaoblenými rohy, lehce svažitě až kónicky se zahlubujícími stěnami a plochým dnem; d. 140, š. 100, max. hloubka 40 cm (výzkum IX. 1995, M. Dobeš). – Výplň: hnědošedá sypká hlína se zrný spraše (3 + 14). Podloží: spraš. Nálezy rovnoměrně rozloženy v celé výplni objektu. *Obř. 4*.

Funkční interpretace: síla (spodek).

HI. 0–dno (př. č. 564–568/95):

Nálevkovitý pohár: 1 zl. o-h, o1, p1, o-dm. 160 mm, *obr. 13: 11*.

Koflík/džbán?: 1 zl. o s částí z okraje vyběhajícího páskového ucha š. 25 mm, p21.

Miska: 1 zl. o-t, o35, tělo polokulovité, p2.

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o101, p25, *obr. 13: 12*.

Tvar?: okraje: 1 zl. o1. – Dna: 1 zl. d1; 1 zl. d2; 3 zl. dx. – Atyp.: 40 zl. t; 1 zl. t, p31.

Nekeramické nálezy: štípaná industrie; brousek; kosti zvířecí.

Objekt 181A/95

Kruhový objekt s kónicky se zahlubujícími stěnami a plochým dnem; průměr 150, u dna 225, hloubka 125 cm; z východní strany narušen jámou únětické kultury (výzkum IX. 1995, M. Dobeš). – Výplň: ve svrchní partii hnědočerná sypká hlína (5), níže

žlutošedá až šedožlutá hlína (12), při dně šedočerná hlína probarvená špinavou spraší (10 + 14). Dno objektu bylo do červena propáleno. Nálezy se z 90 % nacházely při dně. Podloží: spraš. *Obr. 5*.
Funkční interpretace: silo.

S polovina, hl. 0–dno (př. č. 683–699, 707–708/95):

Nálevkovité hrnce: 1 zl. o-h, o12, p21, o-dm. 240 mm, *obr. 14: 1*; část (3 zl.) o-h, o12, p2, o-dm. 320 mm, *obr. 13: 13*; část (9 zl.) h, hrdlo prohnuté, zach. v. 130 mm, p21.

Amfora: 1 zl. vd, krátké páskové ucho nad max. výdutí, š. 20 mm, *obr. 14: 4*.

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o10 s pupkem, p25, o-dm. 260 mm, *obr. 14: 10*; část (3 zl.) o-vd, o101 s pupkem, p21/25, o-dm. 260 mm, *obr. 14: 11*; 1 zl. o-t, o101, p25; 3 zl. o-t, o102, p2; 1 zl. o-t, o103, p25, *obr. 14: 7*.

Tyglík?: část (2 zl.) o-d silnostěnné polokulovité nádoby, o1, p2, nepravidelně zformované z jemně písčité hlíny, o-dm. 58 mm, v. 37 mm, *obr. 14: 9*.

Tvar?: profilované: část (2 zl.) vd-sp, výrazná výduť, p2, vd-dm. 220 mm. – Okraje: 2 zl. o1. – Dna: 4 zl. d1; 6 zl. dx. – Atyp.: 118 zl. t. *Závaží válcovité* (část): podélně provrtané, dm. provrtu 13 mm, dm. 100–105, zach. d. 105 mm, nepravidelně formované.

Intruze: 14 zl. keramiky lineární; 1 zl. k. únětické.

Nekeramické nálezy: brousek; mazanice – lehce omleté úlomky o max. rozměru 7 cm, hmotnost 110 g; kostěná industrie; kosti zvířecí; štípaná industrie; uhlíky (neidentifikovány).

J polovina (př. č. 722, 723/95):

Amfory: dvojjuchá amfora (28 zl., doplněná) výrazně trojčlenného profilu: měkce odsazené hrdlo, oble lomená výduť, ucha š. 20 mm úzce tunelovitá s náznakem svislého prožlabení; o1, d2, p1/21, o-dm. 115 mm, d-dm. 88, v. 158 mm, *obr. 14: 6, 22: 4*; část (2 zl.) o-pl, hrdlo přímé, slabě kónické, p1/21, o-dm. 100 mm, *obr. 14: 2*; 1 zl. pl-vd, krátké páskové ucho nad max. výdutí, š. ucha 32 mm, p31, *obr. 14: 8*.

Amfora/hrnec?: 1 zl. o-t, o1, pod okrajem kořeny krátkého válečkovitého ucha š. 16 mm, p25, *obr. 14: 3*.

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o101, p2/31, *obr. 14: 5*.

Tvar?: dna: 2 zl. d2. – Atyp.: 39 zl. t.

Intruze: 1 zl. keramiky lineární.

Nekeramické nálezy: mazanice – omleté úlomky o max. rozměru 8 cm, hmotnost 200 g; kosti zvířecí.

Objekt 9A/96

Mírně oválný objekt s lehce kónicky se zahlbujícími stěnami a plochým dnem; průměr 120–140, u dna 140, hloubka 80 cm (výzkum XI. 1996, M. Dobeš). – Výplň: hnědá až hnědožlutá kompaktní hlína (13). Podloží: spraš. *Obr. 5*.

Funkční interpretace: silo.

0–dno (př. č. 108–111/96):

Tvar?: atyp.: 8 zl. t.

Nekeramické nálezy: mazanice – deskovité kompaktní úlomky bez plev a řezanky (z podlahy domu či dna pece?), max. rozměr 7 cm, hmotnost 820 g; kosti zvířecí; štípaná industrie.

Objekt 10/96

Nepravidelně kruhový objekt s lehce kónicky se zahlbujícími stěnami a plochým dnem; průměr ±125, u dna 150, hloubka 75 cm; z jižní strany narušen neolitickou jámou (výzkum XI. 1996, M. Dobeš). – Výplň sestávala kromě šedohnědé kompaktní hlíny (8) z uhlíkaté vrstvičky, mocné 1–2 cm, která nasedala na dno (17). Na ní byla nalezena převážná část keramiky. Podloží: spraš. *Obr. 4*.
Funkční interpretace: silo.

Hl. 0–dno (př. č. 117–119/96):

Nálevkovité poháry?: 2 zl. h-vd, výrazná výduť, p21, profil jako *obr. 8: 5*.

Amfory čtyřuché: část o-d (2 zl. o, 9 profil., 2 dna, 103 atyp., doplněno) po rekonstrukci výrazně asymetrického tvaru (deformace způsobena patrně druhotným přepálením); válcovité hrdlo původně lehce kónické (?), od těla odděleno dvojistou sekanou lištou, z páskových uch na výdutí zachována tři o rozměrech 26 × 14 mm; o3, d2, o-dm. 255, d-dm. 170, v. 595 mm, *obr. 15: 4 a 14: 15*; 2 zl. vd, krátká pásková ucha š. 28 a 29 mm, p25, *obr. 14: 16*; 2 zl. h-pl (z amfory či hrnce), horiz. lišta prstovaná, p21, 2, *obr. 14: 12*. *Zásobní hrnce*: 1 zl. o-t, o101, p25, o-dm. 320 mm, *obr. 15: 1*; část (10 zl.) o-d, o102 s pupky, p25, o-dm. 140 mm, *obr. 15: 2*.

Tvar?: okraje: 7 zl. o1 (zčásti intruze ne-KNP); 1 zl. o-h, o3; 2 zl. o7. – Dna: 2 zl. d1; část (10 zl.) sp-d, d2, d-dm. 160 mm; 1 zl. d2; 2 zl. dx. – Atyp.: ca 200 zl. t. převážně ze zásobních hrnců, z nich 12 zl. p25/3 až 31 (drsný až jemně blátitý).

Závaží keramické (neidentifikováno).

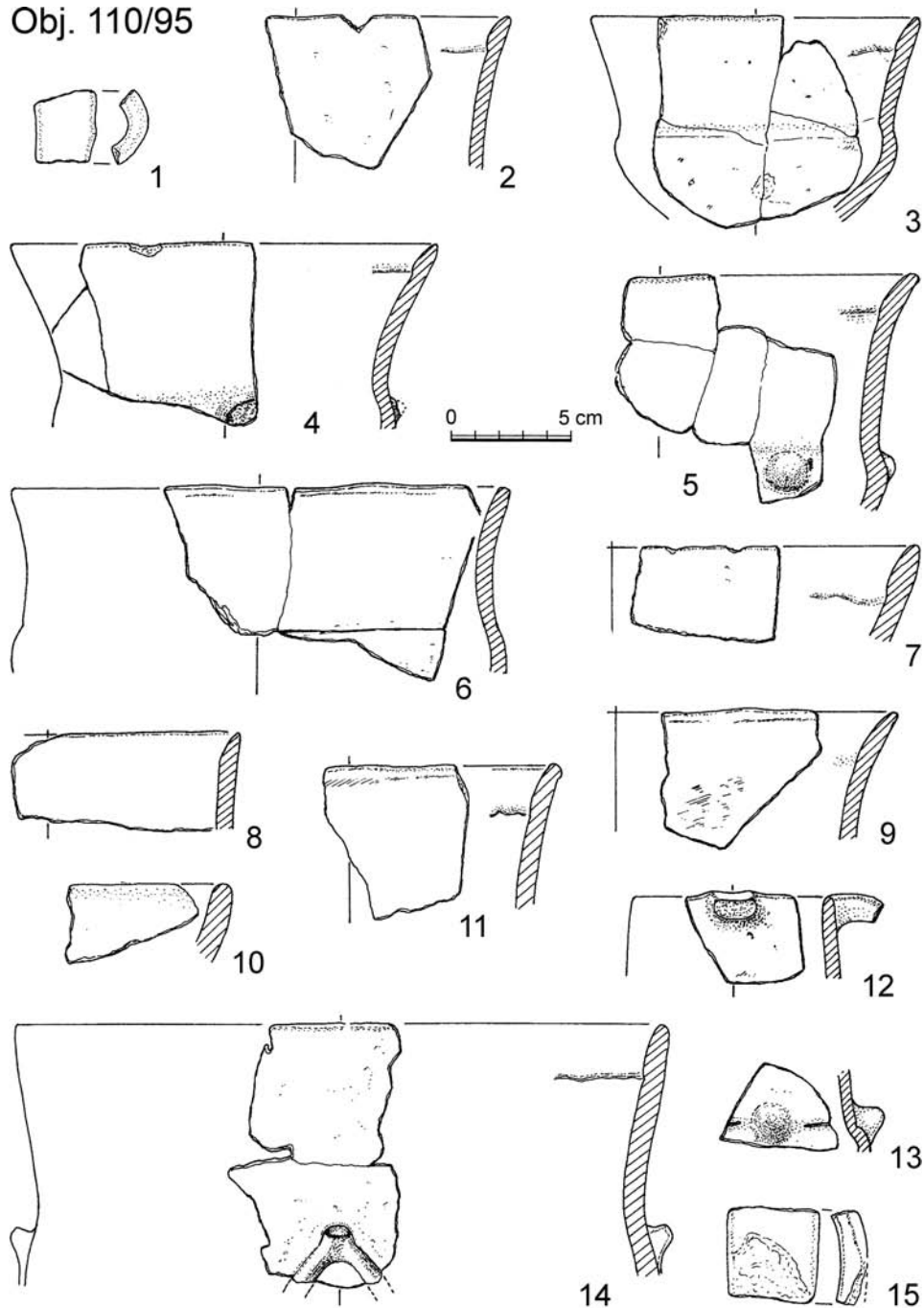
Intruze?: 3 zl. h-pl, pupíky na nasazení hrdla a na plecích, p21, *obr. 14: 13–14; 15: 3* (k. únětická?).

Nekeramické nálezy: mazanice – ostrohranné porézni úlomky s vysokým podílem otisků plev a řezanky (výmaz stěn domů či pecí?), max. rozměr 12 cm, též s otisky prutů o průměru ca 2 cm, hmotnost 670 g; kosti zvířecí; štípaná industrie.

Objekt 16/96

Nepravidelně obdélný objekt se svažujícími stěnami a víceméně plochým dnem; d. 115, š. 90, hloubka 15 cm (výzkum XI. 1996, M. Dobeš). Ve východní části objektu byly identifikovány zbytky lebky (5) a ve výplni fragmenty dlouhých kostí dítěte,

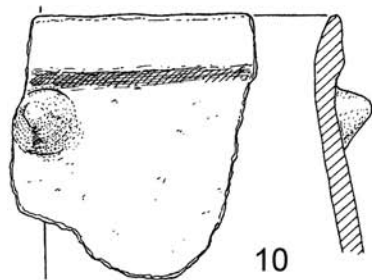
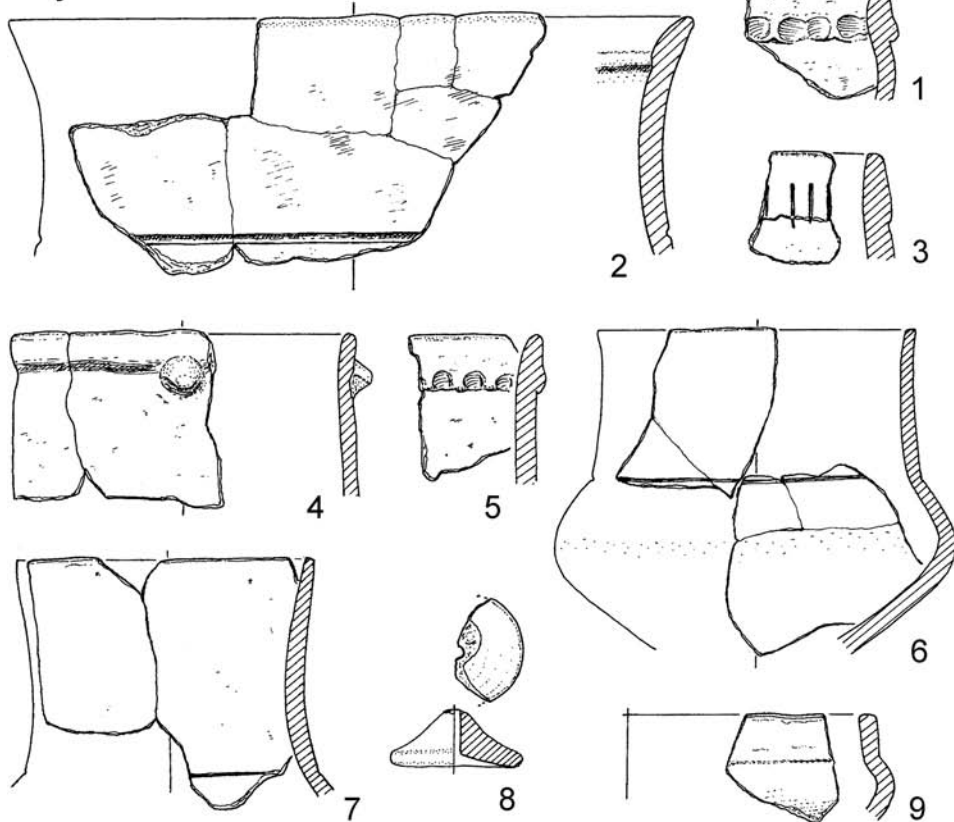
Obj. 110/95

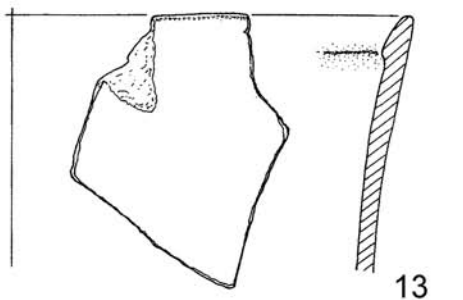
Obr. 12. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP z objektu 110/95.

Abb. 12. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK vom Objekt 110/95.

Obj. 110/95

Obj. 181A/95

Obj. 166/95

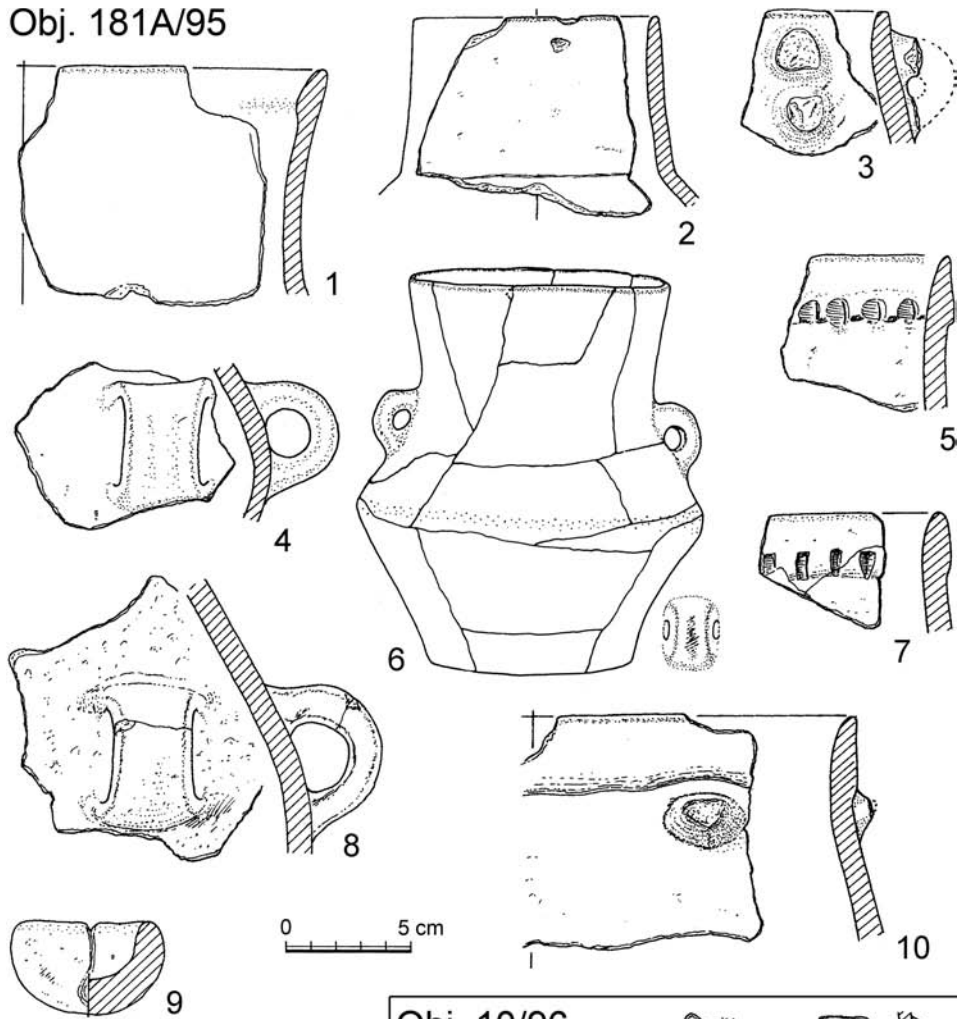

0 5 cm

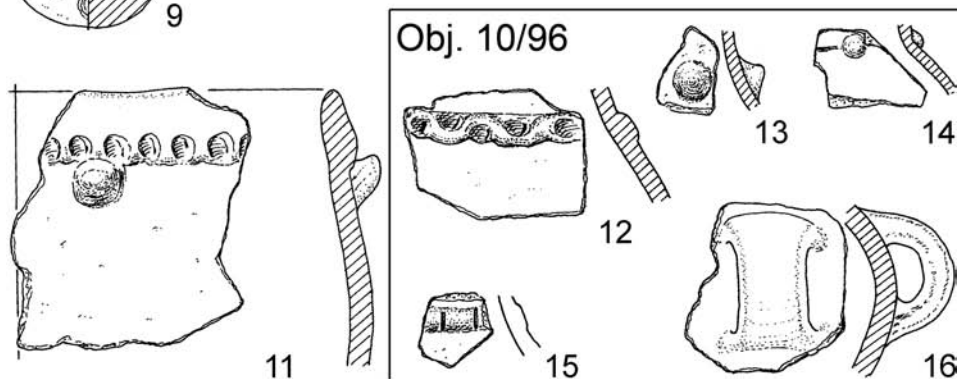
Obr. 13. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP z objektů 110/95, 166/95 a 181A/95.

Abb. 13. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK aus den Objekten 110/95, 166/95 und 181A/95.

Obj. 181A/95

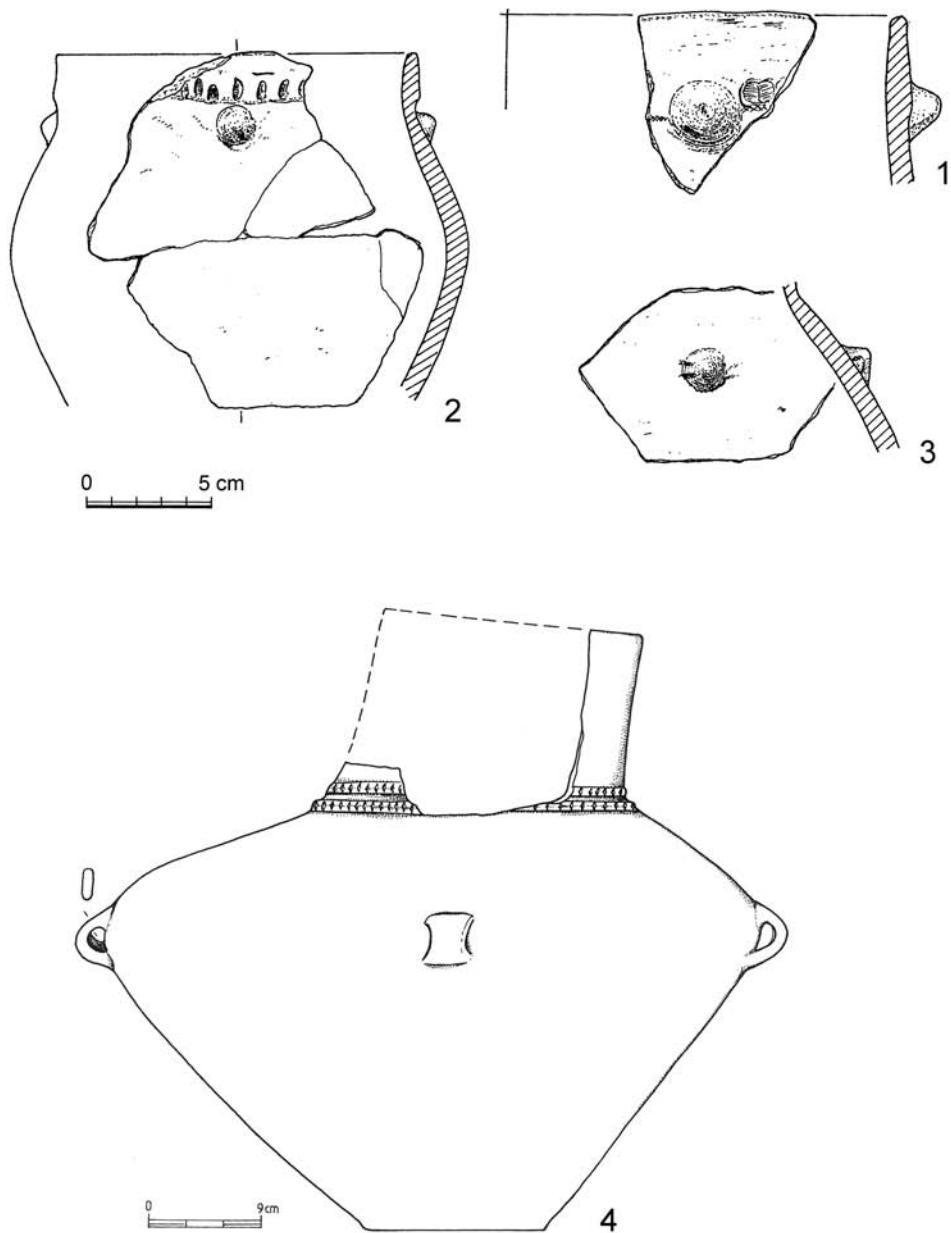
Obj. 10/96

Obr. 14. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP z objektů 181A/95 a 10/96.

Abb. 14. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK aus den Objekten 181A/95 und 10/96.

Obj. 10/96

Obr. 15. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP z objektu 10/96.

Abb. 15. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK vom Objekt 10/96.

zemřelého ve věku 0,5 roku (určení *J. Likovský*). Při východní stěně stály na dně objektu dva koflíky (nádoby 1 a 2), jižně od nich se našla schránka sladkovodního mlže (4 – intruze?) a v jihozápadním rohu leželo na boku torzo keramického bubnu (3). – Výplň: hnědočerná sypčí hlína (5). Podloží: spraš. *Obr. 7*.
Funkční interpretace: kostrový hrob.

Koflík nezdobený (nádoba 1), o-dm. ca 90, v. ca 100 mm, *obr. 7: 1, 22: 8*.

Koflík zdobený řádkem podlouhlých vrypů pod okrajem (nádoba 2), o-dm. ca 90, v. ca 100 mm, *obr. 7: 2, 22: 9*.

Buben – část (nádoba 3), o-dm. ca 130, zach. v. ca 120 mm, *obr. 7: 3, 22: 6*.

Nekeramické nálezy: fragmenty kostí lidských (viz výše, položka 5 na plánu *obr. 7*); zlomky ulit (intruze?, položka 4 na plánu *obr. 7*); kosti zvířecí.

Objekt 53/97

Nepravidelně oválný objekt s lehce svažitémi stěnami a plochým dnem; d. 160, š. 120, hloubka 50 cm (výzkum V. 1997, M. Dobeš). Charakter výplně nebyl sledován (0). Podloží: spraš. *Obr. 5*.

Funkční interpretace: silo (spodek).

Hl. 0–dno (př. č. 72, 77, 147/97):

Nálevkovité poháry: část (11 zl.) o-d, o12, kuželovitý pupek, d1, p21, o-dm. 200 mm, v. 155 mm, *obr. 16: 4; 3 zl. o-h, o12, p21, 2, obr. 16: 1–2*.

Amfory dvojčech: část (25 zl.) o-pl, o12, hrdlo slabě kónické, lehce vyduté, s kořeny páskového ucha š. 52 mm, p25, o-dm. 260 mm, zach. v. 210 mm, *obr. 17: 1; 1 zl. h-pl, krátké páskové ucho š. 28 mm lehce prodlábnuté, p2, obr. 16: 3*.

Amfora (bezuchá?) badenské k.: část (32 zl. tenkostěnných, síla střepu 0,35–0,45 mm) o-vd, o1, kónické hrdlo měkce nasazeno na tělo s výraznou vydutí, ORN na plecích svislá úzká hladká žebra uspořádaná na dochovaných partiích jednotlivě či po dvojicích, p2, o-dm. 110 mm, zach. v. 145 mm, *obr. 16: 6, 22: 2*.

Misa dvoj(?)uchá: části (18 zl.) o-sp, o12, z vysokého hrdla na plece spuštěno páskové ucho š. 30 mm, po stranách ucha na podhrdlí dvojice oble kuželovitých pupků a krátká svislá či šikmá žeběrka, p2, o-dm. 280 mm, zach. v. 230 mm, *obr. 16: 7*.

Zásobní hrnc: 1 zl. o-t, o101, p25 popraskaný, *obr. 16: 5*.

Tvar?: dna: 4 zl. d1. – Atyp.: 47 zl. t.

Intruze: 2 tuhované zl. k. halštatské.

Nekeramické nálezy: mazanice – ostrohranné porézní úlomky s vysokým podílem otisků plev a řezanky (výmaz stěn), max. rozměr 18 cm, též s otisky prutů o průměru ca 2–3 cm, občas zachovány lící strany, hmotnost 3220 g; kosti zvířecí; štipaná industrie; 4 fragmenty mlýnků (nedohledány).

Objekt 58/97

Nepravidelně oválný objekt se svažité se zahlubujícími stěnami a plochým dnem; d. 265, š. 220, hloubka 40 cm (výzkum XI. 1996, M. Dobeš). – Výplň: šedohnědá sypká hlína (7). Podloží: spraš. *Obr. 5*.

Funkční interpretace: silo (spodek).

Hl. 0–dno (př. č. 105/97):

Nálevkovitý pohár: 2 zl. o-pl, o1, p2, o-dm. 90 mm, *obr. 17: 3*.

Nálevkovitý hrnc: 1 zl. o-h, o12, p2, o-dm. 280 mm, *obr. 17: 6*.

Koflík/džbán?: 1 zl. h-pl, p2, h-dm. 100 mm, *obr. 17: 8*.

Džbán: 1 zl. h-pl, spodní kořen páskového ucha š. 48 mm, p2, *obr. 17: 5*.

Džbán/amfora?: 1 zl. o-h, válcovité hrdlo k ústí lehce rozevřené, o1, p2, o-dm. 130 mm, *obr. 17: 4*.

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o10, p2, o-dm. 240 mm, *obr. 17: 2; 1 zl. o-t, o101, p25 rozpraskaný; 1 zl. o-t, o102, p2, obr. 17: 7*.

Tvar?: okraje: 6 zl. o1; 2 zl. o2. – Dna: 4 zl. d1; 2 zl. d2. – Atyp.: 51 zl. t.

Nekeramické nálezy: mazanice – ostrohranné porézní úlomky s otisky plev a řezanky (výmaz stěn), max. rozměr 12 cm, občas otisky prutů o průměru ca 2 cm, hmotnost 540 g; kosti zvířecí.

Objekt 62/97

Nepravidelně kruhový objekt se svažitém ústím, kónicky se zahlubujícím spodkem a plochým dnem; průměr 375 × 325, resp. u dna 325, hloubka 230 cm (výzkum V.–VI. 1996, M. Dobeš). – Výplň: černohnědá kompaktní hlína (2), občas s čookami sekundárně přemístěné žluté spraše (14); dno objektu do červena propálené. Podloží: spraš. Nálezy evidovány ve všech úrovních výplně, nevýrazná většina však v její spodní části. *Obr. 6*.

Funkční interpretace: silo (ve svrchní části tvarově silně deformované erozí).

0–dno (př. č. 130–131 a 135/97):

Tvar?: atyp.: část (8 zl.) t. (k př. č. 165/97); 4 zl. t.

Nekeramické nálezy: kosti zvířecí.

Hl. 110–160 cm (př. č. 165/97):

Tvar?: atyp.: část (6 zl.) t. (k př. č. 135/97).

S polovina, zahloubení stěn, hl. 160–180 cm (př. č. 178–184/97):

Tvar?: atyp.: 24 zl. t.

Intruze: 4 zl. t. keramiky lineární.

Nekeramické nálezy: kosti zvířecí.

S polovina, zahloubení stěn, hl. 190 cm (př. č. 190–194/97):

Nálevkovité poháry: 1 zl. h-sp, pupek, p2, vd-dm. 220 mm (k př. č. 198/97, viz *obr. 18: 1*); část (6 zl.) h, hrdlo lehce prohnuté, v. 100 mm, p21.

Amfory: 1 zl. vd, krátké páskové ucho š. 28 mm nad max. výdutí, p2, *obr. 18: 4*; část (2 zl.) pl-vd, krátké páskové ucho š. 35 mm nad výdutí, p2.

Amfora/zásobní hrnc: část (4 zl.) vd-sp z obří silnostěnné nádoby, p2, 25.

Tvar?: dna: 1 zl. d1. – Atyp.: 33 zl. t.

Nekeramické nálezy: kostěná industrie; kosti zvířecí; štípaná industrie.

S polovina, zahloubení stěn, hl. 200 cm (př. č. 198–200/97):

Nálevkovitý pohár: část (4 zl.) o-sp, o12, hrdlo odsazeno rýhou, pupek, p21, o-dm. 220 mm, *obr. 18: 1*; 1 zl. o-h, o12, p1, *obr. 17: 9*.

Pohár s kónickým hrdlem?: část (2 zl.) o-pl, o12, měkký profil, p21, o-dm. 80 mm, *obr. 17: 11*.

Koflík/děbán?: část (2 zl.) pl-sp, výduť oble lomená, p21, vd-dm. 140 mm, *obr. 18: 8*.

Děbán: část (ca 40 zl., ca z třetiny doplněno) o-d, o1/3, páskové ucho š. 37 mm, d1, p2, o-dm. 150 mm, v. 285 mm, *obr. 18: 7 a 22: 5*.

Děbán?: část (6 zl.) pl-sp, výrazná výduť, p21, vd-dm. 280 mm, *obr. 18: 5*.

Amfora: 1 zl. vd, krátké páskové ucho š. 25 mm, p2, 25.

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o101, p přepálený, o-dm. 380 mm.

Tvar?: dna: 3 zl. d1. – Atyp.: 19 zl. t.

Nekeramické nálezy: kosti zvířecí; štípaná industrie.

J polovina, zahloubení stěn, hl. 170–200 cm (př. č. 206/97):

Nálevkovitý pohárek: část (3 zl.) o-sp, o1/12, p2, o-dm. 120 mm, zach. v. 70 mm, *obr. 17: 10*.

Amfora: 1 zl. vd, krátké páskové ucho š. 32 mm, p2, *obr. 18: 2*.

Zásobní hrnce: 2 zl. o-t, o101, p2, *obr. 18: 6*.

Tvar?: dna: 3 zl. d1. – Atyp.: 49 zl. t.

Intruze: 8 zl. t. keramiky lineární.

J polovina, zahloubení stěn, hl. 200 cm, dno (př. č. 208, 219/97):

Nálevkovitý pohár: 1 zl. h-pl, hrdlo ostře nasazené, p21.

Amfora dvojí(?) uchá: 1 zl. h-pl, měkký profil, ucho oble lomené, masivní, š. 20–24 mm, p2, *obr. 18: 3*.

Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, o101, p21.

Tvar?: atyp.: 32 zl. t.

Nekeramické nálezy: omlété zlomky mazanice, max. rozměr 6 cm, hmotnost 110 g + vypálená spraš ze dna síla; kosti zvířecí, štípaná industrie.

Objekt 65/97

Lehce oválný objekt s téměř kolmými stěnami a plochým dnem; průměr 95–105, hloubka 20 cm (výzkum V. 1997, M. Půlpán). – Výplň: černohnědá kompaktní hlína (2). Podloží: spraš. *Obr. 6*.

Funkční interpretace: silo (spodek).

Hl. 0–dno (př. č. 133, 134/97):

Amfora: část (9 zl.) pl-sp, na výdutí krátké páskové ucho š. 29 mm, vd-dm. 320 mm, zach. v. 180 mm, *obr. 19: 3*.

Zásobní hrnce: část (17 zl.) o-sp, o1 (bez okrajové lišty), pod okrajem oble kuželovité pupky a reparační otvor dm. 5 mm, p2, o-dm. 180 mm, zach. v. 155 mm, *obr. 19: 4*; 1 zl. o-t, o101, p2, *obr. 19: 1*.

Tvar?: profilované: 1 zl. h-pl, p2, *obr. 19: 2*; 2 zl. h-pl, válcovité hrdlo; 1 zl. t. s kuželovitým pupkem. – Dna: 2 zl. d1; 1 zl. d2; 1 zl. d3; 1 zl. d4. – Atyp.: část (5 zl.) sp; ca 140 zl. t.

Přeslen oble dvojkónický, p2, dm. 41 mm, *obr. 19: 5*.

Nekeramické nálezy: kamenný artefakt (nedohledán).

Objekt 66/97

Nepravdělně oválný objekt se svažitými stěnami a plochým dnem; d. 140, š. 100, hloubka 15 cm (výzkum V. 1997, M. Půlpán). – Výplň: hlinitá, silně propálená (16). Podloží: spraš. *Obr. 6*.

Funkční interpretace: spodek síla či dno pece?

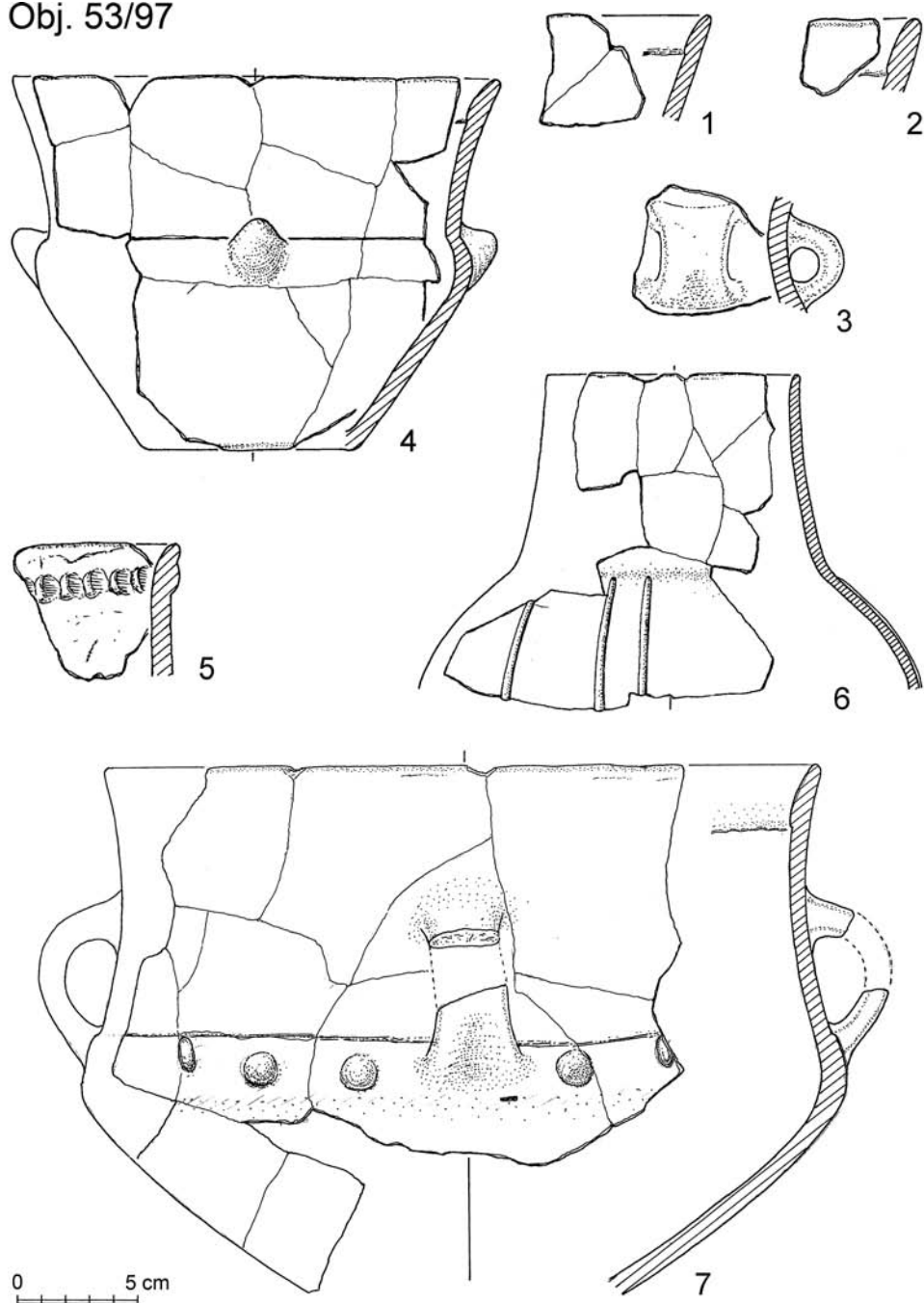
Výplň objektu (př. č. 172, 173/97):

Amfora?: část (3 zl.) vd-sp obří nádoby, na výdutí náběh na kořen ucha, p2, vd-dm. ca 500 mm.

Tvar?: atyp.: 6 zl. t.

Nekeramické nálezy: kosti zvířecí, štípaná industrie; kamenný artefakt (nedohledán).

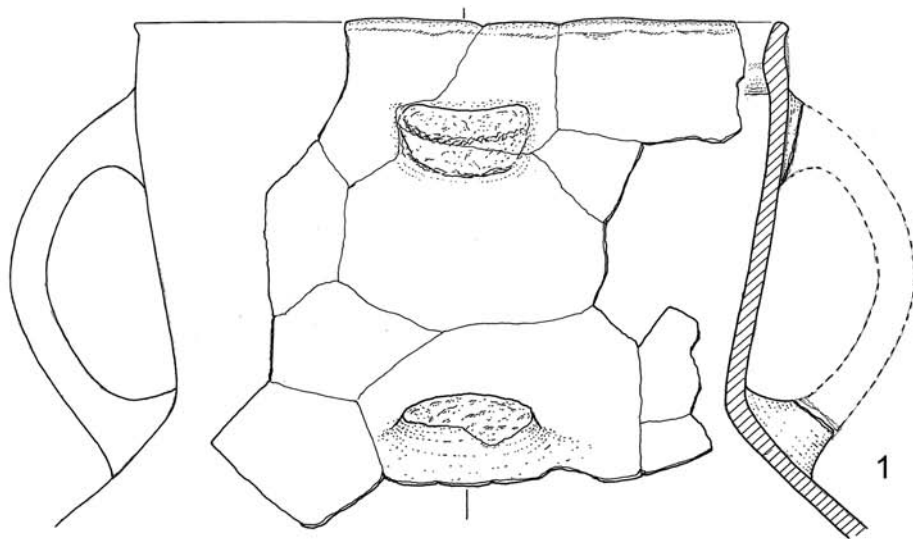
Obj. 53/97

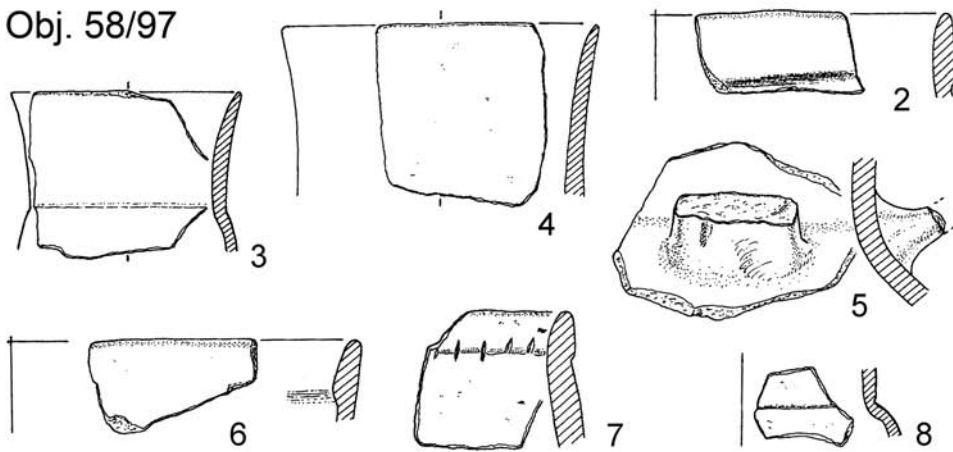
Obr. 16. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP a badenská (6) z objektu 53/97.

Abb. 16. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK und der Badener Kultur (6) vom Objekt 53/97.

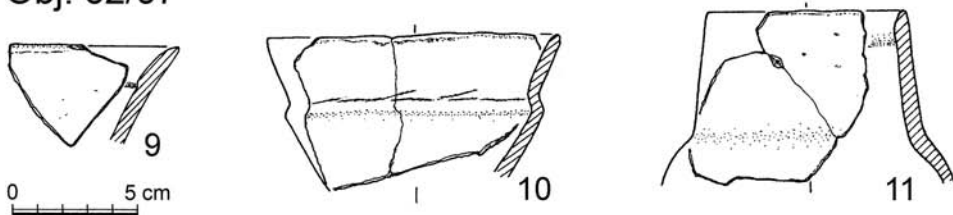
Obj. 53/97

Obj. 58/97

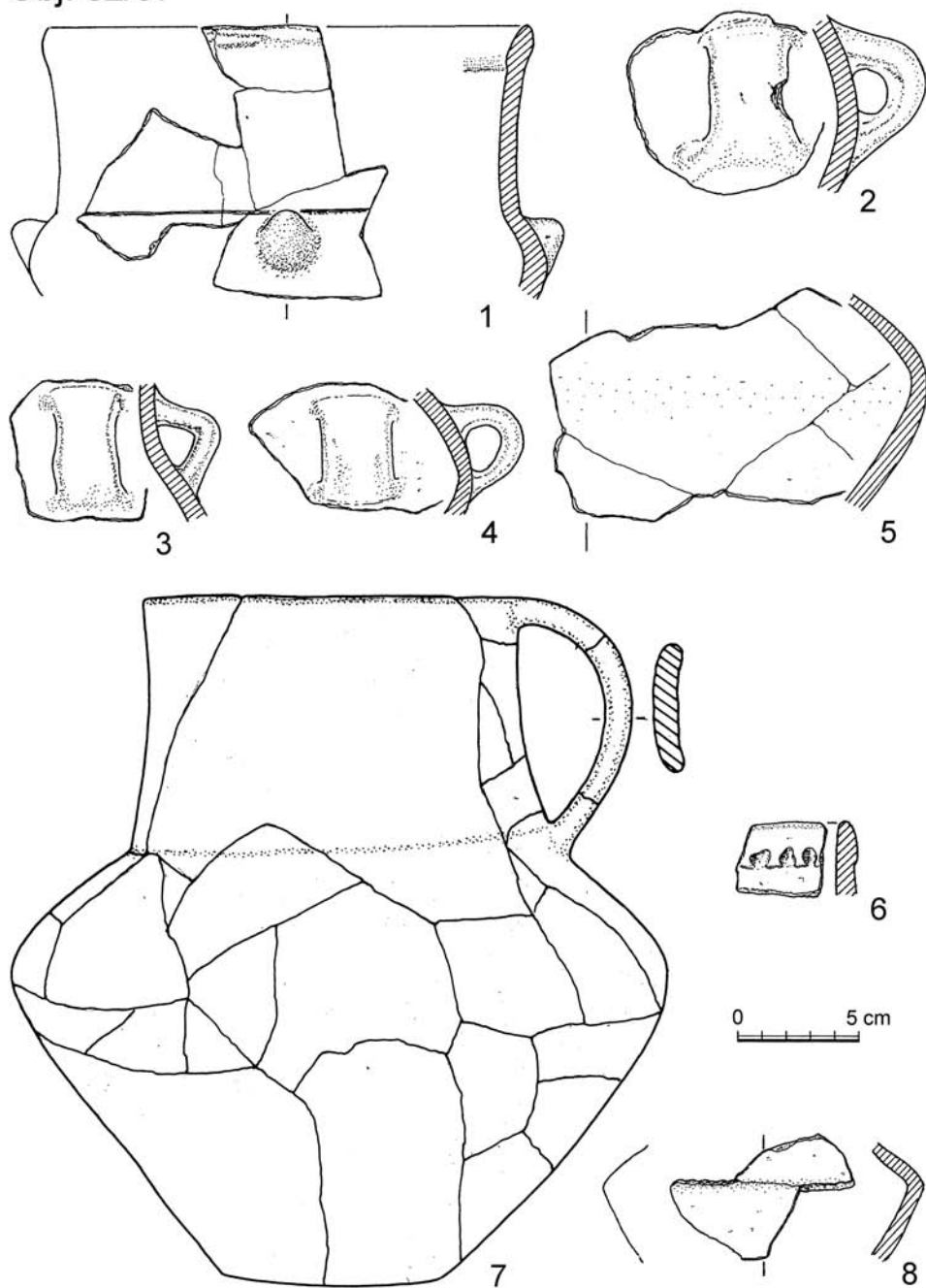
Obj. 62/97

Obr. 17. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP z objektů 53/97, 58/97 a 62/97.

Abb. 17. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK von den Objekten 53/97, 58/97 und 62/97.

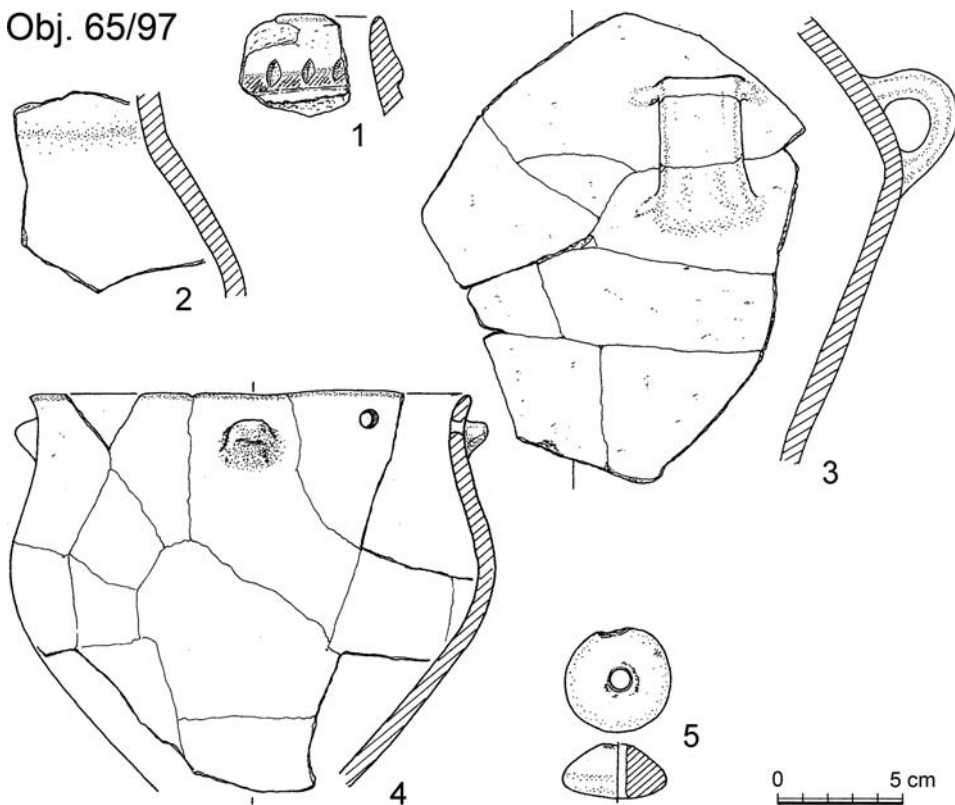
Obj. 62/97

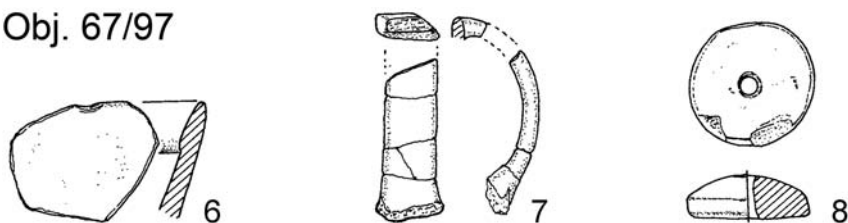
Obr. 18. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP z objektu 62/97.

Abb. 18. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK vom Objekt 62/97.

Obj. 65/97

Obj. 67/97

Obr. 19. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Keramika KNP z objektů 65/97 a 67/97.

Abb. 19. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Keramik der TBK aus den Objekten 65/97 und 67/97.

Objekt 67/97

Nepravidelně oválný objekt se svažitými stěnami a nepravidelným dnem; d. 105, š. 75, max. hloubka 15 cm (výzkum V. 1997, M. Půlpán). – Výplň: hlinitá, silně propálená (16). Podloží: spraš. Obr. 6.
Funkční interpretace: spodek síla či dno pece?

Nálezy (př. č. 170, 174/97):

Nálevkový pohár: 1 zl. o-h, o12, p21, obr. 19: 6.

Koflík/děbán?: část (5 zl.) s částí páskového ucha š. 20 mm, p2, obr. 19: 7.

Tvar?: atyp.: 59 zl. t.

Prěslen oble kónický, obvodová strana místy obroušená, na spodní ploše středová rýha, dm. 48 mm, obr. 19: 8.

3. Rozbor nálezů

3.1. Keramika

3.1.1. Základní statistické parametry souboru

Keramiku kultury nálevkovitých pohárů obsahovalo dvacet objektů, kromě jednoho hrobu vesměs sídlištního rázu. Bližší statistické údaje sídlištních souborů udává *tab. 2*, s výjimkou objektů 85/95 (75 zl., smícháno s keramikou mladších období) a 102B1/95 (17 zl. předběžně určené jako KNP, ovšem nedohledaných). Počty částí a zlomků ze zbylých 17 objektů kolísají od několika (obj. 128/95, 66/97) přes desítky (obj. 5/95, 166/95, 9A/96, 58/97, 67/97) až ke stovkám exemplářů. Podle kategorizace sídlištních souborů KNP (*Zápotocký 1996*, 439) by při četnosti do sta jedinců šlo o kolekce „malé“, od sta do 500 kusů „menší střední“ (obj. 6/95, 83/95, 89/95, 181A/95, 10/96, 53/97, 62/97, 65/97) a při počtu od 500 do 1000 zlomků o „větší střední“ (obj. 2/95, 110/95); soubory nad 1000 kusů nebyly v lokalitě evidovány. Naleziště v Brozanech poskytlo celkem něco málo přes 4000 střepů, množstvím získaného materiálu se tak řadí spolu s Cimburkem u Kutné Hory a Makotřasy (z výzkumů do r. 1961 včetně tam získáno celkem 11430 zlomků; *Pleslová-Štiková 1985*, 87, Table 1–2) mezi nejhodnotnější publikované lokality české skupiny dané kultury (*tab. 3*).

Naprostou většinu z analyzované keramiky tvoří tzv. zlomky atypické. Jejich podíl činí zhruba 84 %, což je hodnota pohybující se v horní části intervalu prostředkovaného dalšími nalezišti české KNP (*tab. 2; 3*). Od nich se v tomto ohledu brozanský soubor neodchyluje ani procentním zastoupením den (4,5 %) a okrajů (7,8 %).

3.1.2. Tvary a typy, *obr. 20, 21*

V relativně početném střepovém materiálu (*tab. 2*) jsme identifikovali celkem osm tříd nádob s 33 typy:

1. Nálevkovité poháry (o-dm. do 26 cm), nálevkovité hrnce (o-dm. > 26 cm)

11. Nálevkovitý pohár s vyšším, lehce prohnutým hrdlem, z těla zachována jen horní partie nevýrazné výdutě; o1, o-dm. 90 mm (*obr. 17: 3*).
12. Nálevkovité poháry mísovité s vyšším, prohnutě rozevřeným hrdlem, ostře nasazeným na tělo s úzkou horní výdutí, na nasazení hrdla kuželovité pupky (počet?), okraj vesměs typu o12, tj. s vnitřní lištou; o-dm. od 180 do 240 mm (*obr. 11: 4; 12: 4–5; 16: 4; 18: 1*).
13. Nálevkovitý pohár mísovitý, oproti předchozím měkce profilovaný, okraj o12, o-dm. 140 mm (*obr. 12: 3*).
14. Nálevkovitý pohár mísovitý s ostrou trojčlennou profilací, rovně rozevřené hrdlo je ostře nasazené na tělo s horní, ostře lomenou výdutí, okraj o1 až o12, o-dm. 120 mm (*obr. 17: 10*).
15. Pohárek – solitérní tvar, zřejmě varianta nálevkovitých, od nichž se liší formou hrdla, které je přímé, ale kónické, a s okrajem o12 (*obr. 17: 11*).
16. Nálevkovitý hrnc měkce esovitě profilovaný (zachována jen horní část), na plecích plastická aplikace tvaru obráceného V s knoflíkovitým vrcholem, okraj o12, o-dm. 280 mm, *obr. 12: 14*.
17. Nálevkovitý hrnc měkce esovitě profilovaný, hrdlo odsazené žlábkovitou rýhou (zachována jen horní část), okraj o12, o-dm. 300 mm, *obr. 13: 2*.
18. Nálevkovitý hrnc s kratším přímým a ostře nasazeným hrdlem, odsazeným od těla žlábkem; na nasazení hrdla kuželovitý pupek; zachována opět jen horní část nádoby, pův. patrně mísovitě; okraj rovně seříznutý s vnitřní lištou, tj. o12; o-dm. 260 mm, *obr. 9: 12*.

Z nálevkovitých hrnců typově neurčitelných pocházejí i další zlomky hrdel, opět vesměs s vnitřní okrajovou lištou (tj. okraje o12 či 32: *obr. 8: 1, 4; 10: 20; 13: 13*), jakož i zlomek z výdutě *obr. 11: 13*, s plastickou aplikací tvaru obráceného, široce rozevřeného U.

2. Koflíky

- 21, 22. Koflíky s vyšším, slabě kónickým hrdlem přímým (typ 21) či lehce prohnutým (typ 22), nasazeným ostře na tělo s méně či více výraznou horní výdutí; páskové ucho u prvního typu je nasazeno na okraj, u druhého lehce převýšené. Cele dochované koflíky obou typů pocházejí z hrobu obj. 16/96, jeden, typu 21 (*obr. 7: 2; 22: 9*), je zdobený pásem svislých rýžek pod okrajem, druhý, typu 22 (*obr. 7: 1; 22: 8*), nezdobený. K typu 21 patří zlomky a fragmenty *obr. 12: 12; 13: 6*, další (*obr. 8: 3, 6; 10: 4; 17: 8*) jsou typově neurčitelné. Zlomek koflíku (?) *obr. 11: 6* má hrdlo prohnutě válcovité.
23. Koflík s nižším válcovitým hrdlem, tělo s nevýraznou výdutí, *obr. 8: 2*; partie s uchem chybí; na plecích plochý kruhovitý pupek.
24. Koflíky s dvojkónickým tělem, z nichž se dochovaly jen zlomky oble lomených výdutí, *obr. 11: 7; 18: 8*.

3. Džbány

31. Džbán s vyšším kónickým hrdlem ostře nasazeným na tělo s výraznou oble lomenou horní výdutí, široké páskové ucho nasazeno na okraj, *obr. 18: 7; 22: 5*.
32. Džbán s kónickým hrdlem (okraj chybí) měkce nasazeným na tělo s výraznou střední výdutí, *obr. 8: 13; 22: 7*.

Některému z obou typů džbánů (či z amfory?) patří zřejmě zlomek podhrdlí *obr. 10: 14; 22: 3*, zdobený svislou rytou linií, původně patrně dvoj- či vícenásobnou, lemovanou horizontálními trojúhelníčky vyplněnými řádkem kruhovitých vpichů. Ze džbánu je podle šířky též ucho *obr. 19: 7*, stejně jako zlomek s kořenem široce páskového ucha *obr. 17: 5* (š. ucha 48 mm).

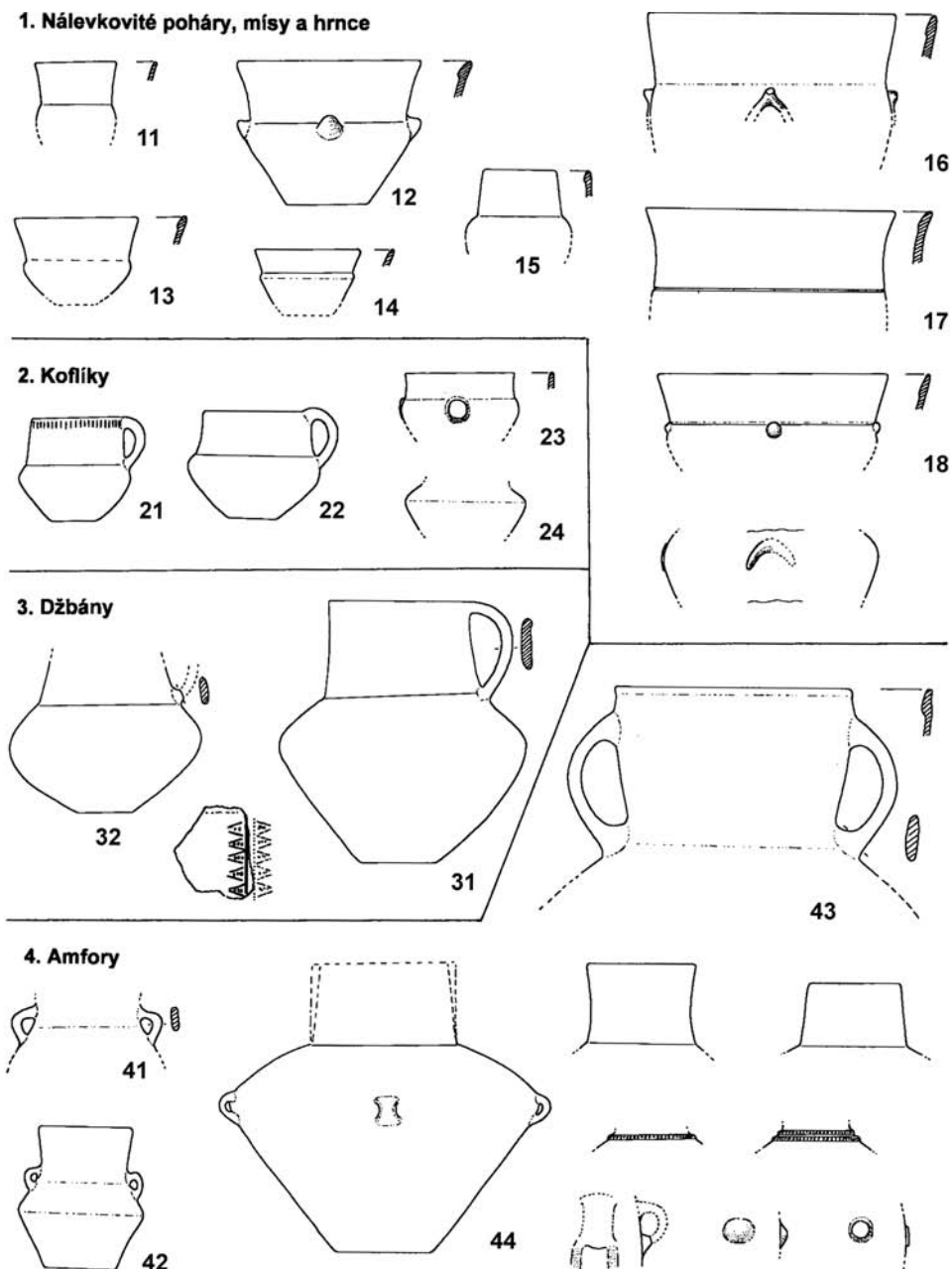
4. Amfory

41. Amfory dvojuché s hrdlem měkce až plynule nasazeným: jejich přítomnost zde avizují dva zlomky s úzce páskovými uchy *obr. 16: 3; 18: 3*.
42. Dvojuchá amfora *obr. 14: 6; 22: 4* s výraznou trojčlennou profilací, získaná z objektu 181A/95, působí v kontextu zdejšího sídliště – podobně jako stěp mísy s dvojpichy typ 53 – archaicky.
43. Amfora dvojuchá (?) s vysokým, lehce kónickým a slabě vydutým hrdlem, na okraji s vnitřní lištou (o12); hrdlo je měkce nasazené na tělo (zachovala se jen svrchní partie plecí), *obr. 17: 1*.
44. Amfory čtyřuché s hrdlem válcovitým či slabě kónickým. Cele se dochovala jen obří amfora *obr. 15: 4* s lehce asymetrickým tělem, jejíž hrdlo, naspodu oddělené dvojicí prstovaných pásek, je rekonstruováno jako zčásti válcovité, zčásti kónické. Z amfor tohoto typu jsou patrně i zlomky s jedinou prstovanou lištou na odsazení hrdla *obr. 10: 12; 14: 12, 15*.

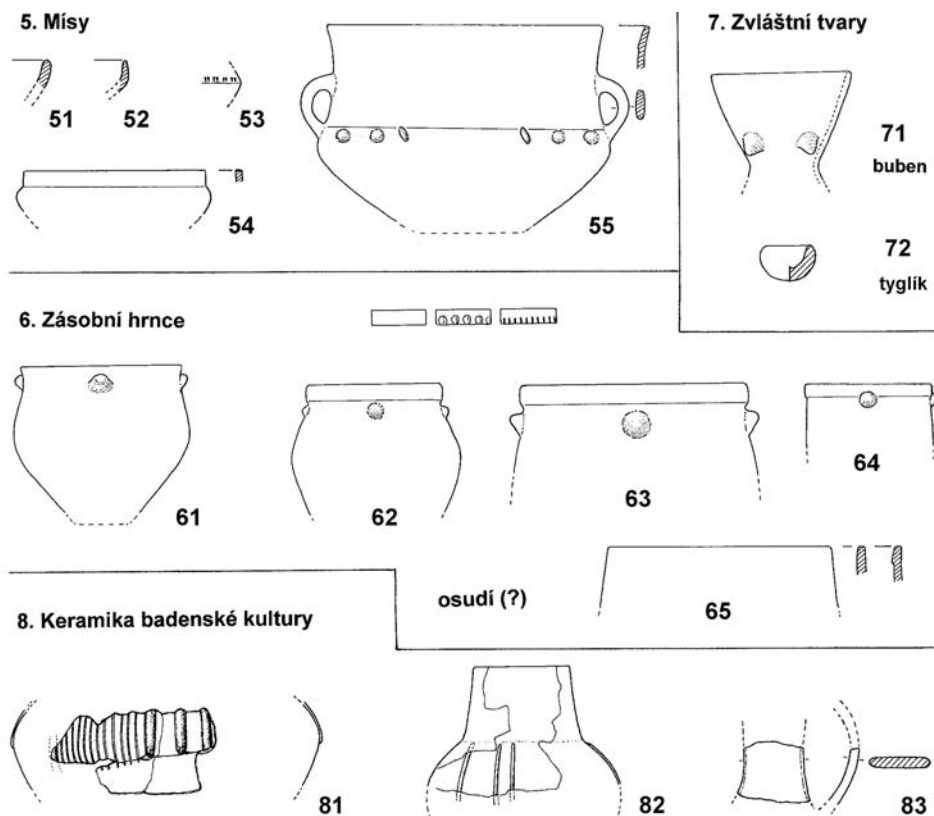
Z amfor, nejspíše čtyřuchých, pocházejí i četné zlomky válcovitých či kónických hrdel (*obr. 10: 19; 13: 7 a d.*), fragmenty s uchy na výdutí (*obr. 8: 16; 14: 8, 16; 18: 2; 19: 3*) a zlomek s uchem se stopami po odlepených „vousech“ *obr. 11: 12*. Zlomky s pupky *obr. 8: 14, 15* patří opět nejspíše amforovitým tvarům; ploché terčovitě pupky stejné jako pupek na *obr. 8: 14* se vyskytly kupř. na bezuché amfoře z Vikletic, tam v prostředí sířemské fáze (*Zápotocký 2002*, *obr. 7: 2, 12: 43*). Z amfory či hrnce neurčitého tvaru je patrně zlomek kónického okraje s krátkým válečkovitým uchem pod okrajem *obr. 14: 3*.

5. Mísy

- 51, 52. Mísy kalotvitě s okrajem svislým (*obr. 12: 10*) či lehce zataženým (*obr. 10: 16*).
53. Dvojkónický tvar mísy zastoupený zlomkem *obr. 8: 11* nese nad výdutí řádek dvojpichů; podobně jako u dvojuché amfory 42 bychom i v tomto případě – zde s ohledem na styl výzdoby – nevyklučovali starší eneolitickou intruzi.
54. Mísa s nízkým válcovitým hrdlem ostře nasazeným na tělo s výraznou horní výdutí (*obr. 13: 9*); na mísovitý tvar usuzujeme u tohoto zlomku dle průměru okraje (ca 200 mm).
55. Mísa tvaru hluboké teriny, původně dvojuchá, s vysokým prohnutým hrdlem ostře nasazeným na tělo s výraznou horní výdutí; na spodku hrdla dochovány kořeny jednoho z uch, podhrdlí zdobí dvojice pupků střídané s krátkými šikmými či svislými žeběrky; *obr. 16: 7*.

Obr. 20. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Tvary a typy sídlištní a hrobové (typy 21, 22) keramiky KNP. – Nálevkovité poháry a hrnce, typy 11 (obr. 17: 3), 12 (obr. 16: 4), 13 (obr. 12: 3), 14 (obr. 17: 10), 15 (obr. 17: 11), 16 (obr. 12: 14), 17 (obr. 13: 2), 18 (obr. 9: 12); typ? obr. 11: 13. – Koflíky, typy 21 (obr. 7: 2), 22 (obr. 7: 1), 23 (obr. 8: 2), 24 (obr. 18: 8). – Džbány, typy 31 (obr. 18: 7), 32 (obr. 8: 13) a zlomek plecí džbánu (?) s výzdobou obr. 10: 14. – Amfory, typy 41 (obr. 18: 3), 42 (obr. 14: 6), 43 (obr. 17: 1),

Obr. 21. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Tvary a typy sídlištní a hrobové (typ 71) keramiky KNP. – Mísy, typy 51 (obr. 12: 10), 52 (obr. 10: 20), 53 (obr. 8: 11), 54 (obr. 13: 9), 55 (obr. 16: 7). – Zásobní hrnce, typy 61 (obr. 19: 4), 62 (obr. 15: 2), 63 (obr. 13: 10), 64 (obr. 13: 4); jako typ 65 označena hrdla osudí (?), obr. 11: 8. – Zvláštní tvary, typy 71 (buben, obr. 7: 3), 72 (tyglík?, obr. 14: 9). – Keramik badenské kultury, typy 81 (obr. 10: 13), 82 (obr. 16: 6), 83 (obr. 8: 9).

Abb. 21. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Formen und Typen der Siedlungs- und Grabkeramik (Typ 71) der TBK. – Schüsseln, Typen 51 (Abb. 12: 10), 52 (Abb. 10: 20), 53 (Abb. 8: 11), 54 (Abb. 13: 9), 55 (Abb. 16: 7). – Vorratstöpfe, Typen 61 (Abb. 19: 4), 62 (Abb. 15: 2), 63 (Abb. 13: 10), 64 (Abb. 13: 4); als Typ 65 sind Hälse amphorenartiger Gefäße (wie Abb. 11: 8) bezeichnet. – Sonderformen, Typen 71 (Trommel, Abb. 7: 3), 72 (Tiegel?, Abb. 14: 9). – Keramik der Badener Kultur, Typen 81 (Abb. 10: 13), 82 (Abb. 16: 6), 83 (Abb. 8: 9).

44 (obr. 15: 4); hrdla amfor (obr. 13: 7; 10: 19; 10: 12), ucho s vousy (obr. 11: 12) a zlomky s pupky z plecí či výdutě amfor či osudí (?), obr. 8: 14–15.

Abb. 20. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Formen und Typen der Siedlungs- und Grabkeramik (Typen 21, 22) der TBK. – Trichterbecher und Töpfe, Typen 11 (Abb. 17: 3), 12 (Abb. 16: 4), 13 (Abb. 12: 3), 14 (Abb. 17: 10), 15 (Abb. 17: 11), 16 (Abb. 12: 14), 17 (Abb. 13: 2), 18 (Abb. 9: 12); Typ? Abb. 11: 13. – Tassen, Typen 21 (Abb. 7: 2), 22 (Abb. 7: 1), 23 (Abb. 8: 2), 24 (Abb. 18: 8). – Krüge Typen 31 (Abb. 18: 7), 32 (Abb. 8: 13) und ein Bruchstück von der Krugschulter (?) mit Verzierung (Abb. 10: 14). – Amphoren, Typen 41 (Abb. 18: 3), 42 (Abb. 14: 6), 43 (Abb. 17: 1), 44 (Abb. 15: 4); Hälse der Amphoren (Abb. 13: 7; 10: 19; 10: 12), Henkel mit Bart (Abb. 11: 12) und Bruchstücke mit Knubben von den Schultern oder Bauchwölbung der Amphoren oder amphorenartige Gefäße (?), Abb. 8: 14–15.

Obr. 22. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. 1 – obj. 6/95, fragment amfory, badenská k.; 2 – obj. 53/97, fragment amfory, badenská k.; 3 – obj. 6/95, zl. plecí džbánu, KNP; 4 – obj. 181A/95, amfora, KNP; 5 – obj. 62/97, džbán, KNP; 6 – obj. 16/96, fragment bubnu, KNP; 7 – obj. 2/95, džbán, KNP; 8 a 9 – objekt 16/96, koflíky, KNP. Různá měřítka. Foto M. Dobeš, M. Zápotocký, upravila a sestavila B. Hružová.

Abb. 22. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. 1 – Obj. 6/95, Amphorenbruchstück, Badener K.; 2 – Obj. 53/97, Amphorenbruchstück, Badener K.; 3 – Obj. 6/95, Bruchstück von der Schulter eines Kruges, TBK; 4 – Obj. 181A/95, Amphore, TBK; 5 – Obj. 62/97, Krug, TBK; 6 – Obj. 16/96, Trommelbruchstück, TBK; 7 – Obj. 2/95, Krug, TBK; 8 und 9 – Obj. 16/96, Tassen, TBK.

6. Zásobní hrnce a osudí (?)

- 61–64. Hrnčovitě tvary se dělí podle aplikace či absence okrajové lišty. Jediný exemplář bez lišty je oble dvojkónický – typ 61 (*obr. 19: 4*). Hrnce, resp. jejich části, opatřené okrajovou lištou trojího druhu (hladkou, prstovanou/nehtovanou, přesekávanou) mají tělo dvojkónické (typ 62 – *obr. 15: 2*), sudovité (typ 63 – *obr. 13: 10*) a válcovité, resp. s válcovitou horní částí (typ 64 – *obr. 13: 4*).
65. Osudí (?). Na přítomnost těchto zásobních tvarů, vyznačujících se nižším kónickým hrdlem a tělem s horní výdutí, známých už z jiných souborů mladší KNP v Poohří, soudíme podle zlomků *obr. 11: 8* (s okrajem o12) a *obr. 11: 14*.

7. Zvláštní tvary

71. Buben s kalichovitým tělem, kónickou nožkou a masivními šikmými pupky z výbavy dětského hrobu 16/96 (*obr. 7: 3; 22: 6*) plně odpovídá formě definované již U. Fischerem (1951) jako bubny salzmündského typu. Svými rozměry představuje zřejmě miniaturu určenou speciálně pro dětský pohřeb.
72. Jako „tyglík“ jsme označili silnostěnnou polokulovitou misku *obr. 14: 9*, byt bez patrných stop původního použití.

8. Keramika badenské kultury

Jako „badenské“ se zde zřetelně vydělují tři nádoby, resp. části (k jejich analogiím v souborech badenské kultury srov. kap. 4.2):

81. Amfora *obr. 10: 13; 22: 1* s výraznou výdutí a výzdobou sestávající ze svislých kanelur střídaných skupinami svislých žeber.
82. Amfora *obr. 16: 6; 22: 2* s vyšším kónickým hrdlem a tělem s výraznou výdutí, zdobená řídkce kladebnými svislými hladkými žebry.
83. Džbán/amfora? Zlomek oblouku plochého, extrémně širokého páskového ucha *obr. 8: 9*.

Ostatní předměty z pálené hlíny

Přesleny. Celkem čtyři, z nich tři více či méně kónické s plochou či konkávní spodní stranou (*obr. 9: 8; 13: 8; 19: 8*), čtvrtý oble dvojkónický (*obr. 19: 5*); spodní strana přesleny ze síla 2/95 (*obr. 9: 8*) zdobena pěti paprskovitě uspořádanými rýhami.

Závaží. Ze síla 181/A/95 se dochovala část podélně provrtaného, ledabytle tvarovaného válcovitého závaží o průměru ca 10 cm; druhé závaží z pálené hlíny mělo být v sílu 10/96 (nezjištěno).

3.1.3. Ornamentace

Při konfrontaci se soubory mladší KNP z jiných lokalit se jako významný datovací faktor ukazuje výzdobná stránka brozanské keramiky, charakterizovaná takřka úplnou absencí její hlavní složky – ryté výzdoby. Pokud odečteme výzdobu technického rázu, k níž počítáme ucha, pupky a rovněž samostatně vedené lištovité zesílené okraje (o10, o12 a další), zůstane zhruba 1% zlomků zdobených plastickými prvky (lišty, V-vousy) a ani ne půlprocentní podíl střepů s charakteristickou rytou výzdobou. Dnes už můžeme objektivně říci, že zatímco hodnoty pro plastickou výzdobu jsou u všech stupňů KNP víceméně stabilní (tj. výše uvedené 1%), snad jen s mírným vyšším zastoupením v baalberském stupni, podíl vhloubené výzdoby v průběhu vývoje kolísá od velmi nízkých hodnot v čistě baalberských a sířemských souborech (0–1,1%) přes poněkud vyšší četnosti v objektech s prvky mladé michelsberské kultury (1,3–3,2%) až k ornamentačně podstatně bohatším kolekcím mladšího, salzmündského stupně (2,7–5,2%), přičemž skokové zvýšení podílu vhloubené výzdoby je pozorovatelné teprve u souborů čistě salzmündských, kde činí 4,9–5,2% (*tab. 3*). V tomto směru je tedy mezi brozanskou kolekcí a hodnotami z „klasických“ souborů mladší KNP podstatný rozdíl, jehož zdůvodnění navrheme v kap. 4.2.

Z dalších znaků souboru považujeme za významné ještě dva: podíl blátité úpravy povrchu (povrch p4), příp. jemně blátité (p31), a frekvenci různých typů lištovitě zesílených okrajů (o10, o12 a d.).

Ad 1: Blátitá úprava povrchu nádob se v českém pravěku objevuje ojediněle již v mladší fázi staršího stupně jordanovské kultury (*Sankot – Zápotocký 2011*, 76, 81), přičemž se zdá, že geneticky souvisí, spolu s dalšími výzdobnými a morfologickými prvky, především s poströsenským prostředím jihozápadního Německa, příp. Pomohani (Schernau: *Lüning 1981*, 126, Taf. 6–7). V mladším a pozdním (schussenriedském) stupni jordanovské kultury je tato úprava povrchu už velmi častá a dosahuje hodnot přes 10 %, např. v mladojordanovských Ďáblicích 13,4 až 27,8 % (*Dobeš – Kostka 2008*, 96). Na keramice KNP je naopak její zastoupení řádově nižší, přičemž se spíše vyskytuje v jemnější formě – p31 (viz tab. 3).⁵ Parametrům zjištěným u dříve hodnocených souborů KNP plně odpovídá i materiál z Brozan, kde byly oba typy povrchu diagnostikovány v 0,1 % (p4), resp. 3,9 % (p31). Procentuálním zastoupením tak plně zapadá do teze o dominantním výskytu diskutované úpravy povrchu již v mladším stadiu raného eneolitu a jejím postupném vyznívání v průběhu KNP.

Ad 2: Za význačný diagnostický prvek eneolitické keramiky lze považovat rovněž lištovitě zesílené okraje armující vnější nebo vnitřní ústí nádob.

a) Lišty na vnější straně okraje – hladné, prstované, nehtované a další (viz typy o10 + o101 + o102 + o103 v tab. 2; 3) se rovněž hojně vyskytují již v průběhu jordanovské kultury včetně jejího postjordanovského vývoje. V souborech nálevkovitých pohárů představují řádově desítky procent všech okrajů, přičemž jejich zastoupení poměrně silně kolísá, nelze tedy pozorovat žádné zjevné vývojové tendence.

b) Lištovitě zesílení na vnitřní straně okraje (o12 + o22 + o32) se za současného stavu zpracování pramenné základny vyskytuje prokazatelně až ve starším eneolitu, pokud pomíme mísovité tvary pozdně lengyelské tradice z počátků raného eneolitu (Bílina, objekt 58: *Zápotocký 1996*, 405–406, 428, obr. 1: 5), pro které je ovšem typické zesílení celého hrdla a nikoli jen jeho části (srov. *Koštuřík et al. 1984*, 406).⁶ Spolehlivěji jsou tedy doložené prvně až v archaickém baalberském materiálu z Mirošovic (*Zápotocký – Muška 1999*, 35, tab. 1) a poté v hodnotách okolo 2–3 % v dalších baalberských a sířemských lokalitách.⁷ Řádově vyšší zastoupení na nalezištích mladšího, salzmündského stupně, zaznamenané i v Brozanech, bude třeba testovat na dalších souborech KNP.

3.2. Nekeramické nálezy

Kamenná industrie

Z jejich tří složek je zde nejpočetnější zastoupena štípaná industrie, která bude analyzována S. Venclem zvlášť. Z broušené industrie se našel jen zlomek nože z úzce oválného valounu v sílu 6/95 (obr. 10: 8)

⁵ Vysoké zastoupení obou typů – p31 a p4 – v raně baalberské kolekci z Ďáblic, ulice K Letňanům, obj. 2, může být kromě jiného dáno kontaminací starším jordanovským materiálem; detaily viz *Dobeš et al. 2007*, 102, tab. 2.

⁶ Okraj o12 je sice uváděn již v postjordanovském Jenštejně, jde však pouze o intruzi v pozdně halštatském objektu 87; výskyt zlomků sířemského stupně KNP v lokalitě (*Zápotocký – Dreslerová 1996*, 8, 26, 30, Abb. 11: 12; Abb. 14: 1) však připouští i toto datování.

⁷ Hojný výskyt okrajů o12 v horní vrstvě hlínku č. obj. 2 v Ďáblicích, ul. K Letňanům, se nezdá být určující již vzhledem k nízké četnosti souboru a dlouhodobému zanášení podobných objektů, čili možnosti mladšího původu těchto zlomků.

Brozany, okr. Litoměřice, výzkum v l. 1995–97														
č.	rok	objekt	funkce	keramika	přeslen	závaží	broušená a ostatní kamenná industrie	štipaná industrie	zvířecí kosti	kostěná industrie (ks.)	lidské pohřby (D – děti), jednotlivé kosti (K)	mazanice (sáčky – ks)	uhlíky	obr.
1	1995	2	siló	x	x			x	x	1		6	x	3; 8; 9:1–8
2		5	siló-spodek ?	x				x	x					4; 9:9–11
3		6	siló	x			x	x	x	9	D, K	5	x	3; 9:12–14; 10:1–15
4		83	siló	x				x	x	1				3; 10:17–22; 11:1–2
5		85	siló	x										4
6		89	siló	x				x	x	2		2		3; 11:3–15
7		102B	siló-spodek?	x				x						4
8		110	hliník	x	x		x	x	x	5		1		4; 12; 13:1–10
9		128	siló-spodek?	x					x					4
10		166	siló-spodek?	x			x	x	x	1				4; 13:11–12
11		181A	siló	x		x	x	x	x	2	DD	1	x	5; 13:13; 14:1–11
12	1996	9A	siló	x				x	x			1		5
13		10	siló	x		x		x	x			1		4; 14:12–16; 15
14		16	hrob kostrový	x					x					7
15	1997	53	siló-spodek?	x			x	x	x			1		5; 16; 17:1
16		58	siló-spodek?	x					x			1		5; 17:2–8
17		62	siló	x				x	x	3	K	1		6; 17:9–11; 18
18		65	siló-spodek?	x	x		x							6; 19:1–5
19		66	siló-spodek?	x			x	x	x					6
20		67	siló-spodek?	x	x									6; 19:6–8

Tab. 1. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Přehled objektů datovaných do období kultury nálevkovitých pohárů, jejich funkce, základní struktura získaných pramenů a jejich vyobrazení. Sestavil M. Zápotocký.

Tab. 1. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Übersicht der Objekte die in die Zeit der TBK datiert werden, ihre Funktion, Elementarstruktur der gewonnenen Quellen und ihre Abbildung.

a odštěpek hrany hlazeného nástroje v hliníku 110/95, z třídy ostatní kamenná industrie dva brousky v sílech 166, 181A/95 a zlomky drtelid v sílu 53/97; kamenné artefakty ze tří objektů (6/95, 65/97, 66/97) se během zpracování nepodařilo dohledat.

Osteologický materiál (podrobněji *Kyselý 2013*).

Kostěné artefakty (23 ks) pocházejí z osmi objektů. Z 23 artefaktů je 18 ks funkčně určených jako dlátka (5), šídla, hroty (7), hladítka (2), tyčinky (2) a jako závesky (provrtaný zub psa, žebro tvaru ploché kapky d. 5 cm s otvorem pro zavěšení). Jen u malého počtu artefaktů byl identifikován zoologický druh (tur, ovce/koza, paroh jelen). Větší soubor – celkem 9 neporušených nástrojů – pochází ze síla obj. 6/95.

Lastury, celé či jejich fragmenty (celkem 51 ks), se našly v šesti objektech, větší kolekce v sílu 62/97. Určeny byly zřejmě ke konzumaci. Soubor složený z lastur velevrubů *Unio crassus* (minimálně 8 ks) s otvory, patrně intencionálními, ze síla obj. 181A mohl představovat pozůstatek ozdoby či chřestítka v podobě lastur navlečených na provázek. Lastura velevruba *Unio pictorum* z dětského kostrového hrobu obj. 16/96 tam mohla být položena též záměrně, jako milodar.

Lidské kosti

Kosty novorozenců dětí, resp. jejich zbytky, byly zjištěny v sílech 6/95 (jedno dítě) a 181A/95 (dvě děti), přičemž není jisté, zda šlo o plody ve vysokém stupni vývoje, nebo o několikátýdenní novorozence. Pohřby v sílu 181A se našly spolu s ostatky minimálně pěti štěňat ve spodní polovině zásypu, uložené patrně při dně či na dně. Jejich poloha sice není přesně dokumentována, podle počtu a složení lze nicméně předpokládat, že v objektu původně byly pohřbeny celé skelety novorozenců a štěňat. Podle R. Kyselého jde o specifickou, v materiálech z ČR dosud nepozorovanou situaci. Vzájemně si odpovídající věk dvou novorozeňat a ca pěti štěňat ze síla 181A/95, jež spolu byly alespoň zčásti v těsném kontaktu (v sáčku č. 726 smíchaná dvě torza kostiček štěňat a jednoho lidského novorozence), naznačují „rovnocennost novorozeňat a štěňat v průběhu deponování (ať už šlo o rituální akt nebo ne)“ (R. Kyselý). Zvláštností tohoto objektu je i výše uvedený soubor lastur, asi z náhrdelníku či chřestítka, a téměř kompletní lebka dospělého psa.

Kosti dospělých jedinců byly mezi osteologickým materiálem zjištěny dvě: jedna ve spodní části výplně síla 6/95 (fragment levé pánve adultního člověka, na zlomových okrajích patrně okousaný šelmou), druhá v sílu 62/97 (hl. 200 cm: fragment diafýzy levého humeru dospělého nebo subadultního člověka), přičemž ohryz lidské pánve na prvním fragmentu je, stejně jako přepálený radius jednoho z psů, charakteristickým znakem sídlištního odpadu.

4. Datování

4.1. Problém periodizace mladšího stupně české skupiny KNP

Krátce po vydělení mladšího stupně české skupiny KNP (*Neustupný 1956; Zápotocký 1956; 1958*) byly podány tři návrhy na jeho vnitřní dělení:

Návrh *M. Zápotockého (1960)* se opíral o sekvenci výzdobných stylů severské KNP z období tamějšího středního neolitu (= doba chodbových hrobů, periody MN I–V dle *Mathiasen 1944; Becker 1954; 1955*). Středoněmecký salzmündský stupeň rozdělil do dvou fází, kdy starší, paralelní se severskou periodou MN I, charakterizují úzké žebříčkovité vertikální linie, mladší, zhruba na úrovni periody MN II/III, pásová výzdoba složená z horizontálních klikatek a svazků vertikálních rýh, provedená často technikou brázděného vpiču; typické jsou džbány opperschönského typu. (S tím vcelku koresponduje návrh *J. Berana /1993, 66–71, Tab. 2, Abb. 15/* dělicí příslušný stupeň na starší fázi Zauschwitz a mladší úsek Mücheln, přičemž pro první je příznačná aplikace svislých linií na štíhlých, měkce profilovaných tvarech, pro druhou metopovitě uspořádání výzdoby na tvarech ostřejší trojdílné „walternienburské“ profilace.) Pro starší fázi v Čechách, stylově odpovídající středoněmecké, měly být typické vyšší tvary džbánů zdobené svislými obrvenými liniemi, žebříčky a úzkými vyplňovanými trojúhelníky (např. pohřebiště z Prahy-Bubenče). Do mladší fáze autor řadil sídlištní a hrobovou keramiku z Prahy-Lysolají a Dolních Chaber, k čemuž ho vedlo hlavně metopovitě uspořádání kanelované výzdoby na jednom ze džbánů z druhé lokality, a také údajný výskyt slámovaných zlomků v lysolajských souborech.⁸ Mladší fáze tak měla vyplnit dobu mezi starším salzmündským stupněm a řivnáčskou kulturou, mezeru odpovídající severským stupňům MN II a III. Jiná možnost, kterou autor též připouštěl, totiž přítomnost dosud blíže neznámé kulturní skupiny, se ve světle nových nálezů ukázala jako věrohodnější – volný prostor byl posléze vyplněn klasickým stupněm badenské kultury (*Neustupný 1959; 1973; Pleslová-Štiková 1972; 1973*).

Další dva návrhy předložila *E. Pleslová-Štiková (1972; 1987)*. Ve svém prvním návrhu, z počátku 70. let 20. stol., vycházela z poznatků získaných analýzou sídlištní situace z Prahy-Lysolají (výzkumy v letech 1944 a 1953; *Pleslová-Štiková 1972; 1973*). Poukázala na fakt, že v Zápotockého obou fázích se nacházejí tytéž bolezské prvky, ať již v Lysolajích, či na pohřebišti v Praze-Bubenči, přičemž salzmündská keramika z obou lokalit je stylově víceméně jednotná. Široké metopy na džbánu z Dolních Chaber mohly dle

⁸ Protínající se objekty 2a a 2b (detaily viz *Pleslová-Štiková 1972, 58, 70–72*) byly tehdy vyhodnoceny jako jedno soujámí, čili celek dokládající koexistenci tvůrců řivnáčské a salzmündské keramiky.

jejího mínění být odrazem bolesázského plošného stylu ornamentace. Podle situace z výzkumu v Praze-Lysolajích navrhla třídění založené na stylových odlišnostech keramiky jednotlivých prostorově oddělených shluků sídlištních jam. U objektů z výzkumu z r. 1944 identifikovala znaky, které vykazují částečné shody se sířemskou fází staršího stupně KNP, v objektech z r. 1953 (s výjimkou obj. 8) naopak prvky odpovídající klasické bohatě zdobené keramice salzmündského stupně. Keramiku z objektů z r. 1944 tedy vyhodnotila jako předsalzmündskou, z přechodu mezi sířemským a salzmündským stupněm KNP, a nálezy z r. 1953 jako jejich salzmündské kontinuum.

Ve svém druhém návrhu (*Pleslová-Štiková 1987*) měla už autorka k dispozici výsledky svých výzkumů v Makotřasech a Dnebohu-Mužském (*Pleslová-Štiková 1981a; 1985*). Salzmündský stupeň rozčlenila na 4 úseky: fázi C1, danou vertikální statografií na Mužském (srov. *Pleslová-Štiková 1981b*, 60, obr. 1), kde by měl takto hodnocený materiál ze spodní vrstvy typologicky navazovat na předchozí fázi KNP B2 (= Makotřasy, starší soubory z Prahy-Lysolají); fázi C2, téže charakteristiky, ovšem navíc s prvky Badenu Ib, c (?), fázi C3a, kryjící se s horní vrstvou z Dnebohu-Hradů a obsahující jemně ryté „klasické“ salzmündské zboží a konečně fázi C3b, odpovídající „der problematischen Endetappe der Salzmünder Entwicklung, in welchem Zusammenhang die Badener Kultur II vorkommt (Praha-Lysolaje)“. Proti tomuto dělení lze namítnout, že se zdá příliš detailní pro období zhruba dvou set let, s nimiž se dle radiokarbonové chronologie pro salzmündský stupeň počítá, a pak také, že charakteristika jednotlivých fází odkazuje na dosud nezpracovaný výzkum v Dnebohu-Mužském. Není proto jasné, jaký je rozdíl mezi fázemi C2 (bez „klasické“ salzmündské keramiky?) a C3, ani mezi subfázemi C3a (s „klasickým“ zbožím) a C3b, reprezentovanou nálezy z horní vrstvy objektu 197 na Mužském-Hradech. V obou situacích se nachází prakticky totožná zdobená keramika, až na výskyt badenských prvků v Lysolajích, jejichž absence na Mužském, pokud skutečně existuje, může být výsledkem regionálních rozdílů.

Je zřejmé, že dosud publikované prameny ještě nenabízejí proporcčně odpovídající chronologicko-nálezové kontinuum, ale pouhé výseky z něj, nehledě na nestejnou výpovědní hodnotu dosud zpracovaných sídlištních souborů. Jako svébytná, zřetelně definovatelná se dnes ukazuje – jak ukázal výzkum sídliště v Praze-Ďáblicích a nová publikace pohřebiště v Praze-Bubenči – jen starší, klasická fáze mladšího stupně české KNP (*Dobeš et al. 2010; 2011*). Proto také v poslední syntéze zůstaly dosavadní návrhy na členění daného období bez odezvy (*Zápotocký 2008b*, 63). Otázka existence české KNP po této „klasické“ fázi však neztrácí na aktuálnosti. Odpověď na ni se pokusí nalézt právě rozbor materiálu z Brozan nad Ohří.

4.2. Brozany: pozdní fáze KNP v severozápadních Čechách

Při datování brozanského sídelního areálu KNP vycházíme z předpokladu, že četnost keramického souboru (*tab. 2*) a množství v něm zastoupených typů by měly být dostačující zárukou, že jeho spektrum, tvarové i ornamentační, je pro časový úsek trvání brozanského sídliště vcelku reprezentativní – tj. že obsahuje základní formy hrnčířské produkce a zároveň odráží i charakteristické rysy určitého období vývoje KNP, platné minimálně v regionálních poměrech severozápadních Čech.

V relativně početném střepovém materiálu (ca 4000 kusů, *tab. 2*) jsme identifikovali celkem osm tříd nádob: nálevkovité poháry a hrnce (8 typů), koflíky (4 typy) a džbány (2 typy), amfory (4 typy), mísy (5 typů), zásobní hrnce a osudí (5 typů), zvláštní tvary (2 typy); do poslední, osmé třídy jsme zařadili formy z okruhu badenské keramiky. Nejčastěji se vyskytují nálevkovité poháry, zásobní hrnce a amfory (v 11–14 objektech: *tab. 4*), další tvary – nálevkovité hrnce, koflíky, džbány, mísy, osudí – jsou zastoupené ve 4 až 7 objektech. Ze sestavy typů a variant (*obr. 20, 21; tab. 4*) je zřejmé, že tato plně odpovídá keramické výbavě **mladšího, salzmündského stupně KNP**, podrobněji definovaného už

Objekt č.		atypické	dna	okraje	profilované	celkem	nedohledané	ornamentace vhloubená	ornamentace plastická	ornamentace technická	Σ ornamentace	p4	p31	o10	o101+o102+o103	o12+o22+o32	(o10+o101+o102+o103):Σo (%)	(o12+o22+o32):Σo (%)
2/95	Σ %	781 88,2	30 3,4	53 6	21 2,4	885 100		1 0,1	2 0,2	19 2,1	22 2,4	2 0,2	34 3,8	4 0,5	25 2,8	4 0,5	54,7	7,5
5/95	Σ %	35 71,4	5 10,2	8 16,3	1 2,1	49 100		0 0	0 0	3 6,1	3 6,1	0 0	0 0	0 0	3 6,1	0 0	37,5	0
6/95	Σ %	279 82,4	12 3,5	32 9,4	16 4,7	339 100		8 2,4	5 1,5	6 1,8	19 5,7	0 0	18 5,3	1 0,3	10 2,9	3 0,9	34,4	9,4
83/95	Σ %	223 81,7	20 7,3	23 8,4	7 2,6	273 100	24	0 0	1 0,4	7 2,5	8 2,9	0 0	12 4,4	0 0	10 3,7	2 0,7	43,5	8,7
89/95	Σ %	275 85,9	16 5	20 6,3	9 2,8	320 100	16	0 0	2 0,6	9 2,8	11 3,4	0 0	9 2,8	0 0	5 1,6	4 1,3	25	20
110/95	Σ %	571 83,6	34 5	65 9,5	13 1,9	683 100		2 0,3	2 0,3	15 2,2	19 2,8	0 0	26 3,8	5 0,7	15 2,2	13 1,9	30,8	20
128/95	Σ %	6 85,7	1 14,3	0 0	0 0	7 100		0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0	0
166/95	Σ %	25 78,1	2 6,3	4 12,5	1 3,1	32 100		0 0	0 0	1 3,1	1 3,1	0 0	3 9,4	0 0	1 3,1	0	25	0
181A/95	Σ %	196 78,7	13 5,2	31 12,5	9 3,6	249 100		0 0	1 0,4	9 3,6	10 4	0 0	13 5,2	2 0,8	7 2,8	5 2	29	16,1
9A/96	Σ %	8 100	0 0	0 0	0 0	8 100	9	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	1 12,5	0 0	0 0	0 0	0	0
10/96	Σ %	322 86,1	14 3,7	16 4,3	22 5,9	374 100		0 0	11 2,9	10 2,7	21 5,6	0 0	35 9,4	1 0,3	3 0,8	0	25	0
53/97	Σ %	101 65,2	8 5,2	22 14,2	24 15,4	155 100		0 0	14 9	10 6,5	24 15,5	0 0	1 0,6	0 0	1 0,6	12 7,7	4,5	54,5
58/97	Σ %	51 66,2	9 11,7	14 18,2	3 3,9	77 100		1 1,3	0 0	4 5,2	5 6,5	0 0	2 2,6	1 1,3	3 3,9	1 1,3	28,6	7,1
62/97	Σ %	244 84,7	13 4,5	18 6,3	13 4,5	288 100		0 0	0 0	10 3,5	10 3,5	4 1,4	3 1	1 0,3	5 1,7	2 0,7	33,3	11,1
65/97	Σ %	177 91,2	4 2,1	6 3,1	7 3,6	194 100		1 0,5	0 0	6 3,1	7 3,6	0 0	2 1	0 0	1 0,5	0	16,7	0
66/97	Σ %	9 100	0 0	0 0	0 0	9 100		0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0	0
67/97	Σ %	66 88	0 0	1 1,3	8 10,7	75 100		0 0	0 0	8 10,7	8 10,7	0 0	0 0	0 0	0 0	1 1,3	0	100
Celkem	Σ %	3369 83,9	181 4,5	313 7,8	154 3,8	4017 100	66	13 0,3	38 0,9	117 2,9	168 4,2	6 0,1	159 3,9	15 0,4	89 2,2	47 1,2	33,2	15

Tab. 2. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Základní struktura keramických souborů z objektů KNP. V sloupci „profilované“ jsou uvedeny zbylé tzv. typické stěpy, nezahrnuté do kolonek „dna“ a „okraje“ – zlomky zdobené, pupky, ucha, zlomky výrazněji profilované. V sloupci „ornamentace plastická“ nejsou započítány lištovitě zesílené okraje (o10, 101–103, 12, 22 a 32), stejně jako v sloupci „ornamentace technická“, který sestává ponejvíce ze zlomků s výčnělky a uchy, příp. jejich fragmenty. Kolonky „p4“ a „p31“ znázorňují podíl stěpů s blátitým, resp. jemně blátitým povrchem; o10, 101–103 okraje vně lištovitě zesílené, o12, o22 a o32 okraje uvnitř lištovitě zesílené, přičemž ve sloupcích vpravo od nich jsou vyjádřeny poměry daných typů okrajů k jejich celkovému počtu. Kulturně nesourodý materiál z obj. 85/95, celkem 75 zl. statistika nezahrnuje, stejně jako keramiku z obj. 102B1/95, kterou se nepodařilo dohledat (17 zl.). V tabulce se rovněž nepočítá s rozpoznatelnými intruzemi a přesleny. Sestavil M. Dobeš.

v 50.–70. letech 20. stol. (kap. 4.1). Charakteristická pro ni jsou především kónická hrdla a širší, cibulovitá těla džbánů, koflíků a amfor, nálevkovité poháry častěji širšího, mísovitého tvaru a rovněž typ bubínku, zde v dětském hrobu 16/96. Tomuto typovému spektru se v lokalitě do určité míry vymykají dvojchá amfora (typ 42) ze síla 181A/95 a střep mísy s dvojvpichy na výduti (typ 53) ze síla 2/95; obojí působí archaicky a je otázka, zda nejde o intruzi, o stopy staršího eneolitického osídlení.

Datování brozanského sídelního areálu určují tři znaky, jimiž se jeho keramika liší od „klasických“ souborů mladší KNP: prvním je ornamentace, resp. stupeň zdobnosti, druhým přítomnost nových, dosud neznámých typů nádob, třetím prezence tvarů z jiného kulturního prostředí.

Ad 1) **Ornamentace.** Za překvapující výsledek analýzy lze považovat zjištění, že na rozdíl od dosud vyhodnocených souborů, svědčících o relativně vysokém stupni zdobnosti nádob mladšího stupně KNP, je keramika brozanského sídliště prakticky nezdobená. Podíl vhloubené výzdoby dosahuje pouhých 0,3 %, přičemž charakteristická ornamentace salzmündského stylu – svislé obrvené ryté linie a úzké ryté trojúhelníky vyplněné vpichy, doplňované pod okrajem a na hrdle liniemi vpichů či rýžek, zpravidla na džbánech, koflících a amforách – zde vůbec chybí. Rytou výzdobu nese jediný střep: zlomek plecí džbánu či amfory s částí motivu svislé linie (jednoduché či vícenásobné) obrvené horizontálními trojúhelníčky vyplněnými řádkem **kruhovitých vpichů** (*obr. 10: 14*); samotný motiv by sice mohl být salzmündský (např. *Pleslová-Štiková 1972*, *obr. 62: 13*), ale technika kruhovitých vpichů je **badenská** (srov. kupř. *Pleslová-Štiková 1972*, *obr. 34: 17, 18; 39: 16*).

Ad 2) **Nové,** dosud neznámé **typy** mladšího stupně české KNP zastupují dvě nádoby, jejichž fragmenty se našly v sílu 53/97 (z něhož vyzvednuta mj. též část badenské amfory *obr. 16: 6*) – **mísa** *obr. 16: 7* tvaru hluboké dvojchuté teriny, zdobená na plecích dvojicemi pupků proloženými svislými žeběrky (typ 55 na *obr. 21*) a **amfora** *obr. 17: 1* s vysokým kónickým, lehce vydutým hrdlem, původně též dvojchá (typ 43 na *obr. 20*). Jeden detail aplikovaný u obou nádob – zesílení vnitřní strany okraje plochou lištou – spolehlivě ukazuje na výrobní tradici KNP a svědčí o domácí produkci, typově však u nás zůstávají dosud bez analogií. Jen obecně lze říci, že s tvary obdobné tektoniky se setkáváme v pozdních, badenizovaných skupinách KNP mezi středním Labem a Vislou – havolské, britzké, ustovské, luboňské (kupř. dvojchuté teriny z Flieth: *Kirsch 1993*, *Abb. 124*; lit. k problematice těchto skupin: *Przybył 2008*).

Tab. 2. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Elementarstruktur der Keramikkomplexe aus Objekten der TBK. In der Säule „profilované-profilierter“, sind die restlichen sog. typischen Scherben die in den Kolonnen „dna-Böden“ und „okraje-Ränder“ nicht eingeschlossen sind – verzierte Bruchstücke, Knubben, Henkel, kräftiger profilierter Bruchstücke. In der Säule „ornamentace plastická-plastische Ornamentierung“ sind die Ränder o10, 101–103, 12, 22 und 32 nicht eingerechnet, ebenso wie in der Säule „ornamentace technická-technische Ornamentierung“, welche am meisten aus Bruchstücken mit Knubben und Henkeln besteht, eventuell aus Bruchstücken von diesen. Kolonnen „p4“ und „p31“ veranschaulichen den Anteil der Scherben mit Schlickung; o10 und 101–103 die Arkadenränder; o12, o22 und o32 die Ränder innen leistenförmig verdickt, wobei in den Säulen rechts von ihnen sind die Anteile der gegebenen Randtypen zu seiner Gesamtanzahl formulieren. Kulturell vermischtes Material vom Objekt 85/95, gesamt 75 Bruchstücke, schließt die Statistik nicht ein, ähnlich wie die Keramik vom Obj. 102B1/95, welche man nicht auffinden konnte (17 Bruchstücke). In der Tafel rechnet man ebenso nicht mit den erkennbaren Keramikintrusionen und Spinnwirteln.

Katastr	Objekty - výčet, počet	Fáze KNP	Atypické	Dna	Okraje	Profilované	Celkem	Ornamentace vhloubená	Ornamentace plastická	Ornamentace technická	Σ ornamentace	p4	p31	010+0101+0102+0103	012+022+032	(010+0101+0102+0103):Σ0 (%)	(012+022+032):Σ0 (%)	Literatura	
Most	IMO 1 objekt	baalb./MK V	Σ	269	53	60	54	436	14	6		2	11	8	0			Zápotocký et al. 1989	
			%	61,7	12,1	13,7	12,5	100	3,2	1,4		0,5	2,5	1,8	0	13,3	0		
Mírošovice	TP 1 objekt	baalb./MK V	Σ	1207	95	142	49	1493	19	3		7	18	18	3			Zápotocký - Muška 1999	
			%	80,8	6,4	9,5	3,3	100	1,3	0,2		0,5	1,2	1,2	0,2	12,7	2,1		
Řáblice	P8 obj. 2, 0-20 cm	baalb./MK V	Σ	161	10	12	16	199	5	1		1	7	46	4	3	2	Dobeš et al. 2007	
			%	80,9	5	6	8,1	100	2,5	0,5		0,5	3,5	23,1	2	1,5	1	25	
Benátky	HK 2 objekty	baalb.	Σ	1644	89	160	121	2014	9	25		0	40	33	0			Kalferst - Zápotocký 1991	
			%	81,6	4,5	7,9	6	100	0,4	1,2		0	2	1,6	0	20,6	0		
Kutná Hora	KH spodní vrstva č. obj. 30 a 45	baalb.	Σ	2507	150	281	142	3080	27	36	59	122*	126	84	8			Zápotocký 2000	
			%	81,4	4,9	9,1	4,6	100	0,9	1,2	1,9	3,8*	4,1	2,7	0,3	29,9	2,8		
Vikletice	CV 16 objektů	šifem	Σ			107		1135	6	7	9	22						Zápotocký 2002	
			%			9,4		100	0,5	0,6	0,8	1,9				1,8	0		
Řáblice	P8 3 objekty	šifem	Σ	514	32	64	28	638	7	2		2	11	29	0	13	0		
			%	80,6	5	10	4,4	100	1,1	0,3	0,3	1,7	4,5	0	2	0	20,3		
Řáblice	P8 objekt 3A	šifem	Σ	175	12	21	8	216	0	1	3	4	0	0	0	0	0		
			%	81,1	5,6	9,6	3,7	100	0	0,5	1,4	1,9	0	0	0	0	0		
Řáblice	P8 9 objektů	salzm.	Σ	1167	67	192	117	1543	80	8	51	139	0	29	52	6		Dobeš et al. 2010	
			%	75,6	4,4	12,4	7,6	100	5,2	0,5	3,3	9	1,9	3,4	0,4	27,1	3,1		
Lysolaje	P6 o. 2/44; 5, 11 a 12/63	salzm.	Σ	323	15	91	43	472	23	3	27	53		42	2			Pleslová-Štiková 1972	
			%	68,4	3,2	19,3	9,1	100	4,9	0,6	5,7	11,2		8,9	0,4	46,2	2,2		
Lysolaje	P6 o. 4, 6-7, 10-11, 33 a 35/44; 8/53	šifem/salzm.	Σ	484	14	77	25	600	16	2	20	38		32	10			Pleslová-Štiková 1972	
			%	80,7	2,3	12,8	4,2	100	2,7	0,3	3,3	6,3		5,3	1,7	41,6	1,3		
Brozany	LT 20 objektů	salzm.	Σ	3369	181	313	154	4017	13	38	117	168	6	159	104	47			
			%	83,9	4,5	7,8	3,8	100	0,3	0,9	2,9	4,2	0,1	3,9	2,6	1,2	33,2	1,5	

Tab. 3. Základní proporce formálně srovnatelných souborů českých nálevkovitých pohárů. Hvězdičky ve sloupci p4 poukazují na to, že u lokality Kutná Hora/Cimburk nebylo možné rozpočítat keramiku s blážitým povrchem na kategorii p4 a p31, je proto uvedena sumárně pouze v jednom sloupci. Další vysvětlivky viz tab. 2. Sestavil M. Dobeš.

Tab. 3. Elementarproportionen der formal vergleichbaren Komplexe der böhmischen TBK. Die Sternchen in der Säule p4 weisen darauf hin, das bei der Fundstelle Kutná Hora/Cimburk die Keramik mit Schlickung nicht in die Kategorien p4 und p31 eingerechnet werden konnte, diese ist daher summarisch nur in einer Säule angeführt. Weitere Erklärungen siehe in Tab. 2.

Ad 3) Do skupiny **cizích tvarů**, formou i výzdobou ukazujících na kulturně odlišné prostředí, spadají tři exempláře. Morfologicky nejvýraznější a chronologicky nejcennější je fragment **amfory obr. 10: 13** s motivem svislých kanelur střídaných se skupinami žebor (typ 81 na *obr. 21*). Použitá technika i výzdobný motiv odpovídají ornamentaci staršího klasického stadia badenské kultury, stupňů Baden II či Ossarn I (např. *Němejcová-Pavůvková 1981*, obr. 3; *Mayer 1996*, Taf. 106: 16, 132: 17). – Badenský původ prozrazuje tvar i výzdoba části **amfory obr. 16: 6** s kónickým hrdlem, zdobené na těle řídky kladenými svislými tenkými hladkými žebry (typ 82 na *obr. 21*). I pro ni nacházíme analogie v prostředí stupně Ossarn I (*Mayer 1996*, Taf. 35: 6), za vzdálenější paralelu lze považovat bezuchou amforu se svazky hladkých lišt z raně řívnáčského hrobu z Velvar (*Neustupný ed. 2008*, příl. 3: 5). – Třetím ze skupiny badenských forem je zlomek extrémně širokého **páskového ucha**, zřejmě z rozměrného džbánu či amfory (*obr. 8: 9; 21* – typ 83). Také v tomto případě má jeho nápadný znak – nadměrná šíře, u keramické produkce KNP neznámá – analogie opět v souborech klasického stupně badenské kultury (kupř. *Mayer 1996*, Taf. 43: 7, 95: 1).

Můžeme uzavřít, že tři vytčené znaky – typové složení, minimum ornamentace a přítomnost tvarů klasického stupně badenské kultury – dovolují zařazení keramické produkce z brozanského sídelního areálu na závěr mladšího (salzmündského) stupně české skupiny KNP.

4.3. Otázka absolutního datování

Z osteologického materiálu odebral R. Kyselý sedm vzorků zvířecích kostí, které analyzoval I. Světlík v Ústavu jaderné fyziky AV ČR.⁹ Primárním cílem odběru byla verifikace datování kosterných pozůstatků, které zaujaly zoologickým zjištěním (liška), případně byly využity k dalším studijním účelům (býci; viz *tab. 5*). Získané chronologické údaje lze porovnat s obdobnými daty české skupiny KNP, případně mohou být posuzovány v absolutně chronologickém kontextu celého českého středního eneolitu.

Až na údaje pocházející z kostí lišky spadají data ze všech objektů, tj. 6/95, 110/95, 181A/95 a 62/97, zhruba to téhož časového úseku.¹⁰ Při pravděpodobnosti měření 1σ (tj. 68,27 %) se pohybují v intervalu ca 3650–3100 BC, při pravděpodobnosti 2σ (čili 95,45 %) dokonce v rozmezí 3750 až 3030 př. Kr. Povaha měření a nepříznivý průběh kalibrační křivky bohužel neumožňují užší vymezení, byť rámcově odpovídají alespoň části intervalu představám o chronologické pozici mladšího stupně nálevkovitých pohárů v Čechách (viz níže). Pro úplnost je třeba dodat, že pro starší etapu středního eneolitu disponujeme ještě jedním absolutním datem, též z kosti zvířecí, které do daného rozpětí rovněž zapadá (Praha-Dejvice, výšinné sídliště Baba, KN-2505, 4680±60 BP, tj. 3619–3371 při pravděpodobnosti 1σ , *Havel 1986*, 35–37, 51; *Breunig 1987*, 142, 166). Z výše uvedeného je zřejmé, že pro jemnější chronologii jsou absolutní data tohoto typu víceméně nepoužitelná. Ostatně na problematičnost detailnějších chronologických argumentací založených na měření poměru jednotlivých izotopů uhlíku kromě mnoha dalších okolností

⁹ Oběma kolegům autoři děkují za poskytnutí výsledků měření, viz též *Kyselý 2013*.

¹⁰ Odchylka u liščí kostry mohla být způsobena různými faktory, např. kontaminací vzorku, rozdílným vlivem potravního řetězce u býložravců a masožravců na množství radioaktivního uhlíku v těle; zvíře uhynulo v noře, druhotně po letech/staletích vyhloubené v měkkém zásypu síla KNP atp.

Brozany, okr. Litoměřice		objekty z výzkumu v r. 1995										1996			1997				počet objektů s daným tvarem			
keramika		2	5	6	83	85	89	102	110	128	166	181A	9A	10	16	53	58	62		65	66	67
nádob - tvary	nálevkovité poháry	x	x	x	x		x		x		x			x		x	x	x			x	12
	nálevkovité hrnce	x		x	x		x		x			x					x					7
	koflíky	x		x			x		x						x							5
	koflíky/džbány ?	x	x								x						x	x			x	6
	džbány				x		x		x								x	x				5
	džbány/amfory ?	x		x			x										x					4
	mísy	x		x					x		x					x						5
	amfory	x		x	x		x		x			x		x		x		x	x	x		11
	amfory/hrnce											x						x				2
	zásobní hrnce	x	x	x	x	x	x		x		x	x		x		x	x	x	x			14
	osudí ?	x	x	x			x		x													4
	počet tvarů v objektu:		9	4	6	6	1	8		8		4	4		3	1	4	6	6	2	1	2
tvar ?:	zlomky profilované	x			x	x	x		x			x								x		7
	okraje	x	x	x	x	x	x		x		x	x		x			x					11
	dna	x	x	x	x	x	x		x	x	x	x		x		x	x	x	x			15
	atyp.	x	x	x	x	x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	17
ostatní:	tyglík											x										1
	buben														x							1
	přeslen	x																	x		x	3
	závaží											x		x								2
starší či mladší intruze:		x		x	x	x	x		x	x		x		x		x		x				11

Tab. 4. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Výskyt jednotlivých keramických tříd a ostatní keramiky v jednotlivých objektech KNP. Sestavil M. Zápotocký.

Tab. 4. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Vorkommen der einzelnen Keramikklassen und der restlichen Keramik in den einzelnen Objekten der TBK.

(z novějších příspěvků srov. např. diametrálně rozdílné údaje z osteologického a antropologického materiálu získané z těchto hrobů v Ostorfu, *Olsen – Heinemeier 2007*) poukazují i vzorky z Makotrás, tedy z předchozího širémského stupně KNP, které se v hodnotách BP pohybují zhruba v letech 4870–4550, přičemž mezi dvěma daty ze stejných objektů je rozdíl až 200 let (*Pleslová-Štiková 1985*, 183; *Breunig 1987*, 142, 166).

Hranice středního eneolitu, a tím i pozici mladšího stupně nálevkovitých pohárů, lze ovšem vcelku spolehlivě odvodit z projekce dendrodat ze švýcarských lokalit. Jeho počátek lze podle výskytu početné bolerázské keramiky v lokalitě Arbon-Bleiche 3, z přechodu kultur pfynské a horgenské, klást k roku 3400 př. Kr., či krátce před něj (*de Capitani et al. 2002*, 209–213, 221–223; sídliště datováno mezi léta 3384–3370 před n. l.) a konec, daný počátkem kultury se šňurovou keramikou, zhruba do 28. století (poslední přehled *Suter 2008*, 335–337, Abb. 3 a další); trval by tedy od ca 3400 do 2900/2800 před n. l. (jak už *Neustupný 1969*, tab. 1). Mladší stupeň nálevkovitých pohárů, alespoň zčásti současný s bolerázskými stupněm badenské kultury, by proto spadl na počátek tohoto intervalu. V materiálu KNP v Brozanech se však vyskytly prvky starší fáze klasického stupně badenské kultury, brozanské sídliště bychom proto datovali až do 33. stol. před n. l.

5. Poloha a struktura sídelního areálu

Brozanský areál je situovaný na široké, nevýrazné ostrožně o rozloze ca 5–6 ha, ohraničené na severní a jižní straně terénními depresiemi sníženými o ca 2–3 m, původně zřejmě protékány vodotečemi. Plocha ostrožny je výrazně převýšená nad levobřežní nivou Ohře: v Z partii o ca 14, na Z konci skrývky o ca 26 m. Polohou tedy náleží zdejší sídelní areál

Vzorek	Objekt	Kontext	Zoologická determinace vzorku	BP	BC *	BC **
CRL-8001	6/95	J polovina, 0-dno	<i>Vulpes vulpes</i> (sc., hu., ul., ra., fe., ti. sin.)	4385±108	3321–2898	3367–2703
CRL-8002	6/95	S polovina, vr. 7–10	<i>Bos</i> sp. (ti., mtt + 1 neurč.)	4789±90	3654–3382	3760–3365
CRL-10280	6/95	J polovina, 0-dno	<i>Bos</i> sp. (fe. dex., dist.)	4665±80	3625–3362	3640–3117
CRL-10281	110/95	Z polovina	<i>Bos primigenius</i> (ilium sin.)	4695±80	3628–3372	3650–3138
CRL-10277	181A/95	S polovina, 0-dno	<i>Bos taurus</i> (ra. dex. dist.)	4595±82	3515–3113	3629–3030
CRL-10278	62/97	J pol., hl. 200 cm	<i>Bos taurus</i> (hu. dex. dist.)	4599±86	3517–3117	3631–3030
CRL-10279	62/97	S pol., hl. 200 cm	<i>Bos taurus</i> (mandibula dex.)	4681±85	3627–3367	3649–3113

Tab. 5. Brozany nad Ohří, okr. Litoměřice. Přehled radiouhlíkových dat z lokality. Podkladem pro měření byly fragmenty zvířecích kostí o hmotnosti ± 100 g, analyzované klasickou metodou (bez urychlovače). Vzorky nebyly v terénu odebírány cíleně pro rozbor, výběr byl proveden až následně z deponovaného materiálu. * – kalibrace v intervalu 1σ , ** dtto 2σ , podle programu na adrese <http://calib.qub.ac.uk/calib>. Zkratky: dex. = dextra, dist. = distální, fe. = femur, hu. = humerus, ra. = radius, sc. = scapula, sin. = sinistra, ti = tibia, ul. = ulna. Měření provedl I. Světlík, zoologické určení R. Kyselý, tabulku sestavil M. Dobeš. Tab. 5. Brozany nad Ohří, Kr. Litoměřice. Übersicht der ^{14}C Daten von der Fundstelle. Unterlagen für die Messungen waren Fragmente der Tierknochen vom Gewicht von ± 100 G, durch die klassische Methode analysiert (keine AMS-Daten). Die Proben wurden nicht im Gelände entnommen, die Auswahl wurde erst nachträglich vom deponierten Material getätigt. * – Kalibrierung im Intervall 1σ , ** detto 2σ , nach dem Programm an der Adresse <http://calib.qub.ac.uk/calib>.

k typu náhorních lokalit situovaných v otevřené, nicméně strategicky výhodné poloze, k jejichž společným rysům patří, stejně jako obdobným lokalitám v nestrategické poloze, také široký a daleký výhled (kupř. *Sankot – Zápotocký 2011, 60*), v případě naší lokality otevřený především na východ, do údolí Ohře (kap. 2.1, *obr. 1*).

Z 20 objektů KNP jich lze 19 považovat za objekty sídlištní (*obr. 2–6; tab. 1*). Podle formálních kritérií jejich naprostá většina z funkčního hlediska patří zásobním jámám – silům v různém stavu zachování a rozdílné velikosti. Dominantní postavení mezi nimi, o objemu okolo 100 hektolitrů, zaujímá objekt č. 62/97, který co do velikosti dosud nemá na srovnatelných publikovaných sídlištních KNP paralely. Pouze jeden objekt, č. 110/95, nepravidelností připomíná hliník. Mělké nepravidelné jámy č. obj. 66 a 67/97 by alternativně mohly vzhledem k povaze výplně, sestávající ze silně propálené hlíny, indikovat pece. Převaha sil na nalezištích KNP je obecným jevem (např. Makotřasy: *Pleslová-Štiková 1985*), sídliště v Brozanech v tomto ohledu tedy představuje standardní situaci. Polykulturní charakter naleziště silně snižuje již beztak obtížné kontextuální datování početných kůlových jam; podle analogií v jiných lokalitách KNP v Čechách (*Pleinerová 1990; Turek 2010*) a také s ohledem na absenci polozemnic předpokládáme, že obytnými stavbami zde nejspíše byly dvouložní kůlové domy.

Rozložení objektů na úzce obdélníkové ploše ca 35–45 × 400 m (*obr. 2*) nebylo rovnoměrné. Začínaly při samotné hraně terasy a pokračovaly až do vzdálenosti ca 370 m dále na západ, přičemž vytvářely sevřenější i volnější shluky, vzdálené od sebe zhruba 30 až 50 metrů. Podobné rozložení objektů, vyskytující se i v jiných lokalitách (např. Praha-Řáblice, ul. Řepná, *Dobeš et al. 2010, 622, obr. 2*), poukazuje nejspíše na rozvolněnou zástavbu, využívající terénní možnosti rozlehlé náhorní plošiny či mírných svahů vyšších říčních teras i drobnějších vodních toků. Podobné podmínky v nejbližším okolí lokality nabízí na levém břehu Ohře veškerý terén mezi Brozany a Hostěnicemi (*obr. 1*). Výzkum v trase dálnice,

kolmo nasedající na hranu terasy, tak zjevně zpřístupnil pouhý výsek původního obytného areálu KNP v lokalitě. Nutno dodat, že případná korekce plošného rozsahu stop po sídlištních aktivitách KNP sledováním intruzí v objektech mladších kultur není prakticky možná, jelikož drtivá většina keramiky daného stáří je sama o sobě kulturně neurčitelná (srov. *tab 2*: 84 % keramiky atypické, spolehlivěji lze taxovat ca 4 až 5 % fragmentů, tj. zlomky zdobené vhloubenou a částečně plastickou výzdobou, lištovitě zesílené okraje a střepy s blátitým povrchem p4). Na druhou stranu je třeba brát s rezervou obraz prostředkováný pouhým prostorovým uspořádáním zahluobených objektů.

Vyznění objektů směrem do zázemí náhorní plošiny bylo kromě terénních zjištění podpořeno i polohou mělce zahluobeného kostrového hrobu 16/96 (*obr. 2, 7*), který nejspíše indikoval hranici obytného areálu. Podle skromných pozůstatků skeletu (viz popis) šlo o kostrový pohřeb asi půlročního dítěte, snad ve skrčené poloze, uložený v hrobě orientovaném delší osou ve směru V–Z (*obr. 7*). Poloha fragmentu lebky a nečetné české analogie z mladšího stupně KNP poukazují spíše na uložení kostry na pravém boku, tedy v našem případě s pohledem zemřelého k jihu, přičemž pravděpodobně je rovněž překrytí mohylou (*Dobeš et al. 2011, 153–154, s. lit.*). Není vyloučeno, že jde o poslední zbytek většího mohylníku následně zničeného orbou – pohřby KNP ukládané pod mohylovými násypy na úroveň terénu jsou v tomto období bezpečně prokázány, v Čechách je nutné připustit i paralelní existenci obdobně umístovaných hrobů žárových (srov. *Fischer 1956, 55–67; Šmíd 2003*).

Otázkou zůstává případné opevnění sídliště. Příkop s plochým dnem a takřka svislými stěnami, č. obj. 68/97, zachycený ve vzdálenosti ca 350 m od hrany terasy a ohraničující obytný areál na západní straně, sice keramika z jeho zásypu datuje až do mladší doby bronzové (srov. kap. 2.2; na *obr. 2* šedý pruh v západní části plochy: šířka 6 m, hloubka od úrovně skryvky 1,5 m, předpokládaná délka, počítaná od vodoteče k vodoteči, ca 250 m), mohl být ovšem veden v linii staršího ohrazení. Existence eneolitické fortifikace resp. ohrazení zdejšího obytného areálu proto není vyloučena, jistou námitku v tomto směru ovšem mohou představovat síla 66/97, 67/97, odkrytá za příkopem, mezi jeho vnějším okrajem a hrobem 16/96.

6. Závěr

Prameny dokumentující jednotlivé fáze kultury nálevkovitých pohárů (KNP) v Čechách jsou značně nevyrovnané. Za uspokojivé lze v tomto směru považovat snad jen období optima této kultury, reprezentované závěrečnou, sířemskou fází staršího stupně. Po té dochází ke zřetelné změně poměrů, jejímž hlavním příznakem je zmenšení sídelní oblasti KNP. Příčinou je zřejmě nástup nejstarší, bolerázské fáze badenské kultury, jejíž osídlení je doložené ve východní části středních Čech (*Zápotocký 2000*). V severozápadních Čechách je situace spojená s vyzněním KNP značně nepřehledná, jisté řešení však nabízejí poznatky, získané v 90. letech při stavbě dálnice D-8 u Brozan nad Ohří (viz *obr. 1*).

Naleziště se nachází na levém břehu Ohře, ca 10 km jižně od soutoku s Labem, na sprašemi pokryté terase, vypínající se dnes zhruba 15 m nad její hladinou. Polohou se tak bronzanský areál řadí k typu náhorních lokalit situovaných v otevřené, nicméně strategicky výhodné poloze. K jejich společným rysům patří také široký a daleký výhled (kupř. *Sankot – Zápotocký 2011, 60*), v tomto případě otevřený především na východ, do údolí

Ohře (*obr. 1–2*). Nálezy kavylu v objektu 2/95 ukazují na sušší, teplejší klima a otevřenou krajinu stepního rázu té doby. Výzkum o rozloze 1,5 ha vedený v úzkém pásu trasy dálnice, kolmo na hranu terasy, zjevně odkryl pouhý výsek sídelního areálu, na němž se vystřídala řada kultur (kromě KNP kultury s keramikou lineární, únětická, mohylová, knovízská a pozdně halštatská až časně laténská).

Z dvaceti prozkoumaných objektů KNP jich devatenáct náleželo sídlištním situacím (*obr. 2–6; tab. 1*), zastoupeným většinou síly. Dva objekty lze interpretovat jako spodky pecí (obj. 66 a 67/97) a jeden jako hliník (obj. 110/95). Dominantní postavení mezi síly zaujímá objekt č. 62/97 o objemu ca 100 hektolitřů, ukazující na schopnost zdejší komunity vytvářet značné obilní rezervy.

Objekty vytvářejí sevřenější i volnější shluky, vzdálené od sebe ca 30–50 metrů, které svědčí nejspíše o rozvolněné zástavbě, podobně jako v jiných lokalitách mladšího stupně KNP (viz *Dobeš et al. 2010*, 622, *obr. 2*). Jejich vyznění směrem do zázemí je kromě terénní situace podpořeno i polohou mělce zahluobeného kostrového hrobu 16/96, ležícího nejspíše už za hranicí obytného areálu (*obr. 2, 7*). Není vyloučeno, že jde o poslední zbytek většího mohylníku následně zničeného orbou (k mohylníkům KNP viz *Fischer 1956*, 55–67; *Šmíd 2003*). Sídliště mohlo být již v eneolitu opevněno, pokud bychom připustili, že dochovaná fortifikace – příkop, datovaný do mladší doby bronzové (*obr. 2*: šedý pruh severojižního směru, probíhající přes celou zkoumanou plochu) – byla založena v linii předchozí eneolitické.

Pro vyhodnocení brozanského keramického souboru je podstatné, že jeho celková četnost a počet v něm zastoupených typů by měly být dostačující zárukou jeho reprezentativnosti po stránce tvarové i ornamentační. Identifikováno bylo celkem osm tříd nádob s 33 typy, a sice: nálevkovité poháry a hrnce (8 typů), koflíky (4 typy), džbány (2 typy), amfory (4 typy), mísy (5 typů), zásobní hrnce a osudí (5 typů), ze zvláštních tvarů buben salzmündského typu, tyglík (?) a zlomky nádob s analogiemi v prostředí badenské kultury (*obr. 20–21; tab. 2 a 4*). Z ostatních keramických předmětů se dochovala část závaží a čtyři přesleny.

Mezi nekeramickými předměty dominuje štípaná industrie, z broušené se našel jen zlomek nože z úzce oválného valounu (*obr. 10: 8*) a odštěpek hrany hlazeného nástroje v hliníku 110/95. Kamenné artefakty doplňují dva brousky a zlomky drtel. Kostěné výrobky se našly v osmi objektech: šídla či hroty (7 ks), doplněná o pět dlátek, dvě hladítka, dvě tyčinky, závěsek z provrtaného zubu psa a kus žebra s provrtem. Soubor složený z intencionálně (?) provrtaných lastur velevrubů *Unio crassus* (minimálně 8 ks) ze síla obj. 181A lze vyložit jako pozůstatek ozdoby či chřestítka.

Z objektů 2 a 181A pocházejí kostřičky tří a pěti štěňat, z jam 6 a 181A torza skeletů jednoho a dvou novorozenců, z dalších objektů pak fragmenty dvou lidských kostí z dospělých jedinců. Unikátní je společný výskyt štěňat a novorozenců v objektu 181A.

Osteologický materiál (*Kyselý 2013*) ukazuje na výraznou převahu chovu nad lovem (ca 93 %). Z domácích druhů je zastoupen tur, prase, ovce/koza a pes, z divokých pratur, jelen, prase divoké, zajíc, liška, kočka divoká, myšice, dva druhy hus, kachna, orel křiklavý či volavý, ropucha, velká lososovitá ryba, dále jelec a schránky velevrubů tupého a malířského. Zajímavým nálezem je kompletní skelet lišky z obj. 6, jehož radiokarbonové datum naznačuje stáří o několik set let nižší, než které bychom předpokládali pro salzmündský stupeň KNP (*tab. 5*), nicméně souvěkost zcela nevylučuje (z ca 5 %).

Spektrum typů nádob se typologicky plně kryje s keramickou výbavou mladšího, salzmündského stupně KNP, podrobněji definovanou už v 50.–70. letech 20. stol. (k jeho vyčlenění viz *Neustupný 1956; Zápotocký 1956; 1958*). Charakteristická pro ni jsou především kónická hrdla a širší, cibulovitá těla džbánů, koflíků a amfor, nálevkovité poháry častěji širšího, mísovitěho tvaru, a též typ bubínku z dětského hrobu 16/96.

Dosud publikované prameny mladšího stupně nenabízejí proporcčně odpovídající chronologicko-nálezové kontinuum, na což narážely i pokusy o jeho periodizaci. V minulosti byly předloženy tři koncepce, jedna navázaná na vývoj výzdobného stylu keramiky severských chodbových hrobů (*Zápotocký 1960*), další dvě založené na materiálu z výzkumů v Praze-Lysolajích, Makotřasech a Dnebohu-Mužském (*Pleslová-Štiková 1972; 1987*). Jako zřetelně definovatelný se dnes na základě výzkumu sídliště v Praze-Ďáblících a nové publikace pohřebiště v Praze-Bubenči (*Dobeš et al. 2010; 2011*) ukazuje jen starší, klasická fáze mladšího stupně české KNP, pro niž je charakteristické poměrně hojné užití typické vhloubené výzdoby a přítomnost tvarů bolerázského stupně badenské kultury. Existence mladší fáze mladšího stupně KNP byla zatím spíše předpokládána, a to zejména v severozápadních Čechách, kde, na rozdíl od středních Čech, chybí starší fáze klasického stupně badenské kultury (*Zápotocký 2008a*, 446–447). Předpokládáme, že tento hiát by tam mohl vyplnit právě náleзовý soubor z Brozan.

Keramika z Brozan se od dosud známých kolekcí mladšího stupně KNP odlišuje třemi znaky. V prvé řadě je nápadná téměř úplná absence hlavní ornamentační složky, a sice typické vhloubené výzdoby (pouhých 0,3 %), která v lokalitách klasické fáze (např. Ďáblice, citace výše) dosahuje až 5 % (*tab. 3*). Ornamentace salzmündského stylu zde úplně chybí, ryté trojúhelníky na zlomku plecí džbánu či amfory *obr. 10: 14*, jediném střepech s vhloubenou výzdobou, jsou vyplněny kruhovými vpichy, čili badenským způsobem. Dále se zde objevují dosud neznámé tvary, jako je dvouchá terina (typ 55 na *obr. 21*) a amfora s vysokým kónickým hrdlem, opatřená dvojicí výrazných uch (typ 43 na *obr. 20*), tj. formy, které se mohou objevit v badenizovaných skupinách KNP severně od našeho území (britzská, ustovská, luboňská a další). Neméně podstatná je přítomnost cizích tvarů, pro které nacházíme analogie v prostředí klasické badenské kultury stupňů Baden II či Ossarn I, ať již jde o fragment amfory s motivem svislých kanelur proložených skupinami žeber (typ 81 na *obr. 21*), zlomek další amfory zdobené na výduti hladkými žebry (typ 82 na *obr. 21*) či fragment extrémně širokého páskového ucha, zřejmě ze džbánu či amfory (*obr. 8: 9 a obr. 21 – typ 83*), srov. *Němejcová-Pavůvková 1981*, obr. 3; *Mayer 1996*, Taf. 35: 6, 43: 7, 95: 1, 106: 16, 132: 17. Typová skladba souboru, faktická absence vhloubené výzdoby a výskyt tvarů klasického stupně badenské kultury svědčí pro umístění brozanské keramiky až na samotný závěr existence mladšího (salzmündského) stupně KNP na území SZ Čech. Publikovaný soubor tak opět dokládá dvojkolejnost kulturního vývoje v Čechách v období středního eneolitu, danou paralelní existencí mladší KNP a badenské kultury od jejího staršího, bolerázského stupně po stupeň klasický.

Ze čtyř objektů byl odebrán organický materiál (kosti zvířecí) pro radiouhlíkové datování (*tab. 5*). Získaná data se pohybují v rozmezí ca 3650–3100 BC (1 σ), resp. 3750 až 3030 př. Kr. (2 σ), rámcově tedy alespoň částí intervalu odpovídají představám o chronologické pozici mladšího stupně KNP v Čechách (srov. *Neustupný 1969*, Table 1). Počátek středního eneolitu, a tím i pozici mladšího stupně nálevkovitých pohárů, lze ovšem vcelku spolehlivě odvodit z projekce dendrodat ze švýcarské lokality Arbon-Bleiche 3, příznačně

výskytem početné bolezské keramiky (*de Capitani et al.* 2002, 209–213, 221–223; sídliště datováno mezi léta 3384–3370 před n. l.). Podle uvedených poznatků by počátek klasičké fáze mladšího, salzmündského stupně KNP, rovněž s bolezskými importy, spadl někde k roku 3400 př. n. l a brozanské sídliště, s prvky klasičkého stupně badenské kultury, by tak bylo možné datovat nejspíše do 33. stol. před n. l.

Literatura

- Balátka, B. – Sládek, J.* 1975: Geomorfologický vývoj dolního Poohří. Rozpravy Československé akademie věd. Řada matematických a přírodních věd. Ročník 85, sešit 5. Praha.
- Becker, C. J.* 1954: Die mittelneolithischen Kulturen in Südsandinavien, *Acta Archaeologica* 25, 49–150.
- 1955: Stenalderbebyggelsen ved Store Valby i Vestsjælland. Problemer omkring tragtbaegerkulturens aeldste og yngste fase, *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1954, 127–197.
- Beran, J.* 1993: Untersuchungen zur Stellung der Salzmünder Kultur im Jungneolithikum des Saalegebietes. Wilkau-Hasslau.
- Breunig, P.* 1987: ¹⁴C-Chronologie des vorderasiatischen, südost- und mitteleuropäischen Neolithikums. Köln – Wien.
- de Capitani, A. – Deschler-Erb, S. – Leuzinger, U. – Marti-Grädel, E. – Schibler, J.* 2002: Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon/Bleiche 3. Funde. Archäologie im Thurgau 11. Frauenfeld.
- Demek, J. – Mackovčin, P. a kol.* 2006: Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny. Brno.
- Dobeš, M.* 1997: Brozany, okr. Litoměřice, Výzkumy v Čechách 1993–1995, 15.
- 1998: Brozany, okr. Litoměřice, Výzkumy v Čechách 1996–1997, 20.
- 2010: Brozany, okr. Litoměřice, Výzkumy v Čechách 2007, 483–484.
- Dobeš, M. – Kostka, M.* 2008: Další sídliště raného a starého eneolitu v Praze-Ďáblicích, *Archeologie ve středních Čechách* 12, 71–106.
- Dobeš, M. – Kostka, M. – Likovský, J.* 2011: Pohřebiště mladšího stupně kultury nálevkovitých pohárů v Praze-Bubenči a Dejvicích, *Archeologie ve středních Čechách* 15, 139–162.
- Dobeš, M. – Kostka, M. – Stolz, D.* 2007: Sídliště kultur jordanovské a nálevkovitých pohárů v Praze-Ďáblicích, *Archeologie ve středních Čechách* 11, 79–124.
- 2010: K periodizaci mladších nálevkovitých pohárů: sídliště v okolí Řepné ulice v Praze-Ďáblicích, *Archeologie ve středních Čechách* 14, 605–642.
- Fischer, U.* 1951: Zu den mitteldeutschen Trommeln, *Archaeologia Geographica* 2, 98–105.
- 1956: Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet. Studien über neolithische und frühbronzezeitliche Grab- und Bestattungsformen in Sachsen-Thüringen. Vorgeschichtliche Forschungen. Heft 15. Berlin.
- Havel, J.* 1986: Baba – výšinné sídliště KNP v Praze-Dejvicích. Praha.
- Kalferst, J. – Zápotocký, M.* 1991: Sídliště ze staršího období kultury nálevkovitých pohárů u Benátek, okr. Hradec Králové, *Archeologické rozhledy* 43, 376–410.
- Kirsch, E.* 1993: Funde des Mittelneolithikums im Land Brandenburg. Potsdam.
- Košťuřík, P. – Rakovský, I. – Peške, L. – Přichystal, A. – Salaš, M.* 1984: Sídliště mladšího stupně kultury s moravskou malovanou keramikou v Jezeřanech-Maršovicích, *Archeologické rozhledy* 36, 378–410.
- Křivánek, R.* 2010: Geofyzikální měření ARÚ Praha na archeologických lokalitách v r. 2009. In: *Archeologické výzkumy v Čechách 2009. Zprávy České archeologické společnosti – Supplément* 78, Praha, 16–19.
- Kyselý, R.* 2013: An analysis of osteological material from the late Funnel Beaker culture settlement in Brozany, *Archeologické rozhledy* 65, 504–534.
- Lüning, J.* 1981: Eine Siedlung der mittelneolithischen Gruppe Bischheim in Schernau, Ldkr. Kitzingen. Kallmünz/Opf.
- Mathiassen, T.* 1944: The Stone-Age Settlement at Trelleborg, *Acta Archaeologica* 15, 77–98.
- Mayer, Ch.* 1996: Die Stellung der Funde vom Grasberg bei Ossarn im Rahmen der Badener Kultur. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission. Band 30. Wien.
- Moravec, D. – Votýpka, J.* 2003: Regionalised Modelling. Prague.
- Němčicová-Pavůvková, V.* 1981: Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juho-východnej Európe, *Slovenská archeológia* 29, 261–296.
- Neuhäuslová, Z. a kol.* 1998: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha.

- Neustupný, E.* 1956: Die chronologische Beziehungen des Äneolithikums. In: J. Neustupný ed., *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie. Introduction à l'exposition „Préhistoire de la Tchécoslovaquie“*. Résumés des comptes rendus et des discussions, Praha, 66–69.
- 1959: Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik, *Slovenská archeológia* 7, 260–284.
- 1969: Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in Central and South-East Europe II, *Archeologické rozhledy* 21, 783–810.
- 1973: Die Badener Kultur. In: B. Chropovský ed., *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 317–352.
- Neustupný, E. ed.* 2008: *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*. Praha.
- Olsen, J. – Heinemeier, J.* 2007: AMS dating of human bone from the Ostorf cemetery in the light of new information on dietary habits and freshwater reservoir effects, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 88, 339–352.
- Pleinerová, I.* 1990: Dva eneolitické dlouhé domy z Března, *Památky archeologické* 81, 255–274.
- Pleslová-Štiková, E.* 1972: Eneolitické osídlení v Lysolajích u Prahy (s příspěvkem B. Soudského: Výzkum v r. 1953, str. 58–70), *Památky archeologické* 63, 3–141.
- 1973: Die Kultur mit kannelierter Keramik in Böhmen. In: B. Chropovský ed., *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 393–425.
- 1981a: Mužský u Mnichova Hradiště. Pravěká skalní pevnost. *Památníky naší minulosti* 10. Praha.
- 1981b: Stratigrafie salzmündského stupně kultury nálevkovitých pohárů na Mužském-Hradech ve vztahu k soudobému vývoji v Čechách a na Moravě, *Praehistorica* 8, 59–62.
- 1985: Makotřasy: A TRB Site in Bohemia. *Fontes Archaeologici Pragenses* 17. Praha.
- 1987: Die kulturelle Entwicklung und die Periodisierung der TRB in Böhmen: die neueren Ergebnisse. In: T. Wiślański ed., *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej. Materiały z międzynarodowego sympozjum*, Toruń, 11–13 XI 1986, Toruń, 397–418.
- Przybył, A.* 2008: The Badenisation of the Late Neolithic Funnel Beaker Culture Communities between the Oder and Vistula River Basins in the Light of 14C-Datings. In: M. Furholt – M. Szymt – A. Zastawny eds., *The Baden Complex and the Outside World. Proceedings of the 12th Annual Meeting of the EAA in Cracow 19–24th September 2006*, Bonn, 189–204.
- Sankot, P. – Zápotocký, M.* 2011: Eneolitický sídlištní areál (jordanovská a řivnáčská kultura) s kruhovým objektem – rondelem v Tuchoměřicích, okr. Praha-západ, *Památky archeologické* 102, 59–116.
- Suter, P. J.* 2008: Das endneolithische Becher-Phänomen – alternative Vorstellungen. In: W. Dörfler – J. Müller Hrg., *Umwelt – Wirtschaft – Siedlungen im dritten vorchristlichen Jahrtausend Mitteleuropas und Südkandinaviens*, Neumünster, 335–354.
- Šmíd, M.* 2003: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. *Pravěk – supplementum* 11. Brno.
- Turek, J.* 2010: Doklady obytných staveb z období nálevkovitých a zvoncovitých pohárů v Líbeznicích u Prahy, *Praehistorica* 29, 415–430.
- Zápotocký, M.* 1956: Baalberská skupina v Čechách, *Archeologické rozhledy* 8, 539–563, 615–616, 621–622.
- 1958: Problém periodisace kultury nálevkovitých pohárů v Čechách a na Moravě, *Archeologické rozhledy* 10, 664–700.
- 1960: Příspěvky k poznání českého středního eneolitu, *Archeologické rozhledy* 12, 693, 715–747.
- 1992: Streitaxte des mitteleuropäischen Äneolithikums. *Weinheim*.
- 1996: Raný eneolit v severočeském Polabí, *Archeologické rozhledy* 48, 404–459, 543–544.
- 2000: Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Mit Beiträgen von L. Peške und S. Venc. *Památky archeologické – supplementum* 12. Praha.
- 2002: K sídelním a pohřebním areálům kultury nálevkovitých pohárů v severozápadních Čechách: Vikletice, okr. Chomutov. In: P. Čech – Z. Smrž edd., *Sborník Drahomíru Kouteckému*, Most, 281–307.
- 2008a: Badenská a řivnáčská kultura v severozápadních Čechách, *Archeologické rozhledy* 60, 383–458.
- 2008b: Kultura nálevkovitých pohárů ve starším eneolitu (kap. 3.2). In: E. Neustupný ed., *Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit*, Praha, 61–82.
- Zápotocký, M. – Černá, E. – Dobeš, M.* 1989: Michelsberské nálezy ze severozápadních Čech, *Památky archeologické* 80, 30–58.
- Zápotocký, M. – Dreslerová, D.* 1996: Jenštejn. Eine neuentdeckte frühäneolithische Gruppe in Mittelböhmen, *Památky archeologické* 87, 5–58.
- Zápotocký, M. – Muška, J.* 1999: Kultura nálevkovitých pohárů na Bilinsku. In: P. Čech ed., *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997*, Most, 7–43.

Die Spätphase der Trichterbecherkultur in Nordwestböhmen: die Siedlung Brozany nad Ohří

Die Quellen die die einzelnen Phasen der Trichterbecherkultur (weiter TBK) in Böhmen dokumentieren sind ziemlich unausgeglichen. Für befriedigend kann man in dieser Hinsicht nur die Zeit des Optimums dieser Kultur betrachten, die durch die Sifem-Phase der älteren Stufe der böhmischen TBK repräsentiert ist. Danach kommt es zur deutlichen Änderung der Verhältnisse, wobei zu seinem Hauptmerkmal die Verringerung des Siedlungsgebiets der TBK gehört. Die Ursache ist offensichtlich der Eintritt der älteren (Boleráz) Phase der Badener Kultur, deren Besiedlung im Ostteil Mittelböhmens belegt ist (*Zápotocký 2000*). In Nordwestböhmen ist die Situation, die mit dem Ausklang der TBK verbunden ist, ziemlich unübersichtlich. Eine gewisse Lösung bieten Kenntnisse an, die in den 90-er Jahren während des Autobahnbaues D8 bei Brozany nad Ohří gewonnen wurden (siehe *Abb. 1*).

Die Fundstelle befindet sich am linkem Ohře/Eger-Ufer, ca. 10 km südlich vom Zusammenfluss mit der Elbe, auf einer Lössterrasse, die sich heute etwa 15 m über dem Flussspiegel erhebt. Durch ihren Standort gehörte das hiesige Areal zum Typ der Höhenfundstellen in offenen, aber strategisch günstigen Lagen. Zu ihren gemeinsamen Zügen gehört auch ein breiter und weiter Ausblick (z. B. *Sankot – Zápotocký 2011*, 60), in diesem Fall vor allem nach Osten ins Eger-Tal geöffnet (*Abb. 1–2*). Die Funde von Federgras (*Stipa* sp.) im Objekt 2/95 zeigen auf ein trockeneres, wärmeres Klima und die offene Landschaft vom Steppencharakter jener Zeit. Die 1,5 Ha große Grabung, die senkrecht auf die Terrassenkante in einem schmalen Streifen in der Autobahntrasse geführt wurde, erschloss offensichtlich nur einen Ausschnitt des Siedlungsareals. Hier löste sich eine Reihe von Kulturen ab (außer der TBK die Linearbandkeramik, die Aunjetitzer-Kultur, die Hügelgräberkultur, die Knovízker-Kultur und die Späthallstatt- bis Frühlaténe-Kultur).

Von den 20 untersuchten Objekten der TBK gehörten 19 zu Siedlungssituationen (*Abb. 2–6; Tab. 1*) die vor allem durch Vorratsgruben vertreten sind. Zwei Objekte ist es möglich als Ofenböden (Nr. Obj. 66 und 67/97) und ein Objekt als eine Lehmgrube (Obj. 110/95) interpretieren. Eine dominierende Stellung unter den Vorratsgruben nimmt das Objekt Nr. 62/97 mit einem Volumen von ca. 100 Hektoliter ein, was von der Fähigkeit der hiesigen Kommunität beträchtliche Getreidereserven zu bilden zeigt.

Die Objekte bilden geschlossene sowie lockere Anhäufungen die voneinander ca. 30–50 m entfernt sind. Das zeugt am ehesten von einer zerstreuten Bebauung, ähnlich wie bei anderen Fundstellen der jüngeren TBK (vgl. *Dobeš et al. 2010*, 622, obr. 2). Ihr Ausklang in Richtung Hinterland ist außer der Geländesituation auch durch die Lage des seicht eingetieften Körpergrabes 16/96 gestützt, das am ehesten schon hinter der Grenze des Siedlungsareals liegt (*Abb. 2, 7*). Es ist nicht ausgeschlossen, das es sich um das Relikt eines größeren durch Ackerbau zerstörten Hügelgräberfelds handelt (zu den Hügelgräberfeldern der TBK siehe *Fischer 1956*, 55–67; *Šmíd 2003*). Die Siedlung könnte schon im Äneolithikum befestigt gewesen sein wenn wir zuließen, das die erhaltene Befestigung – Sohlgraben, die in die jüngere Bronzezeit datiert wird (*Abb. 2*: grauer Streifen in nord-südlicher Richtung, der durch die ganze untersuchte Fläche durchläuft), in der vorigen äneolithischen Linie gegründet wurde.

Nach der Auswertung des Brozany Keramikkomplexes ist wesentlich, dass seine Gesamtmenge und die Anzahl in ihm vertretenen Typen eine genügende Garantie seiner Repräsentativität in Hinsicht auf die Form und die Ornamentierung sein sollte. Es wurden insgesamt acht Gefäßkategorien mit 33 Typen identifiziert, und zwar: Trichterbecher und Töpfe (8 Typen), Tassen (4 Typen), Krüge (2 Typen), Amphoren (4 Typen), Schüsseln (5 Typen), Vorratsstöfe und große amphorenartige Gefäße (5 Typen), von den Sondertypen eine Trommel vom Salzründer-Typus, Tiegel (?) und Gefäßscherben mit Analogien im Milieu der Badener Kultur (*Abb. 20–21; Taf. 2 und 4*). Von den restlichen keramischen Gegenständen blieben ein Teil eines Webgewichtes und vier Spinnwirtel erhalten.

Zwischen den nichtkeramischen Gegenständen dominiert die Spaltindustrie, von der geschliffenen Industrie wurden nur ein Messerbruchstück aus schmalen ovalen Geröll (*Abb. 10: 8*) und ein

Bruchstück von der Kante eines geschliffenen Geräts in der Lehmgrube 110/95 gefunden. Die Steinartefakte ergänzen zwei Schleifsteine und Bruchstücke von Mahlsteinen. Erzeugnisse der Knochenindustrie stammen aus acht Objekten: Ahlen oder Spitzen (7 Stücke), ergänzt durch fünf Meißel, zwei Glätter, zwei Stäbchen, ein Anhänger vom durchbohrtem Hundezahn und ein durchbohrtes Rippenstück (*Kyselý 2013*, Tab. 3). Ein Komplex bestehend aus intenzionell (?) durchbohrten Muschelschalen von Bachmuscheln (*Unio crassus*, minimal 8 Stücke) von der Vorratsgrube Obj. 181A kann man für einen Überrest einer Zierkette oder einer Rassel halten.

Von den Objekten 2 und 181A stammen Skelette von drei und fünf Hundenwelpen, aus den Gruben 6 und 181A die Torsa von einem und zwei Neugeborenen, von weiteren Objekten dann Bruchstücke von zwei Knochen von zwei Erwachsenen. Unikat ist das gemeinsame Vorhandensein von Hundenwelpen und von Neugeborenen im Objekt 181A.

Osteologisches Material (nach *Kyselý 2013*) belegt ein markantes Übergewicht von Zucht über Jagd (ca. 93 %). Von den domestizierten Tieren ist hier der Auerochse, Schwein, Schaff/Ziege und Hund; von den wilden Arten der Ur-Ochse, Hirsch, Eber, Hase, Fuchs, Wildkatze, Waldmaus/Gelbhalsmaus, zwei Arten von Gänsen, Ente, Schrei- oder Schelladler, Kröte, ein großer losartiger Fisch, weiter Döbel/Aland und Muschelschalen von Bach- und Malermuscheln. Zu den interessanten Funden gehört ein komplettes Skelett eines Fuchses vom Objekt 6, wobei das ¹⁴C Datum ihr Alter um einige hundert Jahre niedriger andeutet, als wir für die Salzmünder-Stufe der TBK annehmen würden (*Tab. 5*), aber die Gleichzeitigkeit nicht ganz ausschließt (von ca. 5 %).

Das Gefäß-Typenspektrum deckt sich typologisch voll mit der keramischen Ausstattung der jüngeren (Salzmünder) Stufe der böhmischen TBK, die ausführlicher in den 50-er bis 70-er Jahren des vorigen Jahrhunderts definiert wurde (zu seiner Ausgliederung siehe *Neustupný 1956; Zápotocký 1956; 1958*). Charakteristisch für diese sind vor allem konische Hälse und breitere, zwiebelartige Körper von Krügen, Tassen und Amphoren, weiter Trichterbecher öfter von breiterer Schüsselform und auch der Trommeltyp vom Kindergrab 16/96. Bisher publizierte Quellen der jüngeren Phase bieten ein proportionelles chronologisches Fundkontinuum nicht, auf was auch die Versuche um seine Periodisierung stießen. In der Vergangenheit wurden drei Konzeptionen vorgelegt, eine die mit der Entwicklung des Verzierungsstils der Keramik der nordischen ganggräberzeitlichen TBK verbunden ist (*Zápotocký 1960*), weitere zwei basieren am Fundmaterial der Grabungen in Prag-Lysolaje, Makotřasy und Dneboh-Mužský (*Pleslová-Štiková 1972; 1987*). Als klar definiert zeigt sich heute, wie die TBK-Siedlung von Prag-Đáblice und die neue Publikation des Gräberfelds von Praha-Bubeneč (*Dobeš et al. 2010; 2011*) dokumentieren, nur die ältere (klassische) Phase der jüngeren Stufe der böhmischen TBK, für die die relativ häufige Verwendung der typischen eingetieften Verzierung und das Vorhandensein von Formen der Boleráz-Stufe der Badener Kultur charakteristisch ist. Die Existenz der jüngeren Phase dieser Stufe war bis jetzt eher angenommen, und das vor allem in Nordwestböhmen, wo im Unterschied zu Mittelböhmen die ältere Phase der klassischen Stufe der Badener Kultur fehlt (*Zápotocký 2008a*, 446–447). Wir nehmen an, dass diesen Hiatus hier gerade der Fundkomplex aus Brozany ausfüllen könnte.

Die Keramik aus Brozany unterscheidet sich von den bisher bekannten Kollektionen der jüngeren Stufe der böhmischen TBK durch drei Merkmale. In erster Reihe ist die fast völlige Absenz des Hauptornamentierungs-Bestandteils auffällig, und zwar der typischen eingetieften Verzierung (nur 0,3 %), welche auf den Fundstellen der klassischen Phase (z. B. Prag-Đáblice, vgl. oben) bis 5 % erreicht (*Tab. 3*). Die Ornamentierung des Salzmünder-Styles fehlt hier gänzlich, die eingritzten Dreiecke am Bruchstück der Krugschulter oder Amphore *Abb. 10: 14*, dem einzigen Scherben mit eingetiefter Verzierung, sind durch Kreiseinstiche gefüllt, also auf Badener Art. Weiter kommen hier bisher unbekannte Formen vor, wie eine Terrine mit zwei Henkeln (Typ 55 auf *Abb. 21*) und eine Amphore mit hohem konischem Hals und zwei markanten Henkeln (Typ 43 auf *Abb. 20*), das heißt Formen, die bei badenisierten Gruppen nördlich von Böhmen vorkommen können (Britz-, Ustowo- und Luboň-Gruppe). Nicht weniger wesentlich ist die Anwesenheit fremder Formen, für die wir Vergleichsfunde im Milieu der klassischen Badener Kultur der Stufen Baden II. oder Ossarn I. finden, ob es sich um ein Amphorenbruchstück mit dem Motiv von senkrechten Kanneluren die mit

Rippengruppen kombiniert sind (Typ 81 auf *Abb. 21*), Bruchstück einer weiteren Amphore die an der Wölbung durch glatte Rippen verziert ist (Typ 82 auf *Abb. 21*) oder ein Bruchstück von einem extrem breitem bandförmigen Henkel von einem Krug oder Amphore (*Abb. 8: 9* und *Abb. 21 – Typ 83*), vergl. *Němejcová-Pavůvková 1981*, obr. 3; *Mayer 1996*, Taf. 35: 6, 43: 7, 95: 1, 106: 16, 132: 17.

Die Typenzusammensetzung des Komplexes, die faktische Absenz der eingetieften Verzierung und das Vorhandensein der Formen der klassischen Stufe der Badener Kultur zeugt von der Situierung der Brozany-Keramik erst aufs Ende der Existenz der jüngeren (Salzmünder) TBK im Gebiet Nord-westböhmens. Der publizierte Komplex zeugt wiederum von einer Zweigleisigkeit der Kulturentwicklung in Böhmen in der Zeit des Mitteläneolithikums, die durch parallele Existenz der jüngeren TBK und der Badener Kultur von seiner älteren (Boleráz) bis zur klassischen Stufe gegeben ist.

Aus vier Objekten wurde das organische Material (Tierknochen) für die ¹⁴C Datierung entnommen (*Tab. 5*). Die gewonnenen Daten bewegen sich in der Spannweite ca. 3650 bis 3100 vor Chr. (1σ), bzw. 3750 bis 3030 vor Chr. (2σ), rahmenhaft entsprechen diese also wenigstens durch einem Intervallteil den Vorstellungen über die chronologische Position der jüngeren Stufe der böhmischen TBK (vgl. *Neustupný 1969*, Table 1). Der Anfang des Mitteläneolithikums, und so auch die Position der jüngeren TBK, kann man relativ zuverlässig von der Dendrodaten-Projektion der schweizerischen Fundstelle Arbon-Bleiche 3 ableiten, die bezeichnend durch das Vorkommen der zahlreichen Boleráz-Keramik ist (*de Capitani et al. 2002*, 209–213, 221–223; Siedlung datiert zwischen die Jahre 3384–3370 vor Chr.). Nach den angeführten Kenntnissen würde der Anfang der klassischen Phase der jüngeren (Salzmünder) Stufe der TBK, auch mit Boleráz Importen, irgendwohin zum Jahr 3400 vor Chr. fallen, und die Brozany Siedlung mit den Elementen der klassischen Stufe der Badener Kultur würde dann am ehesten ins 33. Jahrhundert vor Chr. möglich zu datieren sein.

Deutsch von *Kristian Elschek*

English by *Silvie Květinová*

An analysis of osteological material from the late Funnel Beaker culture settlement in Brozany, northwestern Bohemia

René Kyselý

An analysis of the bones from the settlement in Brozany nad Ohří (Litoměřice district) dated to the Salzmünde phase of the Funnel Beaker culture revealed standard characteristics for the reconstruction of the paleo-economic situation and provided information regarding several unusual and interesting finds. There is a distinct predominance of domestic animals over wild species, with cattle being the most prominent domestic species. A total of sixteen species of wild animals were identified. Interesting finds include pig skulls, a complete skeleton of a fox, bones from perhaps synanthropic field mice, a fragment of an eagle bone, a vertebra from a large salmonid fish, scales from asp and chub and an assemblage of eight probably intentionally perforated shells. The skeletal remains of eight puppies were found in two settlement features, and skeletal remains of three newborn humans were also found in two settlement features. The co-occurrence of puppies and newborns in the same context indicates their equal depositional status. The material also contains a number of bone artefacts.

archaeozoology – Eneolithic – puppies – human newborns – fox – bird – fish – *Apodemus* – *Unio* – bone artefacts

Analyza osteologického materiálu ze sídliště mladšího stupně kultury nálevkovitých pohárů v Brozanech. Rozbor kostí pocházejících ze sídliště v Brozanech nad Ohří (okr. Litoměřice), datovaného do salzmündské fáze kultury nálevkovitých pohárů, přinesl jak standardní charakteristiku paleoekonomické situace, tak i informace o několika neobvyklých a zajímavých nálezech. V materiálu výrazně převládají domácí zvířata nad divokými a mezi domácími zvířaty dominuje tur. Divokých živočichů bylo detekováno celkem 16 druhů. Zajímavými nálezy jsou kompletní lebky prasat, skelet lišky, kosti snad synantropních myšic, fragment kosti orla, obratel velké lososovité ryby a kumulace šupin bolena a jelce a soubor osmi perforovaných lastur velevrubů. Ve dvou sídlištních objektech byly nalezeny pozůstatky celkem osmi štěňat a ve dvou sídlištních objektech byla nalezena torza kostříček tří lidských novorozenců. Unikátní je spolu-výskyt štěňat a novorozenců v téže kontextu naznačující jejich rovnocennost při deponování. Materiál obsahuje i soubor kostěných artefaktů.

archeozoologie – eneolit – štěňata – lidské novorozenci – liška – ptáci – ryby – velevrub – kostěné artefakty

1. Introduction

The article analyses an assemblage of osteological finds dating to the late stage (the Salzmünde phase) of the Funnel Beaker culture (TRB) found in archaeological features during an excavation in the cadastre of Brozany nad Ohří near Hostěnice¹ (site midpoint: 50°26'34.200"N, 14°8'51.139"E), in the Litoměřice district, between 1985 and 1987 under the guidance of M. Dobeš. This article builds on the preceding archaeological evaluation of the excavation (*Dobeš – Zápotocký 2013*), which includes details on individual find situations. The material is part of an earlier, broader comparison that made an assessment from the perspective of the archaeozoology of the entire Eneolithic period (*Kyselý 2010; 2012*).

The site is located on a terrace approximately 15–20 metres above the river bed south of the village of Brozany, on the left bank of the Ohře River. The site is situated in the flat lowlands of northwest Bohemia, in an area that has the driest climate in Bohemia today (cf. *Tolasz et al. 2007*).

Accompanying pottery was used to date the osteological material to the Salzmünde phase of the TRB (cf. *Dobeš – Zápotocký 2013*). The features with a questionable dating and features containing strong ceramic contamination were excluded from the analysis. Following this treatment, bones from

¹ In earlier texts (*Kyselý 2005; 2008b; 2010; 2012*) the site is also referred to as Hostěnice, the nearest village to the site. Only the name Brozany is used in this work.

a total of sixteen sunken features were included in the analysis. The majority of the features (fourteen) were silos; only feature nos. 110/95 and 16/96 were identified as a clay pit and a grave, respectively (details in *Dobeš – Zápotocký 2013*). Aside from the grave and the clay pit, no significant amount of intrusions is anticipated in the analysed osteological material. A smaller amount of intrusions from later Hallstatt culture settlement is not ruled out in the case of feature no. 110 (based on pottery, about 5%), and a quite rare appearance of fragments from an earlier Linear Pottery culture settlement was detected in other features. With respect to the function of the features and the nature of the site, it can be assumed that, aside from the grave (feature no. 16), the features contain settlement waste. Besides the fox (Chapter 2.8), the radiocarbon dating of the other six analysed bone samples (*Dobeš – Zápotocký 2013*, Tab. 5; *Graph 3* in this text) corresponds closely to the Salzmünde phase of the TRB, thus ruling out, in the given cases, intrusions from the preceding Linear Pottery culture settlement.

Although a later deeper disruption of the evaluated archaeological features was not observed directly in the field, the unidentified presence of burrows made by carnivorans cannot be ruled out. The author bears it in mind, for example, in the case of finds of fish bones and scales and bird bones in the feature in which the skeleton of an adult fox was discovered (feature no. 6, Chapter 2.8). However, the combination of the wild species documented in feature no. 6 (incl. eagle, goose, fish; see Chapters 2.9 and 2.10) does not represent a typical fox diet. Nevertheless, even in the unlikely case that the species represent the prey of the discovered fox, the dating of the fish and birds from feature no. 6 still falls into the Eneolithic (cf. the radiocarbon dating of the fox in Chapter 2.8 and Chapter 2.10).

Feature no. 16/96 is the lone Salzmünde grave discovered during the investigation (according to *Dobeš – Zápotocký 2013*) and hence ‘probably indicated the border of the residential area’ and perhaps even a ‘remnant of a larger barrow cemetery that was subsequently destroyed by ploughing’. While not analysed in this article, the human skeleton from the given grave represents an ‘inhumation burial of a child around the age of six months, perhaps in a crouched position’ (from *Dobeš – Zápotocký 2013*).

Abbreviations, terminology and methods

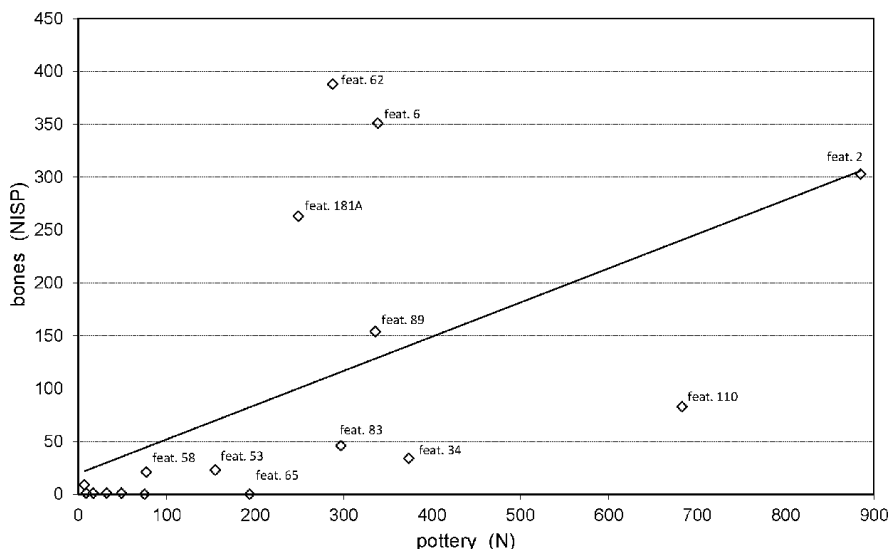
TRB = Funnel Beaker culture, feat. = archaeological feature, MNI = minimal number of individuals (see Chapter 2.1), CRL = Czech radiocarbon laboratory (*crl.odz.ujf.cas.cz*), NISP = number of identified specimens (i.e. bones, shells, or their fragments, see Chapter 2.1), SSD = *Sus domesticus*, max. = maxilla, mand. = mandible, M = molar, P = premolar, prox. = proximal, dist. = distal, GL = greatest length, GB = greatest breadth, GD = greatest depth, GH = greatest height, f.? = unidentified form. Measurement acronyms after *Driesch 1976*.

The Latin names of the domestic species follow the recommendations in the publication by *Gentry – Clutton-Brock – Groves 2004*. See *Tab. 1* for the English equivalents of the discovered taxons. The anatomical terminology and concepts of the Eneolithic (ca. 4400–2200 BC) and the archaeological cultures occurring in the Czech Republic are in line with the commonly used customs and methods (Nomina Anatomica Veterinaria 2012 – I.C.V.G.A.N.; *Jiráň – Venclová eds. 2007–2008*). All of the analysed material was obtained using standard manual collection. Measurements were evaluated according to *Driesch 1976*.

2. Analysis of assemblage and discussion

2.1. Material, taxonomic determination and quantification

Due to a relatively large amount of material, this work does not attempt to present a complete compilation of material and data; a detailed list of all the determined finds is on file in the archive of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic in Prague (no. TP-2013-714), and additional primary data (osteometric data, age determination, etc.) is part of the author’s dissertation (*Kyselý 2010*). The analysis gives priority to the quantification conducted

Graph 1. Brozany: Correlation of number of pottery and number of bone fragments in particular archaeological features. The line presents linear regression.

Graf 1. Brozany: Korelace počtu keramických stěpů a počtu fragmentů kostí v jednotlivých sídlištních objektech. Přímka představuje lineární regresi.

by the NISP method, which is practically a number of finds (for the quantification, see *Tab. 1*; for the quantification methods, see *Reitz – Wing 2005; Kyselý 2004; 2010; 2012*). During the quantification by NISP, fragments or elements that were apparently related were counted as a single item. The concept, according to which all material is counted in NISP, is used in this work. Finds for which a more detailed identification (in terms of zoological species) has been made are also alternatively quantified using the method of MNI (minimum number of individuals). During the quantification by MNI anatomical superposition, individual age and sex, as well as individual size (i.e. dimensions of elements) were taken into account. The total MNI (right side of *Tab. 1*) was determined using all of the material taken as a single assemblage (i.e. regardless of the affiliation of finds to individual archaeological features) and therefore does not represent a simple sum of separate MNI values from individual features. The analysis in *Graph 1* provides a basic impression of the number of bones and the amount of pottery in individual features; the graph also reveals that the correlation between the number of bone finds and the number of pottery finds is positive.

A fragment of a painter's mussel (*Unio pictorum*) shell discovered in the grave (feature no. 16) perhaps represents an intentional grave good. Additional shell fragments, part of a rib from a large mammal and another unidentifiable fragment from the same grave could represent random additions to the grave. The anatomical determination of the material from the other (settlement) features is presented collectively in *Tab. 2*.

2.2. A taphonomic description of the assemblage

The osteological material, which was mostly a sandy colour, is quite decalcified, which could have led to the removal of certain marks on the surface of the bones (e.g. cuts). Some finds are corroded by plant roots. With the exception of the special finds discussed in Chapters 2.6 to 2.8, the other material has the nature of common waste, since the following typical features of common waste were observed: (1) high level of fragmentation of the bones, (2) traces were found on a total of forty-four

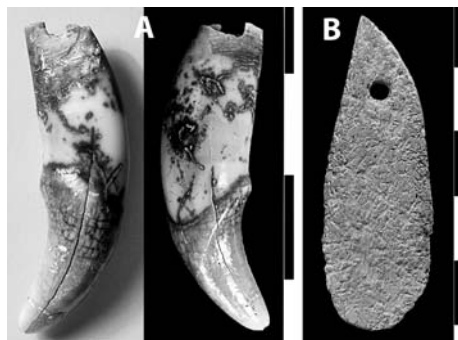

Fig. 1. Brozany: A – dog canine (*Canis familiaris*, caninus inferior, sinister) worked into a pendant viewed from two sides from feature no. 83; B – another perforated bone artefact from feature no. 181A. Scale: 1 piece = 1 cm. Photo figs. 1–2 and 8–13: R. Kyselý.

Obr. 1. Brozany: A – pohled ze dvou stran na psí špičák (*Canis familiaris*, caninus inferior, sinister) upravený do podoby závěsku z obj. 83; B – kostěný artefakt s otvorem z obj. 181A. Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

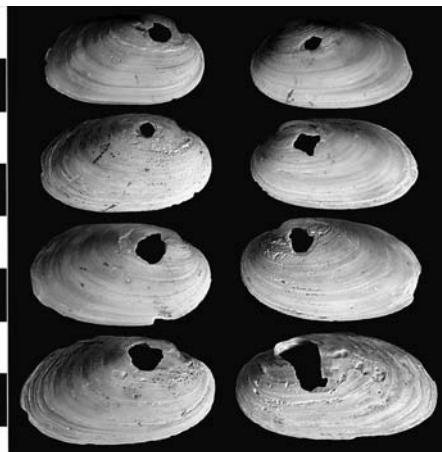

Fig. 2. Brozany, feature no. 181A: Shells of mussels *Unio crassus* fully preserved, found in the same context. All have a perforation in the top of the shell. Scale: 1 piece = 1 cm.

Obr. 2. Brozany, obj. 181A: Vcelku zachované schránky velevrubů *Unio crassus* z jednoho kontextu. Všechny mají v oblasti vrcholu lastury otvory. Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

fragments from feature nos. 2, 5, 6, 62, 83, 89, 110 and 181A that represent (in some cases with certainty, in others probable) bites by carnivorans, most probably dog, (3) traces of fire were observed on eighty-nine finds from features 2, 6, 10, 53, 83, 89, 110 and 181A (mostly in the form of entirely burnt bones). The burnt bones most often belong to domestic cattle, in rare cases also to sheep; there was also a burnt phalanx of a large bird (feature no. 89), a burnt fragment of red deer antler (feature no. 6), a burnt tooth of a domestic pig (feature no. 6) and possibly even a fragment of a burnt radius of a dog (feature no. 89). Bite marks from carnivorans were observed on the bones of domestic cattle, domestic pig, sheep/goats, on human pelvis (Chapter 2.7; Fig. 10) and perhaps also on the pelvis of a horse (feature no. 181A). A rodent bite was found on the phalanx of a red deer from feature no. 6.

A total of twenty-one finds from feature nos. 2, 6, 62, 89, 110 and 181A bear traces of kitchen/butcher activity (cuts and chops). Mainly the bones of cattle (9x), less often sheep/goats (3x), in rare cases red deer (cuts on humerus) and horse (see below) are marked in this manner. The metatarsal bone of a sheep from feature no. 6 has ten cuts circling the diaphysis, apparently the result of skinning; a fragment of a metatarsal bone from a different sheep or goat individual from the same feature is marked in a similar manner. Observed cuts on the metatarsal and tarsal bones and mandible of domestic cattle evidently also document skinning activity. Other cuts were identified on the basis of domestic cattle horn (feature no. 181A), and irregular chops were present on a sheep skull from the same feature (specifically on the parietal bone, in front of the horn at the orbit and at the base of the skull). Part of a horse ilium with chops (feature no. 181A), perhaps representing the separation of the pelvis from the sacrum (see Kyselý 2012, photo 8), was a noteworthy find. On the skull of a pig from feature no. 2 part of its frontal bone is missing (Fig. 3), which can perhaps be related to slaughter or the opening of the braincase.

A thick anthropogenic ashy layer in the lower part of feature no. 6 (specifically in layers 7–10 according to the original documentation, with a depth of at least 75 cm below the topsoil; for a drawing see Dobeš – Zápotocký 2013) provided particularly favourable local conditions for the preservation

of the osteological finds. This conclusion is based on the presence of a large amount of fragile fish scales and several small bones or fragments of bones from fish, frogs, birds, field mice and the skeleton of a newborn human (see Chapters 2.7, 2.9, 2.10) found in feature no. 6; existing documentation indicates that all, or a majority, of these finds come from the lower ashly layers.

Besides a large number of silos, feature no. 110 is the only settlement feature with a different function (clay pit) included in the analysis. Nevertheless, from the point of view of zoological composition the feature no. 110 does not differ significantly from the average (cf. *Tab. 1*); the find of an eagle bone is the only peculiarity from this feature. Due to its conformity, the clay pit is evaluated with the other settlement features.

2.3. Artefacts

As is the case at other sites, part of the osteological material at Brozany is also composed of artefacts (23 or 24 specimens, *Tab. 3*) discovered in a total of eight settlement features. These artefacts, representing only fragments of bone in all cases, are typically shaped as awls, chisels or pegs. An exception is a lower canine tooth from a medium-large adult dog (with dimensions of GL = ca. 34.5 mm, GB = 6.1 mm, GD = 8.8 mm; feature no. 83) made into a pendant by perforating the root (*Fig. 1*). An identification of the zoological species could be made for only a small number of the artefacts; among others, cattle, sheep/goat, red deer antler and dog tooth were detected (*Tab. 3*). Of particular interest is an accumulation of nine apparently intact and functional bone tools among 253 mammal bones/bone fragments in feature no. 6.

Tab. 1. Brozany: Quantification of osteological finds sorted by zoological determination and by affiliation to archaeological features. Quantified by NISP (value not in brackets) and closer specified taxons also by MNI (values in brackets); see Chapter 2.1 for definition of "total MNI" and other details of the quantification methods. * MNI for category *Ovis/Capra* is counted as extra individuals detected in addition to specimens closely identified as *Capra hircus* or *Ovis aries* (MNI for *Ovis* + *Capra* consists of sum of *Ovis* MNI + *Capra* MNI + *Ovis/Capra* MNI); ** most of the material in features no. 2 and 181A consists of neonatal or very young dog skeletal elements, two nearly complete skeletons are counted as 1 each; *** fox skeleton; **** parts of newborn (human) skeletons (one newborn in feature no. 6 and two in feature no. 181A); ***** fish scales.

Tab. 1. Brozany: Kvantifikace osteologických nálezů rozdělených dle archeologických objektů a zoologické determinace. Kvantifikováno dle NISP (údaje mimo závorky), blíže determinované taxony kvantifikovány i dle MNI (údaje v závorkách); definice „total MNI“ a další aspekty kvantifikačních metodik v kap. 2.1.

* MNI pro kategorii *Ovis/Capra* bylo vypočítáno jako počet jedinců rozpoznávaných navíc k jedincům identifikovaným na základě kostí určených blíže jako *Ovis aries* a *Capra hircus* (tj. MNI ovce + kozy = MNI ovce + MNI kozy + MNI ovce/kozy); ** v obj. 2 a 181A tvoří většinu elementy skeletů novorozenců / velmi juvenilních psů, dva kompletnější skelety započítány vždy jako 1 položka; *** skelet lišky; **** části skeletů novorozeňat (jeden v obj. 6 a dva v obj. 181A); ***** šupiny ryb.

České ekvivalenty latinských názvů druhů (pořadí jako v *tab. 1*): *Bos taurus* = tur domácí, *Bos cf. taurus* = tur?domácí, *Sus domesticus* = prase domácí, *Capra hircus* = koza, *Ovis aries* = ovce, *Ovis/Capra* = ovce/koza, *Canis familiaris* = pes, *Equus ferus f.* = kůň, Large *Bovini* indet. = velcí tuři neurčení, *Bos primigenius f.* ? = domácí tur/pratur, *Bos/Cervus* = tur/jelen, *Ovis/Capra/Capreolus* = ovce/koza/srnec, *Sus scrofa f.* ? = prase, *Canis lupus f.* ? = pes/vlk, *Vulpes/Canis familiaris* = liška/pes, *Bos primigenius* = pratur, *Cervus elaphus* = jelen evropský, *Sus scrofa* = prase divoké, *Lepus europaeus* = zajíc polní, *Vulpes vulpes* = liška obecná, cf. *Vulpes vulpes* = ?liška obecná, *Felis silvestris* = kočka divoká, *Apodemus cf. flavicollis* = myšice ?lesní, *Apodemus sp.* = myšice, Rodentia = hlodavec, *Anser anser/fabalis* = husa velká/polní, *Anser erythropus/albifrons/brachyrhynchus/Branta sp.* = husa malá/běločelá/krátkozobá, *Anser sp.* = husa, *Aquila pomarina/Aquila clanga* = orel křiklavý/volavý, *Avis* indet. = neurčený pták, cf. *Bufo* = ropucha?, *Anura* = žába, *Salmo sp.* = losos/pstruh, *Aspius aspius* + cf. *Squalius cephalus* = bolen dravý + jelec (tloušť ?), *Squalius cephalus/Leuciscus idus* = jelec tloušť/jesen, *Cyprinidae* = kaprovití, *Piscis* indet. = neurčená ryba, *Unio crassus* = velevrub tupý, *Unio pictorum* = velevrub malířský, *Unio sp.* = velevrub, *Unionidae* = velevrubovití, *Homo sapiens* = člověk.

	skeleton/part of skeleton*****																Σ					
	Calva	Mandibula	Processus coruialis	Dentes	Vertebrae	Costa	Scapula	Humerus	Radius / ulna	Metacarpus	Pelvis	Femur	Tibia, fibula et tibiotalarsus	Calcaneus	Carpale et tarsale	Metatarsus et tarsometatarsus		Metapodium indet.	Phalanx	others	undetermined	
<i>Bos taurus</i>	35	21	6	19	10	1	11	10	13	11	11	8	17	9	17	12	3	20			234	
<i>Bos cf. taurus</i>				2	1																3	
<i>Sus domesticus</i>	18	3		14	3		3	3	2	1			4			2	2	2			57	
<i>Capra hircus</i>			5																		5	
<i>Ovis aries</i>	3	4	2	1				4		1			1		1	2					19	
<i>Ovis / Capra</i>	8	5	1	11	1		1	5	7	2	1	2	5		1	6		8			64	
<i>Canis familiaris</i>	2	7	7	4		1	4	5	5		4	6	2		1	2					50	
<i>Equus ferus f.?</i>				1						1											2	
Large Bovini indet.		1						1	1	2	1										6	
<i>Bos primigenius f.?</i>												1				2					3	
<i>Bos / Cervus</i>							3														3	
<i>Ovis / Capra / Capreolus</i>	1			1			1	1	1		2	4			1						12	
<i>Sus scrofa f. ?</i>				3							1										4	
<i>Canis lupus f. ?</i>					1																1	
<i>Vulpes / Canis familiaris</i>	1																				1	
<i>Bos primigenius</i>							1	1	1				1								4	
<i>Cervus elaphus</i>							2	1		1		2			1		1	1	2*		10	
<i>Sus scrofa</i>				1				2	6				1	5	3	1	10				29	
<i>Lepus europaeus</i>					1										1						2	
<i>Vulpes vulpes</i>	1																				1	
cf. <i>Vulpes vulpes</i>				2																		
<i>Felis silvestris</i>		1																			1	
<i>Apodemus cf. flavicollis</i>										1											1	
<i>Apodemus sp.</i>	2	1																			3	
Rodentia				1	4			1			1	1									8	
Large mammal	45			15	28	6	2			2	4	1		1			1	1	1	80	186	
Medium mammal	1			1	4	33	1	1	1			4					1		1	71	119	
Small mammal				1																	1	
Unspecified mammal	1	11	2	2	23					1	1				1					668	710	
<i>Anser anser / fabalis</i>							1												1**		2	
<i>Anser erythropus / albifrons / brachyrhynchus / Branta sp.</i>		2						1											1**		4	
<i>Anser sp.</i>	1						1														2	
<i>Aquila pomarina / Aquila clanga</i>															1						1	
<i>Avis indet.</i>				2			2	1				1					1	1	1	3	11	
cf. <i>Bufo</i>							1														1	
<i>Anura</i>				1																	1	
<i>Salmo sp.</i>				1																	1	
<i>Aspius aspius + cf. Squalus cephalus</i>																			65***		65	
<i>Squalus cephalus / Leuciscus idus</i>																			1****		1	
Cyprinidae					1																1	
Piscis indet.																					3	
<i>Unio crassus</i>																				19	19	
<i>Unio pictorum</i>																				4	4	
<i>Unio sp.</i>																				25	25	
Unionidae																				1	1	
<i>Homo sapiens</i>	3	1	1		1			1		1		2									10	
Σ	6	124	46	25	58	47	91	34	37	36	24	25	25	45	10	26	32	10	43	124	825	1693

Tab. 2. Brozany: Quantification of osteological finds sorted by zoological and anatomical determination. Quantified by NISP (i.e. number of finds), some of merged bones or fragments counted in Tab. 1 as one are here separated by anatomy. * antler; ** coracoideum; *** fish scales; **** branchiale 5 (pharyngeal teeth); ***** other osteological finds of puppies or humans (which do not form parts of skeletons) are quantified as isolated elements.

Tab. 2. Brozany: Kvantifikace sídlištních osteologických nálezů rozdělených dle anatomické a zoologické determinace. Kvantifikováno dle počtu nálezů (kostí/fragmentů, NISP), některé případy považované v tab. 1 jako jeden (sloučený) nález, zde rozděleny dle anatomie. * paroh; ** coracoideum; *** rybí šupiny; **** požerák; ***** ostatní nálezy štěňat a novorozenců, které netvoří souvislé anatomické celky, jsou kvantifikovány jako jednotlivé kosti.

Fig. 3. Brozany, feature no. 2: Calvaria of domestic pig (*Sus domesticus*), lateral aspect. Scale: 1 piece = 1 cm. Photo figs. 3–7 and 14: H. Toušková and R. Kyselý.

Obr. 3. Brozany, obj. 2: Lebka prasete domácího (*Sus domesticus*), pohled z boku. Měřítka: 1 dílek = 1 cm.

In addition, eight shells of *Unio crassus* (thick shelled river mussel) – four right and four left shell valves, though evidently from eight individuals – found in the same place in feature no. 181A (s. 693, 50 cm-bottom) have irregular holes always located in the same place, i.e. beneath the top of the shells, marks that cannot be explained by the activity of natural predators. Although signs of artificial perforation are not apparent and the holes give the impression of being the result of corrosion (Fig. 2), the repeated occurrence of the holes in the same location suggests intentional working. Hence, the assemblage could represent the remnants of an ornament (e.g. necklace) or rattle in the form of shells strung on a cord.

2.4. The paleoeconomic testimony of the assemblage. Animal husbandry and hunting

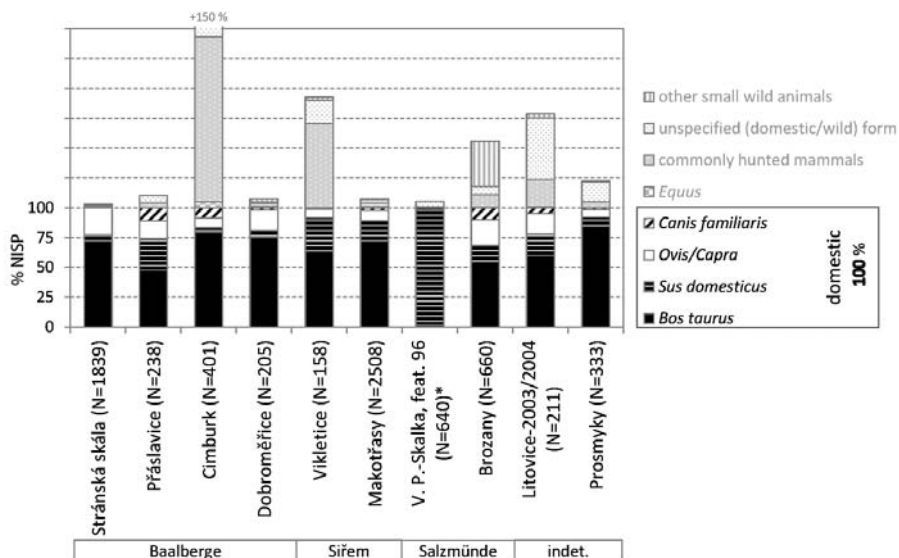
A rough impression of the scope of hunting in the community is provided by the ratio of bones of hunted and domestic mammals (cf. the methodological analysis in Kyselý 2012). The share of hunting at Brozany stated below is based on a summary quantification using all the finds from settlement features, most of which were silos. Excluding mammals of an unspecified form (domestic/wild), the NISP method revealed a ca. 10% share of game at Brozany (423 finds of domestic mammals and 46 finds of commonly hunted wild mammals; from Tab. 1). If a larger amount of bones originating from probably only one wild boar individual (see below and Tab. 1 and 2) is excluded from the calculation, the resulting level of hunting according to NISP is ca. 8%. According to the MNI method (the testimony of which the author regards as more biased and less reflective of reality; Kyselý 2004; 2010; 2012), the level of hunting in Brozany is analogically ca. 18% (by total MNI 37 : 8; Tab. 1).

Domestic species. The NISP method using the reliably identified bones of domestic animals produced a cattle / pig / sheep + goats / dog share of around 55% / 14% / 21% / 10% (for the absolute values of NISP and a quantification according to the alternative MNI method, see Tab. 1). Sheep and goats are relatively well documented among small domestic ruminants (in more than one feature for both species); however, greater numbers of sheep were identified (Tab. 1). Horse is represented by only two finds, which is only 0.45% of reliably identified domestic animals plus horses, according to the

feature	layer, context	zoological determination	anatomical determination	description of the artefact, notes, dimensions (GL = max. length)
2	western sector	Large mammal (cf. <i>Bos</i>)	Costa	worked (smoothed) and polished, smoother?, broken, GL (fragment) = 70.1 mm
6	southern sector	Large mammal		chisel, whole artefact surface smoothed, GL = 71.4 mm
6	southern sector	Medium mammal	diaphysis	peg shape, GL = 78.2 mm
6	southern sector	<i>Ovis/Capra</i>	Metatarsus, prox.	awl/spike, marks by processing, GL = 95 mm
6	southern sector	Small ruminant	Tibia, dist. diaphysis	awl/spike, GL = 79.5 mm
6	southern sector	Large mammal (cf. <i>Bos</i>)	? Ulna	chisel shape, GL = 34.9 mm
6	southern sector	Unspecified mammal		awl/spike, GL = 69.4 mm
6	southern sector	Large mammal		worked (smoothed) to shape of chisel/smoothed, GL = 80.1 mm
6	northern sector	Unspecified mammal		awl, GL = 48.4 mm
6	northern sector, layer 7-10	<i>Cervus elaphus</i>	Antler, tine	worked, GL = 152 mm
62	southern sector, 180-200 cm	Large <i>Bovini</i>	Metacarpus	worked, GL = 169.5 mm
62	southern sector, 180-200 cm	Large mammal		worked to shape of chisel, part broken off, width = 15.3 mm
62	lower part of feature, by wall	Large mammal	Scapula	worked (smoothed) to shape of chisel and polished, GL = 100.8 mm
83	western sector	<i>Canis familiaris</i>	Caninus inferior	tooth with artificially perforated apex of root, root sanded from two sides, GL (estimation) = 34.5 mm; Fig. 1-A
89		Small ruminant	Metatarsus	pin, GL = 109.5 mm
89	at bottom	Unspecified vertebrate (small mammal or bird)		small spike, GL = 37 mm
110	eastern sector	<i>Bos taurus</i>	Costa	worked (smoothed), smoother/spatula, GL = 130.3 mm
110	eastern sector	Large mammal	Costa	worked (smoothed) to shape of long spike, GL = 108 mm
110	eastern sector	Unspecified mammal	Costa	worked (smoothed), probably only fragment of tool, GL = 77.4 mm
110	western sector	Small ruminant	Metacarpus, diaphysis	small stick, all sides smoothed, one end probably broken off, GL = 76.8 mm
110	western sector	Large mammal	diaphysis ?tibiae	one end smoothed to blunt point, maybe gnawed by carnivore, GL = 125.4 mm
166	northern sector, upper part	Large mammal	Costa	awl, smoothed + two cuts partly worn away, GL = 130.4 mm
181A	northern sector	Unspecified (large?) mammal	? Costa	shape of flat long droplet, with perforation for hanging, GL = 49.7 mm; Fig. 1-B
181A	0-bottom	Unspecified mammal		artefact?, smoothed or digested by carnivore?, burned, triangular shape, GL = 21.3 mm

Tab. 3. Brozany: List of bone artefacts.

Tab. 3. Brozany: Přehled nalezených kostěných artefaktů.

Graph 2. Proportions in particular domestic animals representation, ratio of hunting and other categories, according to animal bone finds from eight Czech and two Moravian Funnel Beaker culture assemblages. Quantified by number of finds (NISP). Absolute numbers are converted to %, so that domestic species together constitute 100%. Sites, primary data and refs. in *Kyselý 2010; 2012*. * see commentary in Chapter 2.4.

Graf 2. Srovnání zastoupení jednotlivých domácích savců, podílu lovných savců a dalších kategorií zvířat dle nálezů zvířecích kostí z osmi českých a dvou moravských souborů kultury nálevkovitých pohárů. Kvantifikováno dle počtu nálezů (NISP). Data jsou převedena na % tak, že domácí druhy spolu tvoří 100 %. Lokality, data a literatura viz *Kyselý 2010; 2012*. * viz komentář v kap. 2.4.

NISP method. These finds do not permit a determination of the horse as domestic or wild. Chops observed on the ilium (Chapter 2.2) are circumstantial evidence of the consumption of horse.

The predominance of cattle and the comparable share of sheep/goat and pig are common during the Eneolithic in the territory of today's Czech Republic (*Kyselý 2012*). Aside from several small assemblages, only one larger assemblage of bones is available for a comparison from the late phase of the TRB in the Czech Republic – specifically, the assemblage from feature no. 96 in Velké Přílepy-Skalka (parcel no. 64/39, archaeological description in *Daněček 2008*). However, this assemblage is apparently abnormal due to an accumulation of the remains of domestic pig evidently arising as a result of the one-time deposition following mass consumption perhaps connected to a celebration or ritual event. The predominance of pig in this feature (ca. 98%) is completely exceptional (in greater detail in *Kyselý 2008e; 2010; 2012*). A meaningful comparison within the TRB as a whole is provided by larger assemblages from the Bohemian sites of Cimburk (Baalberge phase), Dobroměřice (Baalberge phase), Makotřasy (Sřem phase), Vikletice (Sřem phase), Prosmýky (undetermined TRB) and Litovice (undetermined TRB) and from the Moravian sites of Stránská Skála (predominantly Baalberge phase) and Přáslavice (Baalberge phase). This comparison is presented in *Graph 2* (in greater detail in *Kyselý 2010*). If the abnormal feature from Velké Přílepy is excluded, this comparison can be used to characterise the situation in Brozany in the framework of the Funnel Beaker culture as a settlement with a relatively larger number of sheep/goats and a somewhat smaller number of domestic cattle. The material from Brozany does not reveal an orientation on animal husbandry that was as strong as the situation detected at Makotřasy, where the share of wild mammals was only 3.3% (*Clason 1985*).

Feature	species	anatomy	1	2	3	4	5	6	7	7a	8	9	9a	10	11	12	13	14	14a	15	16		
181A	Ovis	calva										68.4											
2	SSD	calva						46.4							(127.1)							88.7	
181A	SSD	mand.							126.1	108.2	71.9	52.4	35.6	36.1 x 16	41.8	66.1							
181A	Canis	mand.	122.4	124.9	118.2	105.7	102	105.7	67.3		63	59.4		30.5	32.7	28.9	19.5	17.9			8.1 x 6.1		
		calva	160.5	151	144.5				79.3			93.1					(64.2)	77.7	27			55.8	14.3
62	Canis	mand.												(30.9)									
6	Vulpes	calva							61.9					53.3						21	53.7	13.1	
		mand.	104.1	104.4	99.9	92.6	89.1	93.5	63.7		59	54.1		25.1	33.6	28.3	14.6 x 5.5	14			7.5 x 5.7	3.6 x 6.2	

Tab. 4. Brozany: Cranial measurements of better preserved skulls of sheep, domestic pig, dog and fox. In column headers there are codes after *von den Driesch 1976* (note: fox measured as a dog). The values are given in mm, inaccurate values are presented in brackets. SSD = domestic pig, mand. = mandible.

The somewhat higher share of dog is the result of finds of puppies (in greater detail in Chapter 2.7). Without the puppy finds the share of dog is approximately 2%, which is approximately the average value at Eneolithic settlements (cf. *Kyselý 2012*). A very low share of horse is observed in both Brozany (0.45%) and in the territory of today's Czech Republic in general (summarily ca. 1%; *Kyselý 2012*). The almost complete absence of horse at the described settlement is interesting since the site is located in the driest part of Bohemia. Due to the dry climate, this area of Bohemia is one of the last possible places where steppes – regarded as the original and natural habitat of wild horses – could have existed.

The age composition of animals according to dental finds is evaluated and compared with other sites in other places (*Kyselý 2010; 2012*, Graphs 38–42). The individual age categories of cattle are represented quite evenly in Brozany, and the relatively high share of adult animals (approximately above the age of four years) shows that the given settlement was not focused exclusively on the production of meat. Although relatively little data are available for interpreting the use of sheep/goats according to finds of teeth, the analysed data (which provide testimony primarily on sheep; see *Kyselý 2012*, Graph 42) suggest slaughter at a very young age to obtain high quality meat.

Hunted species. *Tab. 1* and *2* present the quantification and find context of documented mammal species commonly regarded as hunted game (i.e. aurochs, red deer, wild boar and hare). There is a distinct predominance of wild boar bones, which makes the assemblage from Brozany rather different from the other Eneolithic sites (cf. *Kyselý 2012*). However, the high share could be vastly over-evaluated, since all of the wild boar finds come from a single feature (no. 62) and, with respect to their dimensions, age-related marks and the anatomical representation (*Tab. 1, 2*), could easily belong to a single individual. The assemblage of wild boar bones is composed mainly of elements of distal parts of limbs, specifically: twenty-six of twenty-nine finds represent the mostly fully preserved left and right tarsal, carpal, metapodial and phalanx bones. Due to the low nutritional value of the represented body parts, the unusual anatomical composition can be explained as a one-off disposal of useless parts of the same animal that were then immediately or soon covered with soil. The age of the animal was estimated according to *Silver (1969)* at 2–2.5 years, based on the fused epiphyses of the metapodials and unfused *tuber calcanei*.

The absence of beaver bones is rather surprising given the proximity of a large river (Ohře) and its not-too-distant smaller tributaries. Although beaver is heavily represented in other phases of the Czech Eneolithic (*Kyselý 2008a; 2012*) as well as in other archaeological periods (*Kyselý 2005*), its low share in TRB assemblages other than Brozany is also established (*Kyselý 2012*). But the category of wild mammals is not so heavily represented in the assemblage from Brozany that it would permit reliable conclusions to be drawn. In addition to two antler fragments, red deer is also represented by various postcranial bones (*Tab. 2*). Aurochs (*Bos primigenius*) was identified based on morphological traits and with the assistance of metric values and criteria (see Chapter 2.5). Finds of wild species that are not mammals are discussed in Chapters 2.9 to 2.11.

17	18	18a	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
												70	20.2	19.2	44.7		105.3	52.3	74.2	21.4	26.4	62.2	52.4	30.6	58.9	45.7
				15.9																						
	51.3		22.8	16.9																						
44.5	17.5	9.2	16.8	11.2 x 14		19.4	61	58.7	35.6	49.5	18.9	(15.2)	55.8	98.2				59.9	32	33.7		52		26.3	34.4	
	45		23.6																							
41.5	12.5	6.3		9.3 x 11	? x 8.5		46.4		25.8	34.5	14.8	12.4	48.1	73.4	23.8	32.9	28.4	37.4	19.7		23	41		30.8		
6.2	38.3		15.9	12	25.6																					

Tab. 4. Brozany: Lebeční rozměry lépe zachovaných nálezů ovce, domácích prasat, psů a lišky. V hlavičce sloupců kódy dle *van den Driesch 1976*, liška měřena dle vzoru pes. Měřeno v mm, v závorkách ne zcela přesně změřené hodnoty. SSD = prase domácí, mand. = mandibula.

2.5. Osteometric description and body size

The material was subjected to an osteometric examination, and the collected data are part of special comparisons (*Kyselý 2008b; 2010*). A comparison of the dimensions of domestic cattle with the metric distributions of bovids from the Bohemian Eneolithic (*Kyselý 2008b*) shows that the size of the domestic cattle from Brozany corresponds to the standard dimensions at the time, i.e. between the size of aurochs and small medieval cattle. Specific data reveal an average size of domestic Eneolithic cows of around 114–117 cm (according to *Kyselý 2010*). The dimensions of sheep/goat and pig bones from Brozany are also in line with Eneolithic dimensions (based on a comparison with *Kyselý 2010*).

In the assemblage from Brozany, only two long bones of domestic cattle permitted a calculation of the height of the animal specifically: the metatarsus (probably from a cow, GL = 192.5 mm) gives a shoulder height of 115–117 cm (when using the index for cows) or 120–122 cm (when using the index for bulls); a second cattle metatarsus (GL = 228 mm) gives a shoulder height of 120–122 cm (when using the index for cows) or 126–128 cm (when using the index for bulls).² A complete metatarsus (GL = 130.3 mm) was used to calculate a shoulder height of sheep of 59.2 cm (according to *Teichert 1975*).

A metric examination of two horse bone finds from Brozany gives the following values: *pelvis*: SH = 46.9 mm, LA = 66.5 mm, LAR = 62 mm; *atlas*: GL = 89 mm, GLF = 86.4 mm, BFcr = 87.1 mm, BFcd = 83.2 mm). These dimensions from Brozany do not differ from the values derived from other Eneolithic settlements in the Czech Republic (according to a comparison with *Kyselý 2010*).

Finds from Brozany specified as aurochs (*Bos primigenius*) have the following dimensions: *dist. scapula*: GLP = 99.2 mm, SLC = 77.3 mm, LG = 83.7 mm; *dist. radius*: Bd = 97.9 mm, Did = 110.2 mm; *corpus ilii*: SH = 57.7 mm, SB = 35.4 mm; *centroquartale*: GB = 74 mm. All of these values exceed the maximum values given in the works of *Degerbøl – Fredskild (1970)* and *Bökönyi (1995)* for domestic cattle. *Teichert's* indexes (1969) were used on the wild boar metapodial bones mentioned above (Chapter 2.4) to calculate a shoulder height of 101–108 cm ($\mu = 105$ cm, $n = 5$).

For the skull dimensions, see Chapter 2.6 and *Tab. 4*. For the fox dimensions, see Chapter 2.8.

2.6. Pig and dog skulls, horn core finds and notes on the morphology of domestic animals

Two mostly intact calvariae from domestic pigs were found in feature nos. 2 (above the bottom – layer 2 in the original documentation, *Fig. 3*) and 89 (on the bottom, *Fig. 4*). They are the best preserved pig skulls from the Bohemian Eneolithic. Thus, they allow to describe the morphology of the skull and head, a process that is commonly highly limited when working with pig bone material,

² Based on a combination of calculations using the indexes from *Calkin 1960; Fock 1966* and *Matolcsi 1970*.

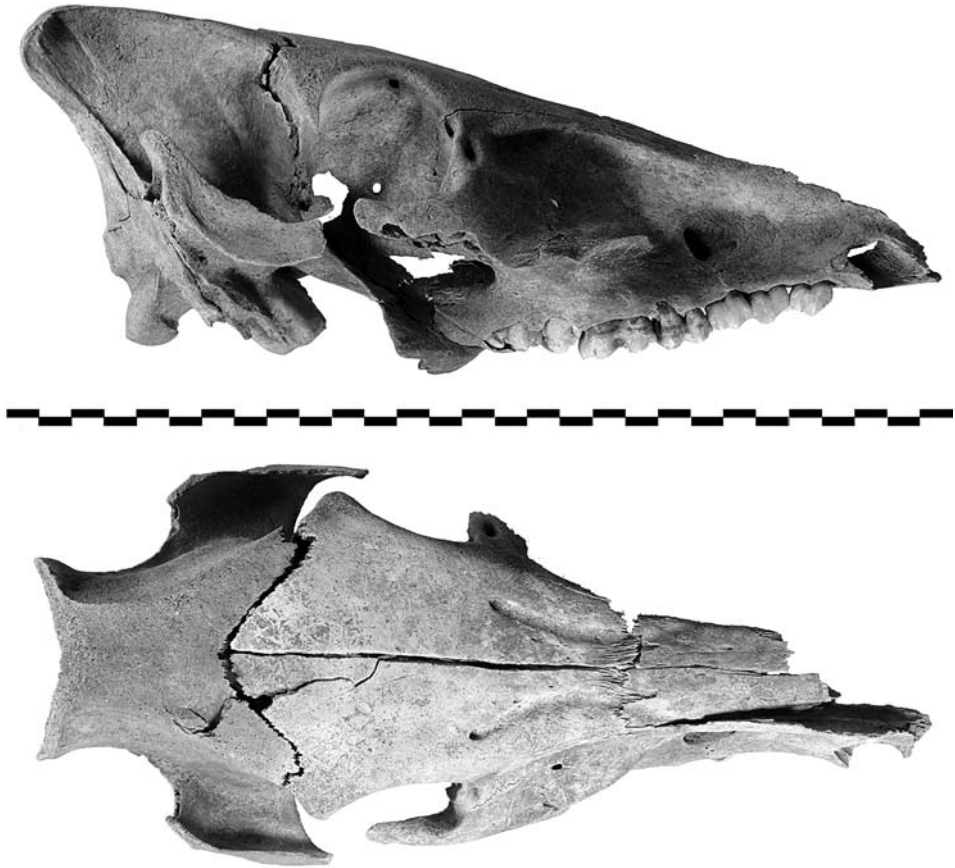

Fig. 4. Brozany, feature no. 89: Calvaria of domestic pig (*Sus domesticus*), lateral and dorsal aspects. Scale: 1 piece = 1 cm.

Obr. 4. Brozany, obj. 89: Lebka prasete domácího (*Sus domesticus*), pohled z boku a shora. Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

which is mostly very fragmented and unsuitable due to young age. The age in the case of the skull (undetermined sex) from feature no. 2 was estimated at 5–6 years (the abrasion of the 3rd molar corresponds to stage G according to Grant 1982; the *sutura frontolacrimalis* and *squamosa* are obliterated, the *sutura lacrimozygomatica*, *palatina transversa* and *synchondrosis sphenooccipitalis* unobliterated). The age in the case of the skull of the sow from feature no. 89 was estimated at 22–32 months (the 3rd molar is just erupting from the crypt, the skull is crumbling in the *sutura coronalis*, *interfrontalis*, *palatina mediana*, though the *sutura sagittalis* is obliterated; P¹ are present). See Tab. 4 for the skull dimensions.

The skulls in both cases are those with a flat forehead without a concave curve (i.e. the profile of the *os frontale* and *nasale* is straight in the *norma lateralis*), the rostrum is elongated, and the overall shape of both skulls is reminiscent of a wild boar (see Figs. 3 and 4). In this sense, the pigs differ significantly from today's common domestic breeds characterised by a short snout and a heavily curved (i.e. concave) forehead. Signs of forehead concavity or the shortening of the snout were not observed even on other fragments from the site or at other sites in the Czech Republic (Kyselý 2010).

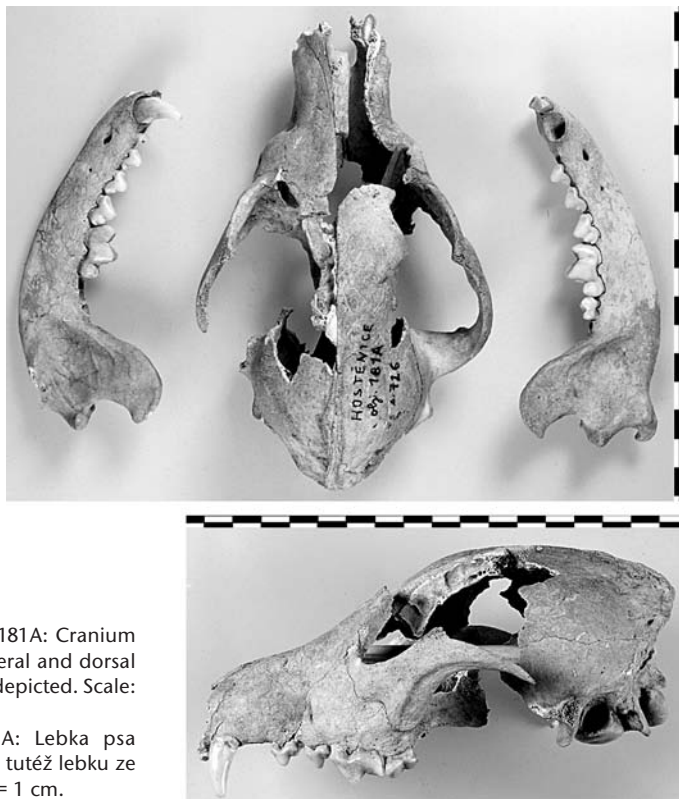

Fig. 5. Brozany, feature no. 181A: Cranium of dog (*Canis familiaris*), lateral and dorsal aspects of the same calvaria depicted. Scale: 1 piece = 1 cm.

Obr. 5. Brozany, obj. 181A: Lebka psa (*Canis familiaris*), pohled na tutéž lebku ze dvou stran. Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

A three-quarters preserved dog skull (calvaria and mandibles, Fig. 5) from feature no. 181A makes it possible to describe the morphology of dogs. All of the premolars in the maxilla and mandible are in a row; they do not overlap one another, and there are no gaps between the teeth. Although a shortening of the tooth row was not observed, the rostrum is relatively short and the skull on the whole also appears somewhat shorter. Nevertheless, the shape of the skull is not abnormal. The boundary lines of the insertions of the *musculi temporales* touch one another but do not form a sagittal crest. The right zygomatic bone shows a small deformation that is perhaps related to missing adjacent molar 1 (both possibly the result of the same injury). The abrasion of the teeth (especially the heavy abrasion of the incisors) indicates the advanced age of the individual. The mandible from feature no. 62 again holds the front teeth in a single row, without overlap or gaps. See Tab. 4 for the dimensions.

The presence of dogs with a different physical construction in the same culture (i.e. Salzmünde) is indicated by the morphology of the postcranial bones in the puppies (Chapter 2.7, Fig. 8). The relatively large differences in the robustness of the bones in the early stages would probably be much more distinct once the dogs were full-grown. This finding is interesting because great morphological differences in freely mating dog communities at a single settlement are not assumed in the Eneolithic.

Fig. 6 depicts better-preserved finds of domestic cattle horns. These horns belong to a longhorn cattle breed (*primigenius* type) that was common during the Eneolithic in the territory of the Czech Republic (cf. Kyselý 2010) and in neighbouring parts of central Europe (e.g. Bökönyi 1974). As previous summarizations (e.g. Bökönyi 1974; Benecke 1994; Kyselý 2010) revealed, the horns of Eneolithic sheep are commonly arched (semicircular) toward the back and bent to the side, with a rounded front edge; the horns of males have a triangular to semicircular cross-section and are spirally twisted.

Fig. 6. Brozany, feature no. 181A: For major part preserved horncores of domestic cattle (*Bos taurus*). Scale: 1 piece = 1 cm.

Obr. 6. Brozany, obj. 181A: Lépe zachované rohové výběžky tura domácího (*Bos taurus*). Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

This description is not contradicted by the find of a ram's horn (despite being only partially preserved) from Brozany (in feature no. 181A).

Two horns of a female goat from features nos. 62 and 110 have the scimitar shape, i.e. straight on the sagittal plane and slightly arched toward the back, not twisted, with a sharp rostral edge and with a flat medial side (Fig. 7). The find of a non-adult individual of an unspecified sex from feature no. 6 also matches this description. The given type is common in central Europe during the Eneolithic (Bökönyi 1974; Benecke 1994), and no other morphotype has been also identified among the Eneolithic skull material originating from the sites in the Czech Republic (Kyselý 2010). The horn of a goat from feature no. 110 reveals swelling along half of its length (Fig. 7). While horn deformation could be the result of castration (Davis 2000; Albarella 1995), the described horn from Brozany is classified as female, which suggests a different cause for this pathology.

2.7. Puppies and human newborns

A peculiar feature of the osteological assemblage from the settlement features at Brozany is the presence of a larger number of skeletal remains of (a) puppies and (b) human newborns.

a) The remains of puppies were found:

(1) in feature no. 2: Three puppies were identified based on fifteen preserved elements of skulls and front and hind limbs; all of the elements were found in the lower part of the feature, probably in the layer just above the bottom of the feature. At least one of the puppies is without erupted deciduous teeth (i.e. perinatus maximally ca. 1 month old), while in another the deciduous teeth have emerged but an M_1 has not yet appeared (age of ca. 3–4 months). The different age indicates that the puppies came from at least two litters (see below);

Fig. 7. Brozany: A – feature no. 62: female goat horncore (*Capra hircus*) preserved on the whole. B – feature no. 110: partly preserved female goat horncore (*Capra hircus*) bearing pathology (arrow). Scale: 1 piece = 1 cm.

Obr. 7. Brozany: A – obj. 62: vcelku zachovaný rohový výběžek samice kozy domácí (*Capra hircus*). B – obj. 110: zčásti zachovaný rohový výběžek samice kozy domácí (*Capra hircus*) s patologií (šipka). Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

(2) in feature no. 181A: Two skeletons, one in the north half at the bottom of the feature (48 fragments making up about half of the skeleton preserved, aged ca. 3–4 months; I.D. 687), the second in the north half 10 cm above the bottom (143 fragments making up about three-quarters of a skeleton, including skull elements and teeth, preserved; permanent molars and the canines can be seen in the crypts, but have not yet erupted, aged ca. 3–4 months; I.D. 689). In addition, another twenty bones, including skull elements, were scattered about the north and south half of the feature, perhaps also at the bottom or above it, though reliably in the lower half of the fill. Altogether at least four puppies of various sizes and ranging in age from two to five months were detected in feature no. 181A; specifically, two of the dogs are around 3–4 months old, one was about 4–5 months old, and the fourth about 2–4 months old (cf. femurs in Fig. 8). Nevertheless, the distribution of the finds and their anatomical and morphological description do not rule out that the feature contains the remains of five or even more puppies. Based on size/age differences of the bone finds and considering the conceivable size variability within the same litter, the puppies in feature no. 181A come from at least three litters. Differences were also observed in the bone morphology of individuals of similar, or the same, age (see the shape of the femur and tibia, Fig. 8). If at least three puppies from feature no. 2 are figured in as possibly being from the same mothers as the puppies from feature no. 181A, the studied material from Brozany contains the remains of at least seven puppies from a minimum of three litters. The most complete skeleton, about three-quarters preserved, was found in the north half of feature no. 181A (I.D. 689) and corresponds with an age of around three to four months. Other skeletons are represented by only smaller skeletal parts or separate bones.

Fig. 8. Brozany, feature no. 181A: Variability in morphology of femurs (left of the scale) and tibiae (right of the scale) of puppies found in the same context (compare length vs. width of the bones). Scale: 1 piece = 1 cm.

Obr. 8. Brozany, obj. 181A: Různá morfologie femurů (vlevo od měřítka) a tibíí (vpravo od měřítka) štěňat z téhož kontextu, srov. šířka vs. délka kostí. Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

b) The remains of newborn humans were found:

(1) in *feature no. 6*: Bones forming about three-quarters of a skeleton, including elements of the skull and both lower and upper limbs (a total of forty-five elements plus skull fragments) were found in one place in the lower ashy layer (layers 7–10, north half, I.D. 146), in addition one bone in the south half of the feature. All of the remains probably belonged to a single individual in the perinatal stage;

(2) in *feature no. 181A*: The remains of at least two individuals in the perinatal stage: (A) one approximately one-half preserved skeleton, including elements of the skull and both lower and upper limbs (a total of forty-one elements or bone fragments found in one place in the south half of the feature, I.D. 724 and 726) and (B) a more poorly represented individual (five postcranial elements from the north half of the feature, and perhaps skull fragments belonging to this individual found at the bottom of the north half of the feature). All of the finds reliably come from the lower half of the fill; like the puppies, they were probably lying on the bottom of the feature. Together with the newborn from feature no. 6, there are at least three newborn individuals reported in Brozany.

The age of newborns from both features was established according to *Fazekas – Kósa (1978)* based on the length of all complete diaphyses of long bones³ at an age around birth, the dating supported by the development stage of the deciduous incisors in the mandible from feature no. 6, which apparently had not yet erupted. Thus the babies could have died during the delivery, but it is not also excluded that the skeletons labelled here as newborns represent miscarriages, i.e. foetuses in an advanced stage of development, or that they could possibly have been babies several days old.

³ Diaphysis length: feature no. 6: humerus – 65.7 mm, radius – 53.6 mm, femur – 75.8 mm, tibia – 65.9 mm and 66.2 mm; feature no. 181A: humerus – 66.1 mm, femur – 75.5 mm and 71 mm, tibia – 61.1 mm and 60.9 mm.

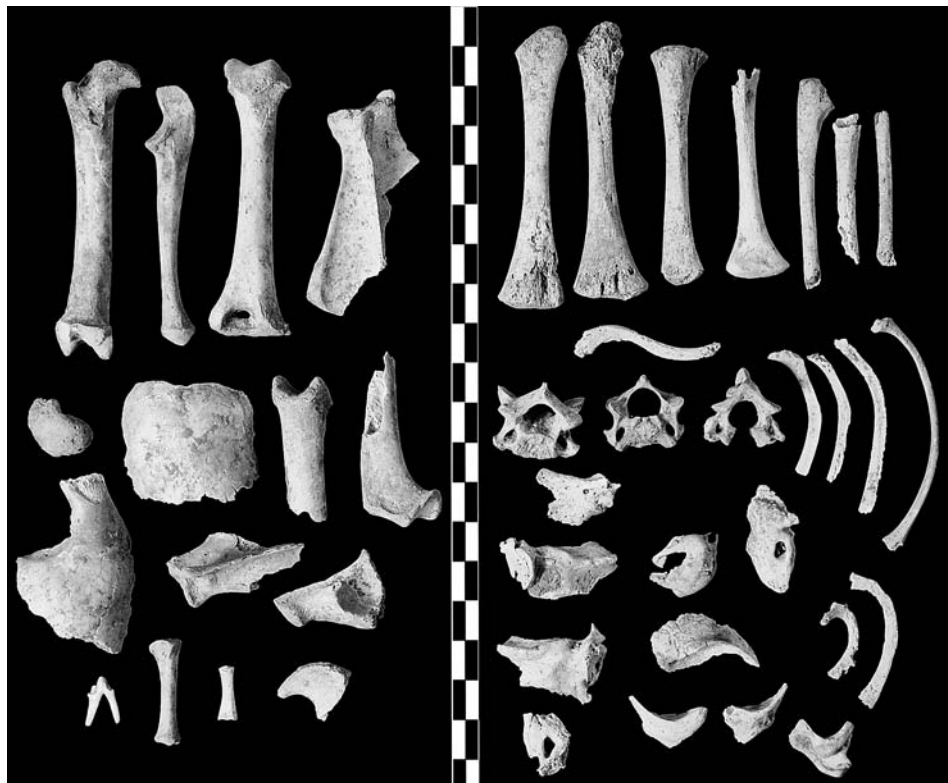

Fig. 9. Brozany, feature no. 181A: Separated human newborn's (right of the scale) and puppy's (left of the scale) bones found in the same context (I.D. 726). Scale: 1 piece = 1 cm.

Obr. 9. Brozany, obj. 181A: Separované kosti kostříček novorozeněte (vpravo od měřítka) a štěněte (vlevo od měřítka) pocházející zjevně z téhož místa objektu (s.č. 726). Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

Contextual connections and discussion. The precise appearance and position of the puppy and newborn human skeletons and bone finds in features are not documented, and the original degree of bone articulation is not known. Nevertheless, the presence in several cases of a large number of bones of matching age in one location of a feature and the low fragmentation of the bone elements indicate an original anatomical connection of the bodies or at least parts of the bodies. It is highly possible that the whole bodies of the puppies and the newborn humans were originally present in the features and that some of the smaller bones were overlooked during the excavation or that they were destroyed by post-depositional taphonomical processes. This is suggested at least in several cases by the observed co-occurrence of elements of all the main parts of the bodies, i.e. the skull, upper and lower limbs, vertebrae and ribs (see above).⁴

Noteworthy (and not documented elsewhere in the Czech Republic) is the spatial relationship and corresponding age of the skeletons of newborn humans and puppies in the same feature and in the same layer – specifically in feature no. 181A (silo) containing at least five puppies and two human

⁴ A detailed summary of the determination of individual skeletal elements and the details for determining the individual ages is provided in *Kyselý 2010*.

newborns (see above). Although the precise position of finds in the feature is not known, in some cases the remains of the puppies and the newborn humans were in close spatial contact (skeletal elements of two puppies mixed with the elements of a single newborn human, I.D. 726, *Fig. 9*). This connection could imply the equal status of newborn humans and puppies during deposition (regardless of whether it was a ritual act or not).

In addition to the puppies, adult dogs are also documented in both of the relevant features in Brozany: a lower premolar in feature no. 2 and a metatarsal and a skull (*Fig. 5*) in feature no. 181A. At the same time, the presence of dog bones is not limited to these two features; one mandible, an isolated tooth, a rib, a fragment of a metapodial bone and a radius were discovered in five other features (*Tab. 1*), where they already have the nature of common settlement waste. In addition to the human newborns, a fragment of a left human pelvis (acetabulum) was found in the lower part of the fill of feature no. 6 (*Fig. 10*). It represents an adult or almost adult individual, since the acetabulum is fused and thus, according to *Dobisíková et al. (1999)*, belongs to an individual at least sixteen years of age (acetabulum diameter = 55.3 mm). This fragment shows apparent bite marks from a carnivore on the broken edges. Further evidence of an adult or sub-adult human is a fragment of the diaphysis of the left humerus found at a level of 200 cm in feature no. 62. Although these finds of bones from adult dogs and humans are fragmented, they revealed no signs of cuts. The burnt radius of a dog (Chapter 2.2) and bite marks on the human pelvis are typical for settlement waste. Aside from the remains of the child from grave no. 16 (see *Dobeš – Zápotocký 2013*) and the finds of human bones described in the presented article, no other Salzmünde graves or human bones were found at the Brozany site and no signs of the existence of a cemetery belonging to a culture other than TRB are present.

Due to the fact that the small, fragile bones of very young mammals are extremely susceptible to quick pre-depositional degradation (weathering, consumption by dogs, trampling, etc.), the described skeletons of puppies and newborn humans, which are not significantly fragmented and are at least partially intact, could not have been left exposed for long on the surface of the ground. Hence, the death of the puppies and the newborn humans must have always occurred shortly before their burial in the feature – i.e. more or less synchronised for the same feature. Since the killing or death of the puppies and the newborn humans originating from the single feature apparently always occurred in the same time, the finds document the fact that at least three bitches gave birth to puppies within a short period of time. This information suggests a higher number of dogs at the settlement (even in the case of the synchronisation of the estrous cycle). Although dog puppies cannot be distinguished from wolf pups on the basis of bone morphology, the age differentiation observed on the bones from feature no. 181A is evidence against the possibility that all of the described bones belonged to the young from a single female wolf. The high phenotype variability described above directly absolutely rules out the possibility that all of the recorded puppies belong to a single wild species (i.e. to wolf).

While the three newborn humans could theoretically have come from a single birth, it is highly unlikely due to the fact that they were found in two different features and due to the low probability of triplets. It is somewhat more probable that they come from two births, since the two newborns from feature 181A with the same age could represent twins.

Interpretation. The information available on the described finds of puppies and newborn humans in settlement features does not permit a definite interpretation. Since the relevant features with these finds are regarded as closed and undisturbed (*Dobeš – Zápotocký 2013*), the finds cannot be connected with a burial area that was possibly discovered on the border of the residential area in the form of a single grave (feature no. 16/96, see Chapter 1). The very low age of the individual from grave no. 16 (ca. 0.5 years) is likewise noteworthy.

Due to the combination of individuals of various ages and various species as well as the occurrence of newborn humans and/or puppies in up to three features (feature nos. 2, 6 and 181A), it is possible to speculate that this phenomenon was not accidental and that it involved, for example, sacrifices and intentional deposition. Significant in this context is the fact that next to cattle, dogs were the most commonly occurring species in ritual situations in Central Europe during the Eneolithic

Fig. 10. Brozany, feature no. 6: Part of a human pelvis with marks of gnawing by a carnivoran. The position of bites are indicated by arrows. Scale: 1 piece = 1 cm.

Obr. 10. Brozany, obj. 6: Část lidské pánve okousané šelmou (místa okusu ukazují šípky). Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

(cf. *Stuchlík 2004; Behrens 1964; Kyselý 2010; Zalai-Gaál 1994*). Additional peculiarities in feature no. 181A, that could have been potentially related to the finds of the puppies and newborn humans, are the presence of shells, which possibly represented a necklace or rattle (see Chapter 2.3, *Fig. 2*), and the presence of a nearly fully intact skull of an adult dog (Chapter 2.6). Uncommon finds also come from other features with newborn humans and puppies. A well-preserved pig skull (Chapter 2.6) was present in feature no. 2, while feature no. 6 contained fish scales (Chapter 2.10) and the skeleton of a fox (Chapter 2.8). Nevertheless, according to M. Dobeš (*Dobeš – Zápotocký 2013*), no signs of ritual activities were observed in any of the given features; the accompanying non-osteological material was always of the character of common settlement waste. Therefore, even this unusual combination of special finds can simply be the result of the liquidation of the remains of dead animals and children, for example after an epidemic or some type of tragic event. Nevertheless, terrain observations do not rule out the simple discarding of potential sacrifices in the features, analogically to ‘non-ritual’ burials *sensu Rulf 1996*.

So-called ‘pit burials’ or ‘settlement burials’ found at the settlements of the majority of cultures have a non-standard or impious character. Often seen, for example, at Knovíz culture settlements, the burials are interpreted in a variety of ways and in some cases are perhaps the result of cannibalism (*Bouzek – Koutecký 1980; Koutecký 1990; Rulf 1996*). Although children appear to predominate among sacrifices (*Rulf 1996*), the cases from the Czech lands listed by the cited author are mostly in the juvenile, rather than newborn, category. While no signs of cutting or burning were observed on the described bones of the puppies and newborns from Brozany, their absence does not rule out consumption as the result of a food crisis or for ritual reasons, for example. Consumption does not seem likely in cases when the skeleton was probably originally intact (see above); on the other hand, the studied material and the available field documentation do not make it possible to rule out the potential portioning of the bodies.

The origin of the fragments of bones from a subadult/adult human (feature nos. 6 and 62) is entirely unclear; due to the smaller size of the fragments it is perhaps possible to consider a random mix without direct intentional and ritual reasons.

Analogies. In the Czech Eneolithic, accumulations of skeletal remains of more than one puppy (ranging from neonatal to several months of age) were only found in the Proto-Eneolithic and Early Eneolithic (TRB). Specifically, the skeleton of an adult dog and four puppies discovered above the bottom of a Jordanów culture silo (feature no. 83/1979) in Úhřetice is regarded by V. Vokolek (*Vokolek 1980; Vokolek – Zápotocký 2009*) as the burial of a bitch and her litter due to the careful placement of the bodies and the presence of grave goods in the form of a standing jug found in the same horizon. A minimum of four puppies with a maximum age of five months originating from at least three bitches were found in Hostivice-Litovice (in pit no. 6, TRB, Baalberge; *Kyselý 2002*). Finds of puppies are also known from surrounding countries (e.g. Weissenfels – five puppies in two pits; *Behrens 1964*).

Location	southern part											northern part		
max. diameter (approximately, in mm)	7.2	7.3	7.3	7.8	7.8	7.9	8.1	8.1	8.4	8.8	?	7.1	?	?
estimated age (years)	6	?	7–9	6–7	?	?	5	6–7	6–8	7	7–8	5	7	6–7

Tab. 5. Brozany, feature no. 6: Dimensions and age estimation of fish scales of *Cyprinidae* family.Tab. 5. Brozany, obj. 6: Rozměry a odhad věku nalezených šupin ryb čeledi *Cyprinidae*.

The individual bones and skeletons of neonatal or juvenile dogs are also documented in Řivnáč culture settlement situations (Kyselý 2010). A young dog between the age of six and eight months old was found in Bell Beaker culture human grave no. 67/1956 in Brandýsek (Zikmundová 1960). An adult dog along with a child and a cow were in an equal position (all sacrifices?) in pit no. 5 in Hostivice-Litovice (cf. Pleinerová 2002; Kyselý 2002). Thus, analogies to the puppy and newborn human finds from Brozany do not have a uniform character in the Czech Eneolithic.

Remains of perinatal humans were observed repeatedly in the Salzmünde phase of the TRB. In addition to at least three individuals from Brozany, other finds come from Mochov (one individual at the bottom of feature no. 17/1980 according to Kyselý 2010 and one or two other individuals according to Moucha – Špaček 1981) and from Velké Přílepy-Skalka (from the bottom of post hole no. 9/2006 in a hut (feature no. 2A/06); see Kyselý 2008e; 2010; archaeological description in Daněček 2008). Additionally, individual bones of human perinatals found among animal bones coming from settlements were observed in a number of other cases in the Bohemian Eneolithic (Kyselý 2010) and frequently in Vliněves near Mělník (according to a preliminary investigation, still undated).

2.8. A fox skeleton and its dating

The nearly complete skeleton of a red fox (*Vulpes vulpes*), including the skull and postcranial elements (Fig. 11), was found in feature no. 6. Although the degree of articulation and the precise position of the skeleton in the feature are unknown, it probably comes from the lower part of the feature. The absence of several small elements (a number of vertebrae, the premaxilla and the metacarpals) is probably the result of losses caused by the fact, that during the excavation the contents of the feature were not sifted or floated, or as the result of disturbance by small subterranean vertebrates.

Although a burrow was not observed during the excavation (Dobeš – Zápotocký 2013), it could not be ruled out entirely that the skeleton represents a later intrusion in the feature in the form of a fox that had died in its den, or the highly unlikely possibility that the fox was dragged underground as the prey of another carnivoran.⁵ For this reason sample of the fox skeleton was dated using the radiocarbon method and compared with the dating results of six samples from bone fragments of cattle from four various features at the site (see below and Dobeš – Zápotocký 2013, Tab. 5).

All of the compared cattle bones (Dobeš – Zápotocký 2013, Tab. 5), show similar radiocarbon analysis results, roughly in the range of 3650–3100 cal BC (1 σ). Two cattle bone samples from feature no. 6 are in the range of 3714–3365 cal BC (P = 94%; sample: CRL-8002) and 3640–3323 cal BC (P = 88%; sample: CRL-10280), whereas the fox bone sample is in the range of 3367–2860 cal BC (P = 92%; sample: CRL-8001). On the basis of the overlapping of the probability distribution for the cattle and fox bone samples (Graph 3), it is possible to state that the fox is dated to the period of settlement occupation by Salzmünde people (and hence can be an intentional component of the feature fill) with a probability of 14.2% (according to a comparison with sample CRL-10280) or 2.8%

⁵ The dragging of the bones underground by rodents or other small animals can be ruled out on the basis of the completeness of the discovered skeleton, which also includes small bones such as auditory ossicles and phalanges.

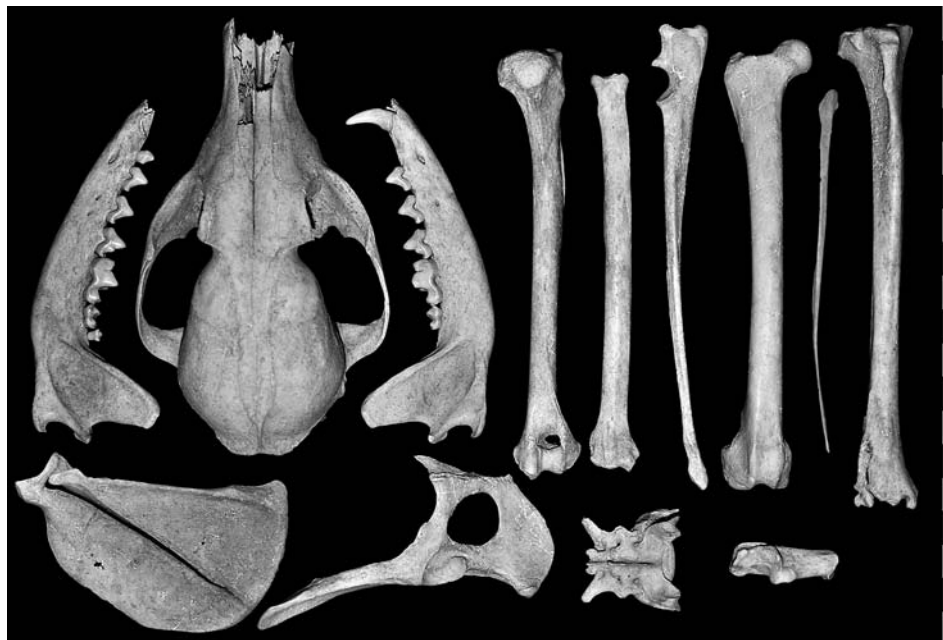

Fig. 11. Brozany, feature no. 6: Some bones of the fox skeleton. Scale: 1 piece = 1 cm.

Obr. 11. Brozany, obj. 6: Vybrané kosti skeletu lišky. Měřítka: 1 dílek = 1 cm.

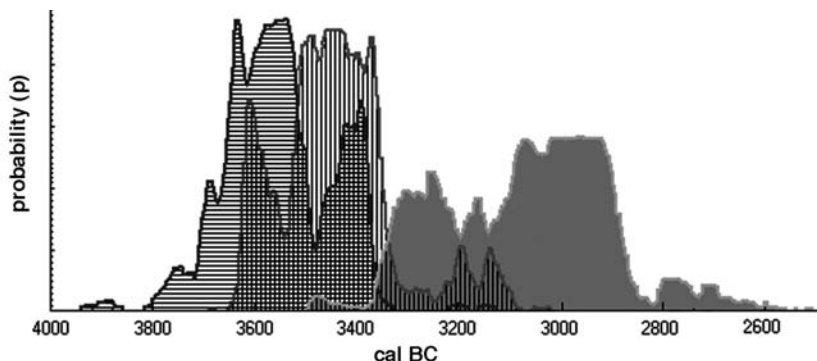
(according to a comparison with sample CRL-8002). This probability is much lower than the congruity of the dating of the two cattle bones from the same feature, which is 54.3%.⁶

All of the epiphyses of the long bones and the vertebral plates are fused, indicating full adult age. The distal part of the right fibula is fused to the tibia. Although the baculum was not found, this does not reliably rule out that the individual was a male. The skeletal bones show no signs of cutting, burning or bite marks from carnivorans and are minimally fragmented (see Fig. 11). An overview of discovered elements and osteometric data are presented in *Kyselý 2010*. The following is a selection of osteometric data: max. height (HS) of scapula = 84 mm, max. length (GL) of humerus = 128.7 mm, GL of radius = 119.8 mm, GL of pelvis = 91.1 mm, GL of femur = 134.7 mm, GL of tibia = 145.6 mm, GL of calcaneus = 32.1 mm. Skull dimensions are given in *Tab. 4*.

The reason for the presence of the fox skeleton in the feature cannot be reliably determined on the basis of the available information. Radiocarbon analyses show a low likelihood (for P see above) for the possibility that people intentionally deposited or tossed the body of the fox into the feature while the settlement was still in operation and indicates a high probability that the fox built a den at the site several hundred years (ca. 200–800 years) later and died in it. In any case, the Eneolithic age of the fox seems to be confirmed, thus ruling out recent contamination.

The given analyses and related debates have general methodological importance for the dating of the find inventory of the culturally identified archaeological features. They are also significant for an evaluation of the testimony of the specific characteristics of the discovered skeleton.

⁶ See the overlap in the distribution of P in *Graph 3*. The values of the calculated distribution overlap of 14.9%, 2.9% or 57.2% indicating the relative probability were multiplied by a coefficient of 0.95 (corresponding to 2σ) in order to obtain the absolute probability.

Graph 3. Brozany, feature no. 6: Comparison of probability distributions of radiocarbon dating the bone of fox (grey area) and two bone samples of domestic cattle (areas hatched horizontally and vertically) originating from the same archaeological context based on analyses CRL-8001, CRL-8002, CRL-10280.

Graf 3. Brozany, obj. 6: Srovnání distribuce pravděpodobností radiokarbonového datování kostí lišky (šedá plocha) a dvou kostí turů (horizontálně a vertikálně šrafované plochy) z téhož kontextu na základě analýz CRL-8001, CRL-8002, CRL-10280.

2.9. The bones of a cat, synanthropic (?) field mice, an eagle and anseriform birds

Cat. An interesting find was the mandible of a wildcat (*Felis silvestris*) with a healed alveolus following the loss of a carnassial tooth (feature no. 66, Photo 14 in Kyselý 2012), which led to speculation on the possible captivity of this handicapped individual (Kyselý 2010; 2012). However, the survival of such an individual in nature is not improbable. The idea of possible collection and captivity of wolf pups (cf. Chapter 2.7) is also interesting in this context.

Field mice. The isolated bones of field mice from the species *Apodemus sylvaticus* or *A. flavicollis* found in two features (nos. 6 and 181A, Tab. 1) could represent evidence for synanthropic rodents in that time. The synanthropization of *Apodemus* species is sometimes assumed even for pre-medieval agricultural history in Europe (e.g. Cucchi et al. 2011). However, the dating of the bones of small rodents (which are often burrowing animals) is problematic in general, thus making it difficult to determine their origin. Arguing against the possibility of contamination in the case of the mouse finds from Brozany is the fact that all of the finds come from the deep lower parts of the features (at the bottom of feature no. 181A and in the lower half of feature no. 6, i.e. always around 75–150 cm below the topsoil⁷), and the given mouse species (especially *A. flavicollis*) burrow underground just rarely and live mainly above ground (Niethammer – Krapp 1978). This information supports the notion of the contemporaneity of the mouse finds with the Salzmünde human activity and the interpretation that the species were synanthropes.

Existing published evidence of mice from the Eneolithic in the territory of the Czech Republic come from: a depth of 40–70 cm below the topsoil of one feature at the Úholičky site (Kyselý 2008c), a depth 20–40 cm below the topsoil of feature no. 125 at Kutná Hora-Denemark (Kyselý 2008a) and an isolated mouse find from a Řivnáč culture hut in Dolní Beřkovice (Kyselý 2010). Other and relatively extensive mouse bone finds come from four to five features at the Velké Přílepy-Skalka site (Kyselý 2008e; 2010); all are dated to the Early to Middle Eneolithic (3800–2800 BC), three of them more narrowly to the TRB. Some of the bones were found at a depth of up to 80–90 cm below the topsoil. Many finds, especially those from Velké Přílepy-Skalka, belong to large individuals whose

⁷ The topsoil is typically 20–40 cm thick; in order to determine the actual depth of the find from the surface of the ground it is therefore necessary to add this value to the stated depth.

Fig. 12. Brozany, feature no. 6: Bird bones of *Anseridae* family. Details of the parts of the bones with signs of being cut off are shown in the figure inset, the positions of cuts are indicated by arrows. Scale: 1 piece = 1 cm.

Obr. 12. Brozany, obj. 6: Kostí vrubozobých (*Anseridae*). Ve vloženém okně detaily kostí se stopami ořezávání (pozice řezů indikována šípkami). Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

bones are larger than the maximum dimensions given for *Apodemus flavicollis*⁸ living in the studied region of Bohemia today (based on a comparison with the dimensions provided in *Kuncová – Frynta 2009*). For this reason, the bones can be ascribed, with a high degree of probability, to the species *Apodemus flavicollis*.

Birds. Along with a large number of bones from large and medium-sized domestic and wild mammals, eight bones fragments from anseriform birds (geese, *Anserini*) were identified, all in the same feature (silo, feature no. 6). The manner of fragmentation corresponds to the breaking of the bones in a fresh condition. Two of the fragments (distal radius and coracoideum of small goose species) show signs of cutting or chopping with a relatively sharp tool (*Fig. 12*). At least some of the bones reliably come from the ashy layer of the relevant feature. A closer study revealed the presence of certain species of large geese species as well as small geese species (see *Tab. 1* and *2*). This predominance of water birds in the material suggests the presence of a convenient habitat near the settlement, which is not surprising in the case of the given location near the Ohře River. No medullary bone was observed in case of bird bone finds from Brozany.

In addition to finds of geese, an eagle was also identified based on a small fragment of a tarsometatarsus in feature no. 110, specifically a lesser spotted eagle (*Aquila pomarina*) or greater spotted eagle (*Aquila clanga*; determined by T. Tomek). An unidentifiable fragment of a synsacrum from the same context (feature no. 110) could also belong to the same species and individual. To date, only one or two finds from the *Aquila* genus have been made in prehistoric Bohemia (cf. *Peške 1981*;

⁸ *Apodemus flavicollis* is, on average, the largest species among Central European field mice species (*Niethammer – Krapp 1978*).

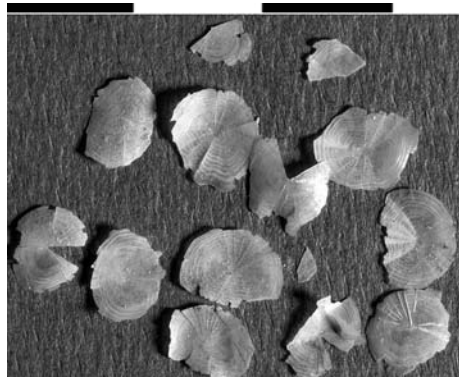

Fig. 13. Brozany, feature no. 6: Some of found fish scales (*Cyprinidae* family). Scale: 1 piece = 1 cm.
Obr. 13. Brozany, obj. 6: Lépe zachované šupiny ryb čeledi *Cyprinidae*. Měřítko: 1 dílek = 1 cm.

Fig. 14. Brozany, feature no. 89: Vertebra of large salmonid (*Salmo* sp.). Scale: 1 cm.
Obr. 14. Brozany, obj. 89: Obratel velké lososovité ryby (*Salmo* sp.). Měřítko: 1 cm.

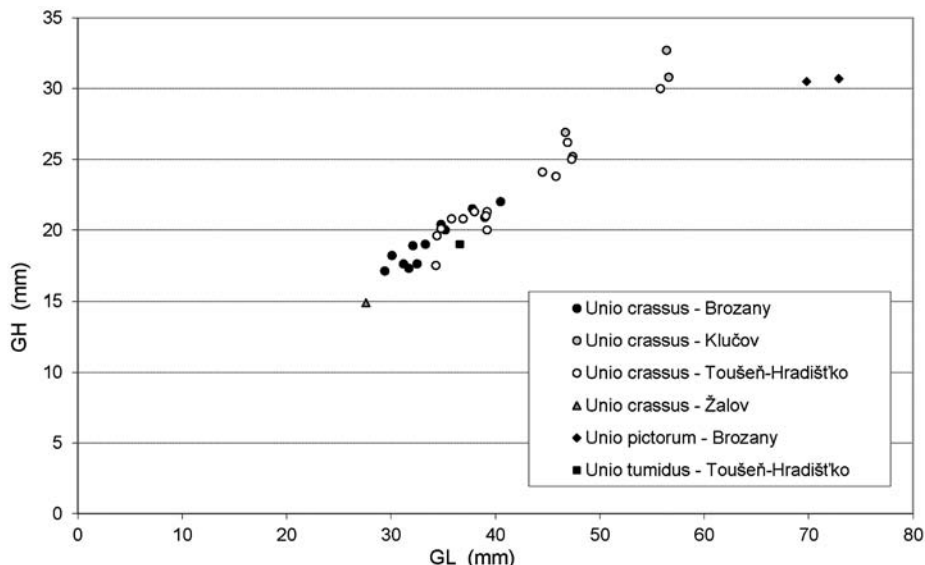
1993), no one originates from the Eneolithic. Although both stated *Aquila* species exist today in the Czech Republic, they are highly rare (Hudec – Štastný eds. et al. 2005).

The method of the bird bone fragmentation, the burning of one bone (feature no. 89, Chapter 2.2), the cutting of the goose bones described above and the contextual origin of the assemblage of bird remains in feature no. 6 (probably whole from the lower ashy layer with anthropogenic origin) does not support the idea that the body or parts thereof were later dragged below ground by a carnivoran (e.g. a fox). Although the possibility that the bird bones are an intrusion from Hallstatt settlement, or another culture, cannot be ruled out altogether, it is (as in the case of the fish remains) highly unlikely, especially in the case of finds from the ashy layer of feature no. 6 (cf. Chapter 1 and 2.10).

2.10. Finds of fish and amphibian bones and fish scales

Despite the fact that flotation was not conducted, several small fish bones (feature nos. 6 and 89) and a larger number of fish scales (feature no. 6) were found along with an abundance of bones from large and medium-sized mammals. A total of sixty-five discovered scales come partly from the lower ashy layers (north half), partly from an unspecified depth (south half), apparently also from the lower ashy layers. The cycloid scales are partly fragmented, though otherwise relatively well preserved (Fig. 13). According to M. Švátora, some of the scales reliably belong to asp (*Aspius aspius*), while others belong to chub, probably to European chub (*Squalius cephalus*). Tab. 5 presents the dimensions and ages obtained from well preserved scales; according to this data, and taking into consideration a possible error in age estimates, the scales could come from fish approximately 6–8 years old with lengths of around 30–40 cm. Seven scales probably end with that phase of *annuli* (wide growth lines) indicating death around the end of summer; one scale ends with a narrow growth line, which perhaps corresponds to the end of winter. Therefore, the scales mainly indicate fishing at the end of the summer.

Other evidence of fish from feature no. 6 is the pharyngeal bone of a chub (*Squalius cephalus/Leuciscus idus*); the length of the fish was estimated at about 32–35 cm. A large precaudal vertebra of a salmon or trout (*Salmo* sp.) was found in feature no. 89 (max. diameter and length of the vertebra is 15.5 × 13.3 mm, Fig. 14). The length of the fish estimated at 100–105 cm and age estimated according to the number of growths at 7–8 years corresponds to an individual that must have migrated from the sea. As there are no known migratory obstacles on the relatively large Ohře River, it is highly possible that the large fish was caught in the river near the settlement. Evidence of migrating

Graph 4. Dimensions of mussel shells from sites Brozany (TRB, Salzmünde; this study), Toušeň-Hradištko (Řivnáč culture; *Kyselý 2010*), Klučov (Globular Amphora c.; *Kyselý 2009; 2010*) and Žalov (Řivnáč c.; *Kyselý 2010*). GL = max. length of shell, GH = max. height of shell.

Graf 4. Rozměry lastur velevrubů z lokalit Brozany (TRB, Salzmünde, tato studie), Toušeň-Hradištko (řivnáčská k., *Kyselý 2010*), Klučov (k. kulovitých amfor, *Kyselý 2009; 2010*) a Žalov (řivnáčská k., *Kyselý 2010*). GL = max. délka lastury, GH = max. výška lastury.

fish species from the Eneolithic period in the territory of today's Czech Republic also comes from Kutná Hora-Denemark (eel *Anguilla anguilla*, Řivnáč culture; *Kyselý 2008a; 2012*) and Hlinsko (salmonid fish, perhaps *Salmo trutta labrax*, 6–7 years of age, ca. 80–100 cm in length, caught possibly in the autumn during their migration; *Pavelčík et al. 1975*; also *Pavelčík 1991*).

The finds of fish bones in Brozany can most likely be regarded as evidence of fishing and consumption by the prehistoric population. The connection between the finds of scales and bones from feature no. 6 and people is directly indicated by their presence in the ashy layer (as is also the case with the bird bones, Chapter 2.9). Natural contamination from the river during flooding is eliminated by the location of the settlement on a high promontory (Chapter 1 and *Dobeš – Zápotocký 2013*). The presumed way the fill of feature nos. 6 and 89 was created, i.e. probably while the Salzmünde settlement was still occupied, reduces the probability that the fish bones were food consumed later by carnivorous animals such as otters, minks, bears or fish-eating birds. Furthermore, the settlement was located somewhat away from the hunting (or gathering) grounds of these predators since it was away from water, and, moreover, was positioned high on the terrace (Chapter 1) where no rocky cliffs suitable for perching occur. Consumption by fish-eating birds and carnivores is also not supported by the character of the bones and scales of the fish, which show no signs of digestion, or by the large body size of some of the documented fish (ca. 1 m in length, cf. above). It seems unlikely that the combined occurrence and relatively diverse representation of fish and bird species and mass find of scales in feature no. 6 is the result of a chance intrusion from a different culture (which, based on pottery finds from feature no. 6 is entirely negligible; *Dobeš – Zápotocký 2013*). At the same time, the combination of recorded species (e.g. eagle, goose, larger fish) is far from the normal diet of even one of the possible burrowing or occasionally den-dwelling carnivores (fox, otter, badger, polecat, mink, wild cat). The preservation of this accumulation of bones from small vertebrates was apparently

made possible by the locally favourable chemistry of the anthropogenic ashy layer, which presumably conserved the bone remains actually occurring at the site (cf. Chapter 2.2 and 2.9).

On the other hand, two discovered frog bones (see *Tab. 1*), i.e. an animal that usually digs holes on its own, could easily represent contamination.

2.11. The testimony of shell finds

A total of fifty-one shells or their fragments (MNI = 21) were found in six features at the site, the most in feature no. 62/97. All were identified as freshwater mussels (*Unionidae*). The most frequent species in Brozany among the finds identified in greater detail is the thick shelled river mussel (*Unio crassus*), while painter's mussel (*U. pictorum*) also occurred sporadically; *Tab. 1*.

Unionidae are relatively common finds in prehistoric Czech territory (e.g. *Kyselý 2012*). However, a larger accumulation of shells has only been found at several Eneolithic settlements, specifically, aside from Brozany, in Toušeň-Hradištko, in Klučov (*Kyselý 2008c; 2010*) and at Bohnice-Zámka (*Mašek 1971*). A striking observation is the unusually large number of shells from the Bronze Age pit published in the past (4,350 shells from Klučov site, Únětice culture; *Kudrnáč 1955*). These accumulations are evidence of the collection of bivalves, apparently for consumption.

Based on the better preserved and thus measurable specimens from four Eneolithic sites, the size of the shells were evaluated in *Graph 4*. The graph indicates the smaller size of specimens of *Unio crassus* found in Brozany compared to those from Toušeň-Hradištko and especially Klučov (regardless of whether the differences are measured using average values or marginal values). The differences could be the result of environmental factors such as water ecosystems with different aeration and nutrient level (stream × river × pond). It is concluded that the sites with small shells (Brozany, Toušeň-Hradištko) are near larger rivers, whereas the site with larger shells (Klučov) is near a smaller water-course but far from a larger river. The influence of predation and hunting on the shell size is also not ruled out; specifically, the presence of smaller shells in Brozany could be the result of previous intensive collection by humans (logically from a nutritional perspective) focused on larger individuals.

3. Summary

An analysis of the bones from the settlement in Brozany nad Ohří (Litoměřice district, Bohemia) dated to the Salzmünde phase of the Funnel Beaker culture (cf. *Dobeš–Zápotocký 2013*), from which the vast majority of material comes from silos, revealed standard characteristics for the paleoeconomic situation and provided information regarding several unusual and interesting finds. The summary of the results and findings is listed as follows:

- (1) The material indicates a settlement with a distinct predominance of animal husbandry over hunting (ca. 92% based on NISP, *Tab. 1; Graph 2*).
- (2) Domestic animals included cattle, sheep, goats, pigs and dogs, with a predominance of cattle (see *Tab. 1; Graph 2*). Both sheep and goats are represented. The status of horse was not established (two fragments were found at Brozany, one of which is chopped).
- (3) The shape of the horns of domestic cattle (*primigenius* type, *Fig. 6*), goats (scimitar type, *Fig. 7*) and sheep (arched) and the shape of the skull of domestic pigs (with a flat forehead and a long rostrum, *Figs. 3 and 4*) match observations from other Eneolithic sites (cf. *Bökönyi 1974; Benecke 1994; Kyselý 2010*). Also found was the skull of a dog with a condylobasal length of 124.9 mm (*Fig. 5*) and bones of puppies indicating a high morphological variability of dogs (*Fig. 8*).
- (4) The following wild species were detected in Brozany: *Bos primigenius*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa*, *Lepus europaeus*, *Vulpes vulpes*, *Felis silvestris*, *Apodemus* cf. *flavicollis*, *Anser anserifabalis*, *Anser erythropus/albifrons/brachyrhynchus* / *Branta* sp., *Aquila pomarina/clanga*, cf. *Bufo*, *Salmo* sp., cf. *Squalius cephalus*, *Squalius cephalus/Leuciscus idus*, *Unio crassus*, *Unio pictorum*.
- (5) Interesting finds include a complete skeleton of a fox (*Fig. 11; Graph 3*), the mandible of a wild-cat with a healed alveolus in the position of carnassial tooth, a fragment of an eagle (*Aquila pomarina / clanga*) bone, an accumulation of anseriform bird bones (*Fig. 12*), a vertebra from a large

- salmonid fish, proving migration from the sea (cca 100–105 cm long, 7–8 years old, *Fig. 14*) and an accumulation of scales from two cyprinid species (including asp, *Aspius aspius*, *Fig. 13; Tab. 5*). The absence of beaver is peculiar due to the proximity of the river. The documented field mice (*Apodemus*) could represent the remains of synanthropic rodents at the Eneolithic settlement.
- (6) The skeletons of puppies were found in feature nos. 2 and 181A (at least three puppies in feature no. 2, at least five puppies in feature no. 181A – altogether from a minimum of three litters) and remains of three newborn humans were discovered in settlement features nos. 6 and 181A (one in feature no. 6, two in feature no. 181A). The co-occurrence of puppies and newborns in the same feature (181A, apparently in the same feature context, *Fig. 9*) is unique and indicates their equal depositional status. In addition, this settlement material also contained two adult human bone fragments of unknown status, one of which was evidently bitten by a carnivore (*Fig. 10*).
 - (7) Although the radiocarbon dating of a sample of the fox skeleton from feature no. 6 indicates an age several hundred years younger than the age of the archaeological feature, their contemporaneity cannot be ruled out entirely (estimates of the probability of the joint occurrence: 14.2%, or 2.8%).
 - (8) The shells of the predominant species of mussels found in Brozany (i.e. *Unio crassus*) are smaller than the shells of the same species from other compared Czech Eneolithic settlements, probably the result of environmental conditions or previous predation (*Graph 4*).
 - (9) The material contains twenty-three or twenty-four bone artefacts, including one antler artefact and a perforated canine tooth of a dog (*Fig. 1; Tab. 3*). Nine artefacts were concentrated in the same feature (no. 6). The lone feature identified as a grave (feature no. 16) contained the shell of a painter's mussel (*Unio pictorum*) that perhaps had been placed intentionally next to the vessel. An assemblage of eight mussel shells (feature no. 181A), which were probably intentionally perforated, could be used perhaps as a rattle or necklace (*Fig. 2*).

The author thanks Miroslav Dobeš for providing osteological material and contextual data on the individual features; Jaroslav Hlaváč for reviewing the determination of certain bivalves and for consultations on their ecology; Teresa Tomek for a more detailed identification of the fragment of an eagle bone; Jiří Mlíkovský for assistance in identifying certain anseriform birds; Miroslav Švátora for a more detailed identification of fish scales; Ivo Světlík for consultations on radiocarbon dating. This study was produced with support from RVO: 67985912.

English by Zuzana Maritzová

Bibliography

- Albarella, U. 1995:* Depressions on sheep horncores. *Journal of Archaeological Science* 22, 699–704.
- Behrens, H. 1964:* Die Neolithisch-frühmetallzeitlichen Tierskelettfunde der Alten Welt. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 19. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- Benecke, N. 1994:* Archäozoologische Studien zur Entwicklung der Haustierhaltung in Mitteleuropa und Südsandinavien von den Anfängen bis zum ausgehenden Mittelalter. *Schriften für Ur- und Frühgeschichte* 46. Berlin: Akademie Verlag.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 1980:* Mohylové a knovízské kostrové pohřby v jámách ze severozápadních Čech. *Památky archeologické* 71, 360–432.
- Bökönyi, S. 1974:* History of domestic mammals in central and eastern Europe. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1995: Problems with using osteological materials of wild animals for comparisons in archaeozoology. *Anthropológiai Közlemények* 37, 3–11.
- Calkin, V. I. 1960:* Izmenchivost metapodii u eo znachenie dla izuchenia krupnogo rogatogo skota drevnosti. *Biulleten Moskovskovo Obshchestva Ispitelei Prirodi – Otdel biologicheskii* 65, 109–126.
- Clason, A. T. 1985:* The animal bones and implements. In: E. Pleslová-Štiková ed., *Makotřasy: A TRB site in Bohemia. Fontes Archaeologici Pragenses* 17, Praha: Národní muzeum, 137–161.
- Cucchi, T. – Balasescu, A. – Bem, C. – Radu, V. – Vigne, J.-D. – Tresset, A. 2011:* New insights into the invasive process of the eastern house mouse (*Mus musculus musculus*): Evidence from the burnt houses of Chalcolithic Romania. *The Holocene* 21, 1195–1202.

- Daněček, D. 2008: Velké Přílepy, k. ú. Velké Přílepy 2006–2007. Nálezová zpráva o předstihovém archeologickém výzkumu na stavbě příjezdové komunikace na ppč. 64/29 a osmi bytových domů na ppč. 64/30,31,32,33,34,39,43,44. Unpublished report no. TX-2010-760. Archive of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences, Prague, v. v. i. Praha.
- Davis, M. J. S. 2000: The Effect of Castration and Age on the Development of the Shetland Wheel Skeleton and a Metric Comparison Between Bones of Males, Females and Castrates. *Journal of Archaeological Science* 27, 373–390.
- Degerbøl, M. – Fredskild, B. 1970: The Urus (*Bos primigenius* Bojanus) and neolithic domesticated cattle (*Bos taurus domesticus* Linné) in Denmark. *Biologiske Skrifter* 17 (1). København: Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab.
- Dobeš, M. – Zápotocký, M. 2013: Pozdní fáze kultury nálevkovitých pohárů v severozápadních Čechách: sídliště Brozany nad Ohří. *Archeologické rozhledy* 55, 451–503.
- Dobisíková, M. – Kuželka, V. – Stloukal, M. – Stránská, P. – Velemínský, P. – Vyhnaněk, L. – Zvára, K. 1999: *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha: Národní muzeum.
- von den Driesch, A. 1976: A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. *Peabody Museum Bulletin* 1. Harvard: Harvard University.
- Fazekas, I. G. – Kósa, F. 1978: *Forensic fetal osteology*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fock, J. 1966: *Metrische Untersuchungen an Metapodien einiger europäischer Rinderrassen*. Dissertation, Universität München.
- Gentry, A. – Clutton-Brock, J. – Groves, C. P. 2004: The naming of wild animal species and their domestic derivatives. *Journal of Archaeological Science* 31, 645–651.
- Grant, A. 1982: The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates. In: B. Wilson – C. Grigson – S. Payne eds., *Ageing and Sexing Animal Bones from Archaeological sites*. B. A. R. – British Series 109, Oxford: British Archaeological Reports, 91–108.
- Hudec, K. – Štátný, K. eds. et al. 2005: *Fauna ČR, svazek 29/1: Ptáci – Aves, 2/1*. Praha: Academia.
- Jiráň, L. – Venclová, N. edd. 2007–2008: *Archeologie pravěkých Čech 1–8*. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Koutecký, D. 1990: Skeletal burials in the pits of Knovíz settlements in Bohemia. *Anthropologie* 28, 174–188.
- Kudrnáč, J. 1955: *Lidské kostry v jámě na únětickém sídlišti v Klučově, okr. Český Brod*. *Archeologické rozhledy* 7, 588–592.
- Kuncová, P. – Frynta, D. 2009: Interspecific morphometric variation in the postcranial skeleton in the genus *Apodemus*. *Belgian Journal of Zoology* 139/2, 133–146.
- Kyselý, R. 2002: Osteological analysis of animals buried in Hostivice (Prague-West district) – Funnel Beaker culture (TRB) and a comparison of animal remains from Hostivice with other contemporary finds from the Czech Republic and Central. *Památky archeologické* 93/1, 29–87.
- 2004: Kvantifikační metody v archeozoologii. *Archeologické rozhledy* 56, 279–296.
- 2005: Archeologické doklady divokých savců na území ČR v období od neolitu po novověk. *Lynx* 36, 55–101.
- 2008a: Animal bone analysis from a Řivnáč culture horizon at the Kutná Hora-Denemark site (Kutná Hora district, Czech Republic). In: M. Zápotocký – M. Zápotocká, *Kutná Hora – Denemark: hradiště řivnáčské kultury (ca 3000–2800 př. Kr.)*. *Památky archeologické – Supplementum* 18, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 341–418.
- 2008b: Aurochs and potential crossbreeding with domestic cattle in Central Europe in the Neolithic period. A metric analysis of bones from the archaeological site of Kutná Hora – Denemark (Czech Republic). *Anthropozoologica* 43/2, 7–37.
- 2008c: Nálezy obratlovců z eneolitických objektů v Úholičkách (okr. Praha-západ) z r. 1994 a 1998. *Archeologické rozhledy* 60, 305–308.
- 2008d: Zvířecí kosti z Klučova – pískovny „Na vrchu“. *Památky archeologické* 99, 85–87.
- 2008e: Velké Přílepy – Skalka. Determinace osteozoologického materiálu. Unpublished report no. 12710/08. Archive of the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences, Prague.
- 2010: Archeozoologická problematika eneolitu Čech. Disertační práce. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova.
- 2012: Paleoeconomika lengyelského období a eneolitu Čech a Moravy z pohledu archeozoologie. *Památky archeologické* 103, 5–70.
- Mašek, N. 1971: *Pražská výšinná sídliště pozdní doby kamenné*. *Acta Musei Pragensis* 71. Praha: Národní muzeum.

- Matolcsi, J. 1970:* Historische Erforschung der Körpergröße des Rindes auf Grund von ungarischen Knochenmaterial. Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie 87, 89–137.
- Moucha, V. – Špaček, J. 1981:* Mochov. Unpublished report no. 2085/81. Archive of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences, Prague.
- Neustupný, E. 2008:* Všeobecný přehled eneolitu: Společnost a její ideologie. In: E. Neustupný ed., Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Niethammer, J. – Krapp, F. Hrsg. 1978:* Handbuch der Säugetiere Europas. Band 1. Rodentia I. Wiesbaden: AULA-Verlag GmbH.
- Pavelčík, J. 1991:* K otázkám hospodářské a sociální úrovně populací badenské kultury. Opava: Vlastním nákladem.
- Pavelčík, J. – Pavelčík, J. – Lohniský, K. – Lanting, A. – Quitta, H. 1975:* Hlinsko. Výšinné sídliště lidu s kanelovanou keramikou, r. 1974. Unpublished report no. 983/75, Archive of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences, Brno.
- Peške, L. 1981:* Ekologická interpretace holocenní avifauny Československa. Holocenní avifauna jako zdroj informací o typech krajiny v různých obdobích. Archeologické rozhledy 33, 142–153.
- 1993: Nálezy kostí ptáků z Čech a Moravy z doby po posledním zalednění. Zprávy České společnosti ornitologické 36, 53–58.
- Pleinerová, I. 2002:* Hostivice: animal and human skeletons from an Early Eneolithic settlement. Památky archeologické 93/1, 5–28.
- Reitz, E. J. – Wing, E. S. 2005:* Zooarchaeology. Cambridge manuals in archaeology. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rulf, J. 1996:* Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku. Študijné zvesti 32, 115–124.
- Silver, I. A. 1969:* The ageing of domestic animals. In: D. Brothwell – E. Higgs eds., Science in archaeology – survey of progress and research, London: Thames and Hudson, 283–302.
- Stuchlík, S. 2004:* Pes v neolitu. In: V. Janák – S. Stuchlík eds., Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 21. pracovního zasedání specialistů na výzkum neolitu a eneolitu Českých zemích a Slovenska. Acta archaeologica Opaviensia 1, Opava: Ústav historie a muzeologie FPF Slezské Univerzity v Opavě, 213–226.
- Teichert, M. 1969:* Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen. Kühn-Archiv 83, 237–292.
- 1975: Osteologische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen. In: T. Clason ed., Archaeozoological studies. Amsterdam – New York: North Holland and American Elsevier, 51–69.
- Tolasz, R. ed. 2007:* Atlas podnebí Česka – Climate atlas of Czechia. Praha – Olomouc: Český hydrometeorologický ústav – Univerzita Palackého v Olomouci.
- Vokolek, V. 1980:* Záchraný výzkum v Úhřeticích v roce 1979. Zpravodaj K MVČ VII/1–2, 4–7.
- Vokolek, V. – Zápotocký, M. 2009:* Východní Čechy v raném eneolitu: lengyelská a jordanovská kultura. Archeologie ve středních Čechách 13, 567–654.
- Zalai-Gaál, I. 1994:* Kultische Bedeutung des Hundes im Neolithikum. Acta Archaeologica (Academiae scientiarum Hungaricae) 46, 33–57.
- Zikmundová, E. 1960:* Osteologické nálezy z pohřebiště v Brandýsku. Památky archeologické 51, 484–486.

Analyza osteologického materiálu ze sídliště mladšího stupně kultury nálevkovitých pohárů v Brozanech

Studium kostí pocházejících ze sídliště v Brozanech nad Ohří (okr. Litoměřice, Čechy) datovaného do salzmündské fáze kultury nálevkovitých pohárů (srov. *Dobeš – Zápotocký 2013*) přineslo jak standardní charakteristiku paleoekonomické situace, tak informace o několika neobvyklých a zajímavých nálezech. Naprostá většina materiálu pochází ze sil, jediný objekt byl identifikován jako hrob (obj. 16). Níže je uveden přehled základních výsledků a závěrů archeozoologické analýzy:

Materiál ukazuje na sídliště s výraznou převahou chovu nad lovem (dle NISP ca 92 %, *tab. 1, graf 2*).

Mezi domácími zvířaty jsou přítomni tur, ovce, koza, prase a pes (viz *tab. 1*; *graf 2*). Tur dominuje. Poměrně dobře je reprezentována jak ovce, tak koza. Status koně nebyl stanoven (v Brozanech dva fragmenty, z nichž jeden nese záseky).

Tvar rohů domácího tura (typ *primigenius*; *obr. 6*), kozy (šavlovitý typ; *obr. 7*) a ovce (obloukovitě zatočené) a tvar lebky domácích prasat (s rovným čelem a dlouhým rostrem, *obr. 3* a *4*) odpovídají poměrům pozorovaným v eneolitu i jinde (srov. *Bökönyi 1974*; *Benecke 1994*; *Kyselý 2010*). Nalezena byla i lebka psa s kondylobazální délkou 124,9 mm (*obr. 5*) a kosti štěňat naznačující vysokou morfologickou variabilitu psů (*obr. 8*).

Mezi divokými zvířaty byly detekovány tyto taxony: *Bos primigenius*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa*, *Lepus europaeus*, *Vulpes vulpes*, *Felis silvestris*, *Apodemus* cf. *flavicollis*, *Anser anserifabalis*, *Anser erythropus*/*albifrons*/*brachyrhynchus* / *Branta* sp., *Aquila pomarina*/*clanga*, cf. *Bufo*, *Salmo* sp., cf. *Squalius cephalus*, *Squalius cephalus/Leuciscus idus*, *Unio crassus*, *Unio pictorum* (české ekvivalenty názvů taxonů v *tab. 1*).

Zajímavými nálezy jsou kompletní skelet lišky (*obr. 11*, *graf 3*), mandibula kočky divoké se zhojeným alveolem po trháku, fragment kosti orla (*Aquila pomarina* / *clanga*), kumulace kostí vrubozobých (*obr. 12*), obratel velké lososovité ryby dokládající migraci z moře (ca 100–105 cm, 7–8 let, *obr. 14*) a kumulace šupin kaprovitých ryb zahrnující šupiny bolena dravého (*Aspius aspius*; *obr. 13*, *tab. 5*). Vzhledem k blízkosti řeky je zvláštní absence bobra. Myšice (*Apodemus*) mohou představovat pozůstatky synantropních hlodavců na eneolitickém sídlišti.

V objektech 2 a 181A byly nalezeny kostřičky štěňat (v obj. 2 min. tři štěňata a v obj. 181A min. pět štěňat, celkem z min. tří vrhů). Zároveň byla v sídlištních objektech 6 a 181A nalezena torza kostřiček lidských novorozenců (v obj. 6 min. jeden a v obj. 181A min. dva novorozenci). Unikátní je spoluvýskyt štěňat a novorozenců v téměř objektu (obj. 181A, v tomtéž místě, *obr. 9*) naznačující jejich rovnocennost při deponování. Kromě toho sídlištní materiál obsahuje dva fragmenty kostí více méně dospělých lidí, z nichž jeden je zřejmě okousán šelmou (*obr. 10*).

Radiokarbonové datování vzorku kostry lišky z obj. 6 naznačuje stáří o několik set let nižší, než je stáří archeologického objektu, nicméně souvěkost zcela nevylučuje (odhady pravděpodobnosti společného výskytu: 14,2 % resp. 2,8 %).

Lastury dominujícího druhu v Brozanech nalezených mlžů (tj. *Unio crassus*) mají menší velikost než lastury téhož druhu pocházející z jiných porovnaných českých eneolitických sídlišť, což je patrně podmíněno ekologicky, nebo způsobeno předchozí predací (*graf 4*).

Materiál obsahuje 23 nebo 24 kostěných artefaktů, mezi nimi jsou jeden parohový artefakt a jeden provrtaný špičák psa (*obr. 1*; *tab. 3*). Devět artefaktů bylo soustředěno v téměř objektu (obj. 6). Hrob (obj. 16) obsahoval lasturu velevruba *Unio pictorum* patrně záměrně položenou vedle nádoby. Objekt 6 obsahoval soubor osmi patrně intencionálně perforovaných lastur, které snad mohly být součástí chřestítka nebo náhrdelníku (*obr. 2*).

Bezdězsko – Dokesko v pravěku a laténské sídliště v Oknech

The Bezděz – Doksy region (Northern Bohemia) in prehistory
and the La Tène settlement at Okna

Dagmar Dreslerová – Jiří Waldhauser – Vojtěch Abraham –
Petr Kočár – Roman Křivánek – Petr Meduna – Jiří Sádlo

Studie se zabývá pravěkým vývojem oblasti Bezdězska – Dokeska v severních Čechách se zvláštním zřetelem na výzkum laténského sídliště Okna, které je s opatrností připisováno kobylské skupině. Sídliště je posuzováno s ohledem na fakta získaná paleobotanickým, geobotanickým a sedimentologickým výzkumem lokality i celého zkoumaného regionu, který je z velké části tvořen boreálním lesem. Jsou diskutovány možnosti jeho využívání v pravěku a důvody pozdní kolonizace zemědělských půd v jeho bezprostředním okolí, která nastává až v pozdně laténském období a následně ve středověku. Výzkum nivy Robečského potoka zachytil dvě erozní události, které jsou následkem odlesnění a vzniku polí, první v době existence laténského sídliště a druhá nejspíše po založení středověké vsi Okna.

pravěká krajina – doba laténská – archeobotanika – boreál – vegetace – kobylská skupina – sedimenty

The study deals with the prehistoric development of the Bezděz – Doksy region in Northern Bohemia, with special regard to the excavation of the La Tène settlement at Okna that is cautiously ascribed to the Kobyly group. The settlement is assessed according to the data obtained by palaeobotanic, geobotanic and sedimentologic research of the site as well as the whole studied region which is largely comprised of boreal forest. Its possible use in prehistory and the reasons of late colonization of agricultural lands in its immediate vicinity, which occurs only in late La Tène period and subsequently in the Middle Ages, are discussed. Survey of the alluvial plain of the Robečský brook revealed two erosion events which may be results of deforestation and establishment of fields, first during the existence of the La Tène settlement and the last probably upon foundation of the medieval village of Okna.

prehistoric landscape – marginal areas – La Tène period – archaeobotany – boreal forest – sediments – the Kobyly group

1. Úvod

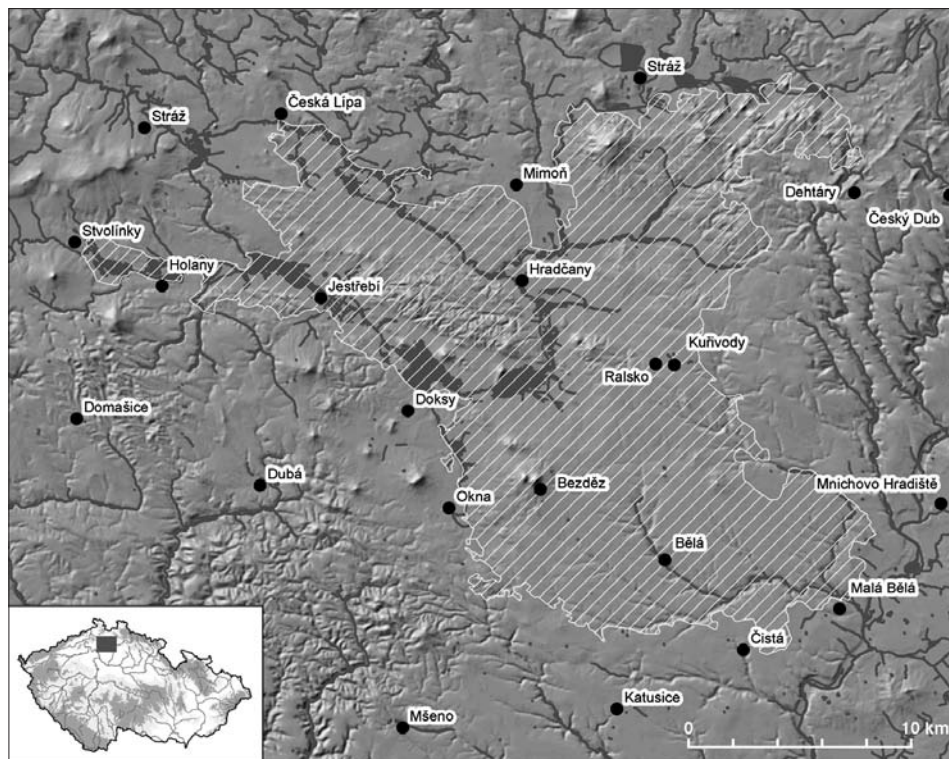
Pod krajinou Bezdězsko – Dokeska (k pojmu viz *Meduna – Sádlo 2009*) rozumíme převážně zalesněnou oblast mezi Českou Lípou, Stráží pod Ralskem, Bakovem nad Jizerou a Doksy (*obr. 1*). Tato oblast se zcela svěbytným krajinným prostředím byla v letech 2008–2012 předmětem mezioborového výzkumu, který se zaměřil především na zkoumání místní anomální diverzity rostlinstva z hlediska historické stability krajiny (*Meduna – Sádlo 2009*). Jednu ze složek v užitém *multi-proxy* přístupu k historii a současnosti regionu tvořil výzkum jeho pravěkého, a především středověkého vývoje. Předložená studie se zabývá shrnutím nečetných poznatků archeologického průzkumu oblasti a výzkumem laténského sídliště objeveného na katastru obce Okna, okr. Česká Lípa. To se snaží posoudit s ohledem na fakta získaná paleobotanickým, geobotanickým a sedimentologickým výzkumem lokality i celého zkoumaného regionu.

2. Přírodní a kulturní rámec území a dějiny jeho archeologického výzkumu

Od Bakova nad Jizerou k Doksům a České Lípě krajinou v délce asi 40 km prochází nápadná, ostrá a téměř přímá hranice lesní a nelesní krajiny (*obr. 1*). Ves Okna, o které bude řeč později, leží v její střední části. Je zřejmé, že existence zmiňované hranice není dílem posledních staletí, ale trvá po celý holocén. Je založena geologicky (písčité a spíše kyselé půdy a sedimenty hraničí s hlinitými a vápnitými), tektonicky (průběh ve směru lužického zlomu), hydrologicky a geomorfologicky (linie sleduje údolí Robečského potoka, Koňský a Dlouhý důl, údolí Bělé) a zejména (bez ohledu na holocénní změny v krajině) půdně a vegetačně, což má masivní důsledky i pro rozdíly v osídlení a využití krajiny. Tuto linii lze chápat jako rozhraní, nebo jako koridor. V prvním případě jde o okraj staré sídelní zóny odeznívající k severu do lesů s primárně méně úrodnými půdami. V druhém pak jde o pás, který nejprve lemuje zemědělsky příznivé hlinité a teplé roviny středního Pojizeří a posléze, počínaje právě okolím Oken, proniká v asi kilometrové šíři méně příznivými terény do českolipské kotliny v linii Doksy – Jestřebí – Zahrádky. V obou případech je důležitá okrajová pozice lokality Okna na kontaktu dvou kontrastních typů krajinné mozaiky, které se liší kvantitou i kvalitou kulturního vlivu:

a) zemědělská krajina – oblast klimaticky teplejší, díky hlinitým půdám (hlavně hnědozemě) na plošně rozšířených kvarténních substrátech (překryvy spraší a hlín) úrodná. Dnes zde převládají pole, historicky listnaté a smíšené lesy (hojný byl dub, podružně buk, habr, bříza, ale i borovice a smrk). Charakterizuje ji různorodá a nestabilní tj. dynamicky se měnící mozaika habitatů (např. v důsledku postupného zkulturnění). Oblast je jeví jako součást běžného, v Čechách plošně převládajícího typu kulturní krajiny typické pro teplejší biot – oblast původního rozšíření opadavých listnatých lesů mírného pásma. Do ní jsou ovšem včleněny i velké a neúrodné nebo špatně dostupné lesnaté celky jako kostelecké a vlhošské lesy či vrchy mezi Skalkou u Doks, Jestřebím a Holany. V jemnějším rozlišení to umožňuje v této mozaice vidět údolní koridor od Oken k Holanům.

b) boreální les (tajga) – plocha o dnešní rozloze ca 300 km², převážně v nadm. výšce ca 260–350 m (maximální výšky dosahuje Ralsko – 696 m n. m.). Oblast pískovcového senilního pseudokrasy s izolovanými vrchy, rozsáhlými plošinami a mokřými kotlinami je chladnější, výrazně neúrodná, a proto méně osídlená. Podkladem jsou svrchnokřídové křemenné, z malé části vápnité pískovce, z nichž vystupují drobná tělesa třetihorních vyvřelin. Písčité a rašelinné půdy (zejména arenické a rašelinné podzoly, arenické a dystrické kambizemě a různé typy litozemí, organozemí a glejů) jsou živinově chudé a/nebo s nepřístupnou tvorbou živin a špatnou mineralizací. Dnes (i v pravěké minulosti) převládají jehličnaté lesy spolu s mokřady (borovice, podřízeně smrk, dub, buk a olše). Stará sídelní zóna zde odeznívá nepřítelš četnými stopami osídlení od mladého paleolitu do závěru pravěku, které se koncentrují především na okrajích území; většinu archeologické informace uvnitř zkoumané oblasti zprostředkovávají tzv. ojedinělé nálezy a nálezy pod převisy či ve skalních dutinách. Prokázána zde byla velká stabilita vegetace, ve středoevropských podmínkách ojedinělá; převaha druhově chudých borů zde trvá po většinu holocénu. To, spolu s půdami, spojuje tuto oblast s boreálním biotem (tj. oblastí původního rozšíření severských jehličnatých lesů) a odlišuje ji od okolí, kde převažují hnědozemě, luvizemě a pseudogleje (*obr. 2*).

Obr. 1. Bezdězsko – Dokesko. Šrafovane vyznačena oblast tzv. boreálního lesa. Obr. 1, 3, 4, 5, 7–9, 12, 22 zhotovil Č. Čišecký.

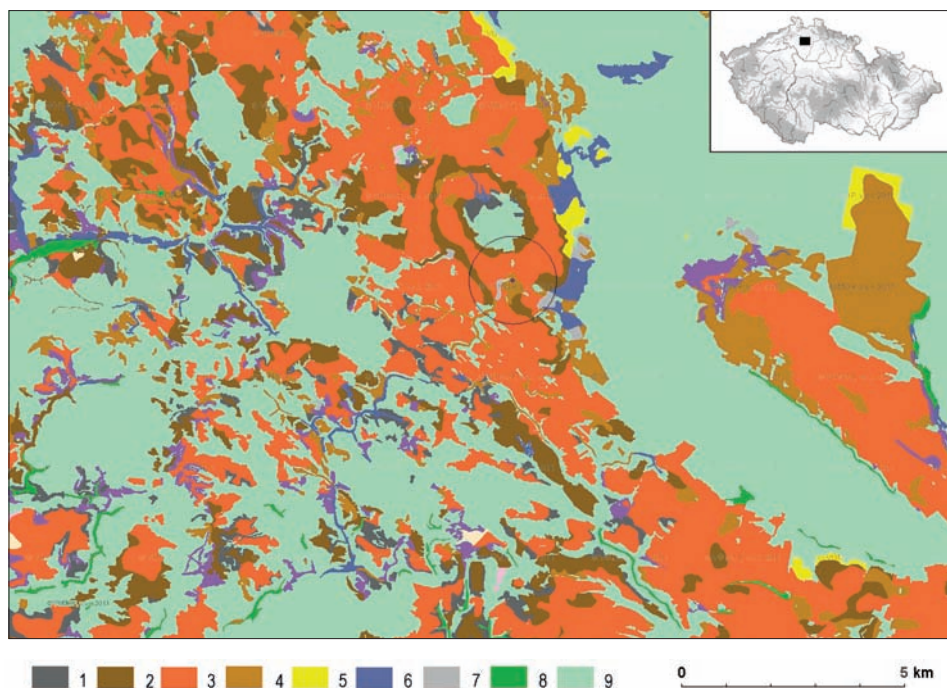
Fig. 1. The Bezděz – Dokesy region. The so-called boreal forest area shown hatched.

Typická a z hlediska lidských aktivit důsažná je také extrémně řídká síť toků a velká plocha mokřadů s minimální klesavostí toku (*Meduna – Sádlo 2009; Novák et al. 2012*).

Je zde tedy dvojice krajinných celků, oblasti kulturnější a přírodnější, obecná a zvláštní, a jejich rozhraní. Cílem zkoumání je pravěká lidská aktivita v obou typech lokálních krajinných celků a na jejich rozhraní. Základní řešená problematika je formulována následovně:

1. Jaké jsou v daném území sídelní struktura a charakter lidské činnosti, jaké jsou jejich časové změny, příp. co je jejich příčinou?
2. Jaké lidské vlivy mohly měnit nebo destabilizovat oblast boreálního lesa a posouvat jeho rozhraní k temperátní/kulturní krajině?
3. Jak probíhá a co způsobuje kolonizace takových okrajových pozic?

Území Českolipska bylo ve 30. letech 20. stol. archeologicky zkoumáno kvůli značnému množství broušených a štípaných nástrojů nalezených místními amatérskými sběrateli. Z této doby pochází objev sídliště kultury s vypíchanou keramikou ve Stvolínkách nebo objev žárového pohřebiště v Jestřebí (*Jenč – Peša 2003*), připisovaného kobylské skupině mladší doby železné. Mimo tyto akce nebyl region až do 90. let 20. stol. předmětem souvislejšího zájmu archeologů. V 90. letech byla oblast Polomených hor na Českolipsku zahrnuta do grantového projektu zabývajícího se nejstarším osídlením severu Čech (*Svoboda ed. 2003*). Díky V. Pešovi se zpracování dočkaly početné starší nálezy kamenné neolitické a eneolitické industrie, přičemž materiál z oblasti Ralska byl zhodnocen v samostatné studii (*Peša et al. 2012*).

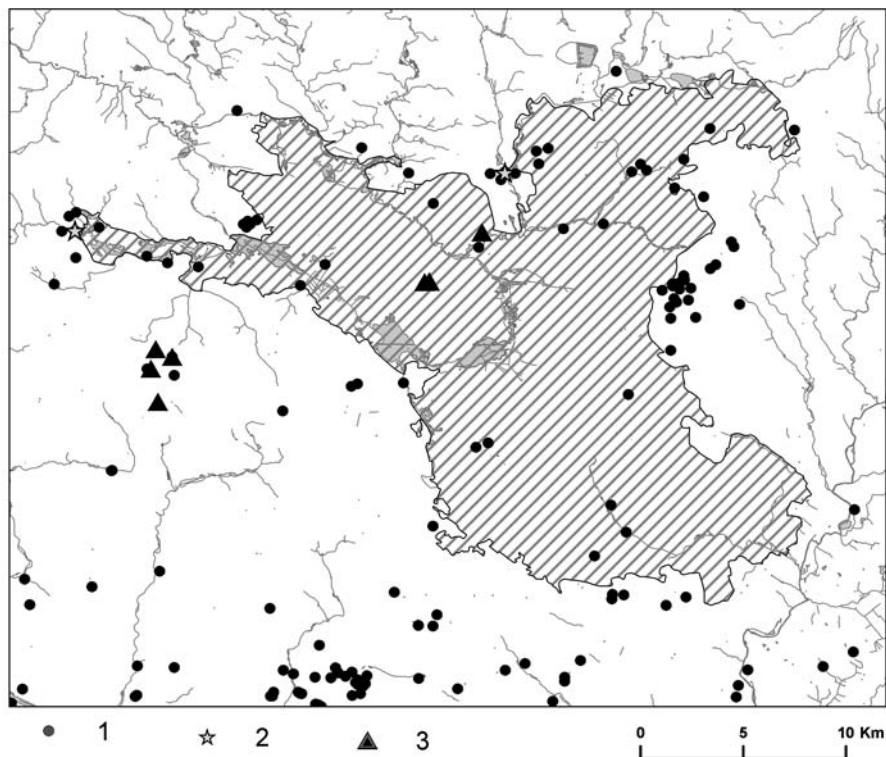

Obr. 2. Bezdězsko – Dokesko, širší okolí lokality Okna. Pedologická mapa. 1 – černozemě, 2 – hnědozemě, 3 – luvizemě, 4 – kambizemě, 5 – regozemě, 6 – gleje, 7 – pseudogleje, 8 – fluvizemě, 9 – nemapovaná plocha lesů. Kolem lokality Okna (tečka) je naznačen okruh kilometrového zázemí. Podle VÚMOP – SOWAC.GIS. Zobrazil: Š. Poništiak.

Fig. 2. The Bezděz – Doksy region. Wider environs of the Okna site. Pedological map. 1 – chernozem, 2 – brown earth, 3 – luvisols, 4 – cambisols, 5 – regosols, 6 – gleysols, 7 – pseudogley soils, 8 – fluvisols, 9 – unmapped forest area. Kilometre hinterland radius shown around the Okna site (dot).

Pro účely prezentovaného výzkumu provedli V. Peša a J. Waldhauser soupis a revizi starších archeologických nálezů ze sledovaného území. Návazně probíhal nesytematický povrchový průzkum na nečetných plochách oraných polí s dobrými podmínkami pro průzkum na katastrech obcí Čistá, Jestřebí, Mímoň, zaniklé obce Svěbořice, u obory Židlov (katastr Kuřívody), Okna, Ždírec, Luka, Ždár, Obora a Tachov. Kromě autorů studie se ho zúčastnili zejména J. Müller, A. Nastoupilová a Č. Čišecký. Průzkumem se kromě ojedinělých kulturně a časově nezařaditelných zlomků podařilo zachytit stopy jediného pravěkého sídliště na katastru obce Okna.

Nesytematický povrchový průzkum byl dále zaměřen na lesní paseky v oblasti boreálního lesa. Podmínky průzkumu jsou zde dosti odlišné od polí, sběr artefaktů je snadný a rychlý. Paseky jsou po odstranění dřevní hmoty plošně přeorány do hloubky ca 0,5 m, takže jejich povrch většinou tvoří světlý písek nebo silně písčité půda. Artefakty jsou tedy oproti polím mnohem lépe viditelné – nápadně kontrastují s půdou, se zbytky dřeva a humusu i s bělavými kameny rozvětráloho pískovce. Průzkum byl proveden na zhruba padesáti pasekách (49 k 13. 11. 2012). Nemovité artefakty byly zjištěny na desetině zkoumaných pasek. Ve dvou případech jde o štípanou industrii, zbývající tvoří keramika vrcholného středověku a časného novověku, ojediněle stejně datované zlomky skla. Zvlášť jsou evidovány nálezy novověké (patrně z lesnictví, pobytu armád, turistiky). Malá četnost nálezů odpovídá předpokladu stálé a úplné převahy lesa nad poli či sídly.

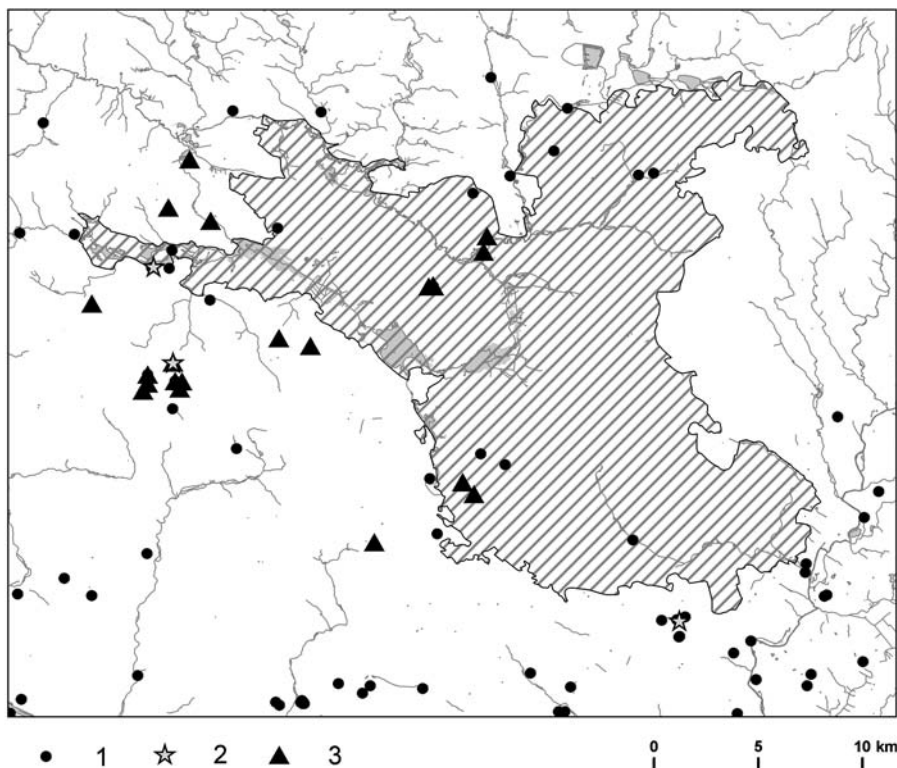

Obr. 3. Bezdězsko – Dokesko. Neolitické osídlení. 1 – ojedinělé nálezy, 2 – sídliště, 3 – nálezy pod převisy nebo v jeskyních. Podle ADČ a archivu V. Peši a J. Waldhausera. Šrafovaně oblast tzv. boreálního lesa. Fig. 3. The Bezděz – Doksý region. Neolithic settlement. 1 – single finds, 2 – settlement, 3 – finds in abris or caves. The so-called boreal forest area shown hatched.

3. Pravěké osídlení

3.1. Přehled dosavadních poznatků

Počátky osídlení regionu spadají zřejmě již do pozdního paleolitu (Stvolínky II). Nejvýraznější je mezolitické osídlení, jehož stopy jsou nalézány především pod skalními převisy a na březích močálů a slatiništ (Jenč – Peša 2000). Aktivita pod skalními převisy se s různou intenzitou odehrávaly i v následujících pravěkých obdobích, počínaje neolitem. Mimo převisy jsou stopy osídlení či jiných činností méně výrazné. Neolitické období (obr. 3) zastupuje především známé sídliště u Stvolínek (Franz 1935). Ze Svěbořic lze s velkou pravděpodobností prezentovat dvě lokality: (a) amatérem získaný sběrový soubor keramiky u Svěbořic, jehož přesné místo se nepodařilo zjistit, (b) výšinná poloha Dubový vrch (Eichberg), kde se našly zlomky keramiky patrně z neolitu a eneolitu (Waldhauser 1971). Dále jsou to především ojedinělé nálezy kamenných nástrojů. Za zmínku stojí velká kolekce neolitické a hlavně eneolitické broušené kamenné industrie, která pochází v počtu jednoho až desítky kusů prakticky z každého katastru. Nápadná je zejména koncentrace nálezů kolem Ralska (Peša et al. 2012). Většina nástrojů (zejména sekerek) byla nalezena během polních prací v průběhu 1. pol. 20. stol. a zachovala se bez bližších nálezových okolností. Žádný z těchto nálezů neprovází současně i nález keramiky nebo jiného artefaktu. To může mít dvě příčiny: buď keramické či jiné artefakty nebyly tak výrazné, aby si jich amatérští sběrači povšimli, nebo se vůbec

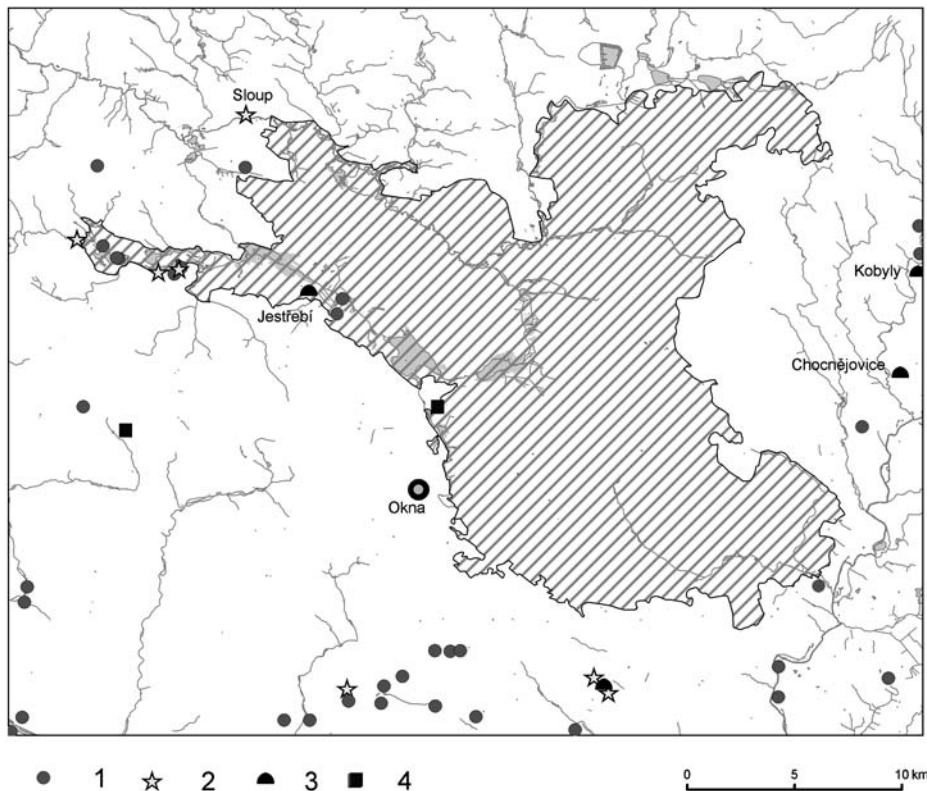

Obr. 4. Bezdězsko – Dokesko. Osídlení doby bronzové. 1 – ojedinělé nálezy, 2 – sídliště, 3 – nálezy pod převisy nebo v jeskyních. Podle ADC a archivu V. Peši a J. Waldhausera.

Fig. 4. The Bezděz – Doksy region. Bronze age settlement. 1 – single finds, 2 – settlement, 3 – finds in abri or caves.

nevyskytují a kamenné nástroje nejsou pozůstatkem běžné sídlištní činnosti. Porost na bývalých polích v okolí Ralska a Kuřívod nedovoluje provádět povrchové průzkumy, takže případný revizní výzkum není uskutečnitelný; na nejbližších oraných polích v okolí však rovněž keramické zlomky nalezeny nebyly, což nasvědčuje spíše druhé výše zmiňované možnosti. V oblasti s tak malým výskytem archeologických nálezů se zdá naskupení neolitické a eneolitické broušené industrie enormní, v porovnání se širším regionem Pojizeří a Polabí se ovšem blíží normální distribuci tohoto typu nálezů.

Osídlení starší a střední doby bronzové (obr. 4) je sporadické, s výjimkou nálezu tří bronzových dýk únětické kultury na katastru Oken; z Brenně z polesí Boreček pochází ojedinělý nález (detektorem kovů) ze starší doby bronzové (Peša 2007). Pod převisy zatím nebylo toto období zaznamenáno (Jenč – Peša 2003). Nálezy z mladší doby bronzové a halštatské jsou v současnosti známy ze 45 speleoarcheologických lokalit z oblasti Českolipska a Polomených hor (Peša 2006). V období lužické kultury byly využívány především skalní převisy v severní části Polomených hor, v Hradčanských stěnách, mezi Bezdězem a Okny a na úpatí Bezdězu. Jako sídlištní jsou označeny nálezy ze Svěbovic, Stvolinek, Holan (kde byla povrchovým průzkumem zachycena keramika v několika polohách vzdálených od sebe asi 800, resp. 1000 m). Ojedinělé nálezy bronzových seker pocházejí z úpatí hory Ralsko a okolí Dubě, dva náramky z mladší až pozdní doby bronzové byly nalezeny v okolí Bezdězu (Jenč – Peša 2000). Pozoruhodnou koncentraci nálezů lužické kultury reprezentuje areál na území Čisté (jihovýchodní hranice širšího zkoumaného území),

Obr. 5. Bezdězsko – Dokesko. Osídlení doby laténské. 1 – ojedinělé nálezy, 2 – sídliště, 3 – nekropole kobylské skupiny, 4 – mince. Podle ADC a archivu V. Peši a J. Waldhausera.

Fig. 5. The Bezděz – Doksy region. La Tène settlement. 1 – single finds, 2 – settlement, 3 – necropolis of the Kobyly group, 4 – coins.

kde byly jednoznačně doloženy pohřební i sídlištní komponenty, s vysokou pravděpodobností také ohrazený areál a snad také kultovní místo v místě zvodnělého terénu/bažiny.

Halštatské období reprezentuje soubor keramiky z převisu Donbas v Ralsku a dalších převisů (Dřevčice – abri Máselník, Lhota – Žákova skála, Brenná – abri Lakota).

Laténské období je z oblasti známo pouze z otevřené krajiny (obr. 5). Osídlení z převisů a jeskyní je zatím doloženo pouze z jiných území např. z Konejlovy jeskyně a Kristovy jeskyně v Klokočských skalách u Turnova nebo z převisu A. Nastoupilové u Věžáku na katastru Troskovic (Kovačiková – Novák – Prostředník 2012). Nálezy na Bezdězsku – Dokesku tvoří sídliště ležící na okraji území na katastrech Holan a Stvolínek a nově nalezené sídliště na katastru Oken, dále nález zlatých keltských mincí z okolí Doks a pohřebiště kobylské skupiny v Jestřebí.

Opět pouze stopově je zastoupena doba římská a stěhování národů, a to nálezy z okolí Stvolínek, pod převísem Dřevčice–Máselník I a ojedinělými nálezy mincí (Jenč – Peša 2000; 2003).

Většinu pravěkých nálezů mimo převisy tvoří ojedinělé nálezy spíše výjimečného charakteru (bronze dýky, zlaté mince), u kterých se dá předpokládat, že se do regionu dostaly buď při průchodu územím jako depot, např. u významného terénního útvaru, jakým je Bezděz, jako ztráta, nebo jsou pozůstatkem jiné než běžné zemědělské činnosti.

3.2. Možný charakter pravěké lidské činnosti v lesnaté části zkoumané oblasti

Dosavadní nečetné stopy lidské činnosti ve zkoumané oblasti byly vykládány:

- a) jako doklady normálního osídlení, které zůstalo díky malé činnosti archeologů nepoznáno. Tato varianta se zatím vzhledem k výsledkům povrchových průzkumů nepotvrdila. Na pasekách nebyl nalezen jediný artefakt jednoznačně odkazující k pravěkému, zejména agrárnímu osídlení; půdy borových lesů zemědělství nikdy příliš nepřály. Ojedinelé nálezy mladší keramiky lze vyložit jako výsledek specializovaných činností, jako sběr plodin, smolaření, pálení dřevěného uhlí aj., což lokálně mohlo být spojeno i s (krátkodobým či periodickým) sídlením. Trvalejšímu osídlení překážely (při respektování odlišností jednotlivých period i kolonizačních strategií) zejména půdní poměry (zejména nedostupnost živin při nízkém pH a malé pufrací kapacitě půd), malé množství listnatých dřevin konzumovatelných lidmi nebo domácími zvířaty (líška, dub) a hydričké poměry (chybí pramenitá voda, toky jsou velmi pomalé, nivy jsou trvale mokré a konvexní terény silně výsušné);
- b) jako doklady procházení oblasti ve směru J–S dále do Německa. Proponována byla existence dálkové stezky z území lužické kultury ve středovýchodních Čechách přes neosídlené (resp. s ojedinělými nálezy) oblasti Českolipska/Děčínska k Lužici. „Stanicemi“ na ní měla být významná výšinná sídliště Sloup u Nového Boru a Ojvín u Žitavy několik kilometrů od českosaské hranice (*Plesl 1967*). Od vzniku hypotézy prakticky nepřibýly důkazy její platnosti, nicméně zdá se logické, že dálková stezka by spíše vedla v koridoru tvořeném zemědělskou krajinou (resp. zemědělsky využitelnou krajinou) či na jejím okraji, než aby procházela oblastí boreálního lesa. Z tohoto pohledu je ideálně položena nově objevená laténská lokalita u Oken, která by mohla sloužit jako opěrný bod dálkové komunikace;
- c) jako doklady pasteveckých aktivit, při kterých jsou využívány převisy jako dočasné úkryty (především v době lužické);
- d) jako loviště a sběřiště – tyto varianty budou dále diskutovány.

Rozsáhlý mezioborový výzkum ukázal, že lesní celek zkoumané oblasti může být interpretován jako historický relikv boreálních lesů, který je geograficky analogický se současnými boreálními lesy severní Eurasie (*Sádlo et al. 2011*). Nejvýraznější rys zdejší vegetace je její dlouhodobá stabilita jdoucí přinejmenším do boreálu, a to i přes (občasné) lidské využívání a vegetační modifikace (*Novák et al. 2012*). To znamená, že dosti podobný typ boreálního lesa/prostředí převládal ve sledovaném území i v pravěku. Při posuzování pravěkých lidských aktivit v regionu je tedy nutné přihlídnout k historickým a etnografickým analogiím využívání podobného typu prostředí.

Vzhledem k nedostatku archeologických dat je nezbytné vycházet předběžně z archeobotanických údajů pro dané území. Jak ukazují analýzy, hlavní využití lesů bylo neagrární, avšak drobné půdně a vlhkostně příznivé lokality byly zemědělsky využity. To znamená, že situace je výrazně odlišná od velkých tajgových celků, kde bylo nutno vystačit s čistě boreálním sortimentem zdrojů. Lidé se tu konfrontovali spíše s mozaikovitým prostředím s kombinací temperátních a převažujících boreálních lokalit.

Boreální lesy Eurasie a severní Ameriky byly (kromě lovu) historicky využívány především dvěma způsoby: (a) k sezónní (letní) pastvě skotu a (b) k sezónnímu sběru lesních plodů. Sezónní lesní pastva skotu a získávání sena byla praktikována zejména ve Skandinávii po tisíciletí a zintenzivnila po zavedení systému salašnictví (*summer farming systems: Andersson et al. 2005*). K usnadnění pastvy byly lesy káceny

nebo páleny. Vznikal tak specifický typ krajiny s velkými borovicemi (většinou na svazích), keři, trávou a bylinnou vegetací nebo zakrslými formami smrku a borovice (Ericsson *et al.* 2000).

Možnost, že by převisy a skalní dutiny v prostoru Polomených hor a na Českolipsku byly využívány jako útluk domácích zvířat, považuje V. Peša (2006) spíše za nepravděpodobnou, resp. v našich podmínkách bez odpovídajících analýz není zatím dokázána. Nicméně zde existují převisy s mocnou kulturní vrstvou a malým množstvím keramických zlomků. Žádanému účelu by mohl vyhovovat zejména převis Tisicový kámen pod Vlhostí, kde při výzkumu v r. 1998 zachytil V. Cílek 30 cm mocnou kulturní vrstvu. Podle ústního sdělení V. Ložka měly být v této vrstvě při sondáži v r. 1950 zachyceny i zbytky bukového listí (Peša 2006, 69, 101).

Využití převisů a jeskyní k sezónnímu pastevectví v pravěku je doloženo v oblasti údolí střední Rhôny. Výzkum převisu La Grande Rivoire (Sassenage, Isère), který je situován v subalpínském masivu severních Francouzských Alp v nadm. výšce 580 m přinesl stopy jeho používání pro pastevecké účely od neolitu až do doby římské. Pylová, antrakologická, fytoolitová a makrozbytková analýza neolitických vrstev „hnoje“ pod převisem ukázala, že zvířata zde byla alespoň částečně ustájena. Hlavní součástí jejich potravy nebyla travní, nýbrž stromová a keřová vegetace, především listnatých stromů. V makrozbytcích pod převisy je ale i hojně nalézána jedle, která tam dominuje i pylovým spektrem. Archeologické nálezy pod převisy v rhônské oblasti nejsou příliš početné a obsahují zlomky keramiky, pazourkové a kostěné nástroje, kamenné sekerky a přesleny (Delhon *et al.* 2008). Tomu odpovídá i spektrum archeologických nálezů pod našimi převisy. Nálezy zuhelnatělého dřeva z nich zhodnotil E. Opravil (2003). Jsou velmi sporé, tvoří je pouze pozůstatky drobných větví, pravděpodobně z ohnišť. Většinu nálezů z postmezolitického období tvoří borovice, ale objevují se i větvičky jasanu, buku, smrku, dubu, břízy, lípy, vrby/topolu a lisky.

Podle Nováka *et al.* (2012) byly příčinou buď blízkost živinově bohatých stanovišť v roklích a nivách toků, kde jsou tyto stromy časté, nebo účelový výběr dřevin lidmi. Z etnografie je známo, že po čas sezónního pobytu na salaši se většina potřebného nářadí/vybavení vyrábí přímo na místě z doneseného materiálu (surovina je nablízku, kdežto hotový výrobek by se musel transportovat zdaleka, a na salaši je dostatek volného času). Na různé druhy nástrojů, předmětů nebo jejich částí se používají různé typy dřevin v souladu s jejich vlastnostmi (např. Hajnalová – Dreslerová 2010). Tim by se dala vysvětlit vyšší druhová diverzita dřevin pod abri než v přirozených uloženinách.

Bioindikace současnou nebo fosilní flórou lesní pastvu nevyklučuje, ale ani ji ve větším měřítku nedokazuje. V převažujících kyselých borech a borových doubravách by ji mohla ukázat hojnost druhů jako smilka (*Nardus stricta*) či kručinka (*Genista* sp. div.), ty však zde nejsou zvláště hojné. K pastvě se zdají příhodné travnaté vápnomilné bory. Ale v Hradčanských stěnách v nich dnes roste množství druhů citlivých vůči pastvě a naopak chybějí pastevní indikátory jinde zcela běžné (Sádlo *et al.* 2011). Druhá oblast vápnomilných borů mezi Bakovem a Vrchbélou má dnes bohatou indikaci pastvy, ale stáří pastevního impaktu není jasné, může být až středověké či novověké. Možnou minulou pastvu však naznačuje druhové složení písčín, vznikajících při porušení lesa cestou, pastvinou nebo sídlem.

Sezónní sběr plodů, většinou brusnic (rod *Vaccinium*), byl provozován domorodými kmeny v podhorských oblastech severozápadního pobřeží Kanady (Coast and Cascade Mountains). Bobuloviny byly důležitou součástí výživy, zejména jako doplněk stravy v zimních měsících, dobře se sušily a skladovaly. Oblastí, kde brusnice rostly, byly chráněny a obhospodařovány téměř zahradním způsobem (*horticulture*). Etnografické zdroje uvádějí, že jednotlivé příbuzenské skupiny (rodiny) se shromažďovaly v létě na „zahradách“ za účelem sklizně plodů. Po sklizni se v pozdním podzimu nebo na jaře borůvkoviště vypalovala, aby se zmenšila buřeň, zmladily se keřky a zahubili škůdci. Doba sklizně se podle bohatosti zdroje lišila od několika dnů až po několik týdnů. Tato činnost byla kombinovaná s lovem, získáváním surovin pro kamenné nástroje apod. (Oliver 2007).

Antrakologické analýzy uhlíků z 12 půdních profilů, které byly odebrány v 9 km dlouhém transektu procházejícím středem zkoumané oblasti boreálního lesa (Novák *et al.* 2012), ukazují lesní vegetaci s dominantní borovicí a malým, ale pravidelným výskytem smrku, dubu a brusnic (*Vaccinium*). Tři z profilů pokryly i pravěké období (K6, radiokarbonové datum z hloubky 100 cm = 815 BC, K7 z hl. 40 cm = 1680 BC a S4 z hl. 40 cm = 6420 BC). Ostatní profily zabírají mladší období, nicméně všechny se shodují jak v množství zastoupených uhlíků, tak v jejich druhovém určení.

Relativně vysoké procento *Vaccinium* mezi antrakologickými nálezy přirozených uloženin připomíná výše zmíněný způsob obhospodařování boreálního lesa. Etnografické zdroje bohužel nehovoří o tom, jaký typ předmětů, vybavy i obydlí se během skupinového kempování používal. Kromě stop vypalování borůvkovišť a ohnišť k přípravě potravin se nemusí tento typ managementu (stejně jako sezónní pastevectví) jiným způsobem v archeologicky zachytitelném materiálu zachovat. Lákavou analogií je však vzápětí třeba relativizovat. Srovnatelnost obou oblastí je omezená, protože různé druhy brusnic se liší živinovými nároky i reakcí na oheň. Z uváděných čtyř druhů brusnic jsou tři vysoké keře, které nemají v naší flóře obdobu. Rozdíl jsou i u našich druhů. Borůvka a brusinka snáší oheň, další dvě brusnice – vlochyně a klikva – jsou vůči němu citlivé, ovšem ty rostou jen ve vlhku. Na Bezdězsku – Dokesku by se po soustavném vypalování patrně šířil hlavně vřes. Navíc v borech zkoumané oblasti nelze přítomnost fosilních uhlíků připisat jednoznačně člověku. Požáry zde průběžně vznikají především následkem úderu blesku – dnes jsou vázány hlavně na vrcholy kopců, které jsou většinou špatně přístupné a málo navštěvované.

Etnobotanické, paleoenvironmentální a archeologické výzkumy oblastí ležících na severozápadním pobřeží severní Ameriky a v severní Euroasii ukázaly ještě mnoho dalších způsobů, které vedly k získání potravy nebo zvýšení produkce lesních produktů v boreálním typu lesa. Mezi ně patří především využití lýka zeravu obrovského (*Thuja plicata*) a cypřišku nutkajského (*Chamaecyparis nootkatensis*), ale i jiných typů stromů, borovice, smrku, jedlovce, topolu a olše. Lýko se loupalo i s kůrou v dlouhých pruzích a lýková část se používala k výrobě šatů, rohoží, pokrývek, sítí, provazů a jiných předmětů a také k přípravě plnohodnotné potravy (Oliver 2007; Östlund et al. 2004). Tyto činnosti zatím ve zkoumané oblasti spíše nepředpokládáme, především z toho důvodu, že jsou využívány kulturními skupinami specializovanými na život v lese, které k obživě potřebují poměrně rozsáhlé lesní prostory. Území našeho boreálního lesa je omezeno na dosti malou plochu 300 km², nadto obklopenou nesrovnatelně úrodnějším zemědělským územím. Sezónní pastevecké či sběračské využití regionu je tedy více pravděpodobné. Ačkoliv lov je zatím doložen přímo pouze pro mezolit (Svoboda ed. 2003), jeho doplňková funkce v mladších obdobích je vysoce pravděpodobná.

Hypotéza pravěkého využití boreálních lesů Bezdězsko – Dokeska zatím zůstává bez důkazu. V další části studie se budeme zabývat zkoumáním situace na rozhraní celků boreálních, jehličnatých a přírodních, a celků temperátních, listnatých a kulturních.

4. Výjimečný nález laténského sídliště v Oknech

4.1. Okolnosti nálezů

Doložené pravěké působení člověka v oblasti boreálního lesa a pod převisy končí v halštatském období. Z mladší doby laténské pochází jediné známé sídliště uvnitř zkoumané oblasti z katastru obce Okna (okr. Česká Lípa) v blízkosti hranice boreálního lesa, vzdálené od ní asi 1,5 km. Lokalita byla objevena během opakovaných povrchových průzkumů v letech 2009 a 2010 v trati Na dole (U bývalé hájovny, obr. 6). Bezprostředním podnětem povrchového průzkumu byl nález antropogenních indikátorů a mocné splachové vrstvy v pylovém záznamu z vrtu v bažině na severovýchodním okraji dnešní obce Okna (viz níže). Archeologické nálezy se podařilo zachytit až ve vzdálenosti ca 1,5 km vzdušnou čarou od místa pylového profilu, přestože byla systematicky prozkoumána všechna pole v nejbližším okolí vrtu.

Cílem následného výzkumu s minimálním plošným rozsahem bylo ověřit podpovrchovou situaci v lokalitě vymezené sběrem a vyloučit „kontaminaci“ lokality archeologickým materiálem přivezeným v rámci zemních prací odjinud, a získat datovací a diagnostický materiál, aby bylo možno potvrdit/vyloučit příslušnost lokality ke kobylské skupině.

Obr. 6. Okna (okr. Česká Lípa). Pohled na lokalitu od SV. Foto: A. Nastoupilová.
 Fig. 6. Okna (Česká Lípa district). View of the site from NE.

Geofyzikální průzkum a archeobotanický, sedimentární a palynologický výzkum umožnily odhad rozsahu lokality a dále sledování vztahu sídliště k zalesněné oblasti, poznání způsobu obživy místních obyvatel a dopadu sídlištní činnosti na okolní krajinu.

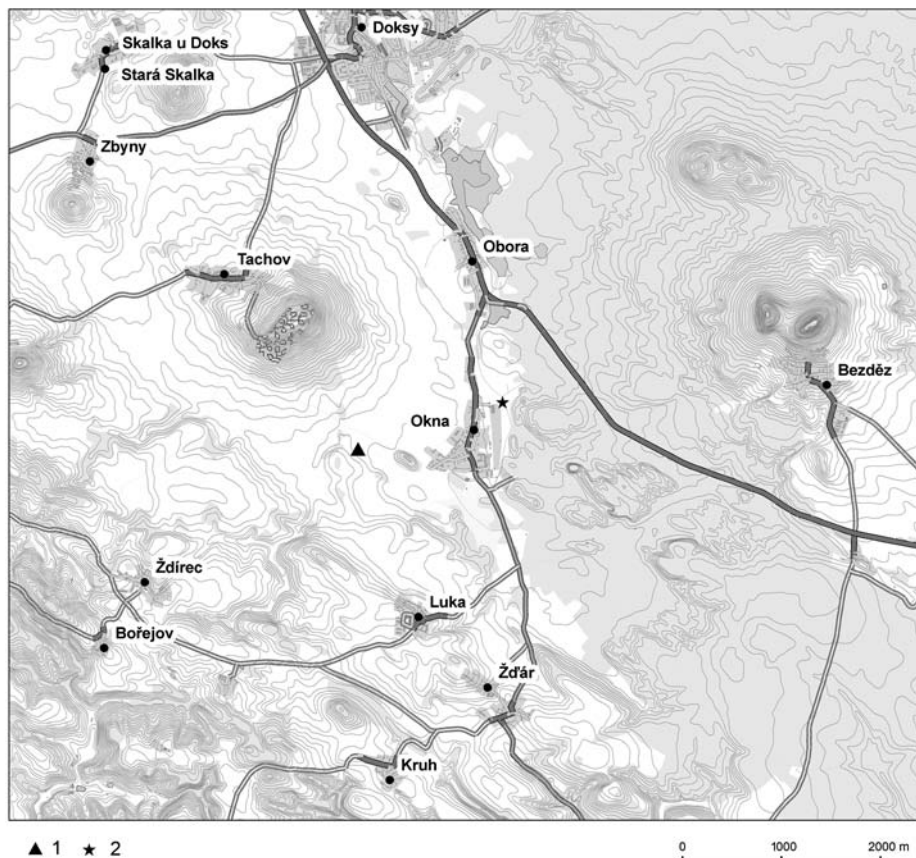
4.2. Přírodní podmínky

Okna leží v pásu zemědělské krajiny o šířce několika km, který směřuje z úrodného středního Pojizeří k České Lípě a odděluje tři lesní celky – největší Dokeský boreální les na V a SV, Kokořinsko na JZ a Kostelecké bory na SZ (*obr. 7*). Zkoumaná lokalita v trati Na Dole leží v nadm. výšce 287 m, v mírně teplém, mírně vlhkém klimatickém okrsku.

Podloží lokality tvoří sprašová hlína (Geologická mapa 1 : 50 000, mapové list 02–44 Štětí a 03–33 Mladá Boleslav). Půdní kryt tvoří hnědá půda (mezobazická kambizem) charakterizovaná jako hluboká až středně hluboká, slabě skeletovitá, hlinitopísčítá. Je obklopena mozaikovitě luvisoly a hnědozeměmi charakterizovanými jako půdy hluboké, bezskeletovité písčitohlinité až hlinité (údaje převzaté z půdního mapování VÚMOP-sowac.gis). Z hlediska zemědělského bonitního hodnocení leží samotná lokalita na půdě zařazené do třetí nejvyšší bonitní třídy, ale bezprostřední okolí směrem na SZ a SV (tj. směrem k místu pylového profilu) disponuje půdami v nejvyšší bonitní třídě. Lokalita leží na mírném svahu v rovinatém terénu. Nejbližším zdrojem vody mohla být zaniklá vodoteč (modelovaná na základě geomorfologie terénu) ve vzdálenosti několika desítek metrů od osídlené plochy, která se asi po jednom kilometru vlévala do Robečského potoka (*obr. 8*).

4.3. Archeologický výzkum

Povrchový sběr na katastru obce Okna probíhal opakovaně v páscech o šířce ca 50–100 m. Vynechány až na jedinou výjimku byly zahrádky v intravilánu a ca 300 metrový pás na úbočí hory Tachovský kopec. U obcí Luka a Ždár a u Obory byla sledována zoraná pole u silnice podél potoka. Jediný nález pravěké keramiky byl učiněn v trati Na Dole, ppč. 662, 682/1, 682/2. V místech největší povrchové koncentrace keramiky (na ppč. 682/2) bylo v září 2011 položeno 6 sond vyhloubených autobagrem (*obr. 9*, sonda 6: XJSTK-719674,78,

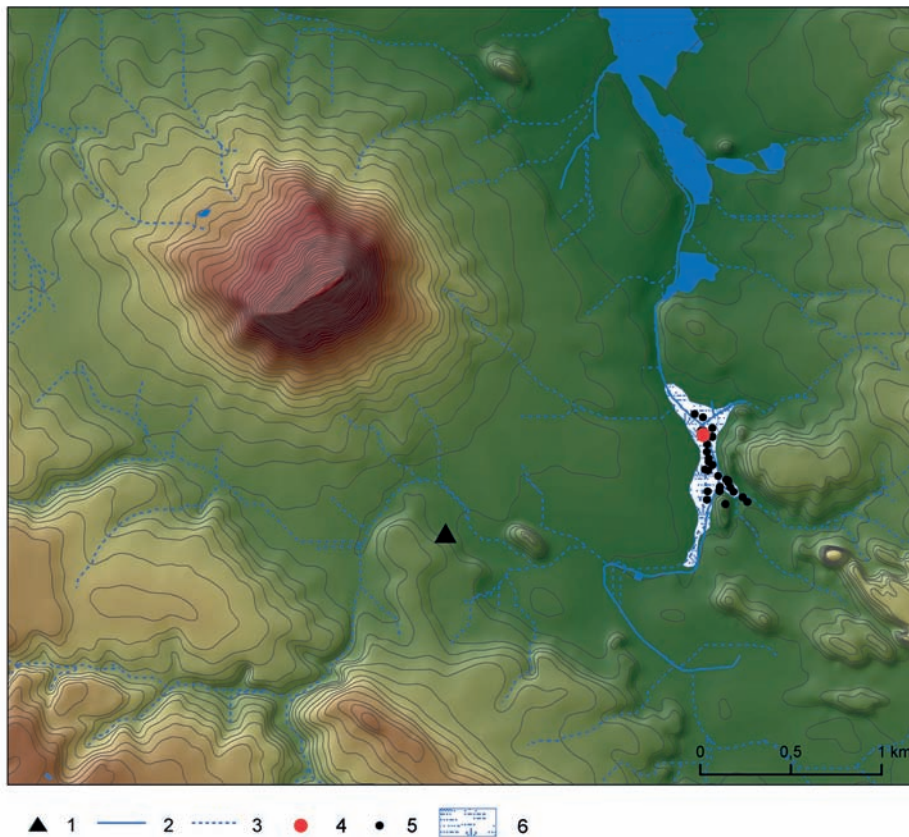

Obr. 7. Okna (okr. Česká Lípa) – poloha naleziště. 1 – archeologická lokalita, 2 – pylový profil.
 Fig. 7. Okna (Česká Lípa district). The site location. 1 – archaeological site, 2 – pollen profile.

YJSTK-996744,15). Standardní délka sondy byla 2 m, šířka 0,4 m. V případě, že sonda obsahovala archeologické objekty, byla její délka podle potřeby zvětšena. Standardní hloubka ornice a podorničí na lokalitě se pohybuje mezi 32–35 cm, podloží tvoří hnědožlutá sprašová hlína.

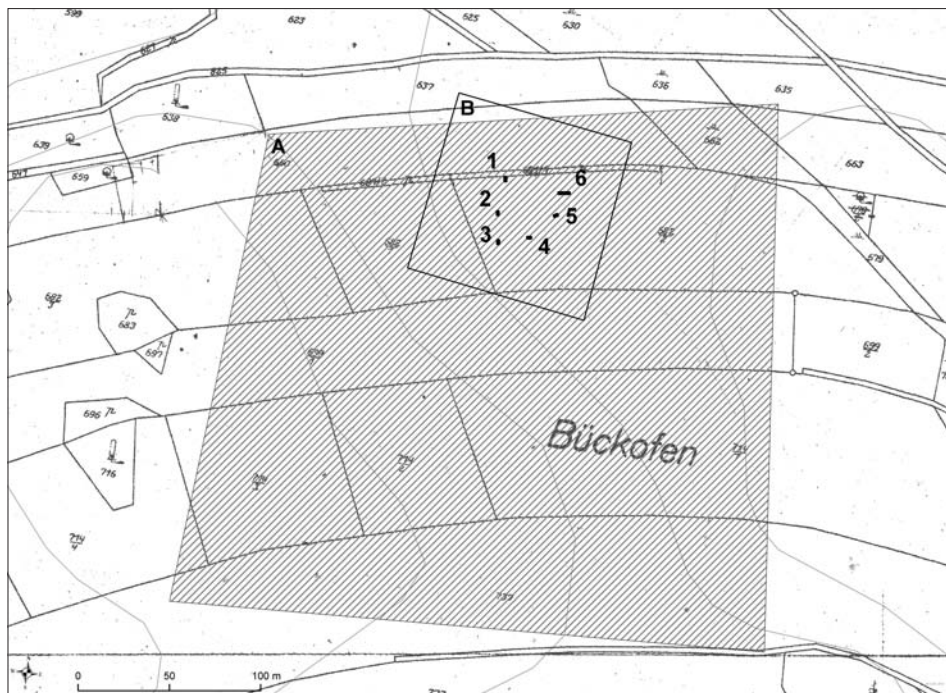
Tři sondy obsahovaly archeologické objekty. Ve stěně a dnu sondy 2 byl patrný nevýrazný obj. 1/11 s osmičkovitým půdorysem s šedou heterogenní výplní promíšenou spraší. Z objektu byly získány tři zlomky keramiky, hruška amorfni mazanice, uhlíky. Keramika byla datovatelná pouze do pravěkého období. Obj. 2/11 představuje mělký objekt (kulturní vrstvu?) s šedou popelovitou výplní zachycený ve východní části profilu sondy pod podorničím o délce ca 120 cm, hloubce ca 10–15 cm, ploché dno (obr. 10). V severní třetině z něho vybíhal válcovitý objekt (asi kúlová jamka) zachycený v profilu, ale nikoliv ve dně sondy. Objekt měl průměr 20 cm, hl. 22 cm, výplň tvořila šedá popelovitá hlína s uhlíky. Celková zachycená hloubka pod podorničím činila 25 cm. Objekt bez nálezů keramiky byl zkoumán archeobotanicky.

V sondě č. 3 bylo zachyceno kulturní souvrství obsahující opět keramiku datovatelnou pouze do zemědělského pravěku. Sonda č. 6 zachytila rozsáhlý zahluobený objekt č. 6 (obr. 11). Maximální délka objektu v profilu sondy činila 457 cm, max. hl. 90 cm. Tvar objektu odpovídal polozemnici s šikmými stěnami

Obr. 8. Okna (okr. Česká Lípa). Rekonstruovaná vodní síť v okolí naleziště (na základě geomorfologie). 1 – archeologická lokalita, 2 – stávající vodní toky, 3 – modelované vodní toky, 4 – místo odběru referenčního pylového profilu, 5 – prospekční vrty, 6 – pohřbené rašelinné ložisko podle *Dohnala (1959)*.
 Fig. 8. Okna (Česká Lípa district). Reconstructed watercourse in the site's vicinity (based on geomorphology). 1 – archaeological site, 2 – existing watercourses, 3 – modelled watercourses, 4 – site of reference pollen core, 5 – prospection cores, 6 – buried peat bog after *Dohnal (1959)*.

a poměrně rovným, do středu se pozvolna sklánějícím dnem. V něm byly zapuštěny dvě oválné zahloubeniny, dále tři menší kulové jamky o průměru ca 22 cm, hl. 15, 17 a 6 cm. Část dna byla pokryta ca 15–20 plochými kameny. Výplň objektu byla tvořena šedohnědým světlým sedimentem, směrem ke dnu několikrát promíšeným menšími čookami spraše. Směrem ke dnu rovněž ubývaly hrudky mazanice a uhlíky, které byly nejčastěji pozorovány ve svrchních 15–20 cm výplně, a to především ve východní části řezu. Západní část obsahovala daleko méně uhlíků i mazanice. Výskyt keramiky byl registrován převážně ve východní části mezi 15–40 cm, v západní mezi 25–55 cm výplně, tedy blízko dna a na něm. Na východní straně byl řez rozšířen o sondu o velikosti 40 x 40 cm, ze které byly odebrány vzorky na archeobotanickou analýzu v deseticentimetrových řezech. Celková velikost objektu je odhadována na základě sondáže pedologickým vrtákem. Ta ukazuje nepravidelný obdélný – oválný objekt s hloubkou kolísající mezi 55 a 70 cm. Maximální zachycená šířka (v kolmici na řez) je 360 cm. V severovýchodním rohu může obj. 6 přecházet do dalšího objektu, hlubokého asi 60 cm, superpozice nebo blízkost jiného objektu není vyloučena ani na jižní straně zhruba v polovině délky objektu.

Obr. 9. Okna (okr. Česká Lípa) – plán výzkumu. A – plocha povrchových sběrů, B – plocha geofyzikálního prozkumu.

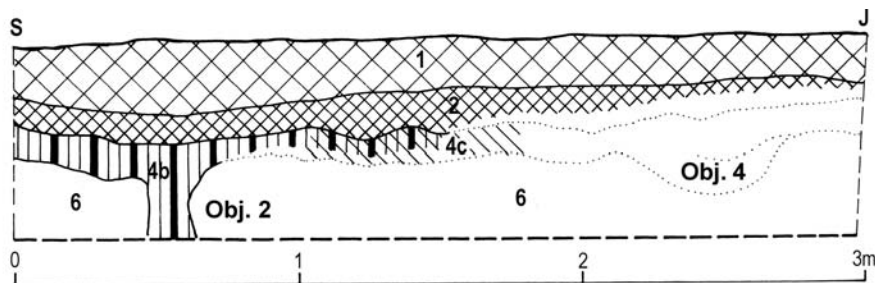
Fig. 9. Okna (Česká Lípa district). Excavation plan. A – surface survey area, B – geophysical survey area.

Interpretace funkce objektu zůstává problematická. Sotva jde o jednu podélným řezem zachycenou polozemnici. Východní a západní část objektu mohly mít jinou funkci. Stejně pravděpodobná je ovšem superpozice dvou či více objektů.

4.4. Geofyzikální měření

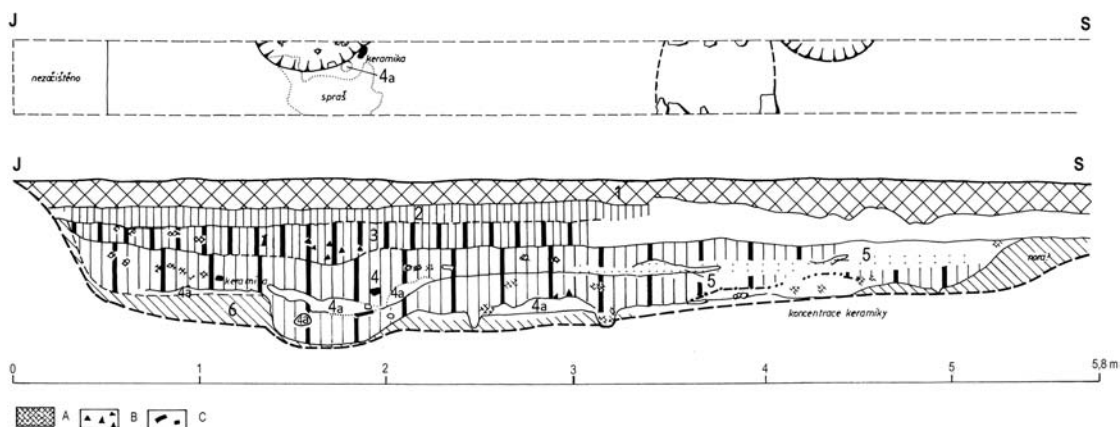
Zkušební geofyzikální průzkum byl realizován s cílem prověření možnosti detekce předpokládaných reliktnů zahloubených objektů na lokalitě a ověření charakteru a intenzity osídlení. Pro magnetometrický průzkum (pomocí aparatury ARÚ Praha, tj. systém pěti fluxgate gradiometrů na kolovém podvozku německé firmy Sensys) byla vybrána plocha na základě předchozích pozitivních povrchových sběrů i výsledků sondáže. V podmínkách čerstvě osetého pole s mělkými brázdami byla při hustotě měření 0,5 x 0,2 m prozkoumán čtverec o velikosti 1 ha.

K posouzení pravděpodobného rozsahu a charakteru osídlení je nutné ve výsledku magnetometrického průzkumu (*obr. 12, 13*) nejprve rozlišit různé typy magnetických anomálií, které byly způsobeny různými zdroji a aktivitami na sledované ploše. Slabě liniové anomálie probíhající napříč plochou přibližně ve směru sever–jih byly nepochybně zapříčiněny aktuálním stavem osetého pole s brázdami. Poměrně málo početný a v ploše nerovnoměrný výskyt bodových magnetických anomálií nasvědčuje nápadně malému zastoupení kovů v ornici (plocha bez recentních navážek). Pouze pod svahem v západnější části měřené plochy je výskyt těchto bodových magnetických anomálií početnější; může však také souviset s lokálním výskytem naorávaných železitých konkréci. Kratší liniová magnetická anomálie v jihozápadním rohu plochy zřejmě souvisí s projevy přirozeného zalomení terénu (? na *obr. 13*). Další drobné plošné i liniové magnetické anomálie již nepochybně budou antropogenního původu.

Obr. 10. Okna (okr. Česká Lípa) Sonda 2, V profil. 1 – ornice, 2 – hnědá kompaktní – podorničí, 4 – šedá, 4b – šedá s uhlíky, 4c – šedá s uhlíky a žlutkou, 6 – spraš/sprašová hlína. A – mazanice, B – uhlíky, C – silná sprašová příměs. Kresba J. Minarčíková.

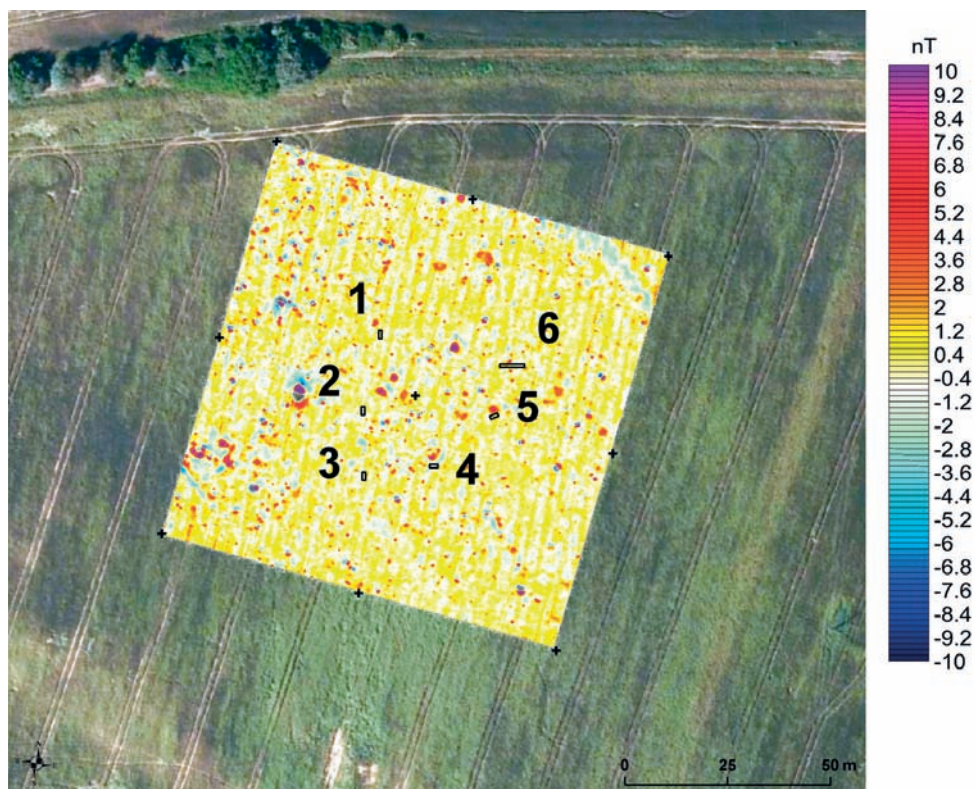
Fig. 10. Okna (Česká Lípa district). Trench 2, view from the W. 1 – topsoil, 2 – brown compact – subsoil, 4 – grey, 4b – grey with charcoal, 4c – grey with charcoal and yellow soil, 6 – loess/loess soil. A – daub, B – charcoal, C – strong content of loess.

Obr. 11. Okna (okr. Česká Lípa) Sonda 6. 1 – ornice, 2 – hnědá kompaktní – podorničí, 3 – šedohnědá s černou, uhlíky, hrudky a čocky spraše, 4 – světlá šedá až hnědá, 4a – šedohnědá promísená spraší, 5 – šedá popelovitá, 6 – spraš/sprašová hlína. A – mazanice, B – uhlíky, C – keramika. Kresba J. Minarčíková.

Fig. 11. Okna (Česká Lípa district). Trench 6. 1 – topsoil, 2 – brown compact – subsoil, 3 – greyish-brown with black, charcoal, loess lumps and inclusions, 4 – light grey to brown, 4a – greyish-brown mixed with loess, 5 – ash-coloured, 6 – loess/loess soil. A – daub, B – charcoal, C – pottery.

Charakter osídlení. Ve výsledku magnetometrického měření můžeme menšími a často izometrickými anomáliemi (nejčastěji o průměru do 2 m) vyčlenit kolem 25 míst magnetických odchylek (šipky na obr. 13), kde bychom mohli předpokládat menší zahloubené objekty (s největší pravděpodobností jámy) s rozměry kolem 1–2 m. Kromě jediného místa v severnější části plochy se zde nevyskytují větší (vícemetrové) obdélné nebo dokonce oválné magnetické anomálie, které by mohly signalizovat přítomnost větších zahloubených objektů typu domů či chat. Větší magnetická anomálie délky 4–5 m v severnější části plochy může být i projevem dvou blízkých menších oválných zahloubených objektů (šipky nad oválným objektem na obr. 12). Na sledované části lokality je tedy možné předpokládat spíše rozptýlené osídlení s menšími objekty (jámami) bez větších zahloubených objektů (bez domů). Absenci projevu velkých zahloubených objektů ve výsledcích lze vysvětlit např. rozoráním mělce zahloubených situací nebo malou odlišností magnetické výplně objektů. Druhou variantu nepřímo podporuje také fakt, že při magnetometrickém měření

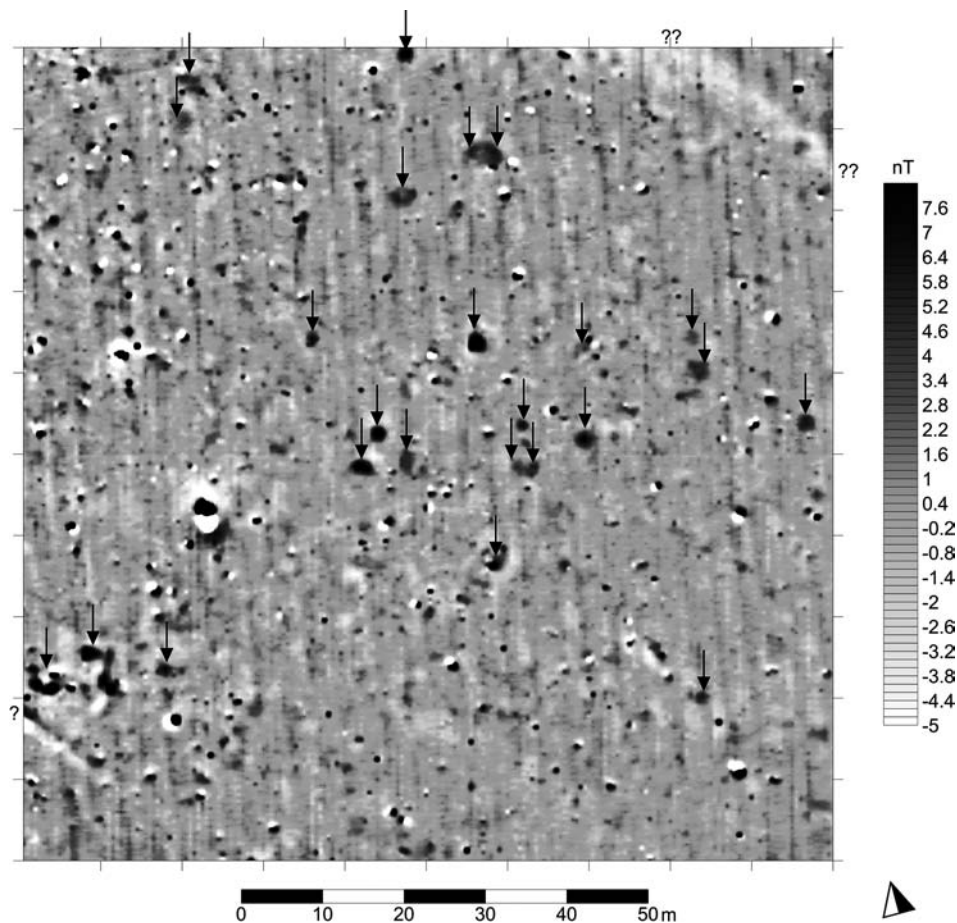

Obr. 12. Okna (okr. Česká Lípa). Kombinace výsledků magnetometrického průzkumu, leteckého snímku a zaměření sond výzkumu.

Fig. 12. Okna (Česká Lípa district). Combination of magnetometric survey, aerial photography and excavation trenches location.

(již po realizaci archeologických sondáží a zavezení sond) se nenarušená část obj. 6 tvarem odpovídajícím polozemnici projevila pouze plošně malou magnetickou anomálií. Důvodem může být, vedle narušení situace sondou, např. také zjevná a dokumentovaná nehomogenita výplně s kumulacemi magnetického materiálu pouze v části výplně objektu. Menší zahloubené objekty (s dostatečně magneticky odlišným materiálem v jejich výplni) jsou však nesporně v lokalitě zastoupené; zdá se tedy pravděpodobně, že velké zahloubené objekty typu velkých polozemnic nebo chat se zde buď ve větším množství nevyskytovaly, nebo díky magnetické nehomogenitě jejich výplně je jako větší magnetické anomálie nelze plně odlišit. Přítomnost kulových jamek vyloučit nemůžeme, protože takto malé magnetické anomálie nebylo reálné za daných podmínek měření bezpečně odlišit. Vzhledem k různým amplitudám izometrických magnetických anomálií se můžeme také domnívat, že všechny zahloubené objekty nemusí být stejně hluboké a mohou popř. obsahovat různě magnetickou výplň.

Intenzita a rozsah osídlení. Rozptýlené izometrické magnetické anomálie na měřené ploše nevytvářejí výraznější koncentrace, spíše se jedná o méně intenzivní osídlení s několika skupinami zahloubených objektů. Rozložení těchto málo početných skupinek ve výsledku magnetometrického průzkumu (obr. 13) naznačuje, že rozsah sídliště může být velice pravděpodobně větší než sledovaná plocha 1 ha. Zahloubené objekty mohou i s ohledem na terénní dispozici pokračovat k severu, východu, případně i k západu. Nejméně pravděpodobně je pokračování osídlení do vyššího svažitého terénu směrem k jihu.

Obr. 13. Okna (okr. Česká Lípa). Výsledek magnetometrického průzkumu ve vybrané části lokality (na základě povrchového průzkumu). Rozlišení rozptýlených menších izometrických magnetických anomálií (šipky), které mohou detekovat zahloubené objekty převážně menších rozměrů (zkoumaná plocha 1 ha). Měřil: R. Křivánek 2012.

Fig. 13. Okna (Česká Lípa district). Results of magnetometric survey in selected part of the site (based on surface survey). Smaller scattered isometric magnetic anomalies (arrows) may indicate sunken, mostly small features.

Jiné aktivity. Na sledované ploše nebyly rozlišeny takové magnetické odchylky, které by jednoznačně potvrdzovaly relikty zaniklé výrobní činnosti, přítomnost dehtárny, smolárny a nebo většího počtu vypálených materiálů. Již zřejmě mimo projevy osídlení byla v severovýchodním rohu měřené plochy rozlišena širší liniová méně výrazná magnetická anomálie resp. pás nejasného původu (?? na obr. 13). Směr linie přibližně SZ–JV se neshoduje s průběhy zaniklých parcelací na starých mapách, takže pravděpodobně nejde o projev rozoraných hranic parcel či mezí. Pás směřuje šikmo k nedaleké polní cestě. Nelze vyloučit existenci rozorané neznámé cesty (není patrná na starých mapách), ale momentálně můžeme s určitostí tuto anomálii hodnotit pouze jako protaženou depresi nejasného původu.

Přes lokální omezení možností magnetometrického měření potvrdil výsledek vhodnost aplikace geofyzikální metody na lokalitě. Ověřit rozsah lokality resp. pokračování zahloubených objektů v okolí doposud sledované plochy bude dle potřeby možné i v budoucnu.

4.5. Archeologické nálezy

Při archeologickém výzkumu byly získány pouze zlomky keramiky a mazanice. Nebyly zachyceny žádné kovové předměty a překvapivě ani zvířecí kosti. Je možné, že příčinou je lokální odvápnění sprašových hlín a následná úplná destrukce kostního materiálu.

4.5.1. Analýza keramiky

Soubor laténské keramiky ze sběrů (celkem 280 ks pravěké a laténské keramiky) a zjišťovací sondáže v Oknech tvoří homogenní soubor, pouze keramika ze sběrů vykazuje větší fragmentárnost.

Následující popis keramiky nálezů z obj. 6/11 se přidržuje popisného systému mladolaténské keramiky z Markvartic (*Waldhauser 1970–1971*, 66–73, obr. 5–7). Soubor obsahoval 117 jedinců, z toho 16 ks (13,67 %) okrajů, 8 ks (6,84 %) den a 93 ks (79,49 %) výdutí (*tab. 1*). Majoritní složku zastupují soudky s prohnutým vyhlazeným hrdlem, pod lomem hloubkově zdrsňené (*obr. 14: 1*) a u dna s vyhlazeným pásem (*obr. 14: 2*). Jeví se jako dokonalý hrnčířský výrobek s pečlivě zvládnutou technologií, dostatečným výpalem hnědých až šedých tónů. Ojedinele byl zjištěn černý nátěr (*obr. 14: 4*). Tím také, na výdutí s žebrem, byl zřejmě opatřen neidentifikovatelný hrncovitý tvar (*obr. 14: 15*).

Podstatnou část tvarově určitelné keramiky tvoří misky s dovnitř orientovaným okrajem zataženým (*obr. 14: 6*), zalomeným (*obr. 14: 9*) a mísy s kyjovitým okrajem (*obr. 14: 8*). Ojedinelá je téměř kónická mísa s hrubým povrchem (*obr. 14: 10*). Jedna z mís se zalomeným okrajem náleží šedé zrnité keramice (*obr. 14: 9*), ke stejné sortě náleží několik výdutí a dna (*obr. 15: 9–12*). Výjimečně se objevuje pás hloubkového zdrsňení u dna a zbytky problematicky zachovalého černého nátěru.

Nadr průměrnou část souboru zastupují misky s esovitou profilací točené na kruhu z tenkostěnné plavené keramické hmoty, dobře vypalované, nikoli však tak jako některé misky z jiných lokalit (např. Srbsko; *Waldhauser – Koldová 2002; Waldhauser 2006*, obr. 28: 4) s charakteristickým „zvonivým“ výpalem. Výzdobu vnitřních partií zdobených esovitých mís tvoří pás vhlazených koncentrických linií a výjimečná nepřítlačná zřetelná vlnice. Povrch má výhradně tmavě šedočerné zabarvení s šedým jádrem a vně je vyleštěn (*obr. 14: 13*).

Rovněž na hrnčířském kruhu byly vyráběny tvarově těžko identifikovatelné nádoby zastupující patrně poháry a vázy, resp. hrnce (*obr. 14: 11–12*). Jsou vně leštěné, uvnitř s vodorovnými stopami po točení. Časté vodorovné rýžky (*obr. 15: 1*) až jemné (někdy jen vlasové) linie (*obr. 15: 2–4*), lze klasifikovat jako přechod mezi výzdobou a technologickým prvkem.

Z výše popsaného souboru se výrazně odlišuje pět keramických jedinců, konkrétně okraj (*obr. 15: 13*), zlomky z těla (*obr. 15: 14–15*) a dna (*obr. 15: 16*) velmi hrubé keramiky. Jsou to neuměle modelované nádoby z neupravovaného hrnčířského bahnitého těsta žluté až okrové barvy, jehož výpal probíhal za relativně nízkých teplot. Podobnost s tradiční laténskou keramikou je minimální.

Keramikou z obj. 6/11 doplňuje jediný zlomek mazanice s bílým nátěrem (*obr. 15: 8*). Početné analogie jsou známy z jiných laténských sídlišť v Čechách (*Waldhauser et al. 1993*, 136, 353, Abb. 113: 9–14), ovšem vyskytnou se i mimo sídelní území laténské kultury.

Mezi keramikou ze sběrů stojí za zmínku okraje a výdutě hrncovitých nádob, soudků s prohnutým hrdlem resp. mís s hloubkovým nebo jiným druhem drsnění (*obr. 16: 2–5*), zlomek soudku nebo mísy s výrazně trychtýřovitě dovnitř seříznutým okrajem z šedého bahnitého materiálu (*obr. 16: 6*), zlomek hrnce nebo mísovité nádoby se zalomeným ven trychtýřovitě vyhnutým okrajem z bahnitého materiálu s jemným písčitým ostřivem, neupravovaným povrchem a nevýrazným výpalem (*obr. 16: 7*) a konečně zlomek zásobnice s profilovaným okrajem, na vnější straně se stopami černé organické hmoty (snad dehtu), datovaný do 13. stol. (*obr. 16: 8*).

Typické znaky keramiky z Oken, konkrétně běžné řemeslně solidně zhotovované nádoby z těsta s příměsí ostřiva, dále jemné, tenkostěnné na kruhu vyráběné nádoby a výjimečně nápadně hrubá keramika se prakticky neodlišují od keramické produkce z laténských sídel

Keramické tvary	počet	%
Situla/soudek s prohnutým hrdlem s drsněným tělem a vyhlazeným pásem nade dnem	4	3,4
Esovitá mísa tenkostěnná	2	1,7
Váza/Pohár	3	2,6
Mísa se zataženým a zalomeným okrajem; mísa s kyjovitým okrajem	10	8,5
Zásobnice	2	1,7
Významné druhy keramiky		
Na kruhu, tenkostěnná	30	25,5
Struhadlovité/hloubkové drsnění	14	11,9
Hrubé chuchvalcovité drsnění	2	1,7
Šedá zrnitá	11	9,4
Výjimečně hrubá s neupraveným povrchem	2	1,7
Ostatní	57	48,8

Tab. 1. Okna (okr. Česká Lípa). Významné kvantitativně sledované znaky keramiky z obj. 6.

Table 1. Okna (Česká Lípa district). Relevant quantitatively examined pottery attributes from feature no. 6.

na území Čech severně od Labe. Absence grafitové a malované keramiky je (až na několik výjimek) regionálním znakem vymezené zóny.

Soubor z Oken reprezentuje keramický okruh I středovýchodních Čech „Dolní Vltava, Labe“ (s typickou struhadlovitě drsněnou keramikou) a pod-okruh „Bubeneč 1a“ (podle výskytu šedé zrnité keramiky: *Waldhauser 1996*, 341, Abb. 2–3). Okna leží na samém severním okraji tohoto okruhu i podokruhu. Znaky keramiky z Oken se shodují s oběma regiony Pojizeří (*Waldhauser 2002*, 164–165; 2006, obr. 17), vykazují téměř úplnou podobnost s keramikou Mělnicka, liší se od soudobé keramiky z Litoměřicka (srov. *Waldhauser 1996* s lit.).

Okna překvapují v rámci Čech poměrně vysokým podílem jemné, na kruhu zhotovované keramiky (25, 5 %). V jiných lokalitách stejného stáří osciluje podíl tohoto hrnčířského zboží mezi 1,2 až 28,4 %, nejčastěji mezi 15–20 % (*Venclová ed. 2008*, 98–99, tab. 6). Blízkou vazbu na střední Čechy lze sledovat v poměrně vysokém počtu šedé zrnité keramiky¹, známé především ze středočeských oppid. Na Závisti je petrograficky ověřena místní produkce s mnoha stovkami keramických jedinců (jenom v horizontu II z LT C2 15,32 %, *Motyková – Drda – Rybová 1990*, 360–361, tab. 6), na Stradonicích tvoří šedá zrnitá keramika 11 % keramického souboru a na Hrazanech 0,15 % (*Jansová 1974*, 19–20, Abb. 9; *Čížmář 1989*, 96; *Rybová – Drda 1994*, 82; *Venclová ed. 2008*, 102). Podstatně méně až stopově je šedé zrnité keramické zboží uváděno ze středních Čech z Kosoře (okr. Praha-západ), Břešťan (okr. Kladno), Prahy-Hostivaře a z Honic a Mšeckých Žehrovic na Rakovnicku (*Jansová 1974*, 19; *Waldhauser 2007*; srov. *Venclová 1998*, 164; 2001, 33).

Nejbližší lokalitou k Oknům je ca 15 km vzdálené Mšeno na Mělnicku, s objektem se třemi jedinci šedé zrnité keramiky (tj. 7,7 %). Z Mělnicka pochází tato keramika z Vliněvsí

¹ Determinace šedé zrnité keramiky z Oken (obr. 14: 9; 15: 9–12) není jednoznačná. Podle různých specialistů je řazena buď do pozdního laténu, nebo do 13. století. Problematika šedé zrnité keramiky nebyla od vyčlenění této keramické skupiny (*Jansová 1974*) komplexně řešena.

Obr. 14. Okna (okr. Česká Lípa). Vybraná keramika z obj. 6. Světle šedý profil: zrnitá, tmavošedý profil: tenkostěnná na kruhu. Tabulku zhotovili: Z. Kačerová a L. Raslová.

Fig. 14. Okna (Česká Lípa district). Selected pottery from feature no. 6. Light grey profile: grained, dark grey profile: thin-walled wheel-thrown.

a Libiše, kde je považována za import z oppid (*Salač – Meduna 2001*). Vůbec nejsevernější lokality Čech s výskytem šedé zrnité keramiky zastupují Okna a Markvartice (polozemnice 1/69, se 3 %: *Waldhauser 1970–1971*, 66; *1996*, Taf. I: 2). Mezi nimi a Okny je vzdálenost necelých 40 km vzdušnou čarou.

Lze tedy shrnout, že zastoupením jak tenkostěnné na kruhu vyráběné keramiky, tak šedé zrnité keramiky konvenuje lokalita Okna se situací na Mělnicku, okolí Prahy a v širším středu Čech. V tomto směru náleží vyvinutému oppidálnímu prostředí.

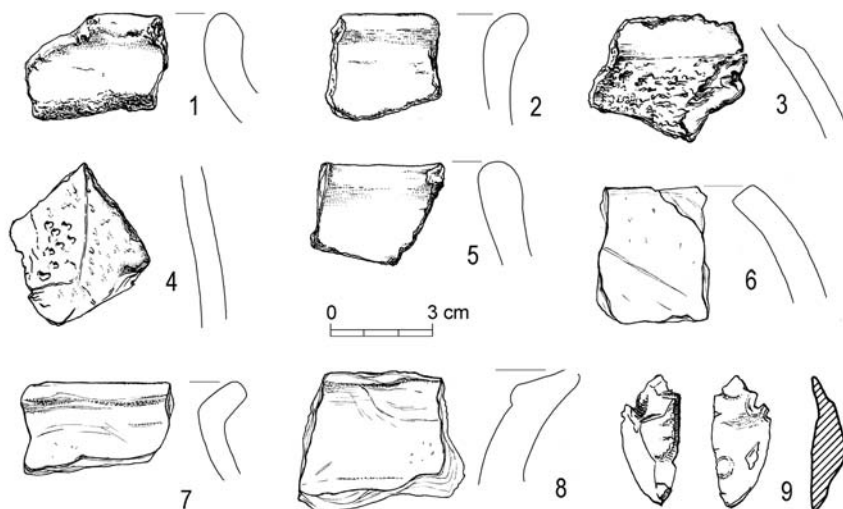

Obr. 15. Okna (okr. Česká Lípa). Vybraná keramika z obj. 6. Světle šedý profil: zrnitá, tmavošedý profil: tenkostěnná na kruhu. Tabulku zhotovily: Z. Kačerová a L. Raslová.

Fig. 15. Okna (Česká Lípa district). Selected pottery from feature no. 6. Light grey profile: grained, dark grey profile: thin-walled wheel-thrown.

4.5.2. Datování

Dílčí analýza dovoluje jenom chronologické zařazení keramického souboru z obj. 6/11. Náleží do období LT C2-D1, nejspíše fázi LT D1 (Venclová *ed.* 2008). Shodný soubor typů a výzdoby keramiky včetně její technologie byl nedávno publikován z Nových Dvůrů na Kutnohorsku z obj. 20. Tento materiál je datován podle analogií ze Závisti resp. Stradonic

Obr. 16. Okna (okr. Česká Lípá). Vybraná keramika z povrchového průzkumu. Tabulku zhotovily: H. Komárková a L. Raslová.

Fig. 16. Okna (Česká Lípá district). Selected pottery from surface survey.

do mladší fáze stupně LT C2-D1, podle některých badatelů až po r. 50 př. Kr., resp. do 4. desetiletí př. Kr.“ (Šumberová – Valentová 2011, 236, obr. 15–21). Další chronologicky adekvátní náleзовý celek, tentokrát s výskytem šedé zrnité keramiky, představuje polozemnice od brány D na oppidu Závist (Jansová 1974, 9–22, Abb. 2, 8–10). Do sledovaného časového úseku patří zřejmě také další analogické keramické soubory, např. jáma 1 z Kolína (Rybová 1968, 19–20, tab. 12) nebo obj. 20, 44 a 63 z Nového Bydžova – Chudonic a další keramické soubory fáze V (Rybová 1964, 70–77, obr. 5, tab. XXIV–XXIX). V jiném keramickém okruhu v severozápadních Čechách odpovídá zařazení Oken horizontu 5b (LT D1), ovšem v jeho náplni prakticky chybí hloubkové drsnění (poprvé Salač 1981; Waldhauser – Holodňák – Salač 1986, 129, obr. 5).

Absolutní datování keramického souboru z Oken spadá do rozmezí let 130/110–50/25 (Venclová ed. 2008, 21, tab. 1).

4.5.3. Srovnání keramiky z Oken a materiálu z nekropolí kobylské skupiny

Vzhledem k pozici Oken na severním okraji laténské osídlení severních Čech a blízkosti nekropole kobylské skupiny v Jestřebí se objevuje otázka, zda okenské sídliště nemůže náležet k této kulturní skupině. Srovnání s keramikou z kobylských nekropolí je ovšem obtížné, neboť v hrobech se nachází výběr keramických tvarů pro funerální užití (srov. Waldhauser 2006, obr. 18). Z kobylských nekropolí je známa jediná situla s hloubkovým drsněním (kuchyňský tvar), analogická tvarům z Oken. Na druhé straně všechny tenkostěnné keramické tvary na kruhu z nekropole Jestřebí mají v Oknech či jiných sídlech oppidálního latěnu analogie. Vodorovné jemné i výrazné rýhování v pásech na vnějším povrchu nádob na kruhu je přítomné v Oknech a v Jestřebí (Streit 1936, Taf. I: 1, 4–5, II: 3, Mähling 1944, Abb. 40–41), v jiných sídlech v Pojizeří se nevyskytuje, pouze ojediněle se objeví

i jinde, např. v Nových Dvorech ve středních Čechách, kde ho autorky sice výslovně nezmiňují, ale kresebně dokumentují (Šumberová – Valentová 2011, 232–234, obr. 21: 1–2).

4.5.4. Srovnání výsledků geofyzikálního měření s jinými sídlišti doby laténské

Výsledky geofyzikálního měření naznačují, že sídliště v Oknech sestávalo ze shluků menších zahloubených objektů bez výraznější přítomnosti větších zahloubených objektů (polozemnic, hliníků).

Tyto výsledky nesouhlasí se známým archeologickým obrazem laténských sídlišť v Čechách, prozkoumaných ve větším rozsahu, kde jsou vždy výrazně zastoupené polozemnice s rozměry nad 3,5–5 m (např. Radovesice, *Waldhauser u. A. 1993*). V rámci Čech nevykazuje běžný výskyt polozemnic pouze laténské sídliště u Neštěmic datované do LT C2 (*Waldhauser 1976*), vzdálené kolem sta metrů od stejnojmenné známé žárové nekropole podmokelské skupiny. Kartografické zpracování výskytu laténských polozemnic v severní polovině Čech (*Waldhauser 1990*, Abb. 3) ukazuje jejich nepřítomnost na severním pomezí laténské ekumeny, tedy v místech nekropolí podmokelské a kobylské skupiny. Zda jde o mezeru v terénním výzkumu, nebo o lokální specifikum, nelze zatím rozhodnout.

Analogie k předpokládané stavební dispozici sídlištní struktury v Oknech nalezneme na středoněmeckých laténských sídlištích, v saském Polabí a v povodí Odry ve Slezsku, s výjimkou „keltské“ enklávy v okolí Nové Cerekve. Na sídlištích zmíněných území nebyly (až na několik někdy problematických výjimek) tradiční „keltské“ polozemnice dokumentovány.

Pravděpodobná absence polozemnic v Oknech i jiných podobných laténských lokalitách v Čechách (Neštěmice) může být způsobena lokální odlišností sídlení, specifickým hospodářským zaměřením nebo kolonizačním osídlením severního pomezí Čech imigranty odjinud, z území, kde populace tyto stavby nebudovaly.

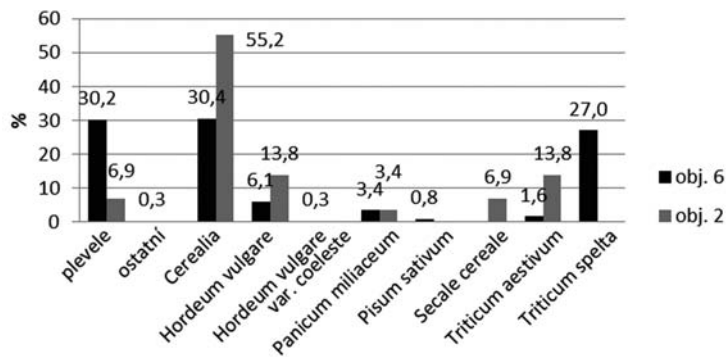
4.6. Archeobotanické nálezy

4.6.1. Analýza makrozbytků a rekonstrukce orného hospodaření

V rámci prováděného archeologického výzkumu byly odebrány ze dvou zahloubených objektů (č. 2/11 a 6/11) vzorky sedimentu pro archeobotanickou analýzu. Materiál získaný flotačním plavením 110 l sedimentu naznačuje existenci běžné zemědělské ekonomiky mladší doby železné s důrazem na pěstování obilnin (*Kočár – Dreslerová 2010*).

V analyzovaném materiálu z obj. 6/11 převládaly nálezy pšenice špaldy (*Triticum spelta*) – 27 % analyzovaných makrozbytků, následované nálezy víceřadého pluchatého ječmene (*Hordeum vulgare* – 6 %), prosa (*Panicum miliaceum*) s 3 % a nahé pšenice (*Triticum aestivum*) 2 %. Jen jako minoritní příměs byly zjištěny obilky nahého víceřadého ječmene (*Hordeum vulgare* var. *coeleste*) méně než 1 % (obr. 17). Z ostatních pěstovaných plodin byl zaznamenán hrách setý (*Pisum sativum*) a nelze vyloučit ani pěstování vikve seté, i když byly zaznamenány pouze zlomky zuhelnatělých semen, které nebylo možné bezpečně identifikovat od hrachu (*Pisum/Vicia*).

Plevelná příměs sestávala ze směsi ozimých (*Agrostemma githago*, *Bromus secalinus*, *Fallopia convolvulus*, *Galium aparine*, *Myosotis arvensis*, *Rumex acetosella*, *Stachys arvensis/annua*, *Vicia tetrasperma/hirsuta*) a jarních druhů plevelů (*Chenopodium album*, *Galium spurium*, *Solanum nigrum*) a druhů doprovodných okraje obilných polí, rumišť a komunikace či neudržovaná travnatá stanoviště (*Bromus cf. sterilis*, *Carex cf. hirta*, *Melilotus albus/officinalis*, *Poa annua*, *Polygonum arenastrum*, *Phleum pratense*, *Rumex obtusifolius*).

Obr. 17. Okna (okr. Česká Lípa). Procentuální podíl identifikovaných polních plodin na lokalitě. Rozdíl mezi objektem 6/11 a 2/11 (n=407). Autor: P. Kočár.

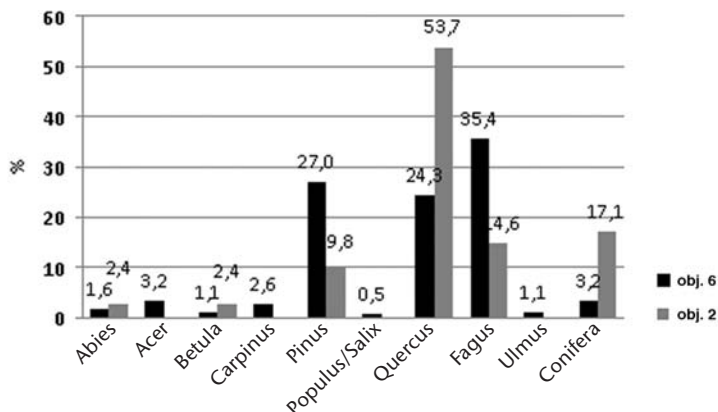
Fig. 17. Okna (Česká Lípa district). Percentage of identified field crops at the site. Comparison of the features 6/11 and 2/11 (n=407).

Přítomnost speirochorních druhů (druhy šířící se osivem), např. *Agrostemma githago*, *Bromus secalinus*, naznačuje z dnešního pohledu nedokonalé praktiky čištění osiva (ty také umožnily využití archeobotanických metod při rekonstrukci zemědělských praktik využívaných na lokalitě). Významně jsou zastoupeny druhy chudších kyselých půd (*Myosotis arvensis*, *Rumex acetosella*, *Vicia tetrasperma/hirsuta*, *Polygonum arenistrum*), což naznačuje superlokální původ alespoň části obilné produkce v bezprostřední blízkosti obytného areálu položeného na hnědé půdě obklopené lány luvizemí a hnědozemí. Zaznamenány byly ale i druhy s vyššími nároky na půdní úrodnost (*Galium aparine*, *Solanum nigrum*, *Chenopodium album*, *Rumex obtusifolius*). Ty indikují lepší půdní podmínky na vzdálenějších polích, znalost hnojení (chlévkou mrvou?, *Rumex obtusifolius*; Chytrý a kol. 2009) nebo založení polí na rumištních stanovištích v sídle či v jeho těsném okolí. Přítomnost nízko nad zemí plodících druhů plevelů (*Poa annua*, *Polygonum arenastrum*, *Rumex acetosella*) indikuje sklizeň obilnin při zemi na „nízké strniště“. Indikátory dlouhodobého přílohu (zejména vytrvalé druhy jako *Phleum pratense* a *Rumex obtusifolius*) byly zaznamenány pouze ojediněle. Jejich přítomnost lze vysvětlit zařazením krátkodobého (jednorozhodného?) úhoru (*Lityńska-Zajac – Wasylkowa 2005, 483*).

Obj. 2/11 obsahoval zejména makrozbytky polních plodin. Velkou část souboru makrozbytků (55 %) však tvořily neidentifikovatelné zlomky obiliek obilnin, následovaly obilky ječmene obecného a nahé pšenice (oba druhy ca 14 %) žito (7 %) a proso (3 %). Plevelné druhy nebyly téměř zaznamenány – zjištěn byl jediný druh *Chenopodium album* (obr. 17).

Oba zkoumané objekty se výrazným způsobem liší. V keramikou dobře datovaném obj. 6 pozorujeme typický sortiment polních plodin mladší doby železné, dále pak významný podíl plevelů (30 % makrozbytků a 21 druhů). V obj. 2 (bez keramických nálezů) převažuje sortiment plodin závěru pravěku a středověku spolu s vyšším podílem neidentifikovatelných obilných zrn a jejich zlomků (nad 50 %) téměř bez plevelné příměsi. Nelze tak vyloučit ani možnost že obj. 2 náleží nějakému mladšímu chronologickému horizontu neidentifikovanému v keramickém materiálu, nejspíše době římské nebo ranému středověku.

Výsledky rozboru plevelných a pěstovaných druhů rostlin z obj. 6 umožňují rekonstruovat pravděpodobný typ orného hospodaření pružně se přizpůsobujícího aktuálním místním podmínkám, které se dá charakterizovat jako pokročilé: schopnost kultivace i poměrně nepříznivých poloh (zvládnutá s pomocí pestré škály různých stanovištně náročných obilnin, možného hnojení chlévkou mrvou a zařazením krátkého úhoru, sklizně obilnin nízko nad zemí umožňujícího využití slámy při chovu dobytka). Kultivace obilnin využívá pravděpodobně již „středověkých“ principů pěstování obilnin – odklon od archaických plodin zemědělského pravěku (jako byly již nepoužívané pšenice dvouzrnka a jednozrnka), stří-

Obr. 18. Okna (okr. Česká Lípa). Výsledky analýzy uhlíků, pouze plavené uhlíky (n=230). Autor: P. Kočár.

Fig. 18. Okna (Česká Lípa district). Charcoal analysis results, charcoal from flotation only (n=230).

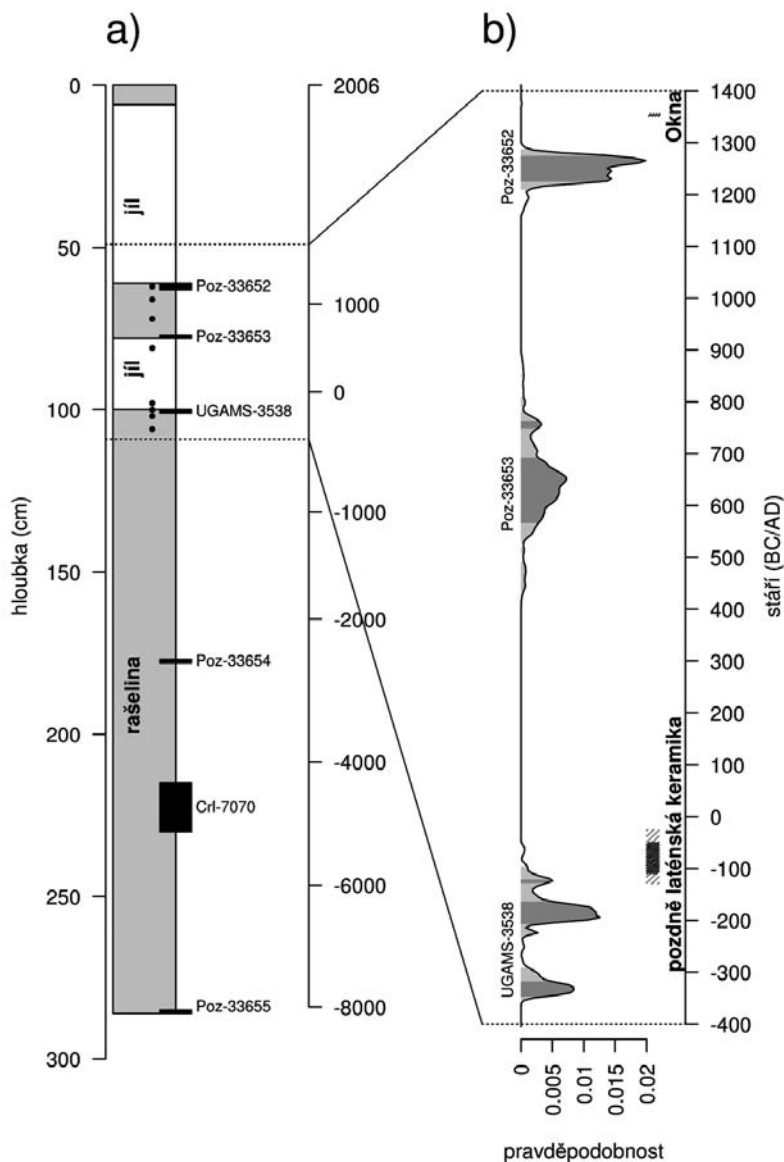
dání ozimých obilnin (špalda, nahá pšenice?) a jařin (ječmen) a zařazení krátkodobého odpočinku polí (úhuru) částečně osévaného prosem a luštěninami. Od vrcholné středověkého obilnářství se však zásadně odlišuje důrazem na pěstování pšenice špaldy (oproti nahým pšenicím dominujícím ve středověku).

Shrnuto, archeobotanické nálezy z obj. 6 odpovídají souborům z běžných laténských zemědělských lokalit v Čechách (Kočár – Dreslerová 2010).

4.6.2. Analýza uhlíků a rekonstrukce dřevinné vegetace

Výsledky analýzy uhlíků (obr. 18) odpovídají půdně-geologickým podmínkám lokality (obr. 2). Pozorujeme poměrně pestrou škálu dřevin, výrazně však dominuje borovice, dub a buk (každému z nich patří přes 1/4 z analyzovaných uhlíků). Zaznamenány byly i stanovištné náročné listnáče (jilm, javor), bříza jako rychle rostoucí strom lesních okrajů a světlin a dosti teplomilný a bazifilní, lidskými zásahy podporovaný habr. Ten byl zaznamenán nejen v podobě uhlíků (nevelké množství 2–3 %) ale i zuhelnatělých makrozbytků (oříšků), takže o manipulaci s tímto druhem v lokalitě a o jeho lokálním původu není pochyb. Zjištěné spektrum uhlíků naznačuje, že dřevo mohlo být získáváno z bezprostředního okolí sídliště.

Z Jehličnanů je přítomna jedle a chybí smrk, obojí dobře ukazuje, že dřevo pochází z okolní temperátní oblasti, nikoli z boreálního lesa. Antrakotomická data jsou v dobré shodě s palynologickou představou o struktuře lesů v tomto období. Lesy v okolí lokality mají téměř kompletní spektrum hlavních dřevin (dub, buk, borovice, jedle, habr) s nevýraznou dominantou dubu, borovice a buku. To je ve shodě s palynologickými daty pro toto období z oblastí přechodu nížin a pahorkatin (Pokorný 2002). Ale co víc, antrakotomická data dobře odpovídají i současné lesní vegetaci nejbližších lesních porostů (v nich je dnes navíc jen vysazený smrk, který však téměř nezmlazuje). V daném území se tedy udržuje podobná skladba lesa s rovnovážným zastoupením světlomilných dřevin dubu a borovice a konkurenčně silného stínovzdorného buku. O míře lidského tlaku to nemusí vypovídat, podobné kombinace dřevin jsou možné i bez lidského vlivu. Také skladba druhů polních plevelů ukazuje, že pole byla založena na místech původních smíšených doubrav, které se složením zásadně lišily od borů.

Obr. 19. Chronologie lokality Okna. a) zjednodušená litologie (šedá-rašelina, bílá-jíl) s radiokarbonovým datováním (černé obdélníky) a polohou vzorků na pylovou analýzu (černé tečky), na sekundární ose Y je zobrazeno stáří (BC/AD); b) rozdělení pravděpodobnosti σ (68,2 % – tmavě šedá) a 2 σ (95,4 % – světle šedá) při kalibraci radiokarbonových dat v záměrném období. Šrafovaná pole vymezují dataci pozdně laténské keramiky nalezené v blízkosti profilu a první písemné zmínky o vesnici Okna. Autor: V. Abraham.

Fig. 19. Chronology of the Okna site. a) simplified lithology (grey – peat, white – clay) with location of radiocarbon dates (black rectangles) and pollen samples (black dots), age shown on the secondary Y axis (BC/AD); b) probability distribution σ (68.2 % – dark grey) and 2 σ (95.4 % – light grey) of calibrated radiocarbon dates. Hatched fields delimit the dating of the Okna Late La Tène pottery and the first written evidence of the Okna village.

Obr. 20. Okna (okr. Česká Lípa). Vrstva uhlíků oddělující sedimentaci rašeliny a jílu v jednom z prospekčních vrtů. Kvůli kompresi leží toto rozhraní v referenčním vrtu v hloubce 100 cm (obr. 19a). Foto: P. Pokorný.

Fig. 20. Okna (Česká Lípa district). Charcoal layer separating peat and clay deposition in one of the prospection core. This boundary is located in the depth of 100 cm in the reference core due to compression (fig. 19a).

4.7. Sedimentologie a pylová analýza v nivě u Oken

Robečský potok je v současné době nejbližší vodní zdroj lokality Okna. Jeho levobřeží tvoří hnědozemě, luvizemě a hnědá půda (mezobazická kambizem) charakterizovaná jako hluboká až středně hluboká, slabě skeletovitá, hlinitopísčítá, pravobřeží je pokryto arenickými podzoly. Litologický a palynologický výzkum byl proveden v blízkosti vesnice Okna v nivě Robečského potoka, vyplněné bývalými rašelinnými půdami, dnes gleji (obr. 2; 7). Prvotním vodítkem k jejich zahájení na jaře r. 2007 bylo studium starších palynologicko-rašelinářských prací v rámci vytipování vhodných lokalit pro pylovou analýzu v oblasti Bezdězska – Dokeska. Klíčovým důvodem bylo zjištění, že se v lokalitě nachází 2 m rašeliny pohřbené pod 2 m jílu (Dohnal 1959). Mocný anorganický materiál zřejmě způsobil, že lokalita unikla zevrubné vegetačně-historické studii (Firbas 1927) a doposud v ní nebyl analyzován pyl. Navíc Dohnal (1959) lokalitu nazývá „Okenské jezero“, ačkoliv se jezerní uložení nepotvrdily.

Průzkum sedimentologie tenkým půlválcovým vrtákem (obr. 19a) ukázal následující sedimentární sled: na bazální písek nasedá nejprve rašelina a posléze šedý jíl, jehož mocnost je ve většině vrtů v severo-jížním směru 130 ± 20 cm. Při podrobnějším ohledání se zjistilo, že jílové přelachy jsou dva a mezi oběma eventy už nesedimentovala čistá rašelina, ale sedimenty kolísavého složení mezi jílem a rašelinou. Kromě této diferenciace na časové škále vykazuje jílová vrstva i rozdíly v prostoru. Transek vedený do postranního údolí ve východním směru prokázal ztenčování jílového komplexu do tloušťky proplásku o mocnosti ca 10 cm v ryze rašelinné sedimentaci, až do jeho úplného vymizení. To indikuje, že přísun jílových částic probíhal ze západu nebo jihu.

Referenční profil byl odebrán pístovým vibračním vrtákem v místě se souřadnicemi Y_JTSK= -718176,656938 X_JTSK= -996453,564758 (obr. 7, 8). Začátek organické sedimentace v hloubce 280 cm je datován do -8000 cal BC (obr. 19a). Růst rašeliny bez výraznějšího přerušení trval až do doby laténské, kdy pravděpodobně v souvislosti s odlesněním a orbou došlo k uvolnění jílových částic z půdního horizontu a jejich splachu do nivy Robečského potoka. Spojení změny sedimentace s lidskou aktivitou dokládá mj. vrstva uhlíků v ostrém přechodu rašeliny a jílu (obr. 20). V referenčním vrtu se v této hraniční vrstvě také nacházel drobný uhlík, jehož radiokarbonové stáří je po kalibraci téměř shodné s datací keramiky na sídlišti v Oknech (obr. 19b). Větší stáří uhlíků než keramiky může být způsobeno tím, že dřevo stromu vyrostlo o ca 60 let dřív, než došlo k jeho spálení

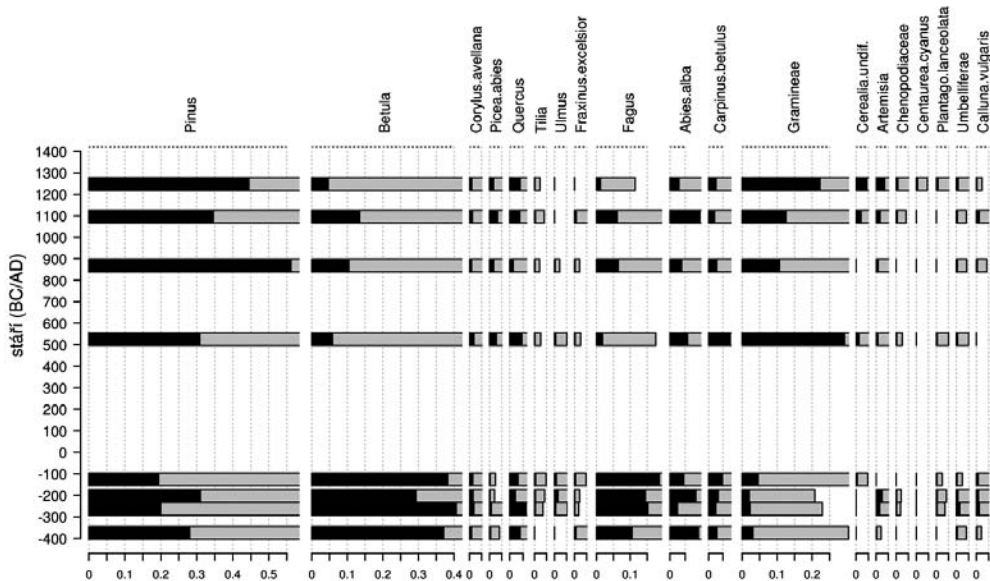
a uložení do nivy. Eroze v Oknech se zdá být pozvolná, přičemž docházelo k odnosu nejmenších jílových částic na narušených místech bez lesního krytu, tj. z prostoru polí, pastvin, případně i sídliště. Vzhledem k minimálnímu sklonu terénu v místě zahloubených objektů se ovšem nezdá, že by tyto byly erozními procesy výrazněji poznamenány.

Kalibrace radiokarbonového datování provedeného na rostlinných a broučích makrozbytcích zpod druhé jílové vrstvy vychází velmi ostře do let AD 1225 až 1274 (*obr. 19b*).

Počátek ukládání této druhé vrstvy jílu je patrně opět důsledkem lidské činnosti v okolí lokality. První písemná zmínka o vesnici Okna je až z r. 1352, ale mezi založením vesnice a první zmínkou o ní mohla uplynout dlouhá doba. Nelze ani vyloučit, že Okna existovala již před intervalem AD 1225–1274. Pokud by totiž byla středověká pole založena jen na místech obdělávaných již v době laténské, nemuselo k splachům vůbec dojít a začátek splachů by ukazoval moment, kdy se pole začala rozšiřovat na úkor dříve neobdělávané půdy, jak ukazuje následující příklad erozních procesů v bezprostředním okolí laténské lokality Poign ležící asi 10 km jižně od Řezna (*Leopold – Völkel 2007*).

Čtyřúhelníkové ohrazení (*Viereckschanze*) bylo vybudováno v předtím neosídlené oblasti kolem roku 200 BC s maximální možnou délkou trvání do AD 120. Podloží zde tvoří spraš překrytá vápnitou luvisolí (*Calcic Luvisols*). Stavba *Viereckschanze* zakonzervovala původní půdní horizont a umožnila jeho srovnání s okolním povrchem, který oderodoval následkem zemědělské činnosti prováděné po dobu trvání monumentu – eroze mohla trvat asi 300 let. Erodivní materiál se pohyboval do blízkých údolíček po svahu se sklonem asi 2°. Výsledná koluviální vrstva je mocná 80 až 100 cm. Nejvyšší odhadovaná erozní rychlost je 24,2t/ha/rok, což je srovnatelné s erozní rychlostí dosahovanou při současném zemědělství. Autoři se snaží vysvětlit, jak je možné, že eroze v laténu dosahovala tak vysokých hodnot. Podstatnou roli hraje fakt, že půda byla v té době s největší pravděpodobností orána poprvé – tj. poprvé byl rozrušen eluviální (*E, albic*) horizont s vysokým obsahem prachových částic a malým obsahem jílových částic, který byl díky tomu vysoce náchylný k erozi. Rychle oderodoval a zanechal za sebou luvisoly vzniklé stržením svrchních horizontů (*truncated Luvisols*). Jakmile bylo dosaženo na jílové částice bohatého a hutného iluviálního horizontu, erozní proces se zpomalil. Po zániku *Viereckschanze* se v místě přestalo hospodařit, což vedlo k opětovnému vytvoření Bt i E horizontu a nadložního humusu na částečně erodovaném C (*calcic*) horizontu (*Leopold – Völkel 2007*).

Vývoj lesní vegetace v průběhu holocénu v oblasti Bezdězska je na základě dosavadních výzkumů možné považovat spíše za stabilní přežívání hemiboreálního lesa než za dynamickou obměnu dřevin temperátní zóny (*Novák et al. 2012; Chytrý 2012*). Robečský potok ovšem tvoří hranici mezi touto exklávní tajgou a běžnou středoevropskou krajinou. V pylové analýze z lokality Okna provedené v osmi vrstvách od 106 do 62 cm je tak zachyceno obojí (*obr. 21*). Na základě pylových spekter (s přihlédnutím k pylové produktivitě druhů a jejich stanovištním nárokům) z pozdní doby laténské si lze představit na úrodnějších půdách levého břehu potoka převahu bučin s příměsí dubu, habru a jedle, kdežto na pravé straně potoka převládala spíše bříza a borovice. Pylové typy bylin pelyňku (*Artemisia*) a jitrocele kopinatého (*Plantago lanceolata*), které se objevují před nástupem obilí, běžně odkazují na lidské aktivity, ale zde jen neprokazatelně, protože mohly tvořit součást přirozených biotopů (píščiny, skalní stupně). Vzorek z hloubky 81 cm (351–671 AD) už oproti předešlé fázi odpovídá antropicky pozměněné krajině. Došlo k poklesu hodnot břízy a buku a naopak ke zvýšení hodnot dubu a habru, což by zapadalo do představy rozrůstání letninových či pastevních lesíků po jejich opuštění. Ovšem tato interpretace může být problematická, protože vzorek pochází z organického proplásku v rámci prvního jílového bloku. Mohlo docházet i k přísunu materiálu vodou i k redepozicím (zrna obilovin).

Obr. 21. Proporce vybraných pylových typů v zájmovém období (černá), jejichž desetinasobek je z důvodu přítomnosti minoritních taxonů vyznačen šedě. Autor: V. Abraham.

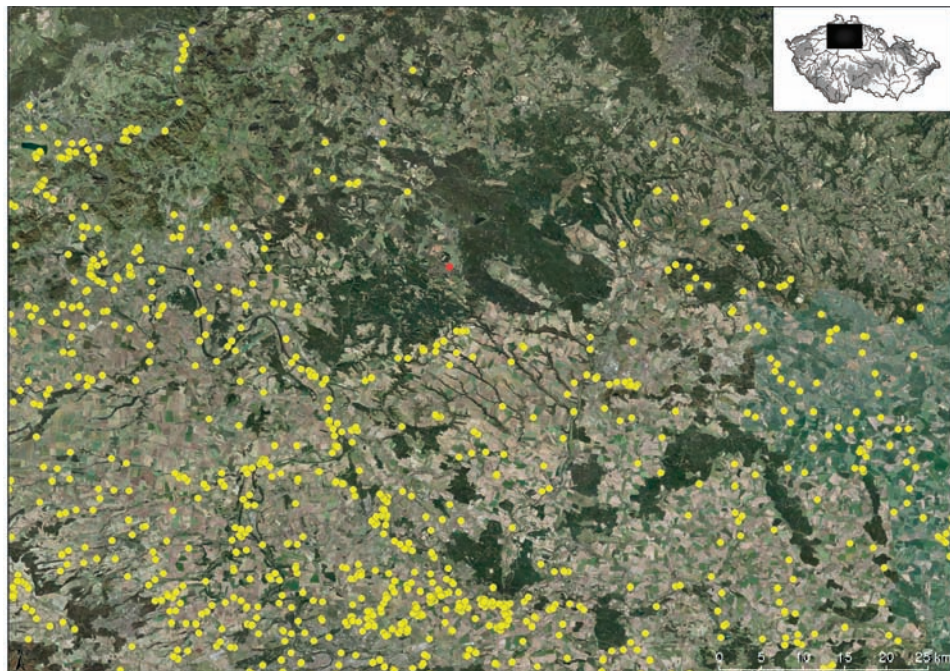
Fig. 21. Proportions of selected pollen taxa in the period of interest (black); proportions multiplied by ten are marked in grey due to presence of minor taxa.

V posledních třech vzorcích převažuje pyl borovice a lipnicovitých. Nárůst obilovin mezi vzorky 72 a 66 cm (743–971 AD a 1042–1150 AD) indikuje středověkou kolonizaci, není ovšem jisté, zda lze tento poznatek vztáhnout přímo k Oknům, nebo ke kolonizačním událostem v širším regionu.

4.8. Okna ve středověku

Druhá vrstva splachů, datovaná do 2. a 3. čtvrtiny 13. stol., pochopitelně otevírá otázku intenzity osídlení v daném časovém intervalu. Při pramenném spektru archeologie středověku je nutné hodnotit osídlení v širším časoprostorovém kontextu. Území, v jehož pomyslném středu lokalita Okna leží, dělí diagonálně Robečský potok (ve středověku *aqua Doks*), tekoucí k SZ a říčka Bělá, směřující k JV. Rozvodí obou toků je v blízkosti čedičových bezděžských kup. Severní a jižní část území budou pojednány odděleně (zhodnocení písemných pramenů *Žemlička 1980*).

Území severně od obou toků včetně jejich povodí bylo ve středověku zalesněno. Výslovně je uváděn „les kolem vody, řečené Doksy“ k r. 1264 a les kolem Bělé (1337); mladší středověk znal toto území i pod německým názvem „Heide“, tedy pustina v širším slova smyslu (či vřesoviště, bažiny apod.). Nejbližším centrálním bodem severní části oblasti byl Bezděz, připomínaný r. 1185 jako místo vydání panovnické listiny. Bezdězem je v tomto kontextu míněno cosi v blízkosti románského kostela sv. Jiljí, datovaného do 2. pol. 12. stol., resp. buď kostel sám, nebo osada či dvůr. Dosavadní archeologické nálezy konkrétní podobu sídelní aktivity v daném prostoru a časovém období nezpřesnily (*Gabriel 2001*). Jméno „Bezděz“ je současně užíváno i pro samotný les, kde byl v r. 1264 plánován projekt lokace stolánového města. Město samo jmenováno není, starší historiografie uvažovala o založení Doks, stávající preferuje jako předmět

Obr. 22. Severní okraj laténského osídlení v severních Čechách. Podle Archeologické databáze Čech. Červený bod: lokalita Okna.

Fig. 22. Northern margin of the La Tène settlement in Northern Bohemia. Red dot: the Okna site.

lokace dnešní městečko Bezděz pod stejnojmenným hradem. Ten představuje další etapu zeměpanské aktivity, kdy k první stavební etapě došlo mezi lety 1264 a 1278; tehdy se poprvé objevuje jako stojící. Město Bezděz nebylo založeno v neosídleném místě. Kromě již zmiňovaného kostela sv. Jiljí jsou v zakládací listině – tedy před vlastním vysazením – zmíněny dva již obdělané lány, určené pro budoucího rychtáře a blíže neurčený počet polností, z nichž má být již od r. 1265 odváděno po třech druzích obilí. Listina ovšem počítá s postupnou kultivací lánů, na níž je poskytnuta osmiletá lhůta daňových úlev. Jako základní podpora (?) byla budoucímu městu poskytnuta již existující ves Chlum (*Clumen*), ležící přibližně 10 km severozápadně v jižní části oblasti (*CIM IV/1*, č. 8).

Druhým centrálním místem severní části území se stalo město Doksy, založené mezi lety 1264 a 1278. Město bez vlastního kostela bylo v daném prostoru druhořadou součástí velkolepého lokačního podniku a do jisté míry podporou staršího (?) města Bezděz.

V této souvislosti a především pro úvahy o lokalitě Okna je důležitý výčet vesnic, jejichž pozemky tvořily hospodářské příslušenství města Bezděz v privilegiu z r. 1291. Ze samotného stolánového projektu zůstalo pouze 18,5 lánů v blízkosti města, výslovně označených jako ležící v polích a lesích (*in campis et silvis*). Zbývající lány byly doplněny z území jiných zeměpanských lokalit – nejvzdálenější Chotětov s 18 lány leží přibližně 20 km jihovýchodně. Téměř všechny lokality leží na jih od povodí Robečského potoka a Bělé. V blízkosti Bezdězu, tedy ve zkoumané oblasti, se setkáváme s lokalitami Žďár, Skalka a Kluk a dnes neznámou osadou Fridrichsdorf, další lány byly Bezdězu poskytnuty z pozemků města Doksy (*CIM IV/1*, č. 63).

Vsi Žďár, Skalka a Kluk tvoří sousedství osady Okna. Ta však v listině zmiňována není, pokud není skryta pod názvem Fridrichsdorf (*Panáček 1985*). Název Okna se poprvé objevuje až v r. 1352 v Registru papežských desátků, kde se platem 12 grošů řadí okenská farnost mezi poměrně bohaté a lidnaté. K farnosti

příslušely další tři vsi a podací právo ke kostelu náleželo panovníkovi (*Kracíková – Smetana 2000*). V soupisu kostelů, vyjímáných z filiace k Bezdězu v r. 1293 kostel uveden není, a nejspíše tehdy ještě nestál.

Z předchozího vyplývá, že před r. 1291 bylo okolí Oken z královského popudu intenzivně kultivováno extenzivním lánovým způsobem. O počátcích samotných Oken v této době prameny příliš nevyprávějí. Starší (1887) nález brakteátového pokladu při orbě u vsi, datovaný do 1. pol. 13. stol. (podrobnější popis ovšem schází: *Radoměřský 1956*), spojit s existencí osady jednoznačně nelze. Příliš nevyprávějí ani toponomastický rozbor názvu osady, znamenající původně zamokřené plochy nebo tůň (*Maleninská 1990, 33–37*). Archeologické nálezy pocházejí jak ze sběrů v laténské lokalitě, tak ze samotné sondáže; nejstarší středověkou keramikou z obou situací lze shodně datovat do průběhu 13. stol. (*obr. 15: 17; 16: 8*). V této souvislosti je důležitý především zlomek okraje silnostěnné zásobnice s natavenou smolou (?). Srovnatelný materiál, ovšem v hojnějším počtu, známe z dehtárny v severní části oblasti. Pracovně lze načrtnout následující scénáře vzniku a vývoje vsi:

(1) V průběhu 13. stol. zde nejprve existovala neagrární lokalita – dehtárna či smolárna a odlesnění způsobené těžbou dřeva bylo příčinou rozsáhlé eroze (1225–1275). V odlesněném místě vznikla ves Okna.

(2) Neagrární lokalita, pokud existovala, byla epizodická a lokální, bez zásadního vlivu na prostředí. Erozi v plné šíři způsobilo teprve založení královské osady Okna. Spojíme-li depot s existencí vsi, pak to bylo před polovinou 13. století. Jsou-li Okna zaniklým a neznámým Fridrichsdorfem, pak existovala již před r. 1291, v každém případě se stala mezi lety 1293 a 1352 centrem farnosti, a můžeme tedy předpokládat její výrazný rozvoj, včetně agrárního. Jde uvažovat i o možnosti, že obě hypotézy jsou platné a jejich podíl je proměnlivý.

5. Laténské osídlení na severním okraji pravěké ekumeny na Českolipsku, Dokesku a Českodubsku

Dosavadní kartografické zpracování (*Venclová ed. 2008; Waldhauser 1994; 2002; 2006; Jenč – Peša 2000; Filip 1947; Sklenář 1982; Stará 1992*) ukazuje na severní hranici laténského osídlení lokality Lukov u Úštěka (LT) – Holany (CL) – Česká Lípa (CL) – Jestřebí (CL) – Vrátno (MB) – Chocnějovice (MB) – Kobyly (LB) – Letařovice (LB). Severněji je situována pouze lokalita Sloup (*Waldhauser 1971*). Rovněž všechny tři nekropole kobylyské skupiny leží na tomto pomezí. Další pohled přináší vyhodnocení sídelně geografických útvarů laténského osídlení, tzv. regionů, kterých bylo v rámci Čech rozlišeno a definováno okolo 40 (*Waldhauser 2001, 42–44 s obr. na str. 43*). Regiony (charakterizované jako shlukování reliktní osídlení v povodí vodních toků) se liší různou dobou trvání laténského osídlení, v některých lze pozorovat mladolaténskou kolonizaci.

Geografický záběr následující analýzy nutně sleduje širší území, než zkoumané území Bezdězsko – Dokeska, a to celý prostor mezi Jizerou na Mladoboleslavsku, Labem a Úštěckým potokem na Litoměřicku. Podle popsaného členění náleží povodí Úštěckého potoka a Obrtky (Litoměřicko severně od Labe) k *Regionu povodí dolního Labe* (č. 17). V obou jmenovaných povodích je doloženo osídlení LT A, plochých pohřebišť LT B/C1 a civilizace oppid LT C2/D1. Jinak je tomu v *Regionu povodí Ploučnice* (č. 41) v povodí Bobřího

a Mlýnského potoka (lokality Stvolínky, Holany, Česká Lípa, Jestřebí, Okna) na Českolipsku a Dokesku. Z této oblasti nejsou sídliště a plochá kostrová pohřebiště z období LT A známa. Povodí Pšovky tvoří důležitou součást *Regionu středního Labe a Pšovky* (č. 12, Mělnicko severně od Labe) s osídlením doby LT A až oppidální doby latéské (Lobeč). Povodí Strenického a horního Košateckého potoka (Mladoboleslavsko) náleží *Regionu dolního Pojizeří* (č. 07), opět s osídlením LT A, LT B/C1 a LT C2/D1, zatímco povodí Mohelky, pravobřežního přítoku Jizery odpovídá *Regionu středního Pojizeří* (č. 08), kde ovšem chybí časně latéský „kolkovaný“ horizont, stejně jako plochá pohřebiště z období LT B/C1.

Z tohoto přehledu pro severní okraj latéské ekumeny prokazatelně plyne vyčlenění dvou zón s rozdílným vývojem během doby latéské:

Zóna A. Osídlení v povodí Úštěckého potoka, Obrtky, Pšovky a dolní Jizery, regionů č. 17, 12, 07 na Litoměřicku, Mělnicku a Benátecku a jižním Mladoboleslavsku reprezentuje klasické kontinuální osídlení (LT A-D1) se všemi latéskými sociokulturními komplexy.

Zóna B. Osídlení povodí Bobřího a Mlýnského potoka, dále i Mohelky, tedy Českolipska, Dokeska a Českosudska (resp. severního Mladoboleslavska), regionů č. 41 a 08, reflektuje jenom osídlení období oppid (LT C-D1), s tím, že pravděpodobnost, že v této oblasti budou v budoucnosti zjištěna plochá pohřebiště z období LT B/C1, se jeví jako nulová. Jedině v této oblasti jsou však situovány nekropole kobylyské skupiny. Oblast/zóna B nabízí rozčlenění na západní část (zhruba Českolipsko) a na východní část (zhruba Dokesko a Českosudsko), kde se nachází lokalita Okna a všechna pohřebiště kobylyské skupiny.

Klíčové zůstává datování všech známých lokalit ze zóny B (Stvolínky, Holany 1, 2, Česká Lípa, Jestřebí 1, 2, Doksy, Okna, Chocnějovice, Kobyly, Letařovice 1, 2, Soběslavice), nedatovatelná zůstává Jivina s nezvěstnou keramikou; lit. srov. *Waldhauser 2001; 2006*). Kovové předměty datují všechny tři nekropole kobylyské skupiny do LT D1, event. s počátkem pohřbívání již na konci LT C2 (*Waldhauser 1990*). Téměř pro všechna sídla ze samého severního pomezí latéské kultury v Čechách – zóny B – se jeví společným jmenovatelem hloubkově drsněná keramika – soudky, situly a mísy s proponovaným výskytem v LT C2-D1 (*Venclová ed. 2008*). Ojediněle se vyskytne také na pohřebištích (Kobyly, hrob 30, *Mähling 1944*, Abb. 34: 2). Z těchto informací odvozujeme hypotézu o dataci latéského osídlení zóny B do LT C(2?)-D1.

Z předchozích analýz (srov. *Venclová 1973*) vyplývá několik možností, kam, tj. k jakému sociokulturnímu komplexu latéských Čech během LT C2-D1, lokalitu Okna přiřadit.

(1) Okna jsou součástí „keltského“ komplexu a mohou souviset s tzv. mladolaténskou kolonizací. To ovšem není v souladu s přijímanou datací kolonizace, jež proběhla hlavně v LT B2-C. Lokality v povodí Bobřího potoka na Českolipsku – Holany 1,2 a Stvolínky – klade P. Břicháček (os. sdělení) do souvislosti s intenzivní železářskou aktivitou (hutnictví) jako záměrem kolonizace. Dokladový materiál však dosud nebyl publikován. V tomto případě by snad mohla být „pozdní“ kolonizace až v LT D1, či již na konci předcházejícího období, odůvodněná. Alternativní řešení vidíme v defenzivním ústupu osídlení do okrajových oblastí v době úpadku oppid.

(2) Okna patří kobylyské skupině, exogenní populaci, jejíž hmotná kultura se až na některé nuance (vodorovně rýhování keramiky na kruhu) nelišila od latéské. Vzhledem k tomu, že se v materiálu ze sběrů v Oknech vyskytl zlomek hrnce s nálevkovitě ven vyhnutým okrajem (*obr. 15: 7*), který připomíná nekeltskou komponentu ze Srbska (okr. Mladá Boleslav, *Waldhauser – Koldová 2002; Waldhauser 2006*, obr. 28 č. 12 a 15),

nelze tuto možnost vyloučit. Také geofyzikální prospekci zachycená stavební dispozice Oken neodpovídá žádnému archeologicky ve větším měřítku zkoumanému sídlu soudobých „keltských“ Čech, ale je podobná sídlišti v Neštěmicích, datovanému do LT C2, které leží v teritoriu pohřebišť (nekeltské) podmokelské skupiny.

(3) Okna jsou odrazem způsobu sídlení a hmotné kultury smíšené populace Keltů a populace kobylské skupiny. V tomto případě by „čistá“ hmotná kultura sídel kobylské populace neexistovala a projevovala by se jako běžná kultura sídlišť laténských Čech.

Socioekonomickou situaci (severnější části) střední Evropy ve 2. stol. př. Kr. podtrhují relativně intenzivní migrace, odvoditelné jednak z písemných zpráv (tažení Cimbrů), jednak z archeologických indicií zániku některých dosud stabilních regionů (např. horní Slezsko, podmokelská skupina) nebo vzniku nových (např. kobylská nebo luboszycká skupina, srov. *Woźniak 1979; Rieckhoff 1995; Waldhauser 2006*). V tomto kontextu bychom mohli hledat vznik „nového“ útvaru na severním pomezí dosavadního osídleného území mezi Mohelkou a Ploučnicí, okrajové zóny o délce ca 40 a šířce několika kilometrů, kde se více méně souběžně objevují dvě komponenty: endogenní s předpokládanou genezí na středovýchodě Čech a exogenní s genezí severozápadně mimo Čechy. První je čitelná v hmotné kultuře sídel, druhá nekropolí. Mohlo dojít k určité koexistenci obou složek populace, která trvala v LT D1 v 1. stol. př. Kr. Nejpozději koncem doby laténské, popř. začátkem doby římské (Stvolínky), vyústila – jak se alespoň situace jeví na základě dosavadního poznání – zánikem osídlení. Krajina zůstala až do středověké kolonizace neosídlená.

6. Specifická krajina Bezdězka – Dokeska

Krajina Bezdězka – Dokeska (tak, jak je území chápáno v této studii) tvoří v rámci Čech svébytný celek, jehož přírodní i kulturní historie se zásadně liší od většiny podobně situovaných území nižších poloh. Přes polovinu vymezeného území pokrývá typ lesa, který je charakterizován jako historický relikt boreálních lesů a biogeograficky přísluší současným boreálním lesům severní Eurasie (*Chytrý 2012*).

Přestože podstatná část zbylého území je pokryta poměrně kvalitními zemědělskými půdami, jsou zde doklady pravěkých sídelních aktivit stejně extrémně nízké jako v lesním celku. Příčina tohoto jevu není zatím známa. Obdobné krajinné a kolonizační jevy jsou obtížně interpretovatelné, protože se krajina od pravěku mění a zároveň s ní i hodnocení přírodnosti krajiny nebo dílčích lokalit. V tomto případě je však proměnlivost krajiny aspoň zčásti omezena prokázanou stabilitou a uniformitou boreálního lesa; proti němu byl zbytek území vždy poměrně úrodnější i pestřejší.

Lidské aktivity v prostoru boreálního lesa se pokoušíme nahlížet z hlediska činností etnograficky zaznamenaných v podobném typu prostředí. Je to organizovaný sběr lesních plodů a letní pastva. Většinu nálezů z Bezdězka – Dokeska tvoří stopy lidských aktivit pod převisy, které oběma zmíněným činnostem vyhovují, ale zatím pro ně chybí přesvědčivější důkazy. Lidská činnost je zde dokumentována od mezolitu do starší doby železné, z doby laténské zatím využívání převisů není doloženo. Naopak z této doby pochází jedině nalezené sídliště uvnitř sledovaného krajinného celku na katastru obce Okna.

Stopy pravěkých aktivit mimo převisy reprezentují ojedinělé nálezy kamenných nástrojů nebo nálezy spíše výjimečného charakteru (bronzové dýky, mince včetně zlatých),

u kterých se dá předpokládat, že se do regionu dostaly buď při průchodu územím, jako uloženina např. u významného terénního útvaru, jakým je Bezděz, jako ztráta, nebo jsou pozůstatkem jiné než běžné zemědělské činnosti.

Jediné nalezené pravěké sídliště v Oknech náleží do sklonku doby laténské, nejpravděpodobněji do LT D1 s absolutní datací 130/110–50/25 př. n. l. Představuje jakýsi poslední výběžek klasického laténské osídlení na vhodné zemědělské půdě těsně před vstupem do „divočiny“² (obr. 22). Na místě samém ani v jeho okolí nebyly doposud zachyceny stopy předchozích sídlištních aktivit, ale velké množství keramických zlomků ze sběrů datovatelných rámcově pouze do zemědělského pravěku tuto možnost nevylučují. Výsledky pylové a sedimentární analýzy možnost staršího osídlení nepodporují. Archeobotanická analýza ukazuje Okna jako klasickou zemědělskou osadu s pokročilým typem orného hospodaření pružně se přizpůsobujícího aktuálním místním podmínkám. Soubor makrozbytků zachycený v obj. 2 odpovídá souborům z mladších období – doby římské nebo raného středověku. To by do jisté míry vysvětlovalo horní hranici datování mocné koluviální vrstvy v nivě Robečského potoka. Alternativně se dá uvažovat o hustší síti sídlištních aktivit, které by mohly vysvětlit poměrně mohutnou vrstvu splachů. Tyto případné aktivity se ale nepodařilo doposud archeologicky zachytit.

V této souvislosti je nutné vyzdvihnout fakt, že se poprvé v české archeologii podařilo spojit konkrétní lidskou aktivitu s dobře datovanými a definovanými erozními událostmi. Datování sedimentů optickou luminiscencí by umožnilo upřesnit rychlost a rozsah erozních procesů způsobených iniciálním odlesněním a obděláním orné půdy, ke kterým za běžných okolností dochází již v neolitu, ale jejichž záznam je překryt mladšími erozními či akumulačními událostmi (Beneš 1995; Dreslerová 2004).

Přítomnost nedalekého komplexu boreálního lesa se v antrakologickém materiálu zřejmě neprojevuje. Markantní zastoupení borovice snad vysvětlují lokální geologické podmínky. Je stabilní v obou sledovaných objektech (*Pinus + Conifera*), nepovažujeme ho tedy v místních podmínkách za důsledek antropogenního tlaku. Nízké je i zastoupení habru, dřeviny s výrazně člověkem podmíněným šířením v holocénu (Pokorný 2002). Jestli se potvrdí hypotéza o neexistenci předchozího osídlení, odrážel by se ve složení uhlíků obraz přirozené vegetace v místě sídliště na počátku mladšího holocénu.

Vzhledem k výše zmiňované předpokládané neexistenci předchozího osídlení na katastru Oken a v jeho okolí má založení sídliště charakter kolonizace. Se současnými poznatky však není možné spolehlivě stanovit, zda šlo o „opožděnou“ mladolaténskou/keltskou vnitřní kolonizaci, nebo vnější (nekeltskou) územní expanzi středoněmecké/germánské populace.

Ať již byla populace, která sídlila u Oken, keltská, germánská, nebo směs obou, zaujala do té doby zřejmě neosídlenou niku na severním okraji Čech. Příslušníci zdejší komunity provozovali pravděpodobně úspěšnou rostlinnou a živočišnou (? – vzhledem k pravděpodobnému hnojení chlévskou mrvou) výrobu. Vyloučit nelze ani mimoekonomickou motivaci založení (zřejmě plošně menšího) sídla u Oken v úmyslné (?) izolaci od jiných soudobých komunit, třeba kvůli vybirání cla nebo kultovní činnosti. Nanejvýš stovetá epizoda laténských imigrantů na Bezdězsku – Dokesku (a severním pomezí osídlených Čech),

² Analogickou situaci laténské rovinného sídliště, obklopeného (dnes existujícím jen zčásti) rozsáhlým lesním komplexem o šířce několika km, představuje lokalita Studienka na slovenském Zahorie (Pieta 2008, 142).

odvoditelná z nálezů nekropolí minimálně tří „kobylyských“ populací, skončila zřejmě opuštěním oblasti již v posledním století před změnou letopočtu.

Dynamika, vložená do náročné realizace osídlení severního pomezí Čech, nenalezla zřejmě politické důvody k pokračování; nezdá se totiž, že by příčinou konce osídlení byly měnící se přírodní poměry nebo neúspěch ekonomiky. Významná změna krajiny, způsobená s největší pravděpodobností odlesněním a založením polí v okolí Oken v laténském období, se shodně opakovala při kolonizaci středověké.

Omezený rozsah terénního a teoretického archeologického výzkumu v Oknech podstatně limituje validitu získaných poznatků, je nicméně vyvážen významným podílem informací jiného typu. Lokalita byla objevena v českých podmínkách poněkud neobvyklým způsobem; na základě interpretace pylového diagramu z vrtnu v nivě potoka, který zachytil indikátory lidských aktivit, byly cíleně hledány a nalezeny relikty laténského osídlení. Zasazení laténského sídliště v Oknech do souvislosti historického i přírodního vývoje širší oblasti regionu umožnilo pochopit dlouhodobé specifikum místního regionu a vrátit „na scénu“ problematiku existence kobylyské skupiny či přítomnosti jiného nekeltského etnika na českém území v závěru laténského období.³ V tomto směru vykazuje sídliště v Oknech nevyčerpaný potenciál a lze jen doufat, že se v budoucnu najdou prostředky na jeho další výzkum.

Autoři vybraných kapitol: Vojtěch Abraham 3.7, Dagmar Dreslerová 1.2, 2.1, 3.1–3.3, 5, Petr Kočár 3.6, Roman Křivánek 3.4, Petr Meduna 3.8, Jiří Sádlo 1.1, 2.1, Jiří Wadhauser 3.1–3.3, 3.5, 4.

Autoři děkují V. Pešovi za poskytnutí údajů o archeologických nálezech Bezdězka – Dokeska a Č. Čišeckému za zpracování a zobrazení mapových podkladů. Zvláštní dík patří P. Břicháčkovi (Západočeské muzeum v Plzni) za laskavou informaci o výsledcích terénních výzkumů v Holanech a Stvolínkách a anonymním posuzovatelům za podnětné připomínky. Práce vznikla s podporou grantu GA AV ČR IAAX00050801 a v rámci dlouhodobého koncepčního rozvoje RVO 67985939.

Prameny a literatura

- Anderssen, R. – Östlund, L. – Lundqvist, R. 2005: Carved trees in grazed forests in boreal Sweden – analysis of remaining trees, interpretation of past land-use and implications for conservation. Vegetation History and Archaeobotany 14, 149–158.*
- Beneš, J. 1995: Erosion and accumulation processes. In: M. Kuna – N. Venclová eds., Whither Archaeology, Praha, 133–144.*
- CIM: Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV/1. Ed. A. Haas. Praha 1954.*
- Čížmář, M. 1989: Pozdně laténské osídlení předhradí Závisti. Památky archeologické 80, 59–122.*
- Delhon, C. – Martin, L. – Argant, J. – Thiébault, S. 2008: Shepherds and plants in the Alps: multi-proxy archaeobotanical analysis of neolithic dung from “La Grande Rivoire” (Isère, France). Journal of Archaeological Science 35 (2008), 2937–2952.*
- Dohnal, Z. 1959: Rašeliniště a slatiniště Polomených hor. Anthropozoikum 9. Praha.*
- Dreslerová, D. 2004: Dynamika povrchu krajiny v holocénu. In: M. Kuna ed., Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle, Praha, 31–48.*

³ Žádoucí je nové monografické zpracování kobylyské skupiny včetně sídlišť na jejím teritoriu neboť od prvního celkového vyhodnocení s publikací pramenů (*Mähling 1944*, s. lit.) jí byla pozornost věnována pouze okrajově (např. *Venclová 1974; Waldhauser 2006*). Vyloučena není ani možnost, že bude – podobně jako u podmokelské skupiny (*Salač 2009*) – její „samostatná existence“ zpochybněna (srov. *Waldhauser 2006*, 121).

- Ericsson, S. – Östlund, L. – Axelsson, A.-L. 2000: A forest of grazing and logging: Deforestation and reforestation history of a boreal landscape in central Sweden. *New Forests* 19, 227–240.
- Filip, J. 1932: K problémům doby laténské v Čechách. *Památky archeologické* 38, 25–32.
- 1947: Dějinné počátky Českého ráje. Praha.
- Firbas, F. 1927: Die Geschichte der Nordböhmisches Wälder und Moore seit der letzten Eiszeit. Untersuchungen im Polzengebiet. Beihefte zum Botanischen Centralblatt 43 (II), 145–219.
- Franz, L. 1935: Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Böhmens. Prag.
- Gabriel, F. 2001: Středověká sídelní aglomerace Bezděz. *Muzejní a vlastivědná práce* 39/2, 65–85.
- Hajnalová, M. – Dreslerová, D. 2010: Ethnobotany of einkorn and emmer in Romania and Slovakia: towards interpretation of archaeological evidence – Etnobotanika jednozrnky a dvouzrnky v Rumunsku a na Slovensku: příspěvek k interpretaci archeologických nálezů. *Památky archeologické* 101, 169–202.
- Chytrý, M. 2009: Vegetace České republiky 2. Ruderální, pleveňná, skalní a suťová vegetace. Praha.
- 2012: Vegetation of the Czech Republic: diversity, ecology, history and dynamics. *Preslia* 84, 427–504.
- Jansová, L. 1962: Pozdně laténské osídlení jižních Čech. Ms. disertace, archiv ARÚ AV ČR Praha.
- 1974: Zur Münzprägung auf dem Oppidum Závist. *Památky archeologické* 65, 1–33.
- Jenč, P. – Peša, V. 2000: Nejstarší osídlení severních Čech. *Česká Lípa*.
- 2003: Využívání severočeských převisů v pravěkém a historickém období. In: *Svoboda ed. 2003*, 97–104.
- Kienlin, T. L. – Valde-Nowak, P. 2004: Neolithic Transhumance in the Black Forest Mountains, SW Germany. *Journal of Field Archaeology* 29, 29–44.
- Kočár, P. – Dreslerová, D. 2010: Archeobotanické nálezy pěstovaných rostlin v pravěku České republiky – Archeobotanical finds of cultivated plants in the prehistory of the Czech Republic. *Památky archeologické* 101, 203–242.
- Kovačiková, L. – Novák, J. – Prošředník, J. 2012: Záchranný archeologický výzkum Konejlovy jeskyně v Klokočských skalách. In: *Fontes Nissae / Prameny Nisy. Materiála XIII/1, Turnov*, 59–69.
- Kracíková, L. – Smetana, J. 2000: Románská a gotická sakrální architektura v okrese Česká Lípa. *Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností*, sv. 9. Praha.
- Leopold, M. – Völkel, J. 2007: Quantifying Prehistoric Soil Erosion – A Review of Soil Loss Methods and Their Application to a Celtic Square Enclosure (Viereckschanze) in Southern Germany. *Geoarchaeology: An International Journal* 22, 873–889.
- Lityńska-Zajac, M. – Wasylikowa, K. 2005: Przewodnik do badań archeobotanicznych. Poznań.
- Mähling, W. 1944: Das spätlatènezeitliche Gräberfeld von Kobil Bezirk Turnau. Prag.
- Maleniňská, J. 1990: Příspěvek k etymologii MJ Okna. *Onomastický zpravodaj* 31, 33–37.
- Meduna, P. – Sádlo, J. 2009: Bezděžsko – Dokesko. Krajina mezi odolností a stagnací. *Historická geografie* 35, 147–160.
- Motýková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1990: Oppidum Závist – prostor brány A v předsunutém šijovém opevnění. *Památky archeologické* 81, 308–433.
- Novák, J. – Sádlo, J. – Svobodová-Svitavská, H. 2012: Unusual vegetation stability in a lowland pine forest area (Doksy region, Czech Republic). *The Holocene* 22, 947–955.
- Oliver, J. 2007: Beyond the Water's Edge: Towards a Social Archaeology of Landscape on the Northwest Coast. *Canadian Journal of Archaeology* 31, 1–27.
- Opraviš, E. 2003: Rostlinné makrozbytky. In: *Svoboda ed. 2003*, 38–42.
- Östlund, L. – Bergman, I. – Zackrisson, O. 2004: Trees for food – a 3000 year record of subarctic plant use. *Antiquity* 78, 278–286.
- Panáček, J. 1985: Zaniklé středověké osady na českolipském okrese. *Z minulosti Děčína a Českolipska* 4, 279–300.
- Peša, V. 2001: Pravěk Dokeska. Bezděz 10, 39–86.
- 2006: Využívání jeskyní v mladší době bronzové až halštatské ve vybraných oblastech střední Evropy. *Památky archeologické* 97, 47–132.
- 2007: Archeologické nálezy z Českolipska v letech 1998–2000 ve sbírce Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě. In: *Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci, Liberec*, 149–179.
- Peša, V. – Šrein, V. – Šreinová, B. 2012: Kamenná industrie z oblasti Ralska na jihovýchodním Českolipsku. *Archeologie ve středních Čechách* 16, 127–146.

- Plesl, E. 1967: Der Zittauer Weg und seine Bedeutung für die Besiedlung Nordostböhmens in der Zeit der Lausitzer Kultur. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege in Dresden 16/17, 93–103.
- Pieta, K. 2008: Keltské osídlenie Slovenska: mladšia doba laténska. Nitra.
- Pokorný, P. 2005: Role of man in the development of Holocene vegetation in Central Bohemia. *Preslia* 77, 113–128.
- Radoměřský, P. 1956: České, moravské a slezské nálezy mincí období brakteátového. In: E. Nohejlová-Prátová red., *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha, 78–98.
- Rieckhoff, S. 1995: Süddeutschland im Spannungsfeld zwischen Kelten, Germanen und Römern. Trier.
- Rybová, A. 1964: Pozdně laténské a časně římské sídliště v Novém Bydžově – Chudonicích (výzkum 1960–1961). *Acta musei Reginaehradecensis S.B. – scientiae sociales* 7, 3–142.
- 1968: Laténské sídliště ve východních Čechách a přilehlé oblasti středočeské. Hradec Králové.
- Rybová, A. – Drda, P. 1994: Hradiště by Stradonice. Rebirth of Celtic Oppidum. Praha.
- Sádlo, J. – Pokorný, P. 2003: Vegetace Křivoklátska ve světle historicko-ekologických dat. In: J. Kolbek a kol., *Vegetace Chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko 3. Společenstva lesů, křovin, pramenišť, balvanišť a acidofilních lemů*, Praha, 327–334.
- 2011: Diverzita rostlinstva Hradčanských stěn (Dokesko) a její příčiny. *Zprávy České botanické společnosti* 46, 17–38.
- Salač, V. 1981: Laténské sídlištní keramika na Bílinsku. Ms. diplom. práce, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, FF UK.
- 1998: Keramika jako archeologický pramen. *Archeologické rozhledy* 50, 43–76.
- 2009: Podmokelská skupina. Překonaný koncept archeologie 20. století?. *Archeologické rozhledy* 61, 637–665.
- Salač, V. – Meduna, P. 2001: Nové laténské nálezy ze Mšena, okr. Mělník. *Archeologie ve středních Čechách* 5, 413–416.
- Sklenář, K. 1982: Pravěké památky na Mělnicku a Kralupsku. Mělník.
- Stará, M. 1992: Archeologická sbírka Severočeského muzea v Liberci. Teplice.
- Streit, C. 1936: Neue Brandgräber der Latènezeit in Nordböhmen. *Sudeta* 12, 13–39.
- Svoboda, J. ed. 2003: *Mezolit severních Čech*. Brno.
- Šumberová, R. – Valentová, J. 2011: Dům živých nebo dům mrtvých?. *Archeologické rozhledy* 63, 220–250.
- Venclová, N. 1973: Otázky etnické příslušnosti podmokelské a kobylyské skupiny. *Archeologické rozhledy* 25, 41–71.
- 1998: Mšecké Žehrovice in Bohemia. *Archaeological Background to a Celtic Hero 3rd – 2nd cent. B.C.* Paris.
- 2001: *Výroba a sídla doby laténské*. Praha.
- Venclová, N. ed. 2008: *Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská*. Praha.
- Waldhauser, J. 1970–1971: Výzkum čtyřúhelníkových valů a laténského sídliště u Markvartic (okres Jičín) v roce 1969. In: *Sborník Československé společnosti archeologické* 4, Praha, 61–88.
- 1971: Archeologický výzkum v severních Čechách II. Liberec.
- 1976: Sídlíště podmokelské skupiny u Neštémic (o. Ústí n. L.). *Památky archeologické* 67, 31–84.
- 1990: Sozioökonomische Modelle zu den nordböhmisches nichtkeltischen Gruppen von Podmokly und Kobyly (Modelle der Laténisierung). *Archeologia Polski* 35, 87–111.
- 1994: Zánik keltského osídlení Českého ráje a Pojizeří na základě keltského osídlení v Branžeži v roce 1993. *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 7, 51–54.
- 1996: Regionale keramische Kreise der jüngeren Latènezeit in Böhmen. *Anfänge der Forschungen*. In: E. Jerem et al. eds., *Die Kelten in der Alpen und an der Donau*, Wien, 335–357.
- 2001: *Encyklopedie Keltů v Čechách*. Praha.
- 2002: *Keltové na Jizeře a v Českém ráji*. Praha – Mladá Boleslav.
- 2006: Konec keltského osídlení Pojizeří a problematika identifikace sídlišť kobylyské skupiny. *Archeologie ve středních Čechách* 10, 121–147.
- 2007: *Encyklopedie Keltů v Čechách (dodatky)*. Praha.
- Waldhauser, J. u. A. 1993: Die Hallstatt- und Latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. 1. Band, Quellen. Praha – Teplice.
- Waldhauser, J. – Holodňák, P. – Salač, V. 1986: Výzkum sídelního areálu horního Lukovského potoka (Radovesice) v letech 1969–1983. In: *Archeologické studijní materiály* 15, Praha, 112–132.

Waldhauser, J. – Koldová, K. 2006: Mimořádné aktivity na skalním útvaru Sokolka v Českém ráji. *Archeologie ve středních Čechách* 10, 555–598.

Woźniak, Z. 1979: Der Besiedlungswandel in den germanischen Gebieten während der jüngeren Latènezeit und seine Bedeutung für Feschichte der Kelten. In: P.-M. Duval – V. Kruta eds., *Les Mouvement celtiques*, Paris, 213–218.

Žemlička, J. 1980: Bezdězsko – „královské území“ Přemysla Otakara II. *Československý časopis historický* 28, 726–751.

The Bezděz – Doksy region (Northern Bohemia) in prehistory and the La Tène settlement at Okna

The Bezděz – Doksy region (as comprehended in this study) represents a distinctive territorial unit within Bohemia, the natural and cultural history of which radically differs from the majority of similarly located lowland areas. More than half of the defined area is covered with forest type characterized as historical relic of boreal forests and in terms of biogeography it belongs to contemporary boreal forests of Northern Eurasia (Chytrý 2012). Although a substantial part of the remaining territory is covered by relatively good agricultural soils, the evidence of prehistoric settlement activities is extremely low just as in the forest area. The reason for this phenomenon is yet unknown and must be further investigated. Similar landscape and colonization phenomena are difficult to interpret, as both the landscape and also people's assessment of its qualities (as a whole or of particular sites) has changed since prehistory. In this case, however, the landscape's variability is at least partially limited by the proved stability and uniformity of the boreal forest; in contrast, the development of the rest of the territory was more variable.

We attempt to perceive human activities within the boreal forest from the viewpoint of activities ethnographically recorded in a similar type of environment. These include organized picking of forest fruits and summer pasture. Most finds from the Bezděz – Doksy region consists of evidence of human activities under abri, which correspond to both mentioned activities, but there is no conclusive proof for either of them. Records of human activity under abri span from the Mesolithic to the Early Iron Age. No evidence for the use of abri dating to the La Tène period is known so far; on the contrary the only known settlement site within the studied area – Okna – is dated to the La Tène period.

Traces of prehistoric activities outside abri include individual finds of stone artefacts or singular discoveries (e.g. bronze dagger, coins) that reached the region either when passing through the area, as deposit at an outstanding terrain formation such as Bezděz, as loss, or that are vestiges of activities other than the common agricultural ones.

The only discovered prehistoric settlement site at Okna dates to the end of the La Tène period, most probably to LT D1 with absolute dating of 130/110–50/25 BC. It constitutes the last outpost of the “classic” La Tène settlement at suitable agricultural land immediately next to “wilderness”. No traces of previous settlement activities have yet been recorded at the site or in its vicinity; however, considerable amount of ceramic sherds collected from the surface and dated generally to the agricultural prehistory does not exclude this possibility. On the contrary, the results of pollen and sedimentary analyses do not support the likelihood of earlier human activities. Plant macroremains analysis shows Okna as a typical agricultural settlement with advanced type of arable farming successively adapted to local conditions. Charred macroremain assemblage recorded in La Tène feature no. 2 corresponds to the assemblages from the later periods – Roman or Early Middle Ages. To a certain degree, this would explain the upper limit of dating of a thick colluvial layer in the alluvial plain of the Robečský brook. Alternative explanation may consist of denser settlement activities in a shorter time span; however, this was not yet archaeologically proven. In this context, it is necessary to emphasize that for the first time in Czech archaeology it was possible to interlink a particular human activity with well-dated and defined erosion events.

The presence of a nearby complex of boreal forest probably does not seem to show in the archaeological material. Local geological conditions perhaps account for marked representation of pine. It is stable in both studied features (*Pinus* plus *Conifera*), therefore not considered in the local conditions as a result of anthropogenic stress. Also hornbeam, a tree whose spread in the Holocene is largely conditioned by human factor (Pokorný 2002), is poorly represented. If the hypothesis of the absence of previous settlement proves true, the charcoal composition would reflect the original vegetation at the site in the Early Subatlantic.

In view of the absence of the previous settlement at the Okna district and its vicinity, the settlement establishment corresponds to colonization. Current knowledge does not reliably determine whether it was a “belated” Late La Tène/Celtic internal colonization or outside (non-Celtic) territorial expansion of Germanic population from Central Germany. No matter whether the population residing at Okna was Celtic, Germanic or mixture of both, it occupied by then unpopulated niche at the Northern margin of Bohemia. Members of the local community practised crop farming. Other than economic incentive for the establishment of the settlement at Okna, in deliberate (?) isolation from other contemporary communities, perhaps in order to collect toll or because of cult reasons, cannot be excluded. No more than hundred years lasting La Tène settlement in the Bezděz – Doksy region, deducible from finds at necropolises of the “Kobyly group” inhabitants, ended up in an abandonment of the region in the last century before the turn of the era.

The dynamics, invested into the demanding colonization of the Northern margin of Bohemia, apparently found no political reasons to continue; change of natural conditions or economic failure do not seem to account for the settlement termination.

The significant landscape alteration, caused most probably by deforestation and establishment of fields in the surroundings of Okna in the La Tène period, occurred again during medieval colonization.

The limited scope of archaeological research at Okna significantly restricts the validity of the acquired knowledge; it is however compensated by substantial share of other data. The site was discovered in a locally unusual way: pollen spectra from a borehole in the brook alluvial plain indicated human activities. Therefore, these were then purposefully searched for in the surrounding landscape. Setting the La Tène settlement at Okna into the context of long-term historic and natural evolution of the wider region allowed understanding of persisting specific of the region and to revive the issue of the Kobyly group existence or presence of other non-Celtic ethnic group in our territory at the end of the La Tène period.

English by Sylvie Květinová

DAGMAR DRESLEROVÁ, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1
dreslerova@arup.cas.cz

VOJTĚCH ABRAHAM, Katedra botaniky PřF UK, Benátská 2, CZ-128 01 Praha 2
vojtech.abraham@gmail.com

PETR KOČÁŘ, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; kocar@arup.cas.cz

ROMAN KŘIVÁNEK, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1
krivanek@arup.cas.cz

PETR MEDUNA, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1
meduna@arup.cas.cz

JIŘÍ SÁDLO, Botanický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Zámek 1, CZ-252 43 Průhonice; sadlo@ibot.cas.cz

JIŘÍ WALDHAUSER, Regionální muzeum v Teplicích, Zámecké náměstí 14, CZ-415 01 Teplice
waldhauserj@gmail.com

Dobývání hradu Siónu roku 1437 Povrchový průzkum palebných postavení obláhatelů

The capture of Sión Castle in 1437
A surface survey of the besieging army's firing positions

Petr Koscelník – Jan Kypta – Jarmila Savková

Dobytím hradu Siónu (okr. Kutná Hora) se r. 1437 naplnil osud poslední družiny radikálních husitů, kteří se nehodlali podvolit císaři. Obléhání se vleklo čtyři měsíce, přestože k zneškodnění málo početné posádky byla svolána zemská hotovost. Útočníci v okolí hradu vybudovali rozsáhlou soustavu zemních fortifikací, palebných postavení a dalších terénních úprav, jejichž pozůstatky jsou dosud dobře patrné. Na předpolí hradu v současné době probíhá systematický průzkum s detektory kovů a geodetická dokumentace zbytků obláhatelů. Už první výsledky dovolují detailněji postihnout některé stránky vojenské taktiky. Mezi kovovými nálezy zaujmou četné projektily různých tvarů a gramáže.

husitské války – obléhání hradu – militária – detektorový průzkum – archeologie vojenství

The capture of Sión Castle (Central Bohemia) in 1437 sealed the fate of the last formation of radical Hussites who refused to submit to the emperor. The siege dragged on for four months despite the fact that a royal army had been raised in order to neutralize the castle's small garrison. The attackers built an extensive system of earthen fortifications around the castle – firing positions and other earthworks whose remains are clearly visible to this day. Systematic surveys are currently underway in the castle's forefield using metal detectors and geodetic documentation of the siegeworks' remains. Initial findings already offer a more detailed picture of several aspects of military tactics. The metal finds include numerous projectiles of varying shapes and weight.

Hussite Wars – castle siege – militaria – detector survey – conflict archaeology

Úvod

Archeologie jakožto nedílná součást medievistiky a současně památkové péče se musí průběžně vyrovnávat s problémem, jak pokud možno co nejučelněji přistupovat ke každodenní záchraně pramenů, aniž by tím zabředla do rutiny a ztrácela kontakt se spřízněnými společenskovědními obory. Obojímu lze rovnocenně učinit zadost třeba při výzkumu vojenství, jež dlouhodobě stojí v centru pozornosti historiků. Jedná se tedy o téma výsostně mezioborové, současně ovšem i mimořádně aktuální z hlediska památkové péče, protože areály dávných bojišť velice přitahují tzv. detektoráře. Nejsme schopni ani rámcově odhadnout, jak velké ztráty na pramenném fondu tím vznikly. A proto lze sotva pochybovat o tom, že jediný účinný prostředek, jak alespoň zčásti předcházet devastaci historických památek, je programový výzkum nejznámějších a nejčennějších lokalit právě s využitím detektorů kovů. To je hlavní důvod našeho zájmu o bezprostřední okolí hradu Siónu, obláhaného po několik měsíců roku 1437 a poté ponechaného v troskách.

I tato lokalita už pozbyla podstatnou část své výpovědní hodnoty v důsledku aktivit tzv. detektorářů. Prvotním cílem systematického průzkumu, započatého v r. 2011, bylo ověřit,

zda tu vůbec ještě lze nacházet středověké kovové artefakty. Nadto byl náš zájem podnícen snahou o pořízení detailní geodetické dokumentace těch částí hradního předpolí, kde se v lesním porostu dochovaly skupiny objektů, které lze s větší či menší mírou pravděpodobnosti interpretovat jako pozůstatky obléhacích prací. Tyto terénní útvary rovněž představují potenciálně ohrožený druh pramenů, zvláště kvůli těžbě dřeva za pomoci těžkých strojů. Na představení použitých metod geodeticko-topografického a detektorového průzkumu je zaměřen tento článek, který – jak doufáme – se může stát inspirací pro nanejvýš žádoucí záchranné akce v desítkách dalších lokalit.¹ Co se týče pozůstatků obléhacích prací, zatím lze jmenovat toliko dva podobné příklady (*Novobilský 2008; Mazáčková 2011*).

Odkryv jádra hradu Siónu proběhl již v 60. letech 20. stol., v době, která přála bádání o husitství, jenže do značné míry pokřivenému „společensko-politickým zadáním“. Z předběžných zpráv si lze utvořit jen rámcový obraz o nálezové situaci a druzích artefaktů, v první řadě četných militárií. Nicméně ze závěrů autorky výzkumu E. Janské vychází všeobecně sdílený názor, že dobývání se událo dosti odlišně, než jak je košatě podáno v Piccolominiho kronice (*Čornej 2003, 319–330; Durdík 1999, 497*). To staví před archeologické bádání výzvu, do jaké míry může průzkum obléhacích prací potvrdit (či dílem upřesnit) interpretace písemných pramenů.

Hrad Sión a jeho obléhání

V 2. pol. 30. let 15. stol. doznávaly v Českém království poslední ozvěny husitských válek. Svazy sirotčích a táborských polních vojsk utrpěly r. 1434 v řeži u Lipan rozhodující porážku. Radikální husité poté drželi jen několik málo pevností, z nichž v r. 1437 zbyly toliko dvě – město Hradec Králové a malý hrad Sión u Kutné Hory, sídlo hejtmána Jana Roháče z Dubé. V březnu toho roku došlo v Hradci k převratu, při němž měšťané vyhnali zavlilé stoupence kalicha, kteří se následně uchýlili na Sión. I s nově přichozími čítala jeho posádka jen několik desítek mužů, kteří mohli vést nanejvýš drobnou válku, lépe řečeno loupeživé výpady. Tato situace nevyhnutelně směřovala k označení Roháče za nebezpečného škůdce, přičemž císař k Siónu povolal zemskou hotovost, posléze i uherské oddíly (souhrnně *Čornej 2003, 319–330*). Z narativních pramenů české provenience – z kroniky Bartoška z Drahonice (*FRB V, 620*) a několika verzí Starých letopisů českých (např. *FRB SN II, 100, 121, 156, 183*) – se o průběhu dobývání hradu dozvídáme jen kusé údaje. Vyplývá z nich, že ve výsledku úspěšné obléhání, jehož vedením byl pověřen zdatný válečník Hynce Ptáček z Pirkštejna, velitel vítězných vojsk od Lipan, se vleklo zhruba čtyři měsíce. První oddíly vytáhly k Siónu na konci dubna, rozhodující útok proběhl 6. září. Kronikáři se pak více rozepisují o pražské opravě nejvýznamnějších zajatců v čele s Janem Roháčem.

Dobývání Siónu nejpodrobněji vylicil italský humanista Eneáš Silvio Piccolomini ve své Kronice české (*FRRB I, 171–173*). Se zprávami českých letopisců se shoduje v základních časových údajích i v charakteristice Roháče coby nebezpečného lapky. Ovšem jako

¹ Terénní výzkum probíhá ve spolupráci Katedry archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni a Národního památkového ústavu – úz. odb. prac. středních Čech v Praze. Celá lokalita (zejména vlastní hrad a severní tábor obléhatelů) je velmi postižena činností tzv. detektorářů, jak je patrné z množství charakteristických drobných vkopům, v jejichž okolí jsou často ponechány pro hledače nezajímavé kovové artefakty.

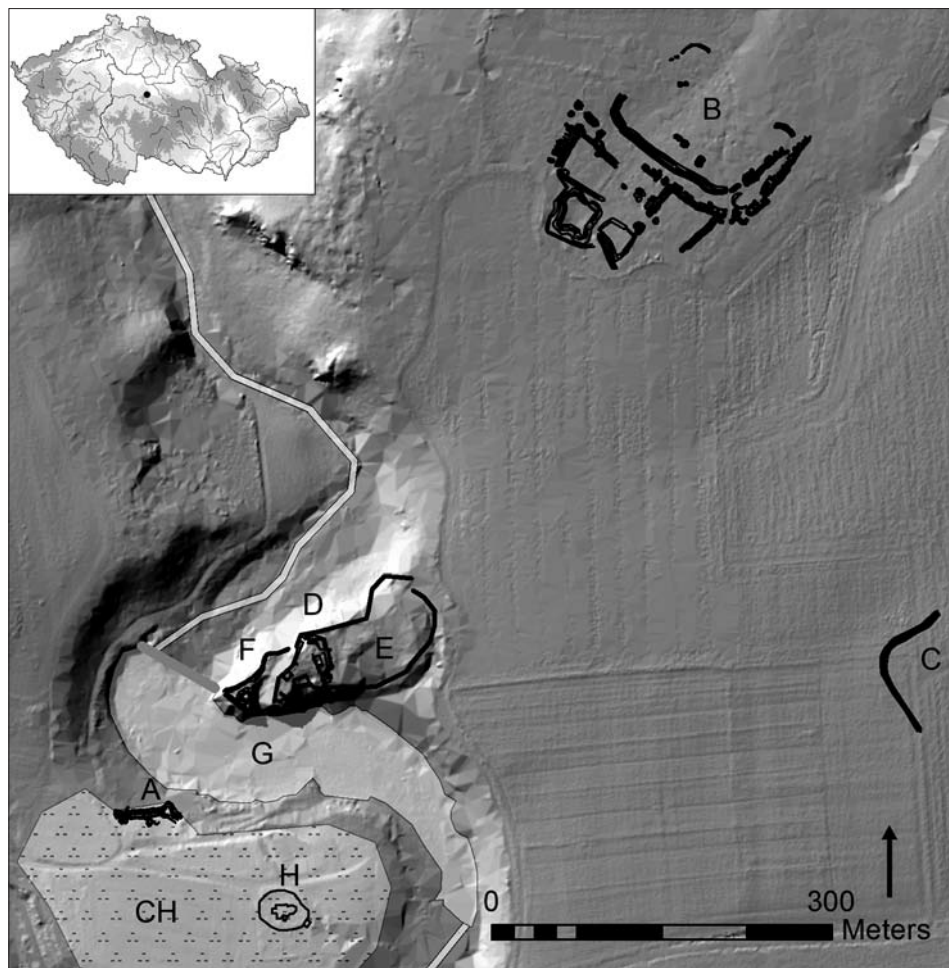
jediný poměrně podrobně popisuje průběh vlastní obléhání. Jenže těžko mu lze věřit, tvrdí-li, že drobný hrad byl po čtyři měsíce zdoláván se značným úsilím. Obléhatelé prý vztyčili jakési věže, které převyšovaly hradby i bašty hradu, a vybudovali důmyslné podkopy, pomocí nichž překonali příkopy a valy při rozhodujícím útoku. K vítěznému ztečím údajně došlo v okamžiku, kdy Roháč obědval. Piccolominiho líčení se už kvůli své barvitosti jeví jako nevěrohodné, každopádně je neověřitelné.

Sión se nachází na ostrohu nad ohybem říčky Vrchlice, která v rovinatém terénu sice vytvořila poměrně hluboký a široký zářez, nicméně to nebyla překážka pro dělostřelbu (*obr. 1*). Zatím není jednoznačně zodpovězena otázka, zda hrad byl vybudován „teprve“ v průběhu husitských válek, nebo má starší kořeny (*Čechura 1982*). Pádnější argumenty jsou sneseny pro první možnost (*Čornej 2003*, 328–330). Ať tomu bylo jakkoli, z vojensko-strategického hlediska se těžko zdůvodňuje skutečnost, že protřelý husitský válečník Jan Roháč z Dubé si pro své sídlo zvolil polohu, která se jeví jako obtížně hájitelná právě v době bouřlivého rozvoje palných zbraní. Vždyť husitští hejtmani si budovali povětšinou málo pohodlné, o to však pevnější hrady na vrcholcích výrazných kopců, prakticky neohrožitelných dělostřelbou (souhrnně *Durdík 1991; 2002; Sýkora 2012*). Charakteristické příklady takových útočišť nalezneme v Českém středohoří (*Lehký – Sýkora 2010; Sýkora – Veselý 2009; 2012*) či třeba na severu někdejšího Uherského království (*Szörényi 2012*). Ač je bezprostřední okolí Siónu prouso takových poloh, které by výrazně převyšovaly hradní jádro, obléhatelé mohli svá děla příhodně osadit podél hrany protilehlého údolí říčky Vrchlice. Rovinatý terén navíc nabízel řadu možností pro zezastavení rozměrných vrhacích strojů. Sama poloha hradu tedy vzbuzuje pochyby nad zprávami o složitém a dlouhodobém průběhu dobývání r. 1437, nemluvě o několikanásobné početní přesile obléhatelů.

Současně je ale třeba mít na paměti, že hrad mohl být výborně uzpůsoben k obraně za pomoci palných zbraní, a to i mnoha lafetovaných. Po obvodu jeho jádra lze rozpoznat dva či tři baštovitě útvary, patrně využitelné pro nasazení těžších kusů. V čele areálu se rozkládá rozlehlé předhradí, které se vůči rovinatému terénu obrací mohutným valem. A právě na jeho koruně si lze také dobře představit řadu postavení lafetovaných zbraní. Nicméně nezbyvá než počkat na kritický rozbor stavební podoby hradu, jež by se provořadě opíral o podrobnou dokumentaci. Zatímco vlastní jádro bylo během výzkumu v 60. letech 20. stol. alespoň půdorysně zaměřeno, dosud není zhotoven ani schematický plán zemního opevnění v čele předhradí, zřejmě stěžejní části fortifikačního systému.

Revizí si žádají i dosavadní rekonstrukce stavební podoby jádra hradu, jež zjevně prošlo složitějším vývojem. Vzhledem k absenci kvalitní terénní dokumentace z doby vykopávek však jeho chronologie sotva bude uspokojivým způsobem postižena. Názory autorky výzkumu si nemůžeme ověřovat ani v terénu, neboť při následných „památkových“ úpravách povětšinou zanikly originální líce zdí. Na severní, západní a jižní straně pevnost chránily prudké skalnaté srázy. Nejasná je podoba zástavby v čele jádra – zde hypotetické rekonstrukce počítají s obytným palácem (např. *Durdík 1999*, 498), možné jsou ale i jiné varianty, kupř. masivní zemní těleso zpevněné kamennými plentami. K týlu hradního jádra se připojuje příhrádek. Po jeho obvodu dnes probíhá nízký val, který v sobě skrývá zbytky na sucho kladené zidky, nebo náspu zpevněného z vnitřní strany kamennou plentou. V rámci vykopávek bylo torzo kamenné konstrukce obnaženo v úzké pásové sondě (*Janská 1965*, 27). Ve svém západním výběžku se val stáčí kolem větší jámy, kterou lze hypoteticky považovat za okop pro lafetovanou palnou zbraň. Mezi příhrádkem a vlastním hradním jádrem počíná skalní rozsledina, kudy lze sestoupit na dno údolí říčky Vrchlice. S tím souvisí otázka zajištění zdroje vody. Díky plošnému výzkumu můžeme vyloučit existenci studny či cisterny v hradním jádru. Lze tedy předpokládat, že voda byla donášena skalní průrvou v týlu hradního areálu. A co je zajímavé, přímo pod příhrádkem se nachází torzo rybníční hráze, která kdysi přetínala údolí říčky Vrchlice. Její stáří dnes nelze určit; na josefském vojenském mapování z let 1764–1783 není zobrazena (viz <http://oldmaps.geolab.cz>). Jelikož výška hráze činí přibližně 4 m, při plném napuštění rybníka by hladina vody dosahovala až k patě zmiňované rozslediny (*obr. 1: G*). Dlužno dodat, že toto místo bylo poměrně dobře chráněno skalními bloky. Rybník navíc mohl sloužit jako důležitá součást pasivní obrany hradu.

Archeologický výzkum hradního jádra v 60. letech 20. stol. přinesl doklady urputného boje, ovšem sotva lze nějak přesněji určit jeho intenzitu na časové ose, tj. v rámci oněch čtyř měsíců obležení. V zánikovém

Obr. 1. Digitální model terénu v okolí hradu Siónu, vytvořený z lidarových dat. A – terénní relikty palebných postavení obláhatelů; B – terénní relikty severního tábora obláhatelů; C – příkop patrný na leteckém snímku z r. 1954; D – jádro hradu; E – předhradí; F – příhrádek; G – rozsah rekonstruované hladiny rybníka; H – kostel sv. Ondřeje; CH – možný rozsah předpokládaného jižního tábora obláhatelů (sestavil P. Koscelník na základě povrchového průzkumu v letech 2011–2012).

Fig. 1. Digital model of the terrain surrounding Sión Castle created from LIDAR data. A – field remains of the besiegers' firing positions; B – field remains of the besiegers' northern encampment; C – trench visible on aerial photograph from 1954; D – castle core; E – outer ward; F – castle foregrounds; G – reconstructed extent of pond; H – Church of St. Andrew; CH – possible extent of besiegers' presumed southern encampment (compiled by P. Koscelník on the basis of surface survey in 2011–2012).

horizontu se dochovaly kovové součásti sečných i bodných zbraní a velké množství střeliva: kamenné prakové projektily, hroty šípů a kovové i kamenné projektily do palných zbraní různých ráží (Janská 1961; 1963; 1964; 1965). Tehdejší nálezy, rozptýlené v několika veřejných sbírkách, dosud čekají na patřičné vyhodnocení. Proto je třeba prozatím přistupovat s rezervou k závěrům autorky výzkumu, která obláhání charakterizovala v zásadě jako liknavé, ba snad i předstírané, přičemž rozhodující zteč, již se Hynce Ptáček

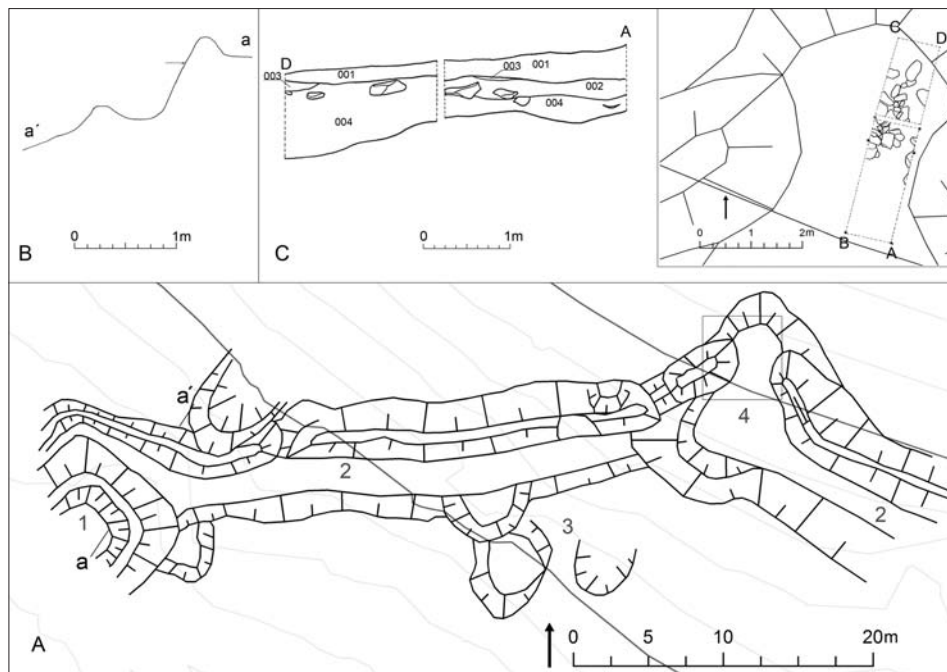
pokoušel údajně co nejvíce oddálit z důvodu neformálních vazeb k Roháčovi, prý proběhla bez větších potíží ze strany útočníků. Domnívá se, že množství munice nalezené na Siónu odpovídá jen několikadenním bojům, přičemž se opírá o kvantitativní srovnání se soubory kovových artefaktů z lokalit dobytých v podobném časovém kontextu. Jenže své úsudky zakládá toliko na nálezech z prostoru vykopaného hradního jádra, aniž by přihlédla k jistě neméně početnému souboru (nenalezených) militárií z areálu předhradí, bezpochyby velice stíženého ostřelováním, ovšem jen málo dotčeného vykopávkami (*Janská 1965*, 48–49). Navíc jsou výsledky dílčího srovnání zavádějící už kvůli tomu, že autorka sice započítala veškeré kovové artefakty (mj. „tisíce“ hřebíků), současně však ponechala stranou kamenné projektily, jejichž počet sama odhadla na 100 kusů (*Janská 1965*, 41). Dále je nutné vzít v potaz, že neznámo jak velká část militárií ze zánikového horizontu přišla vničeť v době, kdy hrad byl nejen cílem různých hledačů pokladů, ale i dobře dostupným zdrojem stavebního kamene (*Schaller 1787*, 227; *Beneš 1878*, 209). První větší amatérské vykopávky proběhly v r. 1937, kdy byly nalezeny mj. ostatky nejméně pěti jedinců, v jednom případě údajně se stopami po zohavení – holení kosti staršího člověka utaté těsně pod koleny (*Tomášek 1938*, 169). Tyto nálezy jsou dnes neznámé.

Obléhací práce

Pozůstatky obléhacích prací identifikujeme zatím ve třech polohách. Velice složitý a značně rozlehlý komplex terénních úprav, který lze pokládat patrně za hlavní ležení zemské hotovosti, se rozkládá severně od hradu, v poloze U Maxovny (*obr. 1: B*). Jeho nejvýraznější částí je víceméně pravouhlý objekt, proti hradu chráněný mohutným příkopem a po celém obvodu ohraničený valem s baštovitými výběžky ve všech čtyřech nárožích. Ve starší literatuře byl mylně interpretován jako prakoviště (*Durdík 1954*, 156; *Janská 1965*, 41). Vzhledem k velikosti a charakteru opevnění jej někteří badatelé příhodněji označují jako tzv. stanoviště velitele (*Meduna 1994*, *obr. 5: B*; *Richterová 2003*). Na uvedený objekt bezprostředně navazuje soustava valů a příkopů s několika skupinami obdélných jam. Zhodnocení tohoto areálu, podrobeného zevrubnému detektorovému i geodeticko-topografickému průzkumu, bude předmětem jiné studie. V rovinatém prostoru východně od hradu lze s boji r. 1437 ještě spojit, zatím ovšem jen hypoteticky, příkop patrný díky porostovým příznakům na leteckém snímku z r. 1954 (viz <http://kontaminace.cenia.cz>).² Svým lukovitým prohnutím se obrací proti hradu (*obr. 1: C*). Nachází se bezmála 400 m od příkopu předhradí, což přibližně odpovídá vzdálenosti mezi severním táborem obléhatelů a předhradím.

A konečně třetí polohu s terénními stopami po obléhání, na niž zaměříme svou pozornost, registrujeme jižně od hradního jádra, a sice v protilehlém svahu, resp. nad někdejšími rybníkem v údolí říčky Vrchlice (*obr. 1: A*). Patrně se jedná jen o (malou) část většího areálu, jehož celkový rozsah nedokážeme rekonstruovat. Z logiky věci lze předpokládat, že v rovinatém prostoru mezi osamoceně stojícím kostelem sv. Ondřeje, jádrem vsi Chlístovice a údolím říčky se obléhatelé nejen utábořili, ale rozestavěli zde i své vrhací stroje a další obléhací zbraně: daná plocha se nachází blízko hradu, zároveň je ale poměrně dobře chráněna proti ostřelování (*obr. 1: CH*). Případné terénní úpravy obléhatelů zde ale zcela setřela zemědělská činnost, polní a lesní cesty či novodobá zástavba. Je pravděpodobné, že obléhatelé nějakým způsobem využili i kostel (*obr. 1: H*). Neznáme však jeho tehdejší podobu. Dnes barokní stavba má středověké jádro, z něhož jen mohutnou věž lze díky

² Za upozornění na příkop zachycený na leteckém snímku děkujeme Milanu Sýkovi.

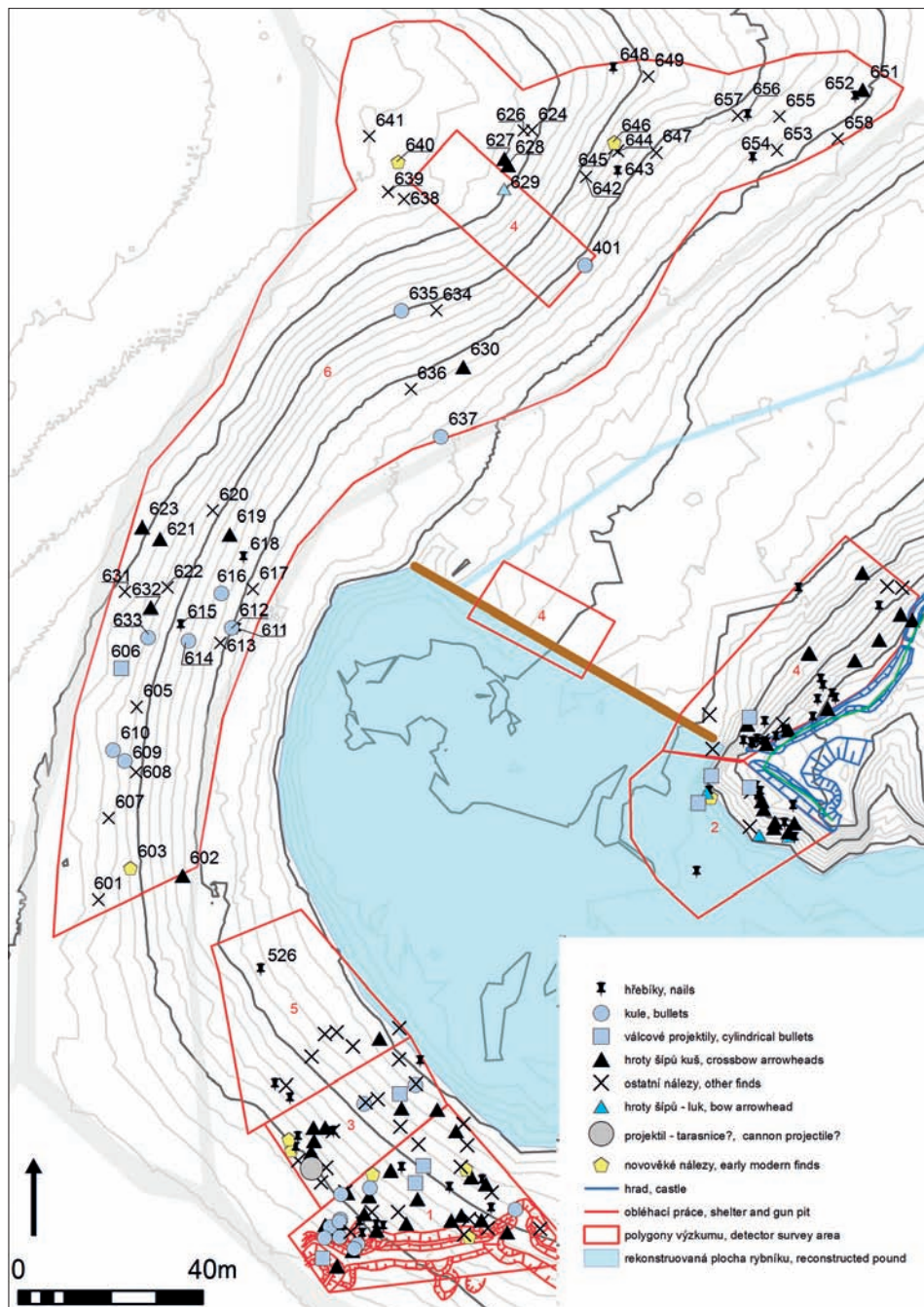
Obr. 2. Terénní reliktů palebných postavení obláhatelů (viz obr. 1: A). A – celkový plán; B – příčný řez s vyznačenou polohou vstřelené šipky; C – detail s polohou a profilem sondy (zaměření P. Koscelník a J. Kypta 2011, kresba P. Koscelník).

Fig. 2. Field remains of the besiegers' firing positions (see fig. 1: A). A – map overview; B – cross-section showing the position of the fired arrows; C – detailed view of position and probe profile.

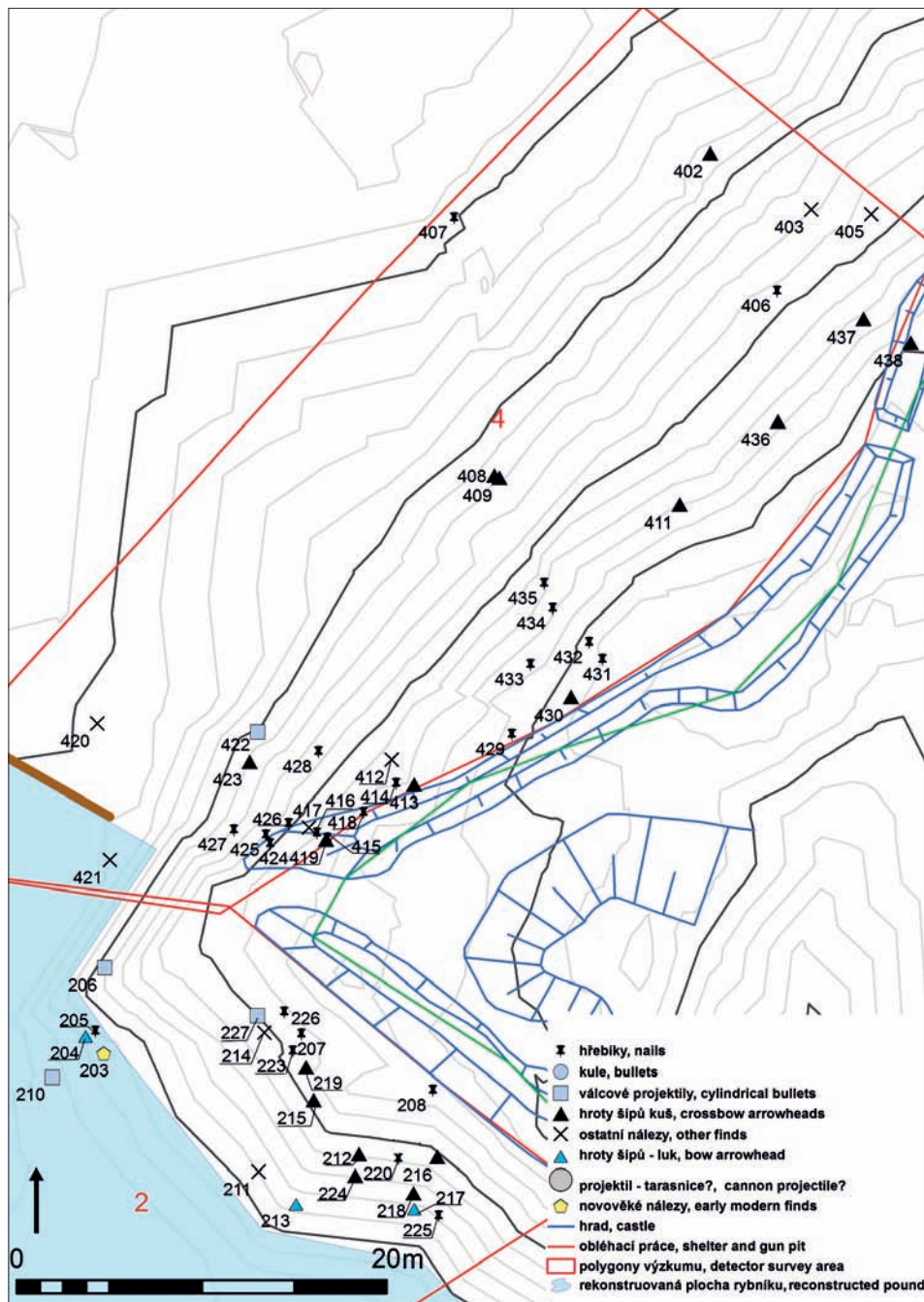
souboru dendrodat přesněji časově zařadit – do samého závěru 15. stol. (*Kibic ml. – Vaněk 2012, 70–77*).

Soustava dochovaných objektů v lesním porostu sestává z podkovovitého hřbetu (*obr. 2: A/1*) o vnějších rozměrech 10 x 5 m, situovaného přímo pod terénním zlomem (resp. při okraji údolí), a dlouhého žlabu sledovaného nízkým valem (*obr. 2: A/2*), jež směřují po svahu dolů tak, že šikmo přetínají vrstevnice. Koruna náspu podkovovitého tvaru je víceméně vodorovná, proto se jeho báze k severu (po svahu dolů) výrazně rozšiřuje a současně narůstá i jeho výška (*obr. 2: A/1*). Na jižní straně je podkovovitý hřbet narušen recentní cestou, na severní straně je lemován žlabem, který se podél něho stáčí a postupně vytrácí. Na druhém konci se žlab přibližně v polovině svahu ostře zalamuje, přičemž svým ohybem ohraničuje větší oválnou jámu (*obr. 2: A/4*). Násep je přesně v místě zlomu zjevně přerušen, což lze pokládat spíše za původní úpravu než nějaký pozdější zásah. Okop směrem k východu pokračuje dále po vrstevnici, po zhruba 10 m jej porušila recentní cesta a zahrada novověké usedlosti. Nad okopem se nachází trojice zahloubených oválných jam o rozměrech 3 x 2,5 m až 5 x 4,5 m (*obr. 2: A/3*).

Popsané terénní úpravy vykazují – co se týče tvaru jednotlivých objektů i celkového prostorového uspořádání – příznačné znaky obláhacích prací. Liniový žlab konkrétně

Obr. 3. Rozložení polygonů detektorového průzkumu s rozptylem nalezených kovových artefaktů, čísla jednotlivých nálezů odpovídají obr. 6–8, 10 (zaměření P. Koscelník a kol. 2011–2012, kresba P. Koscelník).
 Fig. 3. Detector survey polygons with distribution of found metal artefacts; the numbers of the individual finds correspond to *figs. 6–8, 10*.

Obr. 4. Nálezy kovových artefaktů v polygonech 2 a 4, čísla jednotlivých nálezů odpovídají obr. 6–8, 10 (zaměření P. Koscelník a kol. 2011–2012, kresba P. Koscelník).

Fig. 4. Finds of metal artefacts in polygons 2 and 4; the numbers of the individual finds correspond to figs 6–8, 10.

označíme za okop chráněný nízkým valem. Podkovovitý hřbet na jeho západním konci lze pracovně popsat jako drobnou pevnůstku/baštu. Jáma situovaná níže ve svahu, podél níž se zalamuje liniový žlab s náspem, se jeví jako okop pro lafetovanou palnou zbraň větší ráže. U oválných jam jihovýchodně od liniového okopu si můžeme dobře představit skladovací účel nejrůznějších předmětů. Otázkou je rekonstrukce původního tvaru liniového okopu. Dnes činí výškový rozdíl mezi korunou valu a dnem žlabu i více jak 1 m. Lze tedy předpokládat, že jeho celkový příčný profil alespoň místy dosahoval takových rozměrů (připočteme-li k hloubce vlastního okopu i výšku náspu), aby se v něm mohl skrýt dospělý muž. Patrně tedy nebylo zapotřebí zapustit do náspu po celé jeho délce bytelnější dřevěné zástěny. Jejich osazení by ostatně bylo dosti ztěženo kvůli výraznému podílu kamenů v náspu. K dané diskusi přispívá i detektorový nález: do čela podkovovité pevnůstky byl vstřelen kušový šíp, a to v úrovni 0,8 m nad korunou náspu předstupujícího liniového okopu (obr. 2: B). Tím pádem můžeme hypoteticky uvažovat, že pevnůstku nekryla dřevěná stěna. Nelze však vyloučit, že zemní práce přece jen byly po celé své délce kombinovány s dřevěnými konstrukcemi, třeba prostými ploty.

Badatelé u většiny známých obléhacích táborů v Čechách *a priori* předpokládají existenci dřevěných tarasů v celém průběhu obvodových fortifikací (např. *Meduna 1994*, 248), dnes dochovaných povětšinou v podobě nízkých liniových náspů. Co se týče obléhacích prací v okolí Siónu, celková délka liniových náspů činí přibližně 1,5 km. Už kvůli tomu sotva mohly být po celé délce opatřeny tarasy. Užití bytelných dřevěných zábran předpokládáme pouze v úsecích, které byly nejvíce ohroženy střelbou obránců, případně u ohrazení nejdůležitějších provozních či skladovacích částí areálu (srov. *Krajíc – Klučina 1987*, 401–433). Ostatně v okolí Kutné Hory docházelo kvůli těžbě stříbra od přelomu 13. a 14. stol. k rozsáhlému odlesňování, což mohlo výrazně ztížit dostupnost vhodného stavebního dřeva i pro obléhatele Siónu (*Čornej 1980*, 157).

Uvažované palebné postavení děla, zahloubené do svahu, zaujímá prostor přibližně 10 x 6 m (obr. 2: A/4). V přední části je chráněno valem podkovovitého tvaru, který je uprostřed přerušen, což evokuje mezeru pro umístění hlavně děla. V jámě jsme položili sondu 1 x 4 m, která protнула i obvodový val. Ten je z převážné části tvořen volně navršenými velkými kameny, vylámanými při hloubení okopu. Někdejší pochozí úroveň se nachází 0,5–1 m pod současných povrchem terénu (obr. 2: C). V sondě nebyly nalezeny žádné středověké artefakty ani stopy po konstrukci lafety předpokládaného děla.

Na geodetickou dokumentaci bezprostředně navázal podrobný plošný průzkum za pomoci detektoru kovů (2011–2012), a to po obou stranách údolí říčky Vrchlice, tj. ve svazích pod týlem hradního jádra a v širším okolí předpokládaných postavení obléhatelů podél protilehlé hrany terénního zářezu (obr. 3). K usnadnění postupu při vyhledávání kovových artefaktů bylo zájmové území rozděleno na několik polí, tvarově podřízených reliéfu terénu a poloze objektů interpretovaných jako pozůstatky obléhacích prací. Detailněji zkoumané plochy byly rozvrženy po obou stranách údolí tak, aby pokud možno reprezentativně postihly dopad střel obránců i útočníků. V rámci jednotlivých polygonů probíhal detektorový průzkum ve čtvercové síti o straně 5 m, v prudších svazích se osvědčilo vytyčování pásů o šířce 5–10 m. Do polygonů 1, 3 a 5 zasahuje recentní skládka odpadků, což výrazně ztížilo detektorový průzkum, ovšem současně přispělo k dochování artefaktů (pro vytřídění drobných kovových fragmentů pocházejících ze skládky se osvědčil silný magnet). V prostoru jižně od terénních stop obléhacích prací se však vyskytuje tak velké množství novodo-

bého kovového odpadu, že zde detektorový průzkum není možné provést. Veškeré nálezy (vyjma zjevně recentních artefaktů) byly geodeticky zaměřeny, dále jsme zaznamenali hloubku od povrchu terénu a charakter příslušné vrstvy. Stratigrafie vrstev se ve všech polygonech opakovala: 1 – lesní hrabanka, 2 – šedožlutá písčité lesní půda (z ní pochází většina středověkých artefaktů), 3 – erozní vrstva kamenů promíšená černou písčitou hlínou. Polohu některých hrotů šípů lze označit za původní: jejich orientace odpovídala střelbě z hradu (hrot směřoval k zemním obléhacím pracím, nebo byly šípky do náspů přímo zabodnuty). U většiny artefaktů ale došlo k přemístění v důsledku eroze, zejména v prudkých svazích pod hradním jádrem.

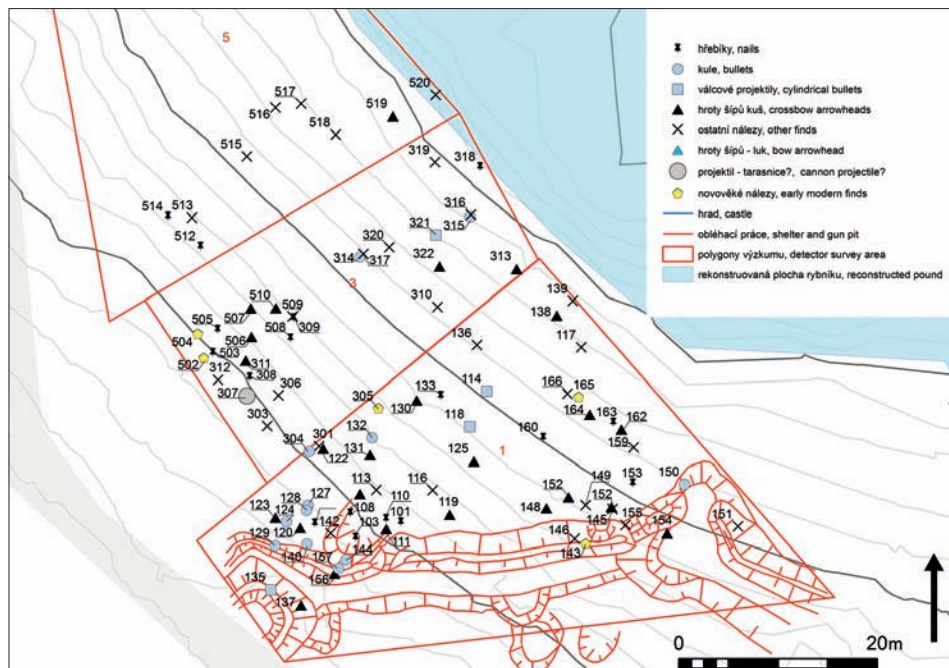
Kovové artefakty

V rámci detektorového průzkumu jižního okolí hradu, resp. údolí říčky Vrchlice, bylo nalezeno celkem 214 kovových artefaktů různého charakteru a stáří.³ S boji r. 1437 lze jednoznačně ztotožnit jen militária, a to výhradně střelivo, konkrétně hroty šípů kuší či luků a (nikoli ale všechny) projektily do palných zbraní. V shromážděném souboru zaujmají výrazný podíl hřebíky rozličných tvarů a velikostí, z nichž některé, volně rozptýlené ve svazích pod příhradkem, patrně pocházejí ze stavebních konstrukcí z hradního areálu (*obr. 6: A*). Mezi výraznějšími předměty, které můžeme jen rámcově datovat do pozdního středověku a – ovšem jen hypoteticky – spojovat s aktivitami obléhatelů, zaujmou dva fragmenty čepelí tesáků (*obr. 6: 511, 647*), přezka a několik málo nástrojů: kladívko (*obr. 6: 306*), nůž (*obr. 6: 622*), fragment sekery (*obr. 6: 318*). V okolí obléhacích prací byly také nalezeny podkovy, kování vozů, součásti koňských postrojů a jezdecké výbavy, mj. tři fragmenty ostruh (*obr. 6: 608, 636*).

Všech 56 nalezených hrotů šípů patří jednomu základnímu typu – bez výjimky jsou opatřeny tulejkou (*obr. 7: 8*). Z toho 35, resp. 21, kusů lze podle prostorového rozptylu považovat za munici obránců hradu, resp. obléhatelů. Jedná se o naprosto běžné exempláře, většinou vystřelené z kuší. Podle očekávání jejich hmotnost jen výjimečně přesahuje 50 g (srov. *Prihoda 1932, 43–67; Krajíc 2003, 183–192*). Pouze několik málo kusů váží více, nicméně nedosahují ještě parametrů munice do torzních strojů.⁴ I relativně těžší kusy byly patrně také vystřeleny z kuší, snad tzv. hradebních, účinnějších co do průraznosti, nikoli dostřelu (srov. *Liebel 1998, 61–68*). U samotných hrotů rozpoznáváme tři základní varianty příčných profilů: čtvercové, kosočtvercové a zploštělé (listovité). Dělení na první dvě kategorie postrádá smysl, protože dané kusy se v podstatě shodují co do délky i hmotnosti. Naproti tomu u zploštělých hrotů sledujeme tendenci k prodlužování celkové délky při zachování (běžné) hmotnosti (nejvýrazněji *obr. 8: 507*). O účelu takto upravených exemplářů lze jen spekulovat. Co se týče délko-váhových indexů, soubory střel obránců a útočníků se vzájemně dosti podobají. U obou skupin je patrná kumulace v rozmezí hodnot

³ Při vykopávání kovových artefaktů ve svazích pod hradem bylo také nalezeno deset keramických střepů, jen rámcově datovatelných do 2. pol. 14.–15. stol. (tři zlomky nesou radělkovou výzdobu).

⁴ Mezi hroty střel do torzních strojů patří např. kusy uchovávané v muzeu v Českých Budějovicích (o délce 45 cm) a Domažlicích (o délce 35,8 cm; *Durdík 1962, 845*). Vhodný příklad představují i hroty šípů ze švýcarského hradu Hasenburgu a z papežského paláce v Avignonu, jež váží 105, resp. 171 g (*Liebel 1998, 73–74*).

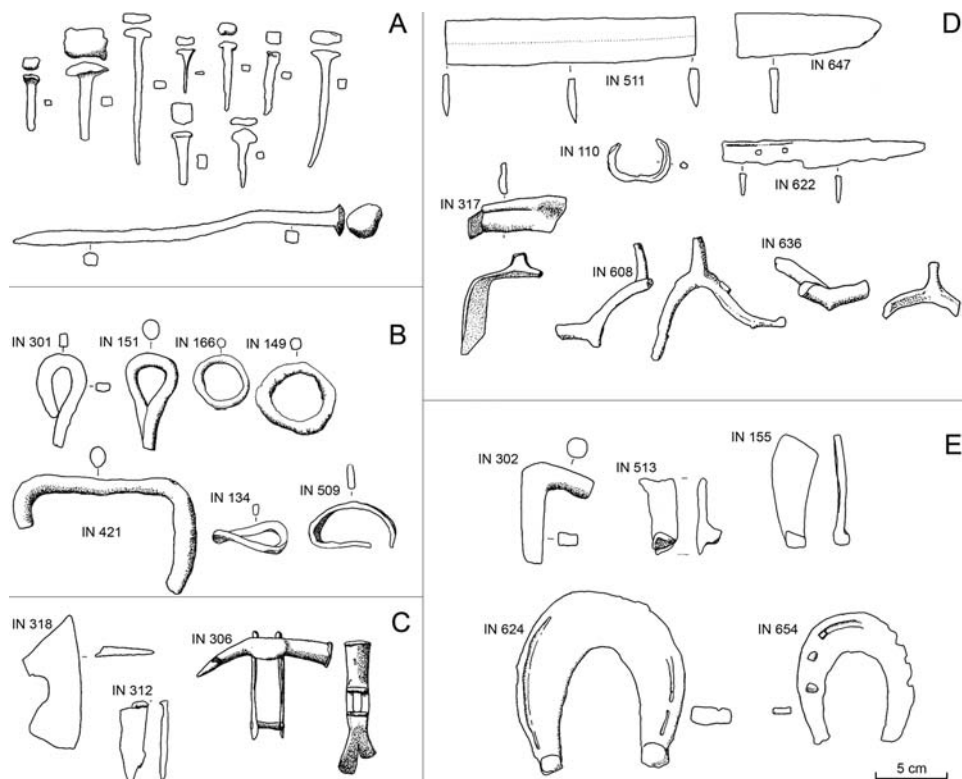
Obr. 5. Nálezy kovových artefaktů v polygonech 1, 3 a 5, čísla jednotlivých nálezů odpovídají obr. 6–8, 10 (zaměření P. Koscelník a kol. 2011–2012, kresba P. Koscelník).

Fig. 5. Finds of metal artefacts in polygons 1, 3 and 5; the numbers of the individual finds correspond to figs 6–8, 10.

1,4–2,6, nejvíce pak 1,8–2, což odpovídá kvantitativně srovnatelným souborům z pozdního středověku (např. *Durdík 1983; 1989; Novobilský 2008, 78*). Pět hrotů vykazuje hodnoty 3–3,25, což patrně dokládá užití luku. Do téže kategorie hypoteticky řadíme i hroty s relativně úzkou tulejkou (*obr. 7: B*). Délka hrotů vystřelených z hradu se pohybuje v rozpětí 63–99 mm, u kusů vystřelených proti hradu v rozpětí 65–124 mm. V tulejkách tří kusů se dochovaly fragmenty ratišů, v jenom případě určené jako výrobek z dubové větve.

Dva hroty šípů byly podrobeny metalografické analýze (IN 123 a IN 215).⁵ Z formálního hlediska se oba kusy vzájemně nijak výrazně neliší. Materiál byl dělen na přesné pomaloběžné pile Buehler IsoMet LS s použitím diamantového kotouče o síle 0,3 mm. Zvolen byl příčný řez v nejširším místě a podélný řez špičkou (*obr. 9*). Výbrusy byly připraveny běžnými postupy (zalití za studena, broušení za mokra, leštění diamantovými pastami a leptání nitalem). Mikrostruktura byla dokumentována pomocí optického mikroskopu Nikon Epiphot 200, Nikon SMZ800 a 3D optickým mikroskopem Hirox KH8700. Identifikace prvkového složení jednotlivých strukturálních částí separovaných vzorků bylo provedeno na skenovacím mikroskopu FEI Quanta 200 ve spojení s EDS detektorem EDAX s využitím plošné a bodové analýzy. Hodnocení tvrdosti HV0,3 strukturálních částí bylo prováděno na tvrdoměru Buehler 2100 při zatížení 2,942N.

⁵ Metalografické analýzy byly provedeny v rámci studentského projektu: „Interdisciplinární výzkum archeologických artefaktů pomocí moderních technologií SGS-2012-075“. Tento výsledek vznikl v rámci projektu CENTEM, reg. č. CZ.1.05/2.1.00/03.0088, který je spolufinancován z ERDF v rámci programu MŠMT, VaVpI.

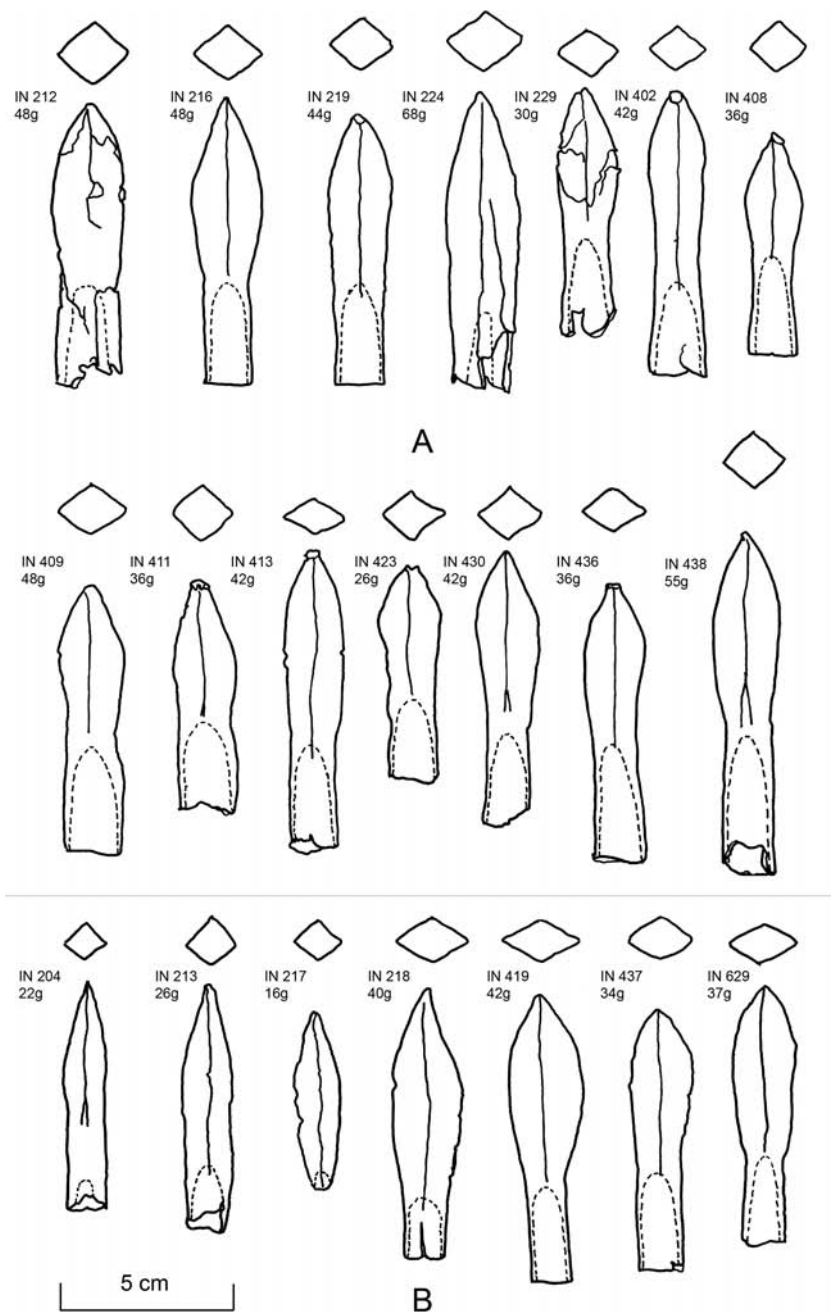

Obr. 6. Artefakty nalezené detektorem kovů: A – hřebíky; B – různá oka; C – sekera (318), kladívko (306); D – tesáky (511, 647), nůž (622), třmen? (317), ostruhy (608, 636); E – neurčitelný předmět (302) a podkovy (kresby na obr. 6–8 a 10 P. Koscelník).

Fig. 6. Artefacts found by metal detector: A – nails; B – various objects; C – axe (318), hammer (306); D – long knives (511, 647), knife (622), stirrup? (317), spurs (608, 636); E – indeterminate object (302) and horseshoes.

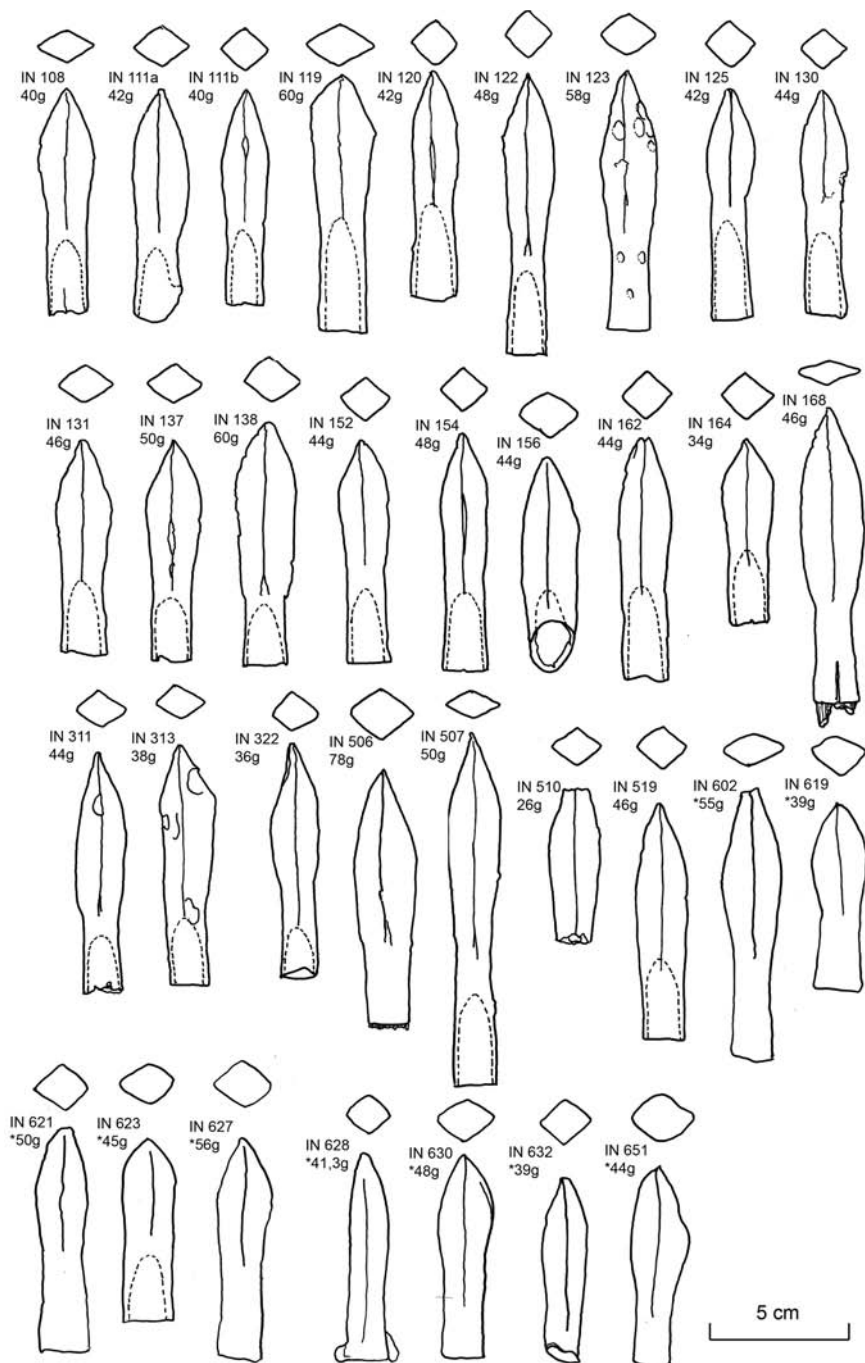
Hrot IN 123: Struktura těla hrotu je poměrně nehomogenní. Na příčném řezu lze rozlišit tři oblasti – hrubozrnný ferit, jemnozrnný ferit s vysokým počtem malých vměstků a feriticko-perlitická oblast (obr. 9: b/C, D, E; obr. 9: c, d). Na podélném řezu lze rozlišit dvě oblasti, a to hrubozrnnou feritickou strukturu s výraznou řádkovitostí a jemnozrnnou feriticko-perlitickou strukturu v podobě pásu v blízkosti středu šipky (obr. 9: a/A). Feritická zrna mají místy zdvojené hranice terciárním cementitem. V podélném řezu se objevují i hrubé nepravidelné vměstky většinou protáhlé ve směru kování. Špička hrotu vykazuje nekvalitní překování, nedošlo zde ke kovářskému svaření přiléhajících oblastí (obr. 9: a/B). Některé oblasti vzorku jsou však bez vměstků. Výsledky měření tvrdosti stanovené v jednotlivých oblastech těla a jádra hrotu se pohybovaly v rozsahu 68–291 HV_{0,3} u podélného výbrusu a 116–218 HV_{0,3} u příčného výbrusu.

Hrot IN 215: Na příčném řezu lze identifikovat oblast s feriticko-perlitickou strukturou (obr. 9: i/H) a oblast čistě feritickou (obr. 9: j/I, J). Rozhraní kovářského sváru mezi oblastí I a J je „lemováno“ drobnými kulovitými vměstkami (obr. 9: j). Obě oblasti nevykazují výraznou odlišnost ve velikosti zrn ani rozdíl v chemickém složení. Pravděpodobně byl svařen jeden a ten samý materiál. Střední oblast (J) obsahuje velký podíl vměstků způsobený kovářským postupem – patrně zatočením materiálu do středu. Plocha podélného výbrusu vykazuje v jedné polovině výrazně vyšší množství středně velkých protáhlých vměstků

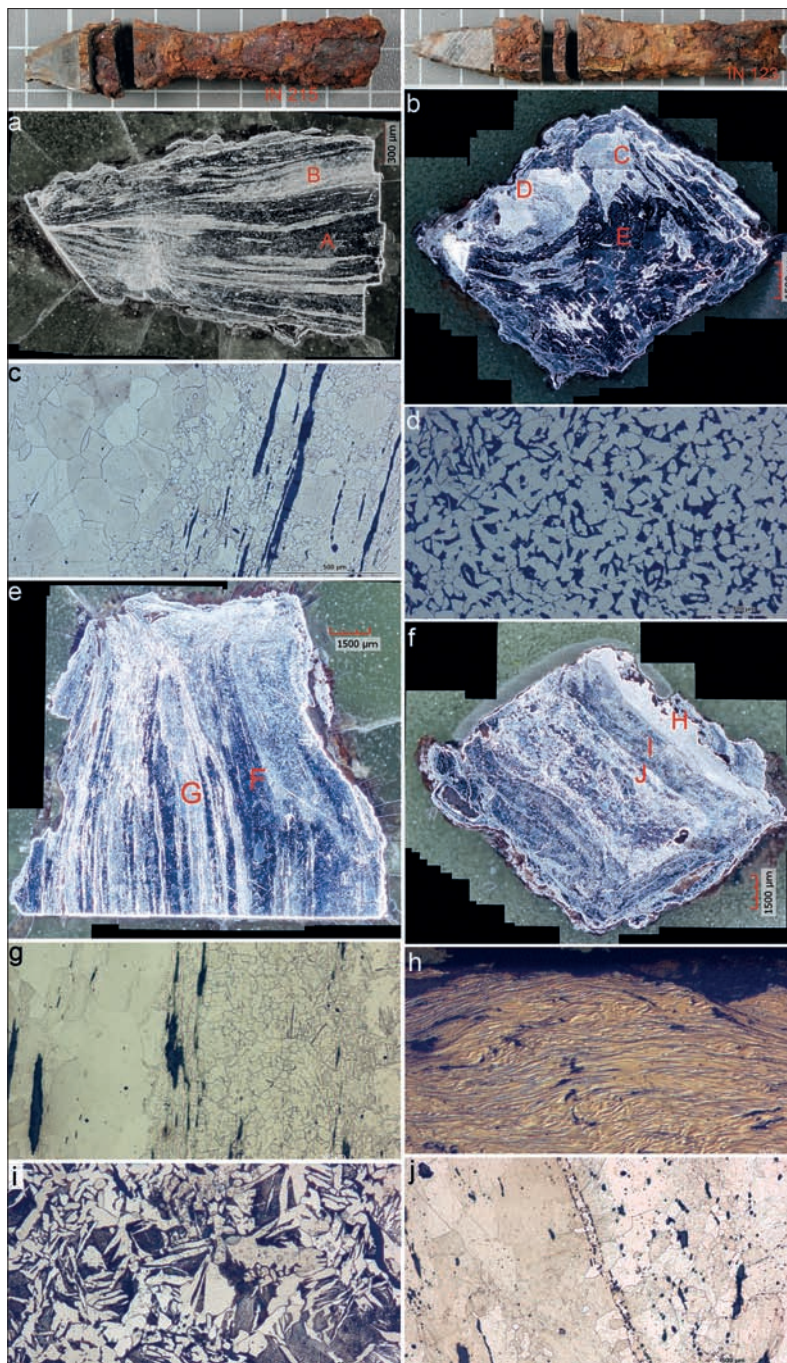

Obr. 7. Artefakty nalezené detektorem kovů: A – hroty kušových šípů obláhatelů hradu; B – hroty lukostřeleckých šípů obláhatelů.

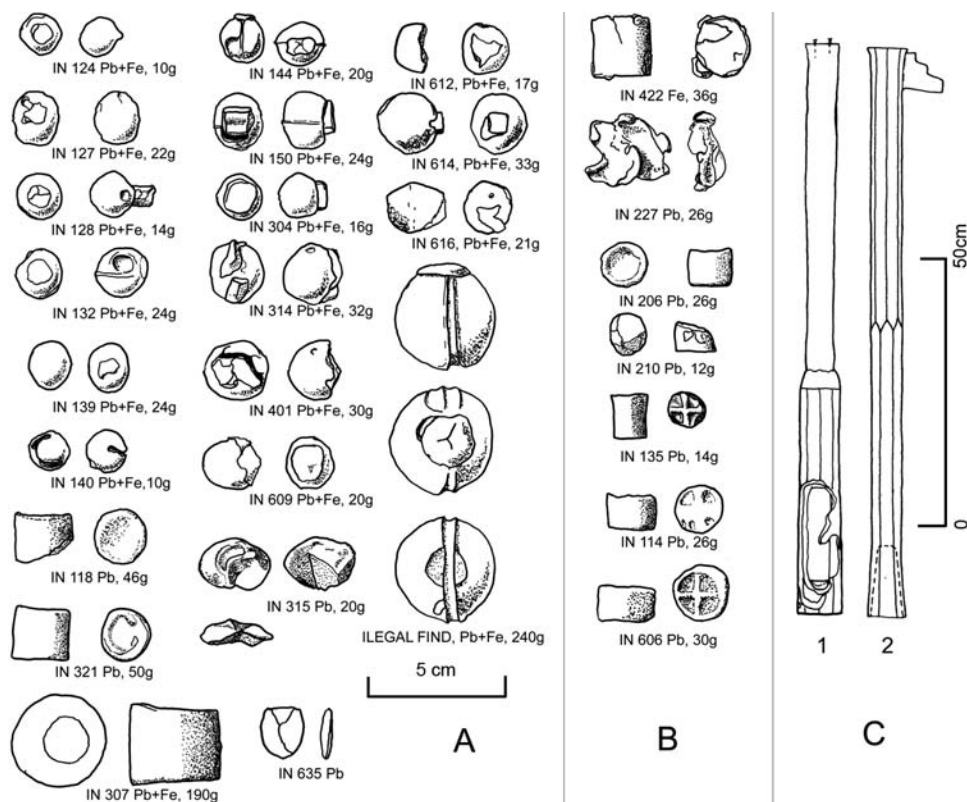
Fig. 7. Artefacts found by metal detector: A – besiegers' crossbow arrowheads; B – besieging archers' arrowheads.

Obr. 8. Artefakty nalezené detektorem kovů: hroty kušových šípů obránců hradu.
 Fig. 8. Artefacts found by metal detector: defenders' crossbow arrowheads.

Obr. 9. Mikrostruktura analyzovaných hrotů šípů (foto J. Savková).
 Fig. 9. Microstructure of analysed arrowheads.

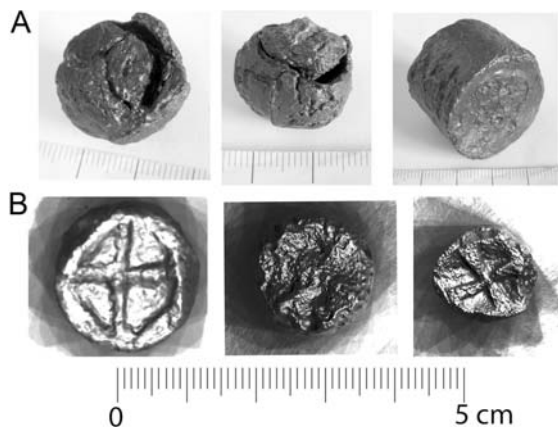
Obr. 10. Artefakty nalezené detektorem kovů: A – projektily obránců hradu; B – projektily obláhatelů. Hlavně pozdně středověkých palných zbraní z Plzeňské městské zbrojnice: C1 tarasnice, C2 hákovnice (C2 podle Frýda 1988, 9).

Fig. 10. Artefacts found by metal detector: A – castle defenders' projectiles; B – besiegers' projectiles. Mostly late medieval firearms from the Pilsen municipal armoury: C1 palisade gun, C2 hook gun or arquebus (C2 after Frýda 1988, 9).

ve směru kování. Struktura těla hrotu je nehomogenní. Jedná se o hrubozrnnou feritickou strukturu s řádkovitostí – pásy jemných a hrubších feritických zrn (obr. 9: g). Feritická zrna mají místy zdvojené hranice terciárním cementitem. Ve špičce hrotu je zřetelná tvářecí textura způsobená nárazem (obr. 9: h). Výsledky tvrdosti stanovené v jednotlivých oblastech těla a jádra hrotu se pohybovaly v rozsahu 68–159 HV_{0,3} u podélného výbrusu, 117–219 HV_{0,3} u příčného výbrusu.

Po technologické stránce se zjevně jedná o běžné kusy odpovídající masové výrobě tohoto druhu artefaktů. Vyšší obsah fosforu u obou kusů naznačuje využití bahenních rud (srov. Hošek 2003, 172). Rozdílná skladba materiálu obou kusů, pozorovatelná na příčném řezu, svědčí o odlišném kovářském postupu (srov. Hošek 2003, 167). Jednoznačné určení rozdílnosti postupu výroby mezi střelivem obránců a obláhatelů by si však vyžádalo srovnání většího počtu kusů. Určité odchylky ve výrobním postupu lze sledovat i na základě rozdílné škály hmotností celého souboru nalezených hrotů.

Při detektorovém průzkumu bylo nalezeno celkem 39 projektilů do palných zbraní. Ne všechny lze ale spojit s boji r. 1437, 10 kusů se totiž vyznačuje specifickými traseologickými stopami způsobenými v průběhu střelby, jaké odpovídají novověkým zbraním.

Obr. 11. Artefakty nalezené detektorem kovů: A – projektily s železným jádrem a olověným pláštěm; B – detaily válcových olověných projektilů s plastickými křížovými obrazci (zvýrazněno metodou RTI, foto J. Plzák).

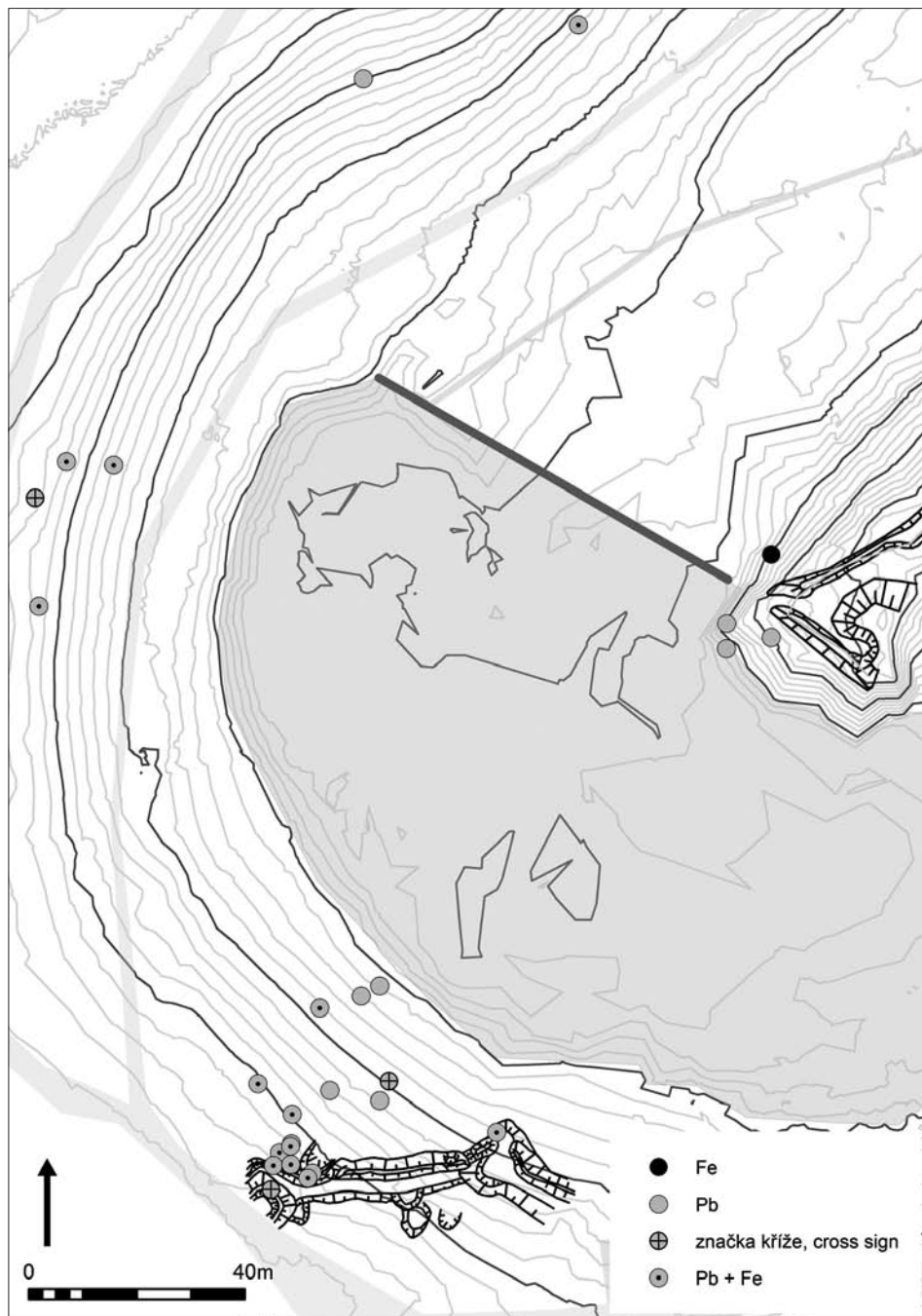
Fig. 11. Artefacts found by metal detector: A – projectiles with iron core encased in lead; B – detailed view of round lead projectiles with protruding cross-like patterns (accentuated using RTI).

Jsou to jednak kule s válcovou deformací, druhak kule s vícečetnými otlaky, které dokládají kartáčovou střelbu (srov. *Allsop – Foard 2007*).⁶ Na ostatních 29 projektilích (*obr. 10*), které datujeme k r. 1437, naopak nenalzáme stopy po průletu hlavněmi (patrně do nich byly vkládány v obalu, nejspíš textilním).

Prostorový rozptyl středověkých projektilů je v podstatě shodný jako u hrotů šípů, a tím pádem lze také rozlišit munici obránců a obláhatelů. Ve svahu proti hradu bylo nalezeno celkem 25 projektilů, z nichž 22 kusů ztotožňujeme se střelbou hradní posádky. Další 3 kusy hypoteticky považujeme za ztráty obláhatelů, protože nejsou deformovány a navíc jsou specificky značeny (viz níže). Průzkum svahů pod hradem přinesl pouze 4 projektily. Je nutné zdůraznit, že celkový počet nalezených středověkých projektilů zdaleka nedosahuje množství, jež pro jednoho jediného střelce uvádějí dobové vojenské řády: 1–4 kopy střel (*Durdík 1953*, 68). Vzájemné srovnání proto může poskytnout jen orientační představu o munici obou bojujících stran, nicméně určitých rozdílů si přece všimneme.

Soubor sedmi projektilů, které (průkazně) vystřelili či (pravděpodobně) ztratili obláhatelé, tvoří pouze válcové kusy ráží 15–22 mm (*obr. 10: B*). Munice obránců je rozmanitější (*obr. 10: A*). Nejpočetnější skupinu v ní představují kule, nejčastěji o průměru 17–18 mm (celkem 12 kusů), výjimečně i 11 mm, vystřelené z píšťal nebo menších hákovnic (srov. *Wagner – Drobná – Durdík 1957*, tab. 3/VII). Další skupinu tvoří 5 kulí a válcových střel ráží 20–22 mm, jež lze považovat patrně za munici do hákovnic. Největších rozměrů dosahuje ojedinelá válcová střela o průměru 34 mm, délce 30 mm a hmotnosti 190 g (*obr. 10: 307*). Těžko rozhodnout, zda byla vystřelena z větší ruční, či z menší lafetované zbraně. Analogie co do ráže lze nalézt u obou kategorií, např. v Plzeňské městské zbrojnici jsou zastoupeny subtilní tarasnice o ráži 31,4 mm (*obr. 10: C/1*; nepublikováno) a také poměrně mohutná hákovnice o ráži 31–36 mm (*obr. 10: C/2; Frýda 1988*, 9), datovatelné rámcově do 15. století. Nadprůměrně velká je i jedna kompozitní kule o průměru 37 mm a hmotnosti 240 g, kterou nám odevzdal tzv. detektorář (*obr. 10: illegal find*); prý ji našel

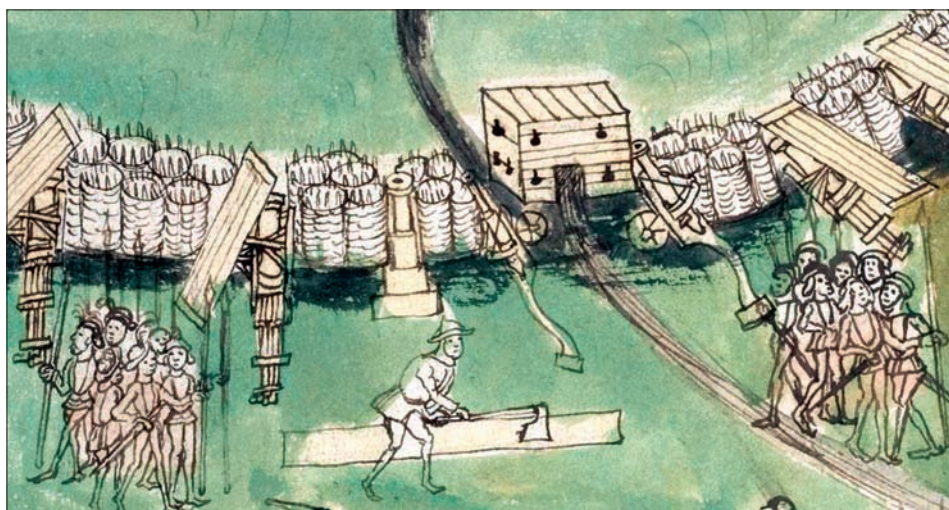
⁶ Nález novověkých projektilů zatím nedovedeme uspokojivě vysvětlit, resp. ztotožnit s konkrétní událostí. Vodítka mohou představovat na internetu veřejně dostupné letecké snímky ze současné doby, na nichž lze vychodně od hradu spatřit útvary, které se jeví jako pozůstatky novověkých polních fortifikací.

Obr. 12. Prostorový rozptyl středověkých kovových projektilů (sestavil P. Koscelník).
 Fig. 12. Spatial distribution of medieval metal projectiles.

Obr. 13. Obléhání hradu v knize válečného umění Filipa Möncha z r. 1496 (Universitätsbibliothek Heidelberg).
 Fig. 13. Besieging of a castle in a 1496 Kriegsbuch by Filip Mönch (Universitätsbibliothek Heidelberg).

Obr. 14. Obléhání hradu v knize válečného umění Filipa Möncha z r. 1496, detail.
 Fig. 14. Besieging of a castle in a 1496 Kriegsbuch by Filip Mönch, detail.

na poli asi 20 m východně od předhradí. Na jejím povrchu zaujme mělký žlábek o šířce 4 mm a hloubce 1 mm. Jelikož žlábek vede i přes nálietek, předpokládáme, že se jedná o deformaci způsobenou nárazem po výstřelu (srov. *Foard – Morris 2012*, 69).

Munice obránců a obléhatelů se vzájemně odlišuje i materiálovým složením. Ve svahu pod hradem byly nalezeny tři olovené a jeden železný válcový projektil (*obr. 10: B*). Naopak posádka hradu používala olovené (a to zvláště válcové), a zejména pak specifické projektily se železným jádrem a oloveným pláštěm (*obr. 10: A*). Na mnoha nalezených kusech lze pozorovat, že železná jádra po nárazu protrhla či výrazně deformovala vnější plášť (ostatní kompozitní kusy byly identifikovány pomocí magnetu). Železné jádro je tvořeno čtverhrannou tyčinkou (nejzřetelněji *obr. 10: 150*). Na největší kuli o průměru 37 mm je patrné rozkování tyčinky, jež tak kopíruje tvar pláště. Kompozitní projektily byly používány do zbraní ráží 11–37 mm. Při výzkumu hradu v 60. letech byly rovněž objeveny kompozitní kule o průměru 18–20 mm (*Janská 1965*, 42). Ty tedy můžeme předběžně pokládat za munici obránců.

Kvalitu střelby ovlivňuje řada faktorů, mj. únik plynů v hlavni okolo projektilu. U kompozitních projektilů se oba použité materiály vzájemně doplňovaly: olovený plášť zachovával dobré těsnící vlastnosti a železné jádro (i tím, jak po nárazu expandovalo z pláště) zvyšovalo průraznost a tvrdost. A v neposlední řadě došlo k snížení hmotnosti při zachování dostatečného objemu, což mělo vliv na dostřel. Pro srovnání lze uvést olovené válcové projektily z hradu Tepence na Olomoucku, které při ráži 31 mm a délce 29 mm váží 234 g (*Vránová – Vrána 2008*, 459). Svým objemem je přesahuje nejrozměrnější nalezený kompozitní válcový projektil u Siónu, váží však „jen“ 190 g (*obr. 10: 307*). Pomocí experimentu bychom v budoucnu mohli ověřit, zda železné jádro přispívalo k rotaci letícího projektilu, a tím i větší přesnosti střelby.

U kompozitních kovových projektilů stojí za to vyjmenovat konkrétní analogie, neboť se jedná o (zatím) vzácné nálezy, nadto síónské exempláře patří mezi vůbec nejstarší. Příklady z českých zemí, zatím nepublikované, byly bohužel objeveny tzv. detektoráři, a tudíž u nich postrádáme bližší náleзовé okolnosti.⁷ Pouze evidujeme kompozitní kuli odpovídající ráži hákovnic ze Širokého vrchu u mosteckého hradu Hněvína, obléhaného r. 1421.⁸ Pozornosti tzv. detektorářů neunikly ani relikty obléhání jihomoravského hradu Cornštejna z r. 1464. V jejich blízkosti našli kompozitní kule ráží odpovídajících ručním palným zbraním.⁹ Vůbec nejstarší indicii výroby kompozitních kul představuje nejednoznačná zpráva z r. 1419 (*Durdík 1954*, 69, 192), na konkrétnější zmínky případně ve dvou inventářích rožmberského hradu Helfenburka z let 1462 a ca 1467–1470, v nichž je veden *sudec kulek na pied neplný železných i olovem oblévaných*, resp. *olovem oblitých* (*Šimůnek 2002*, 245, 250). V zahraniční literatuře se nám podařilo dohledat údaje o archeologických nálezech kompozitních projektilů ve Velké Británii, konkrétně na bojišti Towton z r. 1461, bojišti Bosworth z r. 1485 a ve vraku lodi potopené r. 1545 (*Foard – Morris 2012*, 67–68). Také z Polska jsou známy hmotné i písemné doklady užívání kompozitních projektilů

⁷ Několik jich prý pochází z blízkého okolí západočeského hradu Lopaty, obléhaného v letech 1431–1432; za informaci děkujeme Josefu Hložkovi. K tomu ale dlužno dodat, že mezi tamními nálezy ze systematického průzkumu z 90. let 20. stol. kompozitní střely chybějí (*Novobilský 2008*, 84–86).

⁸ Za informaci děkujeme Milanu Sýkorovi.

⁹ Za informaci děkujeme Petru Žákovskému.

v závěru středověku (*Strzyż 2011*, 70–71), včetně zmínek o vozech naplněných železem k výrobě *śrutu*, *który klada do kul z ołowiu* (*Molenda 1987*, 96).

Další specifickou skupinu siónských projektilů představují tři válcové kusy zdobené reliéfním rovnoramenným křížem na kruhové ploše, vytvořeným při odlévání. Nejlépe dochovaný exemplář (*obr. 10: 135*) byl nalezen v čele tzv. pevnůstky. Není vůbec deformován, a proto jej lze pokládat spíše za ztracený, nikoli vystřelený kus. Pomocí metody Reflectance Transformation Imaging byl odhalen obdobný kříž na dalších dvou válcových, rovněž nedeformovaných projektilích (*obr. 10: 114, 606; 11: B*), které také hypoteticky považujeme za ztracené kusy oblétatelů (*obr. 12*). Různé typy vyrytých obrazců, většinou právě kříže, se občas uplatňují na pečlivě opracovaných kamenných projektilích z pozdního středověku (např. *Burian 1985*, 24; *Durdík et al. 2010*, 18; *Orna – Dudková 2012*, 169). Patrně je lze považovat za kamenické značky, naopak kříž na válcových střelách měl zřejmě symbolický význam, resp. vyjadřoval přivolání Boží přízně.

Celkový plán nálezů projektilů dává cennou představu o způsobu ostřelování hradu i pozic oblétatelů (*obr. 12*). Dvě velké koncentrace lze interpretovat pravděpodobně jako doklad cílené střelby. Obránci hradu mířili zejména na tzv. pevnůstku, oblétatelé na zahlučený objekt v prostoru příhrádku. Dosah cílené střelby jednotlivých zbraní můžeme měřit zejména u projektilů, které dopadly v bezprostředním okolí zjištěných oblétacích prací. Rámcově můžeme říci, že projektily do ručních palných zbraní se vyskytují ve vzdálenosti 98–123 m od týlu hradu, což odpovídá i prostorovému rozptylu hrotů šípů. Obdobný vějíř dostřelu sledujeme v okolí hradu Lopaty, kde střely jeho obránců dopadaly na předpolí od vzdálenosti 134 m (*Novobilský 2008*, obr. 70).

Závěr

Hodnotíme-li hmotné doklady obléhání Siónu, ať drobné kovové a kamenné artefakty, či terénní pozůstatky oblétacích prací, je třeba mít neustále na paměti, že pracujeme jen s výsekem stop, z nichž neznámo jak velká – bezesporu výrazná – část nadobro zmizela z našeho zorného pole. Řada zemních úprav z doby obléhání byla buď zarovnána, či úplně zničena z nejrůznějších příčin, především v důsledku zemědělské činnosti. U kovových artefaktů pak můžeme jen spekulovat nad tím, kolik jich vykopali tzv. detektoráři nebo kolik jich bylo vysbíráno už v době bojů apod. Přece se však nabízí několik důvodů k předpokladu, že údolí říčky Vrchlice představuje prostor, kde lze obě kategorie hmotných pramenů studovat v poměrně ucelené podobě. Jelikož systematický detektorový průzkum přinesl větší množství předmětů z barevných kovů, resp. olova, domníváme se, že v těchto místech se tzv. detektoráři pohybovali jen sporadicky. Prvořadě je přitahoval a stále přitahuje mnohem zřetelnější a rozsáhlejší areál tábora oblétatelů severně od hradu. Při hodnocení výsledků detektorového průzkumu je také třeba brát v potaz, že neznáme rozptyl kamenných projektilů, což může výrazně zkreslovat představu o dělostřelbě.

Přes všechny naznačené limity poskytuje dosud shromážděný soubor kovových projektilů východisko pro několik dílčích úvah. Předně vypovídá o široké škále ráží používaných ručních palných zbraní, možná i lehkých lafetovaných kusů. Zvláště zaujmou kompozitní exempláře, které (nepřekvapivě) dokládají vysoké zkušenosti husitských válečníků. Nad nimi si vybavíme zápisy dávných kronikářů, kteří mezi popravenými členy Roháčovy

družiny jmenovitě uvádějí jen několik málo mužů. Nás zaujme puškař Zelený, kterého Bartošek z Drahonice charakterizuje jako *optimo sagittario de pixidibus* (FRB V, 620). Krátce předtím patrně působil v Táboře, čemuž nasvědčují písemné zmínky ze 30. let 15. stol. (Tecl 2009, 345–346). Zatím se nám dostává jen velice málo srovnatelného pramenného materiálu, a proto není možné zodpovědět podstatnou otázku, nakolik kompozitní projektily představují v daném časovém kontextu běžný, nebo výjimečný druh munice.

Podobně lákavé propojení konkrétních kovových artefaktů s výpovědí písemných zpráv se nabízí u několika mála nalezených hrotů lukostřeleckých šípů. Tentokrát si vzpomeneme na uherské jednotky, které císař Zikmund rovněž povolal k Siónu. Ač patrně sestávaly z žoldněřů, je pravděpodobné, že ještě v polovině 15. stol. alespoň někteří stále užívali tradiční luky (srov. Frankenberger 1960, 69). Od přelomu 14. a 15. stol. v Čechách naprosto dominovala kuše, což dokládají jak nesčetné archeologické nálezy, tak absence zmínek o lucích ve vojenských řádech. Nicméně hroty lukostřeleckých šípů u Siónu nelze průkazně ztotožnit s působností cizozemských vojáků. Je ale třeba si podobné otázky klást: např. v souborech hrotů šípů ze 14.–15. stol., nalezených při výzkumech litevských hradů, jež byly obléhány za účasti anglických lučištníků, zaujímají výrazný podíl právě kusy vystřelené z luků (Rackevičius 2002, 263).

Náš předpoklad, že prostor jižně od hradu byl jen málo poničen tzv. detektoráři, vychází také z celkového situačního plánu jednotlivých nálezů. Na něm si všimneme, že hroty šípů i kovové projektily se vyskytují ve větším počtu v bezprostředním okolí terénních stop obléhacích prací. Tyto koncentrace kovových artefaktů by tzv. detektorářům patrně neunikly. Zdá se tedy, že situační plán nálezů poskytuje rámcovou představu o hlavních směrech (intenzitě) střelby obležené posádky. Nálezy hrotů šípů i projektilů se zhušťují zvláště u podkovovitého hřbetu u hrany údolí. Uvažujeme-li nad tím, proč na tento objekt obránci hradu soustředili svou palbu, jako nejlogičtější se jeví vysvětlení, že se jednalo o nebezpečné palebné postavení obléhatelů. Naproti tomu v okolí níže ve svahu vyhloubené jámy, kterou jsme předběžně interpretovali jako okop děla, se hroty šípů a projektily vyskytují jen ojediněle. Byť nelze vyloučit, že situační plánek kovových nálezů představuje pokřivené zrcadlo, varuje před přímočarými úsudky založenými pouze na tvaru toho kterého objektu. V daném případě jsme nuceni rezignovat na konkrétní závěry.

Pokud bychom neznali prostorový rozptyl munice, podkovovitý útvar na okraji údolí bychom sotva interpretovali jako postavení lafetované zbraně. Z celkové terénní konfigurace však vyplývá, že právě hrana údolí Vrchlice představovala nejvýhodnější linii pro ostřelování hradu z těžších kusů: nachází se v patřičné vzdálenosti i výšce vůči hradbám. Jak si ale máme takové postavení představit konkrétně? Zjevně se totiž nejednalo o okop (jámu), jak bychom prvoplánově očekávali na základě povrchových průzkumů v jiných lokalitách, např. podle baterie tří okopů pro děla u severočeského hradu Grabštejna (Kypta – Richterová 2004, obr. 2). Obrazotvornost nám naopak pomohou rozšířit četné ikonografické prameny zahraničního provenience. Zmínit lze např. jedno z vyobrazených obléhání hradu v knize válečného umění (*Kriegsbuch*) Filipa Möncha z r. 1496 (obr. 13). Mezi pozicemi útočníků nás zaujmou dvě masivní, patrně dvoupodlažní dřevěné stavby s klíčovými střilnami, z nichž jedna je začleněna do souvislé linie dřevohlíněných fortifikací (obr. 14). Nasnadě je hypotéza, že podobná bytelná roubená či rámová konstrukce mohla být osazena na podkovovitém náspu před Siónem. Pak bychom totiž dobře zdůvodnili, proč je jeho koruna víceméně vodorovná. Dlužno dodat, že zmínky o dřevěných (často srubových)

stavbách, které sloužily jako bašty pro nasazení zbraní různých ráží, nalézáme v mnoha písemných pramenech z pozdního středověku (např. *Durdík 1955*, 69–70).

Několikrát zmíněné obléhání hradu Lopaty stojí za to vzpomenout ještě jednou. Netoliko kvůli podobné metodice povrchového průzkumu, ale i z toho důvodu, že se odehrálo rovněž ve 30. letech 15. století. Časová souvislost je navíc dvojí, neboť i obléhání Lopaty trvalo přibližně čtyři měsíce. Není tedy žádným překvapením, že v obou lokalitách nalézáme typově podobné obléhací práce, což platí i pro drobné artefakty. Obléhatelé Lopaty vybudovali soustavu několika palebných postavení, rozmístěných zhruba v kruhu ve vzdálenosti ca 150–200 m od hradu, což v podstatě odpovídá střelecké linii naproti Siónu, podél hrany údolí Vrchlice. Část kruhového sevření u Lopaty dodnes vyznačuje liniový okop, u něhož se koncentrují nálezy munice. Navíc tu rozpoznáváme charakteristické obdélné jámy – okopy pro větší děla (*Novobilský 2008*, obr. 60). Absenci objektů tohoto typu v předpolí Siónu lze přičítat na vrub nejruznějším novověkým i zcela novodobým zásahům do terénu, které postihly i velkou část hrany údolí říčky Vrchlice naproti hradu. Zařízlo se do ní několik cest a místy ji značně narušily četné jámy po lámání kamene.

Položíme-li si na samý závěr klíčovou otázku, totiž nakolik jsou archeologické prameny v souladu s dnes převládajícím názorem o průběhu dobývání Siónu, nelze než odpovědět vyhýbavě. O hrad byl nesporně sveden urputný boj, ovšem nevíme, jak dlouhou dobu trval. Zato s jistotou víme, že obléhatelé v okolí pevnosti vybudovali soustavu okopů zpevněných baštovitými objekty (tzv. pevnůstkami), jimiž jednak sevřeli Roháčovu posádku, jednak ji mohli účinně ostřelovat z několika stran. Obránci i útočníci používali ruční palné zbraně nejruznějších ráží. Z lafetovaných zbraní můžeme předpokládat zejména houfnice a tarasnice, čemuž nasvědčují nálezy precizně opracovaných kamenných projektilů v hradním jádru.

Prameny a literatura

- Allsop, D. – Foard, G. 2007:* Case Shot: An Interim Report on Experimental Firing and Analysis to Interpret Early Modern Battlefield Assemblages. *Journal of Conflict Archaeology* 3, 111–146.
- Beneš, F. X. 1878:* Hrad Sion. *Památky archeologické a místopisné* 10, 207–220.
- Burian, V. 1985:* Projektily z těžkých palných a vrhacích zbraní z Tepence a Dolan. *Zprávy vlastivědného muzea v Olomouci* 234, 20–25.
- Čechura, J. 1982:* Sión a Kunětická Hora: Hrady husitské revoluce?. In: *Husitský Tábor 5, Tábor*, 153–163.
- Čorněj, P. 1980:* Žižkova bitva u Malešova 7. června 1424 (Příspěvek ke kritice Starých letopisů českých). *Jihočeský sborník historický* 49, 152–166.
- 2003: *Tajemství českých kronik*. Praha (2., rozšířené vyd.).
- Durdík, J. 1954:* *Husitské vojenství*. Praha.
- 1955: Znojemské puškařství v první třetině 15. století. *Historie a vojenství* 1955/1, 52–99.
- 1962: Soupis středověkých militárií jako podklad pro studium vývoje materiálně technické základny středověkého vojenství. *Historie a vojenství* 1962/6, 839–849.
- Durdík, T. 1983:* *Středověké zbraně*. Sbírkový Okresního muzea v Chrudimi. Chrudim.
- 1989: Železné předměty z hradu Rábí. In: *Castellologica bohemia* 1, Praha, 279–294.
- 1991: Česká hradní architektura doby husitské. *Muzejní a vlastivědná práce* 29/Časopis Společnosti přátel starožitností 99, 151–164.
- 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- 2002: Böhmische Burgen der Hussitenzeit. In: *Interdisziplinäre Beiträge zur Siedlungsforschung. Gedenkschrift für Walter Janssen, Rahden/Westf.*, 47–52.
- Durdík, T. et al. 2010:* Studie na záchranu a rehabilitaci hradní zříceniny Zlenice a jejího přírodního prostředí. Praha.

- Foard, G. – Morris, R. 2012: The archaeology of English battlefields. Conflict in the pre-industrial landscape. CBA research report 168. York.
- Frankenberger, O. 1960: Husitské válečnictví po Lipanech. Praha.
- FRB: Fontes rerum Bohemicarum V. Ed. J. Emler. Praha 1893.
- FRB SN: Fontes rerum Bohemicarum. Series nova II. Edd. M. Černá – P. Čornej – M. Klosová. Praha 2003.
- FRRB: Fontes rerum Regni Bohemiae I. Aeneae Silvii Historica Bohemica. Edd. D. Martínková – A. Hadra-
vová – J. Matl. Praha 1998.
- Frýda, F. 1988: Plzeňská městská zbrojnice I. Plzeň.
- Hošek, J. 2003: Metalografie ve službách archeologie. Stav metalografického výzkumu artefaktů staré kovář-
ské výroby na severu a severovýchodě Čech. Praha.
- Janská, E. 1961: Zahájení archeologického výzkumu na Siónu. Historie a vojenství 1961/4, 682–691.
— 1963: Archeologický výzkum hradu Sión. Archeologické rozhledy 15, 220–247.
— 1964: Jan Roháč na Sióně. Historie a vojenství 1964/1, 225–261.
— 1965: Hrad Jana Roháče z Dubé, Sión. In: Sborník Oblastního muzea v Kutné Hoře, řada A – histo-
rická, Kutná Hora, 5–72.
- Kibic, K. ml. – Vaněk, V. 2012: Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku. Praha.
- Krajč, R. 2003: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí
a analýza výrobků ze železa. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor.
- Krajč, R. – Klučina, P. 1987: Středověké vojenské ležení na Smolíně u Tábora. Archeologické rozhledy 39,
400–434.
- Kypta, J. – Richterová, J. 2004: Opevněné postavení obláhatelů hradu Grabštejna. In: Castellologica bohe-
mica 9, Praha, 285–290.
- Lehký, I. – Sýkora, M. 2010: Nové poznatky o stavební podobě hradu Oltářík. In: Castellologica bohemia 12,
Praha, 237–254.
- Liebel, J. 1998: Springalds and great crossbows. Leeds.
- Mazáčková, J. 2011: Obléhací postavení u hradu Rokštejna. Archaeologia historica 36, 61–85.
- Meduna, P. 1994: Povrchový průzkum komplexu obláhacích prací u Konopiště z let 1467–1468. In: Castello-
logica bohemia 4, Praha, 243–250.
- Molenda, D. 1987: Zastosowanie ołowiu na ziemiach polskich od XIV do XVII wieku. In: D. Molenda –
E. Balcerzak edd., Metale nieżelazne na ziemiach polskich od XIV do XVIII wieku (Zastosowanie
i wyroby). Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej 59, Wrocław, 7–130.
- Novobilský, M. 2008: Obléhání hradu Lopaty. Rekonstrukce obléhání hradu z roku 1432–1433. Plzeň.
- Orna, J. – Dudková, V. 2012: Archeologické doklady obléhání Plzně husity. Archaeologia historica 37, 165–174.
- Prihoda, R. 1932: Zur Typologie und Chronologie mittelalterlicher Pfeilspitzen und Armbrustbolzeneisen.
Sudeta 8, 43–67.
- Rackevičius G. 2002: Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI. Vilnius.
- Richterová, J. 2003: Obléhání středověkých pevností. Ms. diplomové práce FF UK.
- Schaller, J. 1787: Topographie des Königreichs Böhmen VI. Prag.
- Strzyż, P. 2011: Średniowieczna broń palna w Polsce. Studium archeologiczne. Łódź.
- Sýkora, M. 2012: Kelch, Jungfrau und Litaich – drei Hussitenburgen in Nordwestböhmen. Burgen und
Schlösser 53, 230–240.
- Sýkora, M. – Veseľý, H. 2009: Hrad Kalich. In: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách za rok
2008, Most, 133–146.
— 2012: Hrad Panna. In: J. Kuljavceva Hlavová – O. Kotyza – M. Sýkora edd., Hrady českého severo-
západu. Sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka, Most, 271–286.
- Szőrényi, G. A. 2012: Befestigungen der Hussiten in Nordost-Ungarn. Burgen und Schlösser 53, 180–186.
- Šimůnek, R. 2002: Hradní inventář jako typ písemnosti a možnosti jeho badatelského využití (Na příkladu
inventářů rožmberských hradů ca. 1450–1470). In: Husitský Tábor 13, Tábor, 229–253.
- Tecl, R. 2009: Palná výzbroj města Tábor v 15. a prvé polovině 16. století. In: Husitský Tábor 16, Tábor,
343–347.
- Tomášek, T. 1938: O hradě Sioně. In: Kutnohorské příspěvky k dějinám vzdělanosti české 9, Kutná Hora,
166–169.
- Vránová, V. – Vrána, J. 2008: Olověné projektily z hradu Tepence. In: Castellologica bohemia 11, Praha,
457–460.
- Wagner, E. – Drobná, Z. – Durdík, J. 1957: Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské. Praha.

The capture of Sión Castle in 1437 A surface survey of the besieging army's firing positions

The Hussite Wars essentially came to an end with the Battle of Lipany in 1434, after which radical Hussites held only a few small fortresses. By the summer of 1437, only one remained – the small Sión Castle near Kutná Hora (Central Bohemia). It was the seat of Jan Roháč of Dubá, who engaged in minor acts of banditry. Emperor Sigismund raised a royal army with the aim of its eradication. Chronicles of Bohemian provenance offer only fragmentary descriptions of the castle's capture. It is not clear how the small castle managed to resist the attackers' numerical superiority for four months. Historians assume that the besieging commanders purposefully delayed the storming of the castle; when it became clear that they had no other choice, they eradicated Roháč's troops in a matter of several days. A complete archaeological survey of the castle core was performed in the 1960s, and yielded much evidence of fierce fighting. Researchers found a large amount of weapons and munitions in the burnt-out ruins of the buildings (catapult projectiles, arrowheads, and projectiles for firearms of varying calibre). However, the discovered artefacts do not permit a precise determining of the intensity of fighting in chronological terms – i.e., over the course of the four-month siege.

In the castle's surroundings there are three sites with field traces of the siege. The complicated and significantly extensive complex of bulwarks and trenches – which can apparently be identified as the besiegers' main encampment – spreads out to the north of the castle (*fig. 1: B*). Furthermore, an aerial photograph clearly shows a filled-in trench in a field northeast of the castle (*fig. 1: C*). The third position, which forms the subject of this article, was identified to the south of the castle core: a complex of bulwarks, ditches and pits that has been preserved on the opposite slope in the river valley (*fig. 1: A*). A horseshoe-shaped rampart is found immediately along the valley's edge (*fig. 2: A1*). From here, a linear bulwark lined by a ditch leads down the hill (*fig. 2: A2*). These features are interpreted as shooting positions.

In 2011–2012, the area south of the castle was surveyed in detail using metal detectors. The survey found a total of 214 metal artefacts of various character and age. Fifty six arrowheads and twenty-nine firearm projectiles can be associated with the fighting in 1437. Another 10 projectiles show the specific traces of having been fired through a muzzle type typical for weapons of the Modern era. There are large differences among the medieval projectiles in terms of size and weight; with just one exception, they are small and were undoubtedly fired from handheld weapons. Based on their spatial distribution, the munitions of the defenders and those of the besiegers can be differentiated. The projectiles fired by the defenders and besiegers differ from each other in their material composition. On the hillside below the castle, four projectiles – three lead (deformed) and one iron (cylindrical) – have been found. By comparison, the castle's garrison used lead (primarily cylindrical) projectiles, in particular projectiles with an iron core encased in lead. This comparison shows that the composite projectiles found at Sión are the oldest examples of such munitions in all of Europe (cf. *Foard – Morris 2012, 67–68*).

At first glance at the map overview, two significant concentrations of found munitions stand out. The besiegers aimed primarily at the sunken feature (a trench for servicing the artillery?) at the castle's rear, while the defenders aimed primarily at the horseshoe-shaped ridge (*fig. 2: A1; 12*) at the edge of the valley. In fact, this valley edge represents the most advantageous line from which to assault the castle with the heaviest artillery, since it is located at an opportune distance and height in relation to the castle.

English by Zuzana Maritzová

PETR KOSCELNÍK, *Katedra archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity, Sedláčkova 15, CZ-306 14 Plzeň; koscelnik.p@gmail.com*

JAN KYPTA, *Národní památkový ústav – ú. o. p. středních Čech v Praze, Sabinova 5, CZ-130 11 Praha 3 kypta@centrum.cz*

JARMILA SAVKOVÁ, *Nové technologie – výzkumné centrum Západočeské univerzity v Plzni, Univerzitní 8, CZ-306 14 Plzeň; savkova@ntc.zcu.cz*

DISKUSE

Kontinuita pohřebních areálů: struktura a vývoj pohřebiště ve Velkých Žernosekách

Petr Křišťuf – Ondřej Švejcar

Článek se zabývá vývojem pohřebních aktivit v lokalitě Velké Žernoseky (okr. Litoměřice) zkoumané již na konci 19. a na počátku 20. století. Nachází se zde především pohřebiště únětické kultury a také největší skupina hrobů baalberské fáze kultury nálevkovitých pohárů v Čechách. Cílem studie je sledovat vzájemnou interakci těchto kultur v rámci pohřebního areálu, ve které hrály důležitou úlohu mohylové náspy. Druhým tématem je vnitřní rozdělení únětického pohřebiště do několika skupin, které může odrážet pohřební aktivity jednotlivých rodin. Analýza prostorového rozmístění baalberských hrobů a orientace a zahloubení únětických hrobů ukazuje, že hroby kultury nálevkovitých pohárů byly původně kryty mohylami, do nichž byla později zapuštěna část únětických hrobů. Pohřebiště únětické kultury je členěno do několika oddělených skupin, které reprezentují jednotlivé rodiny.

pohřebiště – dlouhá mohyla – kultura nálevkovitých pohárů – únětická kultura – rodina

The continuity of burial grounds: the structure and development of the cemetery in Velké Žernoseky (Northwest Bohemia). The article addresses the history of burial activities at the Velké Žernoseky site (Litoměřice district), which was investigated as far back as at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. The site primarily involves a Únětice culture cemetery as well as the largest group of graves from the Baalberg phase of the Funnel Beaker culture in Bohemia. The aim of the work is to study the interaction between the cultures in the burial grounds, where barrows played an important role. The second subject is the internal division of the Únětice culture cemetery into several groups, a situation that could reflect the burial activities of individual families. An analysis of the spatial organisation of the Baalberg phase graves and the orientation and depth of the Únětice culture graves indicates that the Funnel Beaker culture graves were originally covered by barrows into which some Únětice culture burials were later made. The Únětice culture cemetery is divided into several separate groups representing individual families.

cemetery – long barrow – Funnel Beaker culture – Únětice culture – family

*Tento článek bychom rádi věnovali svým učitelům
Václavu Mouchovi a Evženě Neustupnému k jejich životním jubileům*

1. Úvod

Význam mnohých archeologických lokalit neklesá ani po dlouhé době od jejich prozkoumání a prvním publikování. Jejich opakované studium přináší nová zjištění, na jejichž základě si můžeme následně klást nové otázky. Jednou z takových lokalit je pohřebiště na katastru Velkých Žernosek (okr. Litoměřice), od jehož prozkoumání uplynulo již více než sto let (hlavní část výzkumu byla realizována v souvislosti s probíhající těžbou kamene mezi lety 1889 až 1906: např. *Weinzierl 1894; 1895; 1897*). Jedná se o polykulturní lokalitu, ve které se mj. nachází největší ucelená skupina hrobů baalberské fáze kultury nálevkovitých pohárů v Čechách (srov. *Křišťuf 2003*, 32) a rozsáhlé pohřebiště únětické kultury (*Moucha 1961*). Právě vzájemné prostorové vztahy mezi hroby únětické kultury a hroby starších eneolitických kultur jsou relativně často pozorovaným jevem, který může ukázat jednak na existenci nadzemních konstrukcí (mohyl) nad hroby eneolitických kultur, jednak na vnímání těchto mohyl v období únětické kultury (viz dále).

Význam obdobných lokalit spočívá právě v možnostech studia vzájemné interakce dvou či více rozdílných pravěkých kultur, která se v tomto případě odehrává ve světě jinosti (k termínu srov. *Neustupný 1998; 2010*, 160–162). Zároveň je možno sledovat i různé aspekty pohřebního ritu přítomných kultur a dále např. životnost nadzemních konstrukcí na eneolitických pohřebištích či transformační procesy, jejichž výsledkem je současná podoba těchto lokalit. V tomto článku poukážeme na skutečnost, že pohřebiště ve Velkých Žernosekách a jemu podobné jsou pozůstatkem dlouho trvajících pohřebních aktivit a svědčí o dlouhé kontinuitě obyvatelstva v eneolitu a době bronzové.

2. Dějiny bádání

Hlavní část výzkumných aktivit probíhala v souvislosti s postupující těžbou kamene v období 1889 až 1906, kdy zde s přestávkami prováděl systematický výzkum R. von Weinzierl¹, který se o zdejší nálezy zajímal již od r. 1879. Informace o těchto výzkumech jsou zaznamenány ve Weinzierlových terénních denících (Fundprotokolle a Skizzenbuch) a v jeho článcích (*Weinzierl 1894; 1895; 1897*; srov. *Moucha 1961*, 5). R. von Weinzierl rovněž pořídil plán lokality, který zachycuje polohu 49 hrobů: 10 kultury s nálevkovými poháry (KNP), 34 únětické kultury (UK), 1 eneolitický, 4 nezařazené). Po ukončení jeho systematického výzkumu máme o dalších nálezech pouze ojedinělé a ne vždy zcela spolehlivé zprávy. Další hroby s bližšími informacemi pocházejí pouze z výzkumů E. Gattermanna v letech 1926 a 1933 (*Gattermann 1927; 1935*).

Významnými studii o pohřebišti ve Velkých Žernosekách jsou především dvě publikace Václava Mouchy, z nichž čerpá i tato studie. Jedná se o zpracování únětického pohřebiště (*Moucha 1961*), ve kterém jsou přehledně popsány všechny prozkoumané hroby i s celkovým vyhodnocením tohoto pohřebiště, a dále o zpracování pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů (*Moucha 1963a*). Důležitým přínosem druhé práce je především publikování hrobů bez chronologicky citlivého inventáře, které autor, na základě porovnání s pohřebním rytmem dalších pravěkých kultur v Čechách, přiřadil baalberskému stupni kultury nálevkovitých pohárů (*Moucha 1963a*, 130–132).

Lokalitě se věnují i další autoři (např. *Zápotocký 1956; Pleinerová 1966*). Tyto práce se však nezaobírají žernoseckým pohřebištem, ale využívají ho při výzkumu širších témat. Posledním zpracováním lokality je práce P. Křištufa, který na základě prostorového uspořádání hrobů a dalších indicií spekuluje o existenci mohyly nad hlavní skupinou hrobů kultury nálevkovitých pohárů (*Křištuf 2004*).

3. Teoretický model

Eneolitická mohylová pohřebiště mají svůj původ pravděpodobně v období časného eneolitu v oblasti střední Evropy (*Neustupný 2001*, 203–207). Zároveň eneolitické mohyly představují pravděpodobně také jeden z prvních artefaktů, jehož životnost přesahovala dobu, kterou by bylo možné obsáhnout individuální paměť jednotlivce; tím se eneolitické mohyly staly prvními nositeli artefaktové paměti pravěkých komunit (naposledy *Neustupný 2010*, 192). Díky tomu již od počátku budování mohylových pohřebišť dochází v těchto lokalitách ke kontinuitě pohřbívání, které mohlo trvat po celé období eneolitu a často pokračovalo i do doby bronzové. Na území Čech je zároveň nápadná téměř naprostá absence dochovaných nadzemních konstrukcí eneolitických mohyl, která je v kontrastu k předpokládanému původnímu stavu i k situaci pozorované v okolních oblastech (*Preuss 1958; Houšťová 1960; Šmíd 2003; Turek et al. 2011* a další). Tuto absenci lze s velkou pravděpodobností klást do souvislosti s oblastí rozšíření eneolitických kultur v Čechách, která se, s výjimkou chamské kultury v západních Čechách, z velké části kryje s nejintenzivněji osídlenými a zemědělsky využívanými oblastmi Čech. Zmíněná absence eneolitických mohyl je tudíž s největší pravděpodobností

¹ Výzkumné aktivity R. von Weinzierl lze rozdělit do tří etap (*Moucha 1961*, 5): 1879–1889 – z tohoto období nemáme žádné podrobnější informace; září 1889 – květen 1899; listopad 1901–1906 – výzkum byl v tomto období veden laborantem muzea v Tepličích A. Pobelem, který o průběhu výzkumu podával R. von Weinzierl pravidelné zprávy.

důsledkem velmi silných transformačních procesů (srov. *Neustupný 2007*, 46–75), a současný stav tedy neodpovídá původní pravěké situaci.

Pro únětickou kulturu se naopak na českém území nepředpokládá budování mohyl jako obecný znak pohřebního ritu. Přesto jsou mohyly pro únětickou kulturu v Čechách doloženy, a to jak v jejím starším, tak mladším období (např. *Stocký 1926*, 11–13; *Plesl 1959*). Dále byly pozorovány případy, kdy byly únětické pohřby zapuštěny do již existujících eneolitických mohyl (*Pleinerová 1980*, 39; *Moucha 2000*). U dalších lokalit je možné vazbu únětických hrobů na eneolitické mohyly předpokládat na základě nepřímých indicií (*Křišťuf 2004*; *Neustupný ed. 2008*, 131).

Únětická kultura reprezentuje první kulturu doby bronzové na našem území. Její starší období pak představuje samotný závěr eneolitu (*Moucha 2005*, 7–11). V době jejího trvání tedy byla eneolitická mohylová pohřebiště dochována v maximální možné míře. Pohřebiště dosahovala v krajině značné hustoty a lidé se s touto skutečností museli určitým způsobem vyrovnávat, ať založením vlastních pohřebišť na nových místech, nebo navázáním na již existující pohřebiště. Pokud došlo k navázání na stávající eneolitická mohylová pohřebiště, lze předpokládat, že muselo být splněno několik podmínek. Eneolitická mohylová pohřebiště musela být správně identifikována jako pohřební areály. Zároveň ovšem musel být pohřb pod mohylou společensky akceptovatelnou formou pohřbu. Intencionální navázání na již existující mohylová pohřebiště by pak mělo být v takovýchto lokalitách pozorovatelné mj. ve vzájemných prostorových vztazích chronologicky rozdílných pohřebních komponent. Domníváme se, že pro přelom eneolitu a doby bronzové můžeme uvažovat o kontinuitě pohřebních areálů. Archeologické prameny v tomto období svědčí o postupném vývoji od mladoeneolitických kultur do kultury únětické. Tato skutečnost je dobře patrná především na keramice. Nemáme žádné archeologické doklady, které by svědčily o diskontinuitě obyvatelstva v této době. Mohylová pohřebiště a celý fenomén mohylového pohřbívání byl podle nás v únětické kultuře známý, a to i v případě, kdy připustíme hypotézu, že v klasické fázi únětické kultury se mohyly běžně nebudovaly. Navaznost únětických pohřebišť na předchozí, eneolitická, je důsledkem pohřbívání mrtvých členů jedné rodiny či komunity, i když archeology uměle rozdělené do dvou dějinných epoch.

Přítomnost únětických hrobů na mladoeneolitických pohřebištích není překvapující (Březno u Loun, *Pleinerová 2000*; Jenišův Újezd, *Beneš 1990*). Přesné superpozice mladoeneolitických a únětických hrobů mohou svědčit o zapouštění únětických hrobů do starších mohyl (Vikletice, *Buchvaldek – Koucký 1970*; Roztyly, *Holodňák – Holodňáková 2002*). Otázkou zůstává, jaký byl vztah obyvatelstva ve starší době bronzové k pohřebištím časově vzdálenějším, konkrétně časného a staršího eneolitu. Je nutné poukázat na to, že tato období (počátek eneolitu a počátek starší doby bronzové) od sebe dělí tisíce let a těžko lze předpokládat přímou kontinuitu obyvatelstva, i když určité indicie existují (např. *Šmejda 2001*). Avšak i kdyby tato kontinuita existovala, lidé si ji sotva uvědomovali. Právě fenomén mohylového pohřbívání ale spojuje období eneolitu a doby bronzové. Budování hlinito-kamenitých naspů nad hroby zemřelých byl zvyk, který v lidské kultuře přetrvával tisíce let a dával možnost i velmi časově vzdáleným komunitám identifikovat hroby svých předchůdců nebo, chceme-li, předků. Tuto materiální paměť pravděpodobně neovlivnila ani změna formálních vlastností mohyl v eneolitu, kdy tzv. dlouhé mohyly byly nahrazeny skupinami kruhových mohyl (*Neustupný 2001*, 205–206). O tom svědčí např. vazba jednoho z únětických pohřebišť v Březně u Loun na pozůstatky časné eneolitické dlouhé mohyly (stavba 86; *Pleinerová 1980*, 33–35).

Pro naši práci z toho vyplývá, že v některých případech mohly být únětické pohřby zapuštěny do konstrukcí časné či staroeneolitických mohyl, a to z toho důvodu, že tyto dlouhé mohyly byly pravěkými komunitami stále vnímány jako hroby jejich předků, i když velmi vzdálených. Dá se tedy předpokládat úzká prostorová souvislost únětických a staroeneolitických hrobů, která může být vodítkem k odhalení dnes již neexistujících mohylových naspů. Kromě prostorových vztahů mezi hroby únětické kultury a hroby starších eneolitických kultur je možné dále předpokládat, že k identifikaci mohylových naspů nad eneolitickými hroby může přispět i sledování jedné z formálních vlastností únětických hrobů, a to jejich hloubky. Lze předpokládat, že hroby zahlubované do mohylového pláště by měly být, v porovnání s hroby zahlubovanými z úrovně okolního terénu, výrazně mělké. Předpokládáme totiž, že hroby únětické kultury měly všechny původně víceméně stejnou hloubku. Ovšem

současná hloubka těch hrobových jam, jež byly zahloubeny do starších mohylových náspů, je zmenšena právě o výšku nedochovaného mohylového pláště. Jako příklad, kdy sledování hloubky mladších hrobů v lokalitách obdobného typu přispělo k identifikování eneolitických mohylových náspů, lze uvést lokalitu Brandýsek. Zde dosahovaly hroby, které byly původně pravděpodobně zapuštěny do starších eneolitických mohylových náspů, výrazně menší hloubky oproti ostatním hrobům (Šmejda 2001, 507–509).

Současný stav a podoba eneolitických mohylových pohřebišť tedy neodpovídá původní situaci a je důsledkem transformačních procesů. V Čechách úplně chybějí mohylové násypy a redukován je jistě i počet pohřbů. Identifikace původních nadzemních konstrukcí by měla být možná na základě pozorování prostorového uspořádání eneolitických hrobů v rámci těchto pohřebišť (sledování vzdáleností mezi hroby, jejich orientace, umístění na společné ose, apod.). Dále ovšem také pomocí pozorování vzájemných prostorových vztahů s hroby mladších kultur, které záměrně umísťovaly své hroby do blízkosti již existujících mohyl a také do jejich náspů.

Druhým okruhem otázek, které chceme v rámci této práce řešit, je problematika prostorového uspořádání hrobů na pravěkých pohřebištech, které by mohlo odrážet základní jednotky (rodiny; komunity) pravěké společnosti. Prostorové uspořádání hrobů má v pravěku různé podoby. Hroby mohou být uspořádány do více či méně pravidelných řad nebo do skupin. Rovněž existují osamocené hroby, u kterých ovšem nelze vždy rozhodnout, zda se jedná o skutečnou archeologickou strukturu (např. pohřebiště reproduktivně neúspěšných rodin; *Neustupný 1983*, 45; *Křištuf 2009*, 46), či pouze o důsledek transformačních procesů. Řady i skupiny hrobů pak mohou dosahovat různé velikosti a zároveň v jednotlivých lokalitách může být přítomno více řad či hrobových skupin o různé velikosti. Původ této strukturovanosti je třeba hledat v různých příčinách. Mezi vnější příčiny je možno počítat např. specifčnost terénu v prostoru pohřebiště (*Křištuf – Švejcar – Baierl 2010*) či pozměnění původní podoby pohřebiště následkem transformačních procesů. Mezi vnitřní příčiny (tj. způsobené intencionální činností člověka) lze zahrnout strukturování podle různých společenských kategorií či jednotek. Jedná se např. o vydělování hrobů elity, oddělené skupiny pro pohřby mužů a žen nebo dětí, či uspořádání pohřbů podle příslušnosti ke společenským jednotkám, jako jsou rodiny či domácnosti (*Neustupný 1983*, 44). Právě poslední jmenovanou možnost lze předpokládat jako nejčastější případ v pravěku na českém území (srov. např. *Křištuf – Praumová – Švejcar 2011*; *Křištuf – Švejcar 2012*), i když rovněž vydělování bohatých hrobů, u kterých lze předpokládat, že patří příslušníkům elity, bylo u nás pozorováno např. pro dobu halštatskou (např. Hánov, *Hraše 1896*; Sedlec-Hůrka, *Šaldová ed. 1988*, 86–103).

V případě pohřebišť únětické kultury pozorujeme všechny výše zmíněné podoby uspořádání pohřebních areálů. Vyskytují se jak pohřebiště, kde jsou hroby uspořádány do řad, i lokality, ve kterých jsou hroby shlukovány do jednotlivých skupin. Rovněž existují lokality, ve kterých se vyskytují ojedinělé hroby. Dále byly na některých pohřebištech pozorovány situace, kdy se blízko sebe (ve vzdálenosti desítek či mála stovek metrů) nacházejí oddělené skupiny hrobů. Touto problematikou se podrobněji zabývala I. Pleinerová, která rovněž předpokládá, že strukturování pohřebních areálů únětické kultury odráží společenské jednotky na úrovni rodin či domácností (srov. *Pleinerová 1959*). O příslušnosti různých částí pohřebiště k různým rodinám uvažoval již J. A. Jíra u pohřebišť v Praze-Bubenči. Na této lokalitě jsou hroby uspořádány do řad, z nichž některé nebyly souvislé. Jíra předpokládal, že tyto řady odpovídají jednotlivým rodinám a prázdná místa pak byla „rezervována“ pro další pohřby v rámci rodiny (*Jíra 1923*, 12–13).

Pokud je strukturování pohřebišť únětické kultury skutečně podmíněno příslušností zemřelých k jednotlivým rodinám či domácnostem, lze předpokládat, že se tato příslušnost bude odrážet ve formálních vlastnostech hrobů v jednotlivých skupinách či řadách. V těchto skupinách či řadách by totiž měly být zastoupeny pohřby mužů, žen i dětí a dále by se zde měly nacházet pohřby jedinců s různým společenským postavením. Tyto společenské kategorie mohou být identifikovány na základě pohřební výbavy. Za určitých okolností dokážeme identifikovat pohřební výbavu muže, ženy či vysoce postaveného jedince. Je ale velmi problematické identifikovat na základě pozitivního výběru pohřební výbavu příslušníka konkrétní rodiny. Předpokládáme ovšem, že každá rodina byla složená

ze členů různého společenského postavení. Tím pádem by si jednotlivá pohřebiště rodin měla být podobná heterogenním složením hrobů na základě pohřební výbavy.

4. Popis lokality

Na pohřebišti ve Velkých Žernosekách bylo prozkoumáno celkem 68 hrobů (*tab. 1*). Z tohoto počtu je možno 12 zařadit do baalberské fáze kultury nálevkovitých, jeden hrob náleží pravděpodobně kultuře se šňůrovou keramikou a dva hroby lze zařadit obecně do eneolitu. U šesti hrobů pak neexistují žádné bližší informace nebo je nelze blíže kulturně zařadit. Zbýlých 48 hrobů pak náleží únětické kultuře (*Moucha 1961, 3; 1963a*). Zařazení 12 hrobů do kultury nálevkovitých pohárů může být vzhledem k absenci spolehlivého datovacího materiálu diskutováno. Problémem by mohla být především přítomnost pohřbu kultury se šňůrovou keramikou na lokalitě a otázka, zda některé z „baalberských“ hrobů nemohou patřit této kultuře. V tomto směru vycházíme z přesvědčivé argumentace *V. Mouchy (1963a)*. U hrobů kultury se šňůrovou keramikou se nevyskytují běžně kamenné konstrukce zachycené u většiny diskutovaných hrobů. U hrobů kultury nálevkovitých pohárů je tato úprava naopak poměrně běžná. Orientace Z–V/V–Z je sice pro hroby kultury nálevkovitých pohárů a kultury se šňůrovou keramikou společná, ale u kultury se šňůrovou keramikou navíc dochází i k přísnému dodržování polohy těla u příslušné orientace hrobu. Uvažujeme-li o zařazení diskutovaných hrobů do kultury se šňůrovou keramikou, měly by hroby III, IV, XI, XX při orientaci V–Z obsahovat jedince uložené na levém, nikoliv pravém boku. Pravděpodobnost existence takto rozsáhlého pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou bez jediného chronologicky citlivého artefaktu je mizivá. Naopak u kultury nálevkovitých pohárů jsou hroby bez chronologicky citlivého inventáře běžným jevem. Je tedy nanejvýš pravděpodobné, že ve Velkých Žernosekách bylo odhaleno 12 hrobů kultury nálevkovitých pohárů.

Pohřebiště se původně skládalo z několika hrobových skupin. Na celkovém plánu lokality nejsou ovšem zachyceny všechny prozkoumané hroby, ale pouze hlavní hrobová skupina a také skupina několika hrobů východně od ní (*obr. 1*). Chybí zde skupina čtyř hrobů mladší únětické kultury z parcely F. Petersika (ppč. 1130), dále šest hrobů z pozemku hraběte Sylva-Tarrouca, tři hroby prozkoumané v r. 1933 uvedené bez parcelního čísla a také některé hroby z okolí hlavní skupiny. Hroby na plánu tvoří dvě oddělené skupiny, přičemž ani jedna z chronologicky odlišných pohřebních komponent není nijak prostorově izolována. Výjimkou je izolovaný hrob 33 kultury nálevkovitých pohárů, u něhož ovšem není jisté, zda situace nevznikla zničením dalších hrobů při postupující těžbě kamene. Skupina čtyř hrobů mladší fáze únětické kultury, které byly prozkoumány na parcele F. Petersika, je pak vzdálena ca 130 m od hlavní skupiny hrobů a o jejich okolí nemáme další informace.

4.1. Pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů

Skupina 12 hrobů baalberské skupiny kultury nálevkovitých pohárů představuje největší pohřebiště této skupiny v Čechách. Na základě hrobového inventáře bylo možno do této skupiny zařadit pouze hrob 33, který měl nepravidelné obložení z kamenů menších rozměrů a obsahoval čtyřuchou amforu a baalberský džbán (*Zápotocký 1956, 546*). Ostatní hroby byly do baalberské skupiny kultury nálevkovitých pohárů zařazeny *V. Mouchou* na základě rozboru stratigrafie lokality, hrobových konstrukcí, pohřebního ritu a následným srovnáním s pohřebním ritem pravěkých kultur v Čechách (*Moucha 1963a*).

Většina baalberských hrobů se nachází v prostoru hlavní skupiny na parcele 1157/I. Výjimkou jsou hroby 33 a 47. Hroby III, IV, VI², VIII a XI tvoří kompaktní skupinu přibližně ve středu jižního okraje hlavní skupiny. Západně od těchto hrobů se nachází hrob XIII a ještě dále hrob 32. Východně od této skupiny leží hrob XX a dále na SV (ca 10 m) hroby 38 a 39. Hrob 33 se nacházel na parcele 1166 přibližně 60 m na JV od hlavní skupiny hrobů. Na stejnou parcelu je lokalizován i hrob 47. Jeho přesná poloha není ovšem na plánu zachycena.

² Na plánu označen jako hrob V (*Moucha 1963a, 126, pozn. 4*).

HROB	parcela	délka (cm)	šířka (cm)	hloubka (cm)	konstrukce	orientace	půdorys	poloha	datace	plán	počet jedinců
1	ppč. 1130 (F. Petersik)	?	?	60	konstrukce	J-S	?	P bok	UK klas.	ne	1
2	ppč. 1130 (F. Petersik)	?	?	60	konstrukce	J-S	?	P bok	UK klas.	ne	1
24	ppč. 1157/I (F. Parthe)	120	?	220	klenba/skříňka	?	oválný	v sedě	UK starší	ano	1
25	ppč. 1182 (N. Parthe)	?	?	?	bez kk	?	?	v sedě	br.une?	ne	1
26	ppč. 1182 (N. Parthe)	?	?	?	bez kk	V-Z	?	skrčená	UK klas.	ne	1
27	?	?	?	?	?	?	?	?	en.snu?	ne	?
29	ppč. 1157/I (F. Parthe)	200	130	260	kameny	J-S/J	hruškovitý	záda	UK starší	ano	4
3	ppč. 1130 (F. Petersik)	?	?	40	konstrukce	J-S	?	P bok	UK klas.	ne	1
30	ppč. 1157/I (F. Parthe)	160	140	140	bez kk	J-S	oválný	P bok	UK starší	ano	1
31	?	?	?	?	?	?	?	?	?	ne	?
32	ppč. 1157/I (F. Parthe)	více než 80	?	100	?	Z-V	?	P bok	en.nal	ano	1
33	ppč. 1166 (I. Hausmann)	?	?	?	obložení	Z/Z-VSV	?	P bok	en.nal	ano	1
34	ppč. 1157/I (F. Parthe)	150	60	150	konstrukce	J-S	?	P bok	UK starší	ano	1
35	ppč. 1157/I (F. Parthe)	?	?	?	?	?	?	?	?	ano	?
36	ppč. 1182 (N. Parthe)	170	70	215	bez kk	JZ-SV	oválný	P bok	UK starší	ano	2
37	ppč. 1182 (N. Parthe)	130	80	180	konstrukce	J-S	oválný	P bok	UK starší	ano	1
38	ppč. 1157/I (F. Parthe)	125	65	200	obložení	Z-V	?	P bok	en.nal	ano	1
39	ppč. 1157/I (F. Parthe)	130	70	210	konstrukce	Z-V	?	P bok	en.nal	ano	1
4	ppč. 1130 (F. Petersik)	?	?	?	konstrukce	J-S	?	P bok	UK klas.	ne	1
40	ppč. 1157/I (F. Parthe)	?	?	?	obložení	JV-SZ	?	P bok	br.une	ano	1
41	ppč. 1157/I (F. Parthe)	180	80	170	kameny	JZ-SV	hruškovitý	P bok	UK starší	ano	1
42	ppč. 1157/I (F. Parthe)	120	100	200	bez kk	J-S	oválný	P bok	br.une	ano	1
43	ppč. 1157/I (F. Parthe)	140	80	180	obložení	J-S	obdélný	P bok	br.une	ano	1
44	ppč. 1182 (N. Parthe)	180	100	200	dno	JZ-SV	obdélný	P bok	UK starší	ano	1
45	Sylvia Tarouca	?	?	?	zával	J-S	?	P bok	br.une	ne	1
46	ppč. 1182 (N. Parthe)	90	80	130	konstrukce	SV-JZ	nepravidelný	P bok	eneolit	ano	2
47	ppč. 1166 (I. Hausmann)	140	100	240	překrytí vápen- covou deskou	V-Z/Z-V	obdélný	shluk kostí	en.nal	ne	1
48	ppč. 1182 (N. Parthe)	?	?	180	bez kk	J-S	?	P bok	br.une	ano	1
49	ppč. 1182 (N. Parthe)	?	?	160	bez kk	?	?	shluk kostí	?	ano	5
50	ppč. 1157/I (F. Parthe)	?	?	170	bez kk	J-S	obdélný	P bok	br.une	ano	1
51	ppč. 1157/I (F. Parthe)	220	140	160	konstrukce	J-S	obdélný	P bok	UK starší	ano	5
52	ppč. 1157/I (F. Parthe)	200	130	160	konstrukce	JZ-SV	oválný	P bok	UK starší	ano	3
54	ppč. 1157/I (F. Parthe)	270	130	190	konstrukce	JZ-SV	obdélný	P bok	UK starší	ano	3

55	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	220	130	160	obložení	JZ–SV	?	P bok	UK starší	ano	1
56	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	150	80	100	bez kk	JZ–SV	oválný	P bok	UK starší	ano	1
57	Sylva Tarouca	150	50	180	bez kk	SV–JZ	obdélný	L bok	eneolit	ne	1
58	Sylva Tarouca	140	60	190	bez kk	JZ–SV	obdélný	P bok	br.une	ne	1
59	Sylva Tarouca	140	65	190	bez kk	JZ–SV	?	P bok	UK starší	ne	1
60	Sylva Tarouca	?	?	?	?	?	?	?	UK starší	ne	?
61	Sylva Tarouca	?	?	?	?	?	?	?	UK starší	ne	?
I	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	100	50	?	konstrukce	J–S	oválný	P bok	br.une	ano	1
II	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	100	50	?	obložení	J–S	oválný	P bok	br.une	ano	1
III	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	100	50	175	skříňka	V–Z	obdélný	P bok	en.nal	ano	1
IV	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	100	60	125	obložení	V–Z	oválný	P bok	en.nal	ano	1
IX	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	130	50	85	obložení	J–S	oválný	P bok	br.une	ano	1
V	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	?	?	?	?	?	kruhový/oválný	?	?	ano	?
VI	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	100	50	?	konstrukce	Z–V	oválný	P bok	en.nal	ano	1
VII	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	100	50	100	konstrukce	J–S	oválný	P bok	UK starší	ano	1
VIII	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	60	45	?	obložení	Z–V	oválný	P bok	en.nal	ano	1
X	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	100	?	200	obložení	J–S	oválný	P bok	UK starší	ano	1
XI	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	100	50	?	skříňka	V–Z	obdélný	P bok	en.nal	ano	1
XII	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	?	?	120	bez kk	J–S	oválný	shluk kostí	br.une	ano	1
XIII	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	43	30	60	skříňka	JZ–SV	obdélný	P bok	en.nal	ano	1
XIV	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	65	?	100	obložení	J–S	oválný	P bok	UK starší	ano	1
XIX	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	1	?	1	konstrukce	J–S	oválný	P bok	br.une	ano	1
XV	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	80	?	65	zával	J–S	oválný	P bok	br.une	ano	1
XVI	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	80	?	120	zával	J–S	oválný	P bok	br.une	ano	1
XVII	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	100	?	85	obložení	J–S	oválný	P bok	UK starší	ano	1
XVIII	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	70	?	80	konstrukce	J–S	oválný	P bok	UK starší	ano	1
XX	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	100	60	140	obložení	V–Z	oválný	P bok	en.nal	ano	1
XXI	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	?	?	140	obložení	J–S	oválný	P bok	UK starší	ano	1
XXII	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	?	?	185	obložení	J–S/S–J	oválný	L bok/P bok	br.une	ano	4
XXIII	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	?	?	145	obložení	Z–V	oválný	P bok	UK starší	ano	1
hrob? 28	ppč. 1182 (N., Parthe)	?	?	?	?	?	?	?	?	ne	?
objekt 53	ppč. 1157/1 (F. Parthe)	?	?	?	?	?	?	?	?	ano	?
1933/1	?	?	?	?	?	?	?	?	UK starší	ne	1
1933/2	Parthe	?	?	?	?	?	?	?	UK starší	ne	1
1933/3	Parthe	?	?	?	?	?	?	?	UK starší	ne	1

Tab. 1. Velké Žemoseky (okr. Litoměřice). Seznam identifikovaných hrobů. – Tab. 1. Velké Žemoseky (Litoměřice district). List of identified graves.

Všechny hroby baalberské fáze měly ve své konstrukci uplatněny kamenné prvky, pouze u hrobu 32 nejsou informace o konstrukci hrobové jámy známy. Tři z nich (III, XI, XIII) měly vybudovanou pravidelnou skříňku z kamenných desek. Ostatní hroby měly stěny obložené kameny a některé byly kameny i zakryté (*Moucha 1963a*). Pět hrobů mělo tvar hrobové jámy obdélný a čtyři oválný. Rozměry hrobových jam se pohybují v rozmezí 30–100 x 43–150 cm. V pěti hrobech byl zemřelý uložen ve směru Z–V a ve čtyřech V–Z. Tři hroby neměly rovnoběžkovou orientaci. Ve dvou ležel zemřelý ve směru SV–JZ a v jednom případě byla orientace JZ–SV. Jedenáct jedinců leželo na pravém boku, jeden na levém (*Křišťuf 2003*, 34).

V minulosti byly na této lokalitě vyčleněny pro baalberskou fázi KNP tři hrobové skupiny o nejméně dvou hrobech. Skupina A obsahuje pět hrobů (III, IV, V, VIII, XI), skupina B dva hroby (32, XXIII) a skupina C také dva hroby (38, 39). Mimo tyto skupiny leží „osamocené“ hroby XIII, XX, 33, 46 (*Křišťuf 2003*, 59–60; 2004). Zařazení hrobu XXIII do KNP vycházelo z publikace (*Moucha 1963a*). Avšak podle starší literatury se jedná o hrob staršího období únětické kultury (*Moucha 1961*).

Inventář všech hrobů (kromě hrobu 33) tvořily pouze takové artefakty, které samy o sobě nepostačovaly pro bližší kulturní zařazení hrobů. Nejbohatší z nich byl hrob 47, který obsahoval kamenný brousek a rozčerač, pazourkový klínek a nožík, provrtaný kančí kel, kostěné hroty a dlátka a také kostěný roubík s plochou hlavičkou a otvorem v krčku. Zbylé hroby obsahovaly pouze několik kostěných nebo pazourkových artefaktů a ve dvou hrobech byly nalezeny mušle Unio nebo terčíky z ní vyrobené. Hrob VIII obsahoval pouze kosti vepře. Celkem pět hrobů (III, IV, VI, XI, XX) neobsahovalo žádný inventář.

4.2. Pohřebiště únětické kultury

Pohřebiště únětické kultury ve Velkých Žernosekách je tvořeno celkem 48 hroby, ve kterých bylo uloženo dohromady 60 pohřbů (u dvou hrobů pak nemáme o počtu jedinců informace). Z tohoto počtu náleží 26 hrobů staršímu období únětické kultury a 6 hrobů mladšímu období. Dalších 16 hrobů neobsahovalo buď žádné artefakty, nebo takové, které nedovolovaly jejich dataci. Podle polohy koster a orientace lze ovšem i tyto hroby zařadit do období únětické kultury (srov. *Moucha 1961*). Naprostá většina z těchto hrobů byla prozkoumána při výzkumu R. von Weinzierl v letech 1889 až 1909. Čtyři hroby byly prozkoumány ještě v r. 1926 E. Gattermannem na parcele 1130. Stejný badatel prozkoumal další únětický hrob v r. 1933, pro tento hrob ovšem nemáme jakékoliv prostorové informace. Ve stejném roce byly prozkoumány další 2 hroby staršího období únětické kultury, které jsou lokalizovány pouze jménem vlastníka parcely (Parthe: *Moucha 1961*, 23).

V hrobech starší únětické kultury byl nalezen běžný inventář tohoto období. Z bronzových předmětů jsou zastoupeny pěti kusy záušnice a drátěný náramek (hrob 34, 54, 55). Kamenné artefakty reprezentují tři šipky, dvě čepelky a škrabadlo (hrob 41, 54, XVIII). Skupina kostěných artefaktů je zastoupena čtyřmi jehlicemi s kruhovým otvorem v hlavici (hrob 29, 34 – 3 exempláře), dále se našlo šídlo (hrob 44), kančí kel (hrob 44), kostěný kotouč se dvěma dochovanými (původně pravděpodobně se třemi) otvory (hrob 29) a kostěný hrot (hrob 41). Nejpočetněji zastoupeným druhem hrobového inventáře je ovšem keramika. Z celkového počtu 87 keramických nádob jsou nejčastějšími tvary hrnec/hrnek (37 ks / 43 %), miska (22 ks / 25 %) a džbán/džbáněk (13 ks / 15 %). Méně častými tvary jsou koflík (7 ks / 8 %), amfora (5 ks / 6 %) zásobnice (1 ks / 1 %) a pohár (2 ks / 2 %). Zásobnice je ojedinělým tvarem v hrobovém inventáři únětické kultury. Tyto ojedinělé zásobnice z hrobů starší únětické kultury odpovídají svým tvarem a zpracováním zásobnicím, které se běžně vyskytují na sídlišti mladé únětické kultury. Na to upozorňovala již I. Pleinerová a uvažovala o možnosti, že některá sídliště zařazená do mladšího období mohou být ve skutečnosti z období staršího (*Pleinerová 1966*, 350).

Celkem 13 hrobových jam starší únětické kultury bylo oválného tvaru, tři obdélného a dva hrůškovitého. U pěti hrobů nebyl tvar hrobové jámy pozorován či zaznamenán (srov. *Moucha 1961*). Pouze u čtyř hrobů staršího období nebyl pozorován žádný druh kamenné konstrukce v hrobové jámě (u dalších dvou hrobů nebyly informace o přítomnosti či absenci kamenné konstrukce zaznamenány). U zbylých 17 hrobů byl kámen pro konstrukci hrobu použit. Rozlišovány byly typologické varianty

kamenných konstrukcí podle typologie V. Matouška (1982, 37). Zaznamenány byly skříňka z kamenných desek (1x), konstrukce (8x), kamenné obložení (4x), dláždění dna (1x) a umístění jednotlivých kamenů v hrobové jámě (2x). Uplatnění kamene pro konstrukci hrobů je typickým jevem především pro mladší období únětické kultury. Ovšem v oblasti severozápadních Čech není jeho použití již v jejím starším období výjimečné (Jirán *ed.* 2008, 63).

Z chronologického hlediska lze výše popsané hroby zařadit do prvních tří fází únětické kultury podle třídění V. Mouchy. Hroby X a XVIII lze přiřadit 1. (protoúnětické) fázi. Několik dalších hrobů (36, 56, 60 a 61) lze zařadit na rozhraní 1. a 2. (staroúnětické) fáze. Největším počtem hrobů je zastoupena 2. fáze únětické kultury, jíž je možno přiřadit 14 hrobů. Další tři hroby je poté možno zařadit na přechod mezi 2. a 3. fází, čímž vývoj pohřebiště ve starším období únětické kultury končí (Moucha 1961, 32–34).

Hroby mladšího období únětické kultury pocházejí, s výjimkou hrobu 26, z výzkumů E. Gattermanna (čtyři z parcely F. Petersika ppč. 1130, jeden bez bližších prostorových informací). V inventáři těchto hrobů jsou zastoupeny tři bronzové jehlice (1x únětického typu, 1x cyperská a 1x jednoduchá bronzová jehlice bez bližšího popisu), dva bronzové tyčinkovité náramky, bronzová dýka se třemi nýty pro upevnění rukojeti a tři keramické nádoby (1x klasický koflík, 1x vázičkovitá nádoba, 1x koflík na pěti nožkách; Gattermann 1927; 1935; Moucha 1961, 21–23). U čtyř z těchto hrobů (všechny z výzkumu E. Gattermanna) byla pozorována kamenná konstrukce, bohužel bez bližších informací o její podobě (Gattermann 1927; 1935). Žádný z hrobů nevybočuje z pohřebního ritu mladší únětické kultury. Z chronologického hlediska je možně hrob 26 zařadit do 5. (klasické) fáze únětické kultury podle třídění V. Mouchy (srov. Moucha 1963b). Ostatní hroby z výzkumů E. Gattermanna náleží do 6. (poklasické) fáze tohoto třídění. Na plánu lokality není poloha těchto hrobů zaznamenána. Hroby mladšího období únětické kultury se tedy nacházely mimo zkoumané pohřebiště. Tyto hroby proto nebudou předmětem další analýzy.

V hrobech, jejichž bližší chronologické zařazení není podle nalezeného inventáře možné, ale které podle polohy kostry a orientace hrobové jámy náležejí únětické kultuře, byly nalezeny celkem čtyři artefakty. V jednom případě se jednalo o závěsek vyrobený z úlomku neolitického mramorového náramku se dvěma otvory pro zavěšení, dále kostěný kotouč a kostěný závěsek a také miska se čtyřmi plastickými výčnělky. Tato miska by také pravděpodobně patřila do staršího období únětické kultury, avšak pouze na základě slovního popisu toto zařazení není možné. Celkem deset z těchto hrobů má pak ve své konstrukci uplatněny kamenné prvky.

I bez přítomnosti chronologicky citlivých artefaktů jsou tyto hroby řazeny rovněž do starší fáze únětické kultury (Moucha 1961, 24). Tomuto zařazení nasvědčuje především skutečnost, že všechny hroby z mladšího období únětické kultury byly, s výjimkou hrobu 26, prozkoumány izolovaně od hrobů staršího období. Rovněž se tyto hroby vyskytují ve všech skupinách hrobů staršího období a v kontextu ostatních hrobů se nevydělují jako samostatná skupina.

Informace o antropologickém určení pohlaví máme celkem u 29 pohřbů. Ve všech případech se jedná o pohřby ze staršího období únětické kultury (z toho osm pohřbů ze skupiny hrobů bez chronologicky citlivých artefaktů). U 17 pohřbů se jedná o nové určení M. Blajerové (1961), ve zbylých případech se jedná o určení O. Recha z doby výzkumu lokality. Celkem 19 pohřbů bylo určeno jako muž a 10 jako žena. Dále bylo pozorováno 11 dětských pohřbů a 10 pohřbů dospělých osob různého věku bez informací o jejich pohlaví. U zbylých 13 pohřbů nemáme bližší informace.

Celkově tedy tvoří pohřebiště únětické kultury 5 hrobů mladší a 40 hrobů starší únětické kultury, přičemž z tohoto počtu celkem 13 hrobů (33 % hrobů starší únětické kultury) neobsahovalo žádné artefakty. Při porovnání např. s pohřebištěm v Praze – Dolních Počernicích je toto číslo poměrně vysoké, neboť na tomto pohřebišti bylo bez inventáře pouze 19,5 % (15) hrobů (srov. Hásek 1959, 35).

4.3. Hroby obecně z eneolitu a bez znaků kulturní příslušnosti

Hrob 27 obsahoval dvě kostěné pasové zápony a kostěnou tyčinku a je možné jej zařadit do eneolitu, pravděpodobně do období kultury se šňůrovou keramikou (Moucha 1958, 70). Hroby 46 a 57 neobsahovaly žádný inventář, který by umožnil jejich přesné chronologické zařazení. Podle polohy

a vrstvy, ve které byly uloženy, je však pravděpodobné, že tyto hroby náleží do eneolitu (srov. *Moucha 1961*). Hrob 35, který byl prozkoumán v r. 1903 na parcele F. Partheho 1157/1, nelze blíže chronologicky zařadit, neboť k tomuto hrobu nejsou žádné další informace. Obdobně není možné zařadit ani hrob 31, ke kterému chybí jakékoli informace. Hroby označené jako 28 a 53 rovněž neobsahovaly žádný datovací materiál. Navíc je zde určitá pochybnost, zda se ve skutečnosti nejedná o objekty sídlištního charakteru. To by naznačoval i plán lokality, na kterém je „hrob“ 53 zakreslen jako velká kruhová jáma (*Moucha 1961*, 9). Jako kruhová jáma je pak na plánu zakreslen i hrob 49, který obsahoval kosterní pozůstatky čtyř dospělých jedinců a jednoho dítěte. Hrob V (na Weinzierlově plánu označený jako VI) je rovněž bez kulturní příslušnosti, ale na základě jeho pozice a orientace by bylo možné rovněž uvažovat o jeho zařazení do eneolitu.

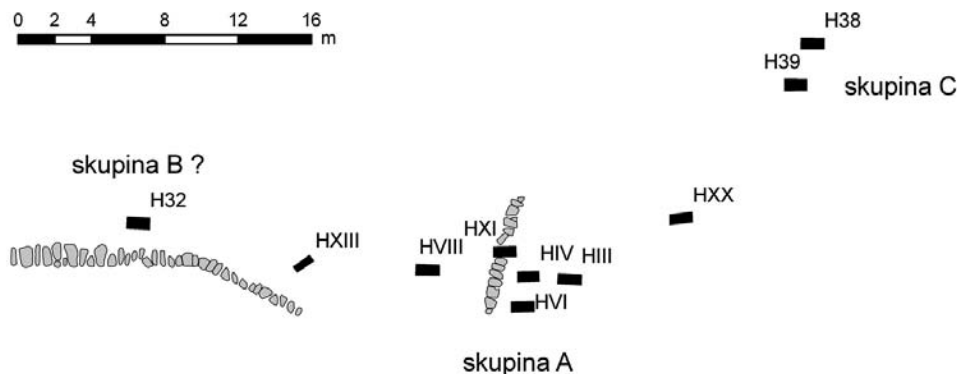
Pohřebiště ve Velkých Žernosekách tedy představuje polykulturní lokalitu se stopami pohřbívání od baalberského stupně kultury nálevkovitých pohárů, s pravděpodobným zastoupením kultury se šňůrovou keramikou až po kulturu únětickou. Díky tomu a díky dokumentované podstatné části vzájemných prostorových vztahů mezi jednotlivými chronologicky odlišnými pohřebními komponentami představuje tato lokalita cenný archeologický pramen, který i více než sto let po provedení archeologického výzkumu poskytuje data pro řešení otázek současné archeologie.

5. Mohylové náspy

Pokusíme se uvést několik argumentů pro existenci mohyl nad hroby kultury nálevkovitých pohárů ve Velkých Žernosekách. Nejprve musíme upozornit na skutečnost, že přestože z prostoru Čech neznáme žádnou dodnes v terénu patrnou mohylu kultury nálevkovitých pohárů, je existence mohylových náspů v prostředí této kultury doložena mimo oblast Čech (viz výše). Není důvod domnívat se, že by pohřební zvyklosti v oblasti Čech byly ve starším eneolitu natolik odlišné od zbytku střední Evropy. Spíše je nutné současný stav přičíst vlivu silných transformačních procesů, neboť kultura nálevkovitých pohárů se v Čechách vyskytuje v regionech, kde chybí mohyly i z jiných období a kde byla krajina v minulých staletích silně transformována. Přesto ještě z přelomu 19. a 20. stol. máme ojedinělé zprávy, že mohyly s pohřby kultury nálevkovitých pohárů existovaly i v Čechách (Veliká Ves, Předboj: *Píř 1891; 1899*). V 90. letech 20. stol. se navíc podařilo zachytit reliкty staroeneolitické mohyly v Nymburku (*Motýková 1998*).

Na pohřebišti ve Velkých Žernosekách byla v jižní části, tedy v prostoru největšího výskytu staroeneolitických hrobů identifikována kamenná vrstva. Její přesný rozsah nebo tvar nelze dnes podle zpráv z doby výzkumu rekonstruovat, ale je pravděpodobné, že zatímco minimálně některé hroby kultury nálevkovitých pohárů byly touto vrstvou překryty, únětické hroby v tomto prostoru byly do ní naopak zapuštěny. To by svědčilo o eneolitickém stáří vrstvy. V konstrukcích staroeneolitických mohyl se kámen vyskytuje poměrně hojně, a je proto nutné počítat s možností, že se jedná o pozůstatek kamenné konstrukce mohyly. Kromě vrstvy obsahující kameny byly v tomto prostoru při výzkumech identifikovány kamenné konstrukce v podobě zídek (*obr. 2*). Tyto zídky vymezují prostor v jihozápadní části pohřebiště, a i přesto, že není doložen celý půdorys, zdá se, že mohly ohrazovat obdélný nebo lichoběžníkový prostor (severní zídka ovšem chybí). Zde opět shledáváme paralely s tvarem a konstrukcí staroeneolitických, nebo dokonce časně eneolitických mohyl. Zajímavé ovšem je, že baalberský hrob XI porušuje jednu ze zídek. Je tedy mladší. V případě, že budeme pracovat s hypotézou, že zídky vymezují půdorys dlouhé mohylové stavby, je potřeba říci, že její vznik je třeba datovat před založení pohřbu XI, který je součástí skupiny hrobů krytých pravděpodobně kdysi společným mohylovým náspem (viz dále). Tento mohylový násep by navíc ležel v superpozici s mohylovou vymezenou zídkami. Je tedy možné, že tato starší mohyla v době založení hrobu XI již neexistovala, což se zdá z hlediska předpokládané dlouhé existence mohylových náspů nepravděpodobné, nebo byla tato starší mohyla v baalberské fázi kultury nálevkovitých pohárů rozšířena. Takové chování lze pozorovat v jiných lokalitách v Evropě (srov. *Midgley 2005*, 77–116). Vyloučit samozřejmě nemůžeme ani možnost, že zídky nejsou pozůstatkem dlouhé mohyly.

Důležitým argumentem pro existenci mohylových náspů nad hroby kultury nálevkovitých pohárů ve Velkých Žernosekách je jejich prostorové uspořádání. Jak jsme již uvedli, hroby vytvářejí dvě

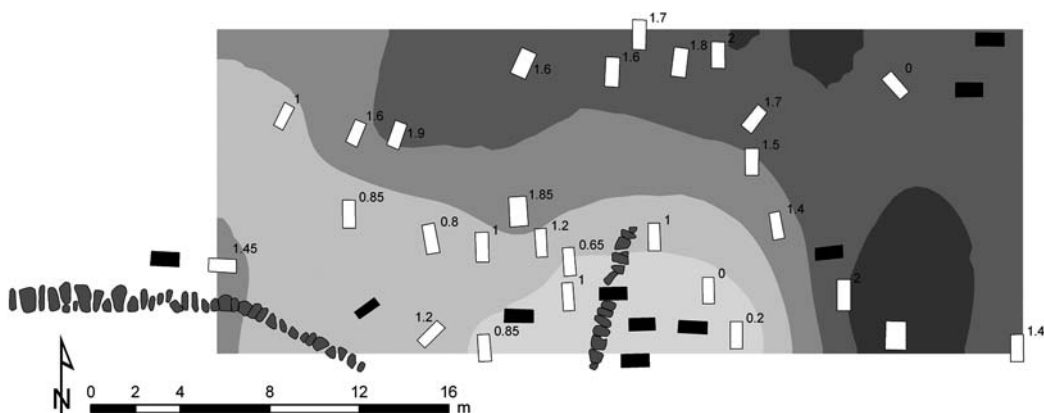
Obr. 2. Velké Žernoseky (okr. Litoměřice). Plán hrobů kultury nálevkovitých pohárů s vyznačenými kamennými konstrukcemi v okolí. Znázorněno rozdělení hrobů do skupin A, B a C.

Fig. 2. Velké Žernoseky (Litoměřice district). Plan of Funnel Beaker culture graves with marked stone constructions in the surrounding area. Division of graves into groups A, B and C.

či tři skupiny (obr. 2) a kolem nich se vyskytují další osamocené hroby. Nejzajímavější je skupina A. Nápadná je především poloha tří hrobů v jedné přímce orientované ve směru Z–V nedaleko od sebe. Můžeme uvažovat o tom, že takto pravidelná prostorová struktura vyžadovala nadzemní označení hrobů. Mohylový násep, který kryl všech pět hrobů, je nejpravděpodobnější možností. Předpokládáme, že mohylový násep měl oválný nebo obdélný (příp. trapézový) půdorys, jehož delší osa kopíruje delší osu hrobů III, IV a VIII. Dlouhé mohyly, kde hroby leží především v delší ose mohyly, která je orientována ve směru Z–V, jsou pro kulturu nálevkovitých pohárů typické (srov. např. Šmíd 2003³). Druhou skupinu (C) tvoří pouze dva hroby. Na první pohled je patrné, že zde nemůžeme identifikovat osu dlouhé mohyly s orientací Z–V pouze podle polohy hrobových jam. Zároveň lze podle příkladu mohyly I v lokalitě Boří I – Slatinky (okr. Prostějov; Šmíd 1991) uvažovat, že tyto hroby byly kryty společnou mohyloou. Není vyloučeno, že i izolované hroby kultury nálevkovitých pohárů byly původně kryty mohylovým násepem, který mohl mít jak podlouhlý, tak někdy kruhový půdorys, jak ukazují některé analogické situace, např. z pohřebišť na střední Moravě (srov. Šmíd 2003). Ze samotného prostorového uspořádání hrobů nemůžeme na tyto mohylové násypy usuzovat. Jedinou indicií je, že hroby XIII a 32 (skupina B) leží přibližně v ose předpokládané mohyly nad skupinou hrobů A. Pokud neležely tyto hroby pod jedním mohylovým násepem, který dosahoval délky několika desítek metrů, což není vyloučené, mohlo se jednat o několik mohylových násypů umístěných v řadě za sebou ve směru Z–V. Takovéto uspořádání dlouhých eneolitických mohyl opět známé z mohylových pohřebišť na střední Moravě (např. Náměšť na Hané–Křemela I: Šmíd 2003, tab. 48).

Předpokládáme, že v období únětické kultury byly hroby kopány přibližně do stejné hloubky. Pro pohřebišť ve Velkých Žernosekách máme u většiny hrobů zachovány údaje o hloubce hrobových jam od současného povrchu terénu. Z terénní situace se zdá, že domnělé eneolitické násypy v minulosti zanikly a celý prostor byl převrstven dalšími sedimenty. Z toho vyplývá, že hroby zahlubované do mohylového násypu, který byl později z velké části odstraněn, budou mít menší hloubku než hroby zapouštěné do jeho okolí. Na podobném principu dokazoval existenci eneolitických mohyl na pohřebišti v Brandýsku L. Šmejda (2001). Ten ve své práci pracoval s hloubkou hrobových jam od úrovně

³ M. Šmíd označuje tyto mohyly termínem „oválné“. Tento termín nepovažujeme za vhodný, neboť popisuje transformovanou skutečnost. Původní tvar těchto mohyl nemusel být (a v mnoha případech nebyl) oválný. Přidržujeme se proto zavedeného termínu „dlouhá mohyla“, který vychází ze základní formální vlastnosti společné pro všechny památky tohoto druhu.

Obr. 3. Velké Žernoseky (okr. Litoměřice). Plán pohřebiště s vyznačenými hloubkami únětických hrobů. Černá – hroby kultury nálevkovitých pohárů, bílá – hroby únětické kultury. Černobílá škála v pozadí znázorňuje trend ve vývoji hloubek únětických hrobů.

Fig. 3. Velké Žernoseky (Litoměřice district). Plan of cemetery with depths of Únětice graves. Black – Funnel Beaker culture graves; white – Únětice culture graves. The black and white scale in the background depicts the trend in the development of the depths of Únětice graves.

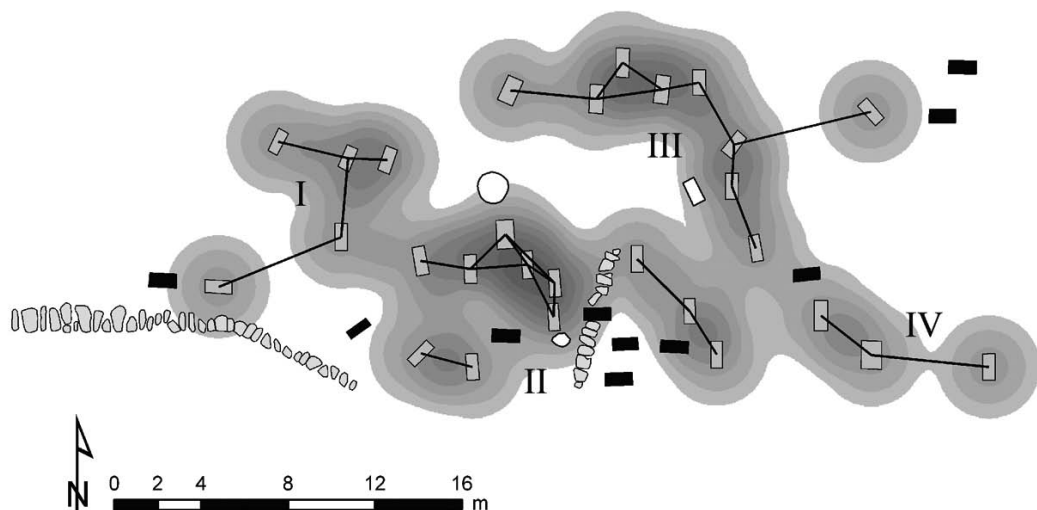
podloží. Tento údaj nemáme ve Velkých Žernosekách k dispozici, a musíme se tedy spolehnout na hloubku měřenou výkopci od povrchu terénu. Tento údaj však může být ovlivněn nerovností terénu v době výzkumu. Z dochovaných a publikovaných fotografií lokality se však zdá, že povrch terénu byl v době výzkumu rovný, bez výraznějších anomálií (Moucha 1961, Taf. I), a tak snad můžeme hloubku hrobových jam od povrchu terénu brát jako vyjádření míry jejich zahloubení.

V prostředí geografických informačních systémů byl vytvořen generalizovaný matematický model, který vyjadřuje trend v hloubce hrobových jam únětické kultury na pohřebišti. Ukazuje se, že únětické hrobové jámy v okolí eneolitických hrobů, o kterých předpokládáme, že byly kryty mohylou, dosahují výrazně menších hloubek (obr. 3). Nejmělčí hroby únětické kultury se vyskytují v okolí hrobové skupiny A, tedy v prostoru, kde podle výše diskutovaných kritérií je existence mohylového náspu velice pravděpodobná. Existenci mohylových náspů nad dalšími hroby kultury nálevkovitých pohárů (např. skupina C) nelze tímto způsobem testovat, neboť se v jejich okolí téměř nevyskytují hroby únětické kultury se známou hloubkou. Analýza hloubek hrobových jam únětické kultury tak podporuje hypotézu o existenci mohylových náspů nad některými hroby kultury nálevkovitých pohárů.

Dalším argumentem, který lze uvést na podporu hypotézy, že hroby kultury nálevkovitých pohárů byly původně kryty dlouhým mohylovým náspem s orientací Z–V je poloha a orientace hrobu XXIII (obr. 1). Tento hrob obsahoval pohřeb na pravém boku a inventář, který jej řadí do staršího období únětické kultury (Moucha 1961, 13; nálezy nejsou vyobrazeny). Orientace tohoto hrobu je ovšem Z–V, což vybočuje z běžného rámce pohřebního ritu únětické kultury. Tento hrob se také nachází na společné ose s hroby kultury nálevkovitých pohárů. Lze se domnívat, že důvodem pro tuto jeho specifickou orientaci mohlo být právě jeho umístění do mohylového náspu. Orientace hrobu byla přizpůsobena právě orientaci dlouhé mohyly.

6. Skupiny únětických hrobů

Hroby únětické kultury tvoří na plánu lokality dvě oddělené skupiny: menší skupinu, která je tvořena čtyřmi hroby, a velkou skupinu, kterou tvoří 28 hrobů. Mimo obě tyto skupiny se izolovaně nachází hrob 24. V rámci hlavní skupiny 28 hrobů je pak možné pozorovat její členění do čtyř více či méně oddělených podskupin (obr. 4). Nejvíce hrobů je pak koncentrováno do prostoru, kde se

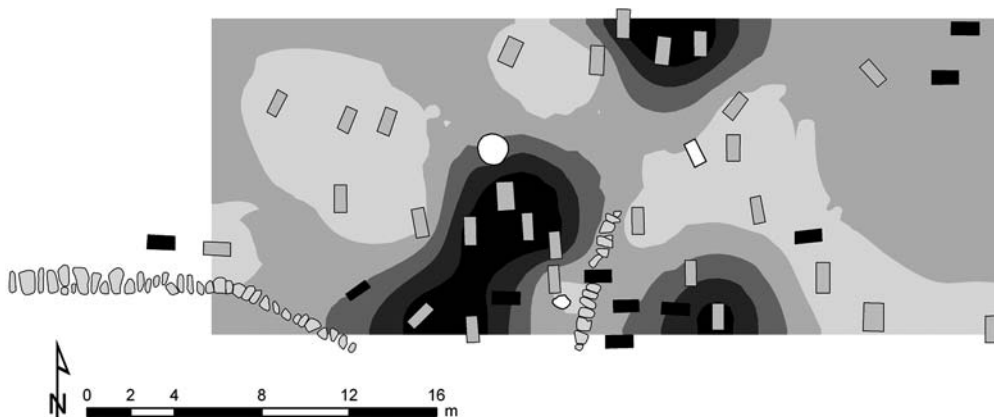
Obr. 4. Velké Žernoseky (okr. Litoměřice). Plán pohřebiště s vyčleněnými podskupinami hrobů únětické kultury. Černá – hroby kultury nálevkovitých pohárů, šedá – hroby únětické kultury, bílá – hroby bez kulturního zařazení. Linie spojují hroby s nejmenšími vzájemnými vzdálenostmi. Šedá škála v pozadí znázorňuje hustotu hrobů únětické kultury.

Fig. 4. Velké Žernoseky (Litoměřice district). Plan of cemetery with divided subgroups of Únětice culture graves. Black – Funnel Beaker culture graves; grey – Únětice culture graves; white – graves without cultural identification. Lines connect graves separated by the shortest distance. The grey scale in the background depicts the density of Únětice culture graves.

nachází rovněž největší skupina hrobů kultury nálevkovitých pohárů. Vydělení jednotlivých skupin či podskupin lze dobře vizualizovat jednak na základě hustoty hrobů, kdy v jádru každé skupiny dosahuje tato hustota největších hodnot a dále na základě sledování vzdáleností mezi jednotlivými hroby. Při zobrazení 5 % nejnižších vzdáleností mezi hroby v hlavní skupině a zároveň při zobrazení vzájemně nejbližších hrobů jsou tyto jednotlivé skupiny taktéž dobře pozorovatelné. Vyčlenění podskupin únětických hrobů je založeno na principu, že v rámci každé podskupiny mají vždy jednotlivé hroby blíže k dalším „členům“ těžce skupiny než k hrobům ze skupin dalších (obr. 4).

Rozdělení do skupin či podskupin se odráží i ve formálních vlastnostech jednotlivých hrobů, které se v těchto skupinách nacházejí. Na celkovém plánu lokality jsou zachyceny dva hroby zařaditelné do 1. fáze únětické kultury a další dva z přechodu mezi 1. a 2. fází. Jak jsme již uvedli, jedná se o nejstarší část pohřebiště. Každý z těchto hrobů se nachází v jiné hrobové skupině, přičemž oba hroby, které je možno považovat za nejstarší únětické hroby v lokalitě, se prostorově váží na skupiny hrobů kultury nálevkovitých pohárů. Kamenná konstrukce byla přítomna u většiny hrobů, v každé skupině se ovšem nachází vždy alespoň jeden hrob, který byl zcela bez kamenné konstrukce. Rozdělení do menších skupin se odráží i v rozložení hrobů podle pohlaví zemřelých, kdy hroby mužů, žen i dětí jsou přítomny ve všech podskupinách. Stejně tak hroby s několika jedinci se vyskytují ve všech podskupinách.

Srovnáním prostorového uspořádání hrobů a přítomnosti jednotlivých typů artefaktů v hrobech lze demonstrovat, že hroby s určitými typy a kombinacemi artefaktů nejsou prostorově vázány pouze na jednu z hrobových skupin, ale že jsou naopak zastoupeny v různých skupinách. Jako poněkud specifická se z hlediska pohřební výbavy jeví skupina hrobů v prostoru největší koncentrace hrobů kultury nálevkovitých pohárů, již tvoří hroby bez milodarů nebo obsahující takové milodary, které samy o sobě nejsou chronologicky citlivé. Tato situace je dobře pozorovatelná na obr. 5, na němž

Obr. 5. Velké Žernoseky (okr. Litoměřice). Plán pohřebiště s interpolovaným rozmístěním hrobů staršího období únětické kultury. Černá – hroby kultury nálevkovitých pohárů, šedá – hroby únětické kultury, bílá – hroby bez kulturního zařazení. Škála v pozadí znázorňuje trend v rozmístění hrobů bez chronologicky citlivého inventáře.

Fig. 5. Velké Žernoseky (Litoměřice district). Plan of cemetery with the interpolated layout of early Únětice culture graves. Black – Funnel Beaker culture graves; grey – Únětice culture graves; white – graves without cultural identification. The scale in the background depicts the trend in the placement of graves without chronologically sensitive inventory.

je prostor hlavní skupiny hrobů interpolován právě s ohledem na přítomnost či absenci artefaktů v pohřební výbavě, příp. na absenci kulturně citlivých artefaktů.

Výše popsanému členění do skupin odpovídá i izolovaná skupina hrobů ve východní části lokality. Také zde se nachází jeden z hrobů, které je možno považovat za nejstarší únětické hroby v lokalitě, a rovněž tento hrob leží v blízkosti staršího eneolitického hrobu. Dále je zde přítomen hrob bez kamenné konstrukce. Odlišnost této skupiny, kromě její izolace od hlavní skupiny, vyplývá z toho, že jsou v ní zastoupeny pouze pohřby mužů a dětí. To ale může souviset s malým počtem hrobů.

Celkově jsou tedy hroby únětické kultury na pohřebišti ve Velkých Žernosekách rozděleny do prostorově oddělených skupin, které se proti sobě ve svých formálních vlastnostech nevymezují. Naopak jsou si jednotlivé skupiny vzájemně podobné, a je tedy možné předpokládat, že jsou odrazem určitých – vzájemně podobných – společenských jednotek: rodin či domácností.

7. Interpretace

Analýza hloubek hrobových jam svědčí o tom, že únětické hroby byly v některých případech ve Velkých Žernosekách zapouštěny do již existujících mohylových násypů. Podle rozmístění hrobů kultury nálevkovitých pohárů se zdá, že se jednalo o tzv. dlouhé mohyly, pro které je typická orientace delší osy ve směru Z–V a obdélný nebo lichoběžníkový půdorys násypu, jehož podstatnou část tvořily kamenné konstrukce. Zachované zbytky zdí a kamenné vrstvy na pohřebišti ve Velkých Žernosekách jsou pravděpodobně pozůstatkem těchto pohřebních konstrukcí.

I přesto, že na tomto pohřebišti není doložena úplná kontinuita pohřbívání od staršího eneolitu do doby únětické kultury, zdá se, že v obdobích, kdy se vyskytovaly pohřby pod mohylami, probíhaly pohřební aktivity i zde. Doložen je pohřeb z mladšího eneolitu. Absence hrobů střeženeolitického období je obecným problémem, a nelze tudíž na jejím základě spekulovat o přerušení vnímání této lokality jako pohřební. Domníváme se proto, že náš původní předpoklad o dlouhotrvajícím kontinuálním pohřbívání, které vedlo ke vzniku pohřebiště ve Velkých Žernosekách, je platný. I přes změnu formálních vlastností mohyl byla časně eneolitická a staroeneolitická mohylová pohřebiště vnímána

jako místo posledního odpočinku zemřelých předků. To svědčí o dlouhodobé vazbě komunit k určitému regionu a pohřebišti, a tedy o kontinuitě obyvatelstva v eneolitu a na počátku doby bronzové.

Pro období časného a staršího eneolitu se předpokládá, že každá dlouhá mohyla byla vlastně rodinnou hrobkou, tedy místem, kde byly pohřbívány členové jedné společenské jednotky (rodiny). Tento systém se v průběhu eneolitu rozpadl a byl nahrazen mohylami budovanými pro jednotlivce, přičemž rodiny byly reprezentovány jednotlivými skupinami mohyl (*Neustupný 1983, 75*). Takový model s největší pravděpodobností platí i pro mohylové kultury doby bronzové (*Křišťuf – Praumová – Švejcar 2011*). Prostorová analýza žernoseckého pohřebiště ukazuje, že zde únětické hroby tvoří několik skupin. Tyto skupiny vykazují značné podobnosti. To, že každá skupina obsahuje pohřby s různým složením pohřební výbavy a různých konstrukcí, podle nás signalizuje různé společenské postavení zemřelých pohřbených v rámci skupiny. Domníváme se, že tato struktura odpovídá našemu modelu pravěké rodiny, jejímiž příslušníky byly lidé s různým společenským postavením. Zároveň se dá předpokládat, že si většina pravěkých rodin byla v tomto ohledu dosti podobná. Skutečnost, že skupiny hrobů jsou si ve sledovaných aspektech také podobné, nasvědčuje, že by se mohlo jednat o pohřebiště jednotlivých rodin. Zajímavý je i chronologický aspekt pohřebiště. Čtyři nejstarší hroby, které jsou na základě pohřební výbavy řazeny do 1. stupně, resp. na přechod mezi 1. a 2. stupněm únětické kultury, jsou rozmístěny tak, že každý leží v jiné z vyčleněných skupin. I tato skutečnost nasvědčuje, že skupiny vznikaly současně jako rodinná pohřebiště, která byla od počátku prostorově vázána na předchozí eneolitické pohřbívání.

8. Závěr

Pohřebiště ve Velkých Žernosekách reprezentuje typ lokality, který poskytuje pramennou základnu pro řešení otázek současné archeologie, a to i přesto, že uplynulo více než sto let od jejího prozkoumání a více než půlstoletí od jejího posledního komplexního zpracování. Analýzou formálních a prostorových vlastností hrobů na této lokalitě byly identifikovány struktury, které dokumentují dlouhodobé pohřební aktivity v průběhu eneolitu a ve starší době bronzové. Tyto pohřební aktivity mají svůj počátek pravděpodobně v budování mohylových naspů nad hroby kultury nálevkovitých pohárů. Následné využívání tohoto pohřebního areálu končí v době únětické kultury, kdy byly eneolitické mohyly stále ještě v terénu patrné a hroby únětické kultury byly cíleně umísťovány do jejich pláště nebo do jejich okolí. Tato vazba pak ukazuje na životnost těchto konstrukcí a také na jejich vnímání v době únětické kultury, pro kterou se pohřbívání pod mohylami nepředpokládá jako obecný znak pohřebního ritu. V případě pohřebiště únětické kultury byly vyčleněny skupiny hrobů, které na základě svých formálních a prostorových vlastností a na základě testovaného teoretického modelu lze interpretovat jako pohřebiště jednotlivých pravěkých rodin. Pohřebiště ve Velkých Žernosekách tak ukazuje potenciál zpracování starších archeologických dat (při použití nových metod a při kladení nových otázek) pro současnou archeologii.

Tento článek je výstupem vnitřního grantu ZČU v Plzni (SGS – Studentská grantová soutěž) „Hierarchizace společnosti doby bronzové a její odraz v pohřebním ritu“ (SGS-2012-033). Vznik článku byl též podpořen projektem ESF OP VK „Partnerství ve výzkumu a prezentaci archeologického kulturního dědictví“ (reg. č. CZ.1.07/2.4.00/17.0056).

Literatura

- Beneš, J. 1990: The small burial site from the Early Bronze Age in Jenišov Újezd – Comments on the deficient character of the population groups in the archaeological – anthropological picture. Anthropologie 28/2–3, 137–147.*
- Blajerová, M. 1961: Einige anthropologische Erkenntnisse hinsichtlich der Skelettfunde der Úněticer Kultur aus Velké Žernoseky. In: Fontes Archaeologici Pragenses 5, Praha, 36–43.*

- Buchvaldek, M. – Koutecký, D. 1970: Vikletice: ein schnurkeramisches Gräberfeld. *Præhistorica* 3. Praha.
- Gattermann, E. 1927: Einige Aunjetitzer Gräber aus Groß-Tschernosek. *Sudeta* 3, 62–63.
- 1935: Aunjetitzer Grab in Groß-Tschernosek. *Sudeta* 11, 22–23.
- Hásek, I. 1959: The Early Únětician Cemetery at Dolní Počernice near Prague – Staroúnětické pohřebiště v Dolních Počernicích u Prahy. *Fontes Archaeologici Pragenses* 2. Praha.
- Holodňák, P. – Holodňáková, R. 2002: Superpozice hrobu KŠK s hroby kultury únětické z pískovny v Roztylech, okr. Chomutov – eneolitická mohyla s dodatečnými pohřby starší doby bronzové. In: P. Čech – Z. Smrž edd., *Sborník Drahomíru Kouteckému*, Most, 135–140.
- Houšťová, A. 1960: Die Trichterbecherkultur in Mähren – Kultura nálevkovitých pohárů na Moravě. *Fontes Archaeologici Pragenses* 3. Praha.
- Hraše, J. K. 1896: Kamenná mohyla nad Hánovem u Milevska. *Památky archeologické a místopisné* 17, 67–72.
- Jíra, J. A. 1923: Nové pohřebiště předúnětického typu v Bubenči. *Obzor prehistorický* 10, 9–30.
- Jiráň, L. ed. 2008: *Archeologie pravěkých Čech* 5. Doba bronzová. Praha.
- Křišťuf, P. 2003: Pohřbívání v časném a starším eneolitu v Čechách. Ms. bakalářské práce, Západočeská univerzita v Plzni.
- 2004: Pohřebiště ve Velkých Žernosekách a problém mohyl KNP v Čechách. In: M. Lutovský ed., *Otázky neolitu a eneolitu* 2003, Praha, 287–294.
- 2009: Prostorové struktury na mohylovém pohřebišti na k. ú. Dražič (okr. Písek). *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 22, 37–47.
- Křišťuf, P. – Praumová, R. – Švejcár, O. 2011: Prostorové uspořádání mohylových pohřebišť na Plzeňsku. In: *Acta Faculty filozofické* 4/11, Plzeň, 104–128.
- Křišťuf, P. – Švejcár, O. 2012: Možnosti identifikace rodiny v pravěku na základě prostorové analýzy pohřebišť. *AntropoWebzin* 3/2012, 221–232.
- Křišťuf, P. – Švejcár, O. – Baierl, P. 2010: Geofyzikální průzkum mohylového pohřebiště Javor-Hádky (k. ú. Milínov, okr. Rokycany). In: *Acta Faculty filozofické* 4/10, Plzeň, 49–63.
- Matoušek, V. 1982: Pohřební ritus rané únětické kultury v Čechách. In: *Præhistorica* X, Praha, 33–52.
- Midgley, M. S. 2005: *The monumental cemeteries of prehistoric Europe*. Tempus Publishing.
- Motyková, K. 1998: Mohyla z pozdní doby kamenné zůstane v Nymburce zachována. *Vlastivědný zpravodaj Polabí* 32, 6–26.
- Moucha, V. 1958: K časovému zařazení neolitických pasových zápon. *Archeologické rozhledy* 10, 40–44, 62–78.
- 1961: Nálezy únětické kultury na Lovosicku – Funde der Úněticer Kultur in der Gerend von Lovosice. *Fontes Archaeologici Pragenses* 5. Praha.
- 1963a: Eneolitické pohřebiště ve Velkých Žernosekách – Das äneolithische Gräberfeld in Velké Žernoseky. *Časopis Národního muzea* 132, 125–136.
- 1963b: Die Periodisierung der Úněticer Kultur in Böhmen. In: *Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV* 3, Praha, 9–60.
- 2000: K otázce eneolitických mohyl v Čechách – Zur Frage äneolithischer Hügelgräber in Böhmen. In: P. Čech – M. Dobeš edd., *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 167–171.
- 2005: *Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen*. Praha.
- Neustupný, E. 1983: *Demografie pravěkých pohřebišť*. Praha.
- 1998: *Space in Prehistoric Bohemia*. Praha.
- 2001: The Origin of Megalithic Architecture in Bohemia and Moravia. In: P. F. Biehl – F. Bertemes – H. Meller eds., *The Archeology of Cult nad Religion*, Budapest, 203–207.
- 2007: *Metoda archeologie*. Plzeň.
- 2010: *Teorie archeologie*. Plzeň.
- Neustupný, E. ed. 2008: *Archeologie pravěkých Čech* 4. Eneolit. Praha.
- Píř, J. L. 1891: *Archeologický výzkum ve středních Čechách*. *Památky archeologické a místopisné* 15, 353–412.
- 1899: *Starožitnosti země české, 1 díl. Čechy předhistorické*. Praha.
- Pléinerová, I. 1959: Otázka skupinových pohřebišť v únětické kultuře – Die Frage der Gruppenfriedhöfe in der Aunjetitzer Kultur. *Archeologické rozhledy* 11, 379–408.
- 1966: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedstvím – Die Aunjetitzer Kultur im Bereich des Erzgebirges und in den Nachbargebieten. *Památky archeologické* 57, 339–458.

- Pleinerová, I.* 1980: Kultovní objekty z pozdní doby kamenné v Březně u Loun. *Památky archeologické* 71, 10–60.
- 2000: Hrob kultury se šňůrovou keramikou v Březně u Loun. In: P. Čech – P. Dobeš edd., *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 201–204.
- Plesl, E.* 1959: Nálezy únětické kultury na mohylníku v Mladé Boleslavi-Čejetickách. *Památky archeologické* 50, 34–53.
- Preuss, J.* 1958: Ein Grabhügel der Baalberger Gruppe von Preußnitz, kr. Bernburg. *Jahresschrift Halle* 41/42, 197–212.
- Stocký, A.* 1926: Únětická keramika v Čechách. Předběžná studie I. *Památky archeologické* 35, 1–21.
- Šaldová, V. ed.* 1988: Život a dílo Františka Xavera France – František Xaver Franc. *Leben und Werk. František Xaver Franc: Štáhlauer Ausgrabungen 1890. Přehled nálezů v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy 1906*. Praha.
- Šmejda, L.* 2001: Kostel nebo mohyla? Příspěvek ke studiu pohřebních areálů. *Archeologické rozhledy* 53, 499–514.
- Šmíd, M.* 1991: Příspěvek k poznání eneolitických mohylových pohřebišť na střední Moravě. In: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy*, Brno, 67–89.
- 2003: Mohylová pohřebišťe kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. *Pravěk – Supplementum* 11. Brno.
- Turek, J. – Peška, J. – Matějčková, A.* 2011: Visible and Invisible Monuments. Late Eneolithic Burial Mounds in forested Areas of Central Moravia. In: E. Borgna – S. Müller Celka eds., *Ancestral Landscapes Burial Mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe – Bakans – Adriatic – Aegean, 4th–2nd millennium B.C.)*. Proceeding of the International Conference held in Udine, May 15th – 18th 2008. *Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée N. 58*, Lyon, 107–117.
- von Weinzierl, R.* 1894: Neolitische Gräber einer Nekropole aus verschiedenen Epochen bei Lobositz. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 24, 144–152.
- 1895: Die neolitische Ansiedlung bei Groß-Czernosek an der Elbe. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 25, 29–49.
- 1897: Die neolitische Ansiedlung bei Groß-Czernosek, Ausgrabungen in den Jahren 1895 und 1898. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 27, 57–72.
- Zápotocký, M.* 1956: Baalberská skupina v Čechách. *Archeologické rozhledy* 8, 539–563.

The continuity of burial grounds: the structure and development of the cemetery in Velké Žernoseky (Northwest Bohemia)

The article addresses the development and structure of burial activities at the cemetery in Velké Žernoseky in the Litoměřice district. Although the site was investigated as far back as at the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century, it also provides an inventory of sources for resolving contemporary archaeology issues. The earliest documented burial activity belongs to the Baalberg phase of the Funnel Beaker culture in the Early Eneolithic. The site contains twelve graves forming a compact group of graves from this period in Bohemia. However, the majority of graves were not dated to the Baalberg phase until the middle of the twentieth century, based on an analysis of the cemetery conducted by Václav Moucha. The cemetery also probably contains a Corded Ware culture grave and other graves from the Eneolithic in general. The history of the cemetery ends in the period of the Únětice culture, which is represented at the site mainly by a larger cemetery from its early period and by several graves from the later period. The relationships between these chronologically divergent burial components form the main focus of the study. Their interaction probably occurred on the basis of above-ground barrow constructions on top of the Eneolithic graves, the existence of which the author will attempt to demonstrate in this article. The second subject addressed in the work is the division of the Únětice culture cemetery into several spatially distinct groups that could represent the cemeteries of individual prehistoric families.

Based on an analysis of the layout of the Baalberg graves and a study of the depth and orientation of the Únětice graves, it was shown that long barrows were originally built above the Funnel Beaker culture graves. These barrows must still have been apparent in the period of the Únětice culture, and Únětice culture graves were intentionally sunk into the shell of the barrows or in their immediate vicinity. Following the removal of the majority of barrow shells, the depth of the Únětice culture graves sunk into the earlier barrows is less today than at the time of burial. The orientation of one Únětice culture grave matched the long axis of the barrow (W–E), despite the fact that this orientation is rare in the period of the Únětice culture. It is thought that the Baalberg graves in Velké Žernoseky were covered with long barrows that remained visible in the period of the Únětice culture, at which time they were still being used for burial activities.

An analysis of the layout of the Únětice graves showed that they were divided at the site into several distinct groups. Each of these groups then contained graves with different inventories, various constructions and datings. It is thought that this situation could have been caused by the burial of individuals of varying social status in each group. Prehistoric families probably had members of different social standing, and it is also possible to assume that the majority of prehistoric families were similar in this respect. The fact that even groups of graves are highly similar in the studied aspects, and the composition of inventories in each group is significantly heterogeneous, indicates that individual groups of graves represent a family cemetery.

English by *David J. Gaul*

PETR KRIŠTUF, Katedra archeologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 15, CZ-306 14 Plzeň; pkristuf@kar.zcu.cz

ONDŘEJ ŠVEJCAR, Katedra archeologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 15, CZ-306 14 Plzeň; svejci@kar.zcu.cz

Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezí Slovanů

Andrej Pleterski

Základem sebeuvědomění Slovanů byl jejich jazyk. Dějiny Slovanů jsou proto do velké míry dějinami jejich jazyka. Studie sleduje etnogenezi Slovanů do 6. století. Jejich expanze západním a jižním směrem trvala čtyři staletí a Slované v jejím průběhu projeví velkou asimilační schopnost. Je proto možné, že jejich výchozí domovinou bylo malé území. Právní formou asimilace byl tzv. vrv (šňůra) jako symbolicko-sociální fenomén. Příklad vsi Police ve Slovinsku ukazuje, že pro pochopení slovanské etnogeneze je třeba propojit tři interpretační modely: autochtonní, alochtonní a kulturně asimilační.

Slované – etnogeneze – metodologie – raný středověk – migrace – asimilace

Slavs and Vlachs at the gateway of Italy in the process of the ethnogenesis of the Slavs. A foundation of self-understanding of the Slavs was their language. Therefore, the history of the Slavs is to a large extent the history of their language. The article describes their ethnogenesis up to the 6th century. Their expansion to the west and south lasted 400 years, they had a lot of assimilative power. Therefore, it is possible that their homeland was originally a small territory. Juridical form of the assimilation of foreigners was a so-called vrv (rope) as a symbolic-social phenomenon. An example of village Police (Slovenia) suggests that to understand the ethnogenesis of the Slavs a synthesis of three interpretative models – autochthonous, allochthonous, cultural assimilation – is needed.

Slavs – ethnogenesis – methodology – Early Middle Ages – migrations – assimilation

Východisko myšlenek

Psát o etnogenezi Slovanů je právě tak nevděčné jako psát o etnogenezi Indoevropanů a konečniců o jakémkoliv etnogenezi. Problémy se objeví už v rovině teoretických konceptů, kde rovněž neexistuje shoda v tom, co vlastně je národ, etnos. V důsledku toho můžeme karikaturou zpodobnit dva zcela protichůdné teoretické přístupy. Podle jednoho chápání jsou národy věčné, nezníčitelné a mají své předky, dle druhého starodávnost neexistuje, národy vznikly teprve v moderní době (Mirmik Prezelj 2002, 386) a pouze nekritická historiografie se snaží promítat je do minulosti (srov. Geary 2005; Štih 2005, 226). Nebylo by tedy lepší toho hned nechat? Zde si pomohu s fyzikálním předpokladem, že nic nevznikne z ničeho, tedy že každý jev z něčeho pochází. Při tom je již v úvodu třeba vznést klíčovou otázku, **kdo jsou (byli) Slované** – nějaký produkt vjemového konstruktů soustedů a specifického sociálního vývoje, jak si myslí Florin Curta (2001), nebo lidé, které spojují společné jevy při zajišťování existenčních potřeb?

Chápat Slovaný znamená znát jejich způsob života, který je vytvořen trojúhelníkem společnost, ekonomie a ideologie. Jeho vlastnosti v raném středověku jsou kvůli absenci písemných pramenů poznány velmi špatně. Téměř veškeré takové písemné prameny navíc vznikly u cizinců, proto jsou závislé na jejich optice a na jejich schopnosti empatie. Ta pak k cizinci, kterého se dokonce i trochu bojíme, nemůže být veliká. Co nám tedy dnes chybí, jsou zasvěcené informace Slovanů o Slovanech. Takový přístup umožňuje to, že kulturu, kterou pozorujeme zevnitř, hodnotíme normami a měřítky, které jsou té kultuře vlastní (Vinšćak 2011, VII; Šantek 2011, 66). Tato zásada má také význam v archeologii, jak ukázal Lev S. Klejn, že právě schopnost najít a využít taková měřítka určuje stupeň úspěšnosti typologie a konečně interpretace, stejně jako porozumění (srov. Klejn 1988, 490–528).

Středověcí pisatelé hovoří o Slovanech jako o lidech především jednoho jazyka (*lingua*), práva (*lex*), zvyků (*consuetudines*), od dob prosazování křesťanství dále také – v souladu s jeho členěním na katolickou a pravoslavnou formu – píší, že Slované nejsou jednotní ve své konfesi (*ritus*; Štih 2011, 37–41). Nicméně předkřesťanská víra se na úrovni lidové kultury zachovala v takové míře a ještě stále v takové podobnosti, že to umožňuje dostatečně autentickou rekonstrukci společné praslovanské rituální tradice (Toporov 2002; Katičić 2008; 2010; 2011). Víru zmíněných středověkých pisatelů, že znalost jedné části Slovanů znamená znalost všech Slovanů, ilustruje spis *Žitje Metodija* (kap. II a V)

z 9. století. Pro pisatele je skutečnost, že Metoděj byl ve své profesní kariéře také archontem Slovanů v okolí Soluně, takřkajíc předurčením pro jeho pozdější činnost daleko na Moravě a v Panonii.

Avšak to vše ještě neznamená, že Slované byli organickým celkem, jedním fungujícím tělesem. Zdá se, že moderní sociologická terminologie nedokáže dobře popsat společnost starých Slovanů. F. Curta přesvědčivě ukázal na slabiny a nedostatky označení „vojenská demokracie“ (Curta 2001, 312–319). Ačkoli se označení „segmentárně klanový systém“, pro který by byla charakteristická absence hierarchie společně s obecnou komplexní sociální organizací, možná zdá výstižnější, Curta upozorňuje na slovanské „krále“, které zmiňují byzantští pisatelé (Curta 2001, 319–325). V nich vidí důkaz náčelnictví jako regionálně organizované společnosti s centralizovanou výkonnou hierarchií, která koordinuje činnost mezi jednotlivými vesnickými jednotkami (Curta 2001, 325–332). Jedná se o antropologickou klasifikaci, která se zčásti opírá o moderní situaci v Melanésii. Ačkoliv je samozřejmě možné, že společenský vývoj v Melanésii dospěl do forem, které jsou podobné staroslovanským, zrovna tak existuje možnost, že jde pouze o sociální homonymii, ale ne o synonymii. Tato obava nepopírá zřejmou existenci některých „náčelníků“ mezi Slovy, které zmiňují byzantští pisatelé. Avšak jejich existence ještě neobjasňuje činnost společenských mechanismů u starých Slovanů.

Společná slovanská slovní zásoba pro politicky diferencovanou společnost je velmi skromná. Slovo *gospod* (pán) v prvotním významu „hostitel“ nebo „velitel hostiny“ má silnou sakrální konotaci (Škrubej 2002, 144–148) a jeho podíl v „civilní“ společnosti není jasný. Slovo *oblast* (moc; ve významu vláda, nad čím máme moc) je společně slovanské a ukazuje na velkou sémantickou stabilitu (Škrubej 2002, 126–130). Existuje také praslovanské slovo **vovejoda* s prvotním významem: kdo vede vojsko (Snoj 1997, 725). Praslovanské slovo pro knížete **kņęnъg* je vypůjčené z germánského **kuņingaz*: král, hlava kmene (Snoj 1997, 241). Praslovanská hierarchie končí již se stupněm župana. Praslovanský **županъ* je odvozen z **župa* ve významu okruh, oblast jednoho kmene. Slovo mohlo vzniknout z indoevropského slova **gewpā*, kotlina, úžlabina (Snoj 1997, 767). *Župa* tak znamená jednotlivým vším nadřazený, relativně malý teritoriální celek, v jehož čele stojí *župan*. Může být jejím *gospodem*, *vovjodou* a má v ní *oblast*.

Jako základní politické stavební kameny slovanského světa proto můžeme předpokládat jednotlivé *župy*. Srovnatelné by byly s tím, co byly u Řeků *polis*, u Římanů *civitas*, u Germánů *gau*. V nich lidé realizovali svou právní identitu, dnes bychom řekli občanství (Pleterski 2008). Vyvráceno je staré mínění, že je Slované převzali od Avarů (Smiljanić 2010, 14). Písemné prameny zmiňují jejich představené *župany* pouze v době jejich zapojování do feudálního systému od r. 777 dále, kdy *župa* pak v různých krajích a časech už získávala různé významy (Hardt 1998; Smiljanić 2010, 13–72).

Župy byly podobně strukturované, s příbuzným jazykem, právem, obyčejí i rituály, což je podmínkou pro pojem o celku, který měli všichni pisatelé, kteří popisovali Slovy. Avšak Slované navzdory takovému dojmu nebyli nikdy homogenní celek, ale z velké části skupina velmi podobných jednotek. Také kvůli tomu je zavádějící o nich mluvit jako o segmentární společnosti, neboť to předpokládá prvotní celek, který se poté rozpadl na jednotlivé části. Možná je úměrná matematická metafora, že jde o fraktální společnost. Metafora přirovnává *župy* k fraktálům, neboť jsou nejen stejně strukturované, ale v rovině každé *župy* najdeme to, co můžeme pozorovat také v rovině seskupení jednotlivých *žup* do větší teritoriální skupiny.

Rituální jazyk, který podle staré víry umožňoval správnou činnost přírodních sil, a tím i přežití obyvatel *župy*, byl samozřejmě slovanský. V tom smyslu byl nerozlučnou, integrální součástí života, tedy výroby, bydlení, hmotné a duchovní kultury. Je možné postavit tezi, že být součástí života v *župě* znamenalo být Slovanem.

Z 9. stol. máme také významné fragmenty **sebereflexe** lidí, které druzí měli za Slovy. *Žitije Metodija* (kap. V) vypráví, jak moravská knížata Rastislav a Svatopluk psala byzantskému císaři Michaelovi. V dopise sami sebe jmenují *my Slověni* (také proto není pravdivé tvrzení F. Curty, že Slované sami sebe tímto způsobem neoznačovali až do 12. stol. – Curta 2001, 350). Praslovanské slovo **Slověne* etymologové čtou dvěma způsoby. Podle prvního výkladu, který by byl slovotvorně lepší, významově pak horší než druhý, by jméno znamenalo „obyvatelé při řece **Slova* nebo **Slovy*“. Významově lépe odůvodněný druhý výklad pak říká, že je jméno odvozeno od praslovanského

*slovo, tedy „slovo“. Slované by tedy byli lidé, se kterými je možné hovořit, kteří rozumějí našemu jazyku. Ve prospěch druhé možnosti hovoří skutečnost, že Slované své západní germánské sousedy jmenovali **němci*, tedy němi lidé, kteří neumí hovořit (*Snoj 1997*, 582). Slované by tak byli bratři podle jazyka. To označení se používalo pro příbuzné kmeny, přičemž sousedé neznali jejich kmenová jména (*Popowska-Taborska 2005*, 74).

Lidé v 9. stol. samozřejmě neznali dnešní výklady etymologů, o významu jména navzdory tomu měli své přesvědčení. Můžeme ho poznat ve spisu *Žitie Konstantina* (kap. XIV), když posílá císař Michael Konstantina k Moravanům. Konstantinovi je jasné, že jeho misionářské dílo nebude úspěšné, pokud nebude probíhat s pomocí knih v domácím jazyce. Současně je mu jasné, že ho kvůli tomu mohou prohlásit za heretika, protože byly tehdy za církevní uznané pouze tři jazyky: latina, řečtina a hebrejščina. Podle vyprávění životopisce nato sám Bůh poslal Konstantinovi písmena v slovanském jazyce. Podle tvrzení životopisce těmi písmeny Konstantin nejdřív napsal začátek Janova evangelia, v kterém třikrát opakoval slovo *Bůh* a třikrát slovo *slovo*. Tím asocioval etymologickou figuru *Slověne – slovo*, která ukazuje na vazbu Slovanů dokonce se samotným Božím Slovem (srov. *Bratulic 1994*, 28; *Toporov 1998*, 24–25; za upozornění děkuji Vladimíru Nartnikovi). Etymologie, která má ještě dnes svou sílu, byla tedy živá už tehdy a ukazuje, jak důležitým dílem slovanské identity byl jazyk. Proto je pochopitelné, že se žádný vážný pokus o zobrazení vzniku a vývoje Slovanů nemůže vyhnout historii jejich jazyka.

V tomto budu vycházet z nejpravděpodobnějšího axiomu, že jazyk vzniká revolučně–evolučním způsobem, tedy jako následek vnějších vlivů a vnitřního vývoje. Vnější vlivy mohou být rozmanité, např. hospodářské, politické, sociální. Společně s vnitřními změnami nechávají své stopy v jazyce, ale také v archeologických pramenech. Vazbou mezi archeologickými prameny a jazykem je prostor a čas. Zde budu stavět na axiomu, že v nějakém stanoveném čase a v nějakém určitém prostoru dočasně může dojít ke shodě obou. Na správnosti hodnocení takových shodných bodů je závislá spolehlivost interpretačního modelu.

Oblíbená archeologická zkratka při čtení archeologického materiálu, který je objemný a těžko zvladatelný, je interpretativní pojem **archeologická kultura**. Znamená skupinu charakteristických sestav archeologických pozůstatků. Vytvořili jsme ji s klasifikací, tedy se zařazením a rozvrstvením shodujících se struktur ve skupině. Z rozsáhlé monografie Lva Klejna o archeologické klasifikaci je patrné, že struktury archeologického typu a archeologické kultury jsou shodné (*Klejn 1988*). Sledování praktického použití obou pojmů ukazuje, že rozdíl je pouze v tom, že kultury jsou skupinami nadřazených struktur, kdežto typy skupinami jim podřízených struktur.

Roztřídění do skupin bylo v minulosti odlišné než v současnosti. Materiál, který dnes studují archeologové, tehdejší lidé členili v souladu se svými cíly a pravidly. Tak vytvořenou skupinu předmětů Lev S. Klejn jmenuje *kulturní typ* nebo archetyp. Ten by se zakládal na *duchovním modelu* (tehdejším ideálu typu) odpovídajícím struktuře vlastností. Archeologické východisko výzkumu v současnosti pak je obvykle *empirický typ* neboli empityp, který pojmenuje ustálenou vazbu zjištěných vlastností archeologicky zkoumaného materiálu. Existuje možnost, že se empirický typ shoduje s kulturním, není to však nutné, mj. proto, že se seskupené vlastnosti během času měnily kvůli působení přírodních sil a lidí na archeologický materiál (*Klejn 1988*, 509–511). Velice podobně rozděluje François Djindjian *věcné (reálné) typy*, jak je utvořili při výrobě, od *virtuálních typů*, které se svými měřítky vytvořili archeologové (*Djindjian 2001*, 43). To je důležité, pokud je pravdivý výsledek Klejnovy analýzy, že nám rovněž kulturní typy pomáhají stanovit archeologickou kulturu, která není závislá na zkušenosti archeologů (*Klejn 1988*, 522–524). S tím se samozřejmě vrátíme na výše zmíněné antropologické metodologické východisko, že musíme danou skupinu hodnotit normami a měřítky, které jsou vlastní té skupině. To je pak pro skupiny minulosti obtížný úkol. Dnes totiž víme, že existující pojmy archeologických kultur z velké části obsahují velmi skromnou a od archeologů samovolně stanovenou skupinu znaků materiální kultury v určitém prostoru a času. Ty znaky pak mohou být odlišného původu: chronologického, technologického, hospodářského, sociálního, religiozního. Z těchto důvodů se naivní očekávání dřívějších archeologů, že je pojem archeologická kultura možné jednoduše ztotožnit se skupinou lidí jedné etnické identity, ukázalo jako neopodstatněné (*Pleterski 2003*, 511–513).

Na tomto místě úvodní úvahy musím přiznat, že níže budu plivat do vlastní mísy. Proč? Práce s archeologickými kulturami je na interpretativní rovině snadná, a proto ještě pořád velmi oblíbená. Před slabinami a nebezpečími té práce dobrovolně zavíráme oči. Evropskou pravěkou archeologii si bez těchto interpretativních nástrojů stále ještě neumíme představit. A to samé platí pro archeologii východní Evropy, kde musíme hledat počátky Slovanů. To znamená, že pro ten prostor v současné době nejsou k dispozici žádné lepší interpretační nástroje. Existují pouze dvě možnosti: přestat, nebo nepřestat používat to, co je. Proto budu dále uvádět různé archeologické kultury, jejich genezi, a zkoušet je ověřovat údaji dalších historických pramenů. Obraz, který vznikne, bude bližší realitě tam, kde se doposud archeologům podařilo lépe odhadnout kulturní typy archeologických kultur, jinde od ní bude vzdálený. Jeho (ne)správnost ukážou výzkumy v budoucnosti. Pokud bych slíbil cokoliv více, uváděl bych čtenáře v omyl.

V souladu s výše zmíněným zjištěním o významu jazyka v uvědomění „být Slovan“ budu východisko výzkumu hledat v **lingvistickém modelu vývoje slovanského jazyka**. Užitečný a objektivní přehled dosavadních výzkumů poskytuje *H. Popowska-Taborska (1993)*. Mezi nejméně sporné závěry patří následující: těsné balto-slovanské jazykové vazby hovoří o těsném (společném) vývoji těchto dvou jazykových skupin. V nějakém období se rozdělily. Existoval druhotný styk s předky Románů a Germánů. Styky s keltskými a iránskými jazyky jsou těžko identifikovatelné. S ohledem na fonetický a morfologický systém je možné hovořit o jednotě praslovanštiny, při pohledu na lexikum pak ale byla spíše různorodá. Fonetické rozdíly se ve slovanštině objevily teprve v 2. pol. 1. tisíciletí n. l. v procesu rozsáhlého slovanského rozsídlování (*Popowska-Taborska 1993, 145–155*). V mladším, slovinském vydání své knihy autorka ještě dodala několik zjištění. Zdůrazňuje překvapující jednotu praslovanštiny před rozpadem slovanské jednoty. To by ukazovalo, že území, které Slované obývali právě před velkým rozsídlováním, bylo poměrně malé. Jednotná praslovanština se nato rozdělila na západní a východní skupinu. S oběma má vazby relativně pozdně vzniklá jižní skupina, která se vydělila kvůli svým inovacím. Všechna raná pojmenování stromů východního areálu jsou domácí, všechna významná označení stromů západního areálu jsou cizí. Během zkoumání jmen řek si pak etymologové slibují pomoc od archeologie (*Popowska-Taborska 2005, 161–166*). Tato zjištění naznačují výchozí myšlenku, že musíme počáteční území Slovanů hledat blízko počátečního území Baltů, nebo hledat území baltoslovanské jazykové skupiny.

Území baltoslovanské skupiny

Nejdůležitější oporu nabízí lingvistický atlas hydronym horního povodí Dněpru (*Toporov – Trubačev 1962*), která *Trubačev (1968)* později doplnil ještě o oblast pravobřeží Dněpru.¹ Autoři ukázali jižní a jihovýchodní hranici baltských hydronym, a také dokázali živý styk Baltů a Íránců v Posejmi (*Toporov – Trubačev 1962, 231*). Významný je závěr, že území severně od Pripjatě bylo slavinizované mnohem později než území jižně od něj, že slovanské rozsídlování probíhalo od jihu k severu. Při tom se Slované smísili s Balty a postupně je slavinizovali, poté, co minulo období dvojjazyčnosti (*Toporov – Trubačev 1962, 232n.; Trubačev 1968, 11*). Když pak V. V. Sedov konfrontoval jazykovědné a archeologické údaje na území Posejmi, přesvědčivě ukázal, že odpovídají stavu archeologických kultur ve 3. čtvrtině 1. tisíciletí př. n. l., a definoval skupinu archeologických kultur baltského obyvatelstva na území baltských hydronym (*Sedov 1965*). V té skupině vidí J. Okulicz archeologický odraz baltoslovanské jazykové skupiny, přičemž ještě nemohl prokázat postup vylučování Slovanů (*Okulicz 1986, 28n.*).

Skupina kultur – milohradské, juchnovské, rýhované keramiky, dněpro-dvinské hornookské – se opravdu pěkně shoduje s územím baltských hydronym (*obr. 1*). Shoda je poměrně přesná na jihu, na severovýchodě jsou patrné odchylky, které je možné vysvětlit tím, že na jihu hranice „zkameněla“

¹ Red. pozn.: Ačkoli se česká pravidla přepisu různých forem cyrilice do latinky liší od pravidel jiných jazyků, ponechali jsme (v naději, že využitelnost odkazů se tím pro čtenáře nesníží) většinu bibliografických údajů (rovněž v soupisu literatury) v podobě užitých v původní, slovinské verzi tohoto textu.

kvůli slavinizaci, kdežto na severu se mohla ještě měnit kvůli pozdější baltské migraci. Kvůli šíření Baltů (*Okulicz 1986, 28n.*) není západní hranice určitelná. Pokud považujeme takto určená území pouze za baltská a ne za baltoslovanská, schází prostor pro pozdější Slovany. Jižně je totiž už území iránských jmen také skytského stáří (*Sedov 1965, ris. 1*) a thráckých jmen předskytské černoliské kultury (*Berezanskaja 1988*), čímž je zaplněn prostor, který později vyplňují archeologické kultury Slovanů. Důležité je zjištění A. P. Vanagasa, že baltská hydronyma vykazují větší archaičnost než slovanská, a především výzkum V. V. Ivanova a V. N. Toporova, podle kterých je model slovanských jazyků výsledkem transformace baltských jazyků, neboť slovanský systém se dá odvodit z odpovídajícího baltského; baltský systém se pak nedá odvodit z praslovanské struktury (*Popowska-Taborska 1993, 128*). To by ukazovalo, že můžeme hovořit o jakémsi oddělení Praslovanů ze společného baltoslovanského jádra. Jelikož v něm pak nebyli Praslované, stal se zbytek automaticky prabaltským. V tom smyslu také neexistuje hranice mezi Baltoslovany a Prabalty. Nebo, jak se zjednodušeně vyjádřil V. N. Toporov (*1980, 12*), slovanské jazyky jsou děti baltských, principiálně druhá, časově mladší generace. Již J. Werner upozornil na možnost, že je třeba baltoslovanská vodní jména hledat na území „baltské“ hydronymie (*Werner 1971, 251*).

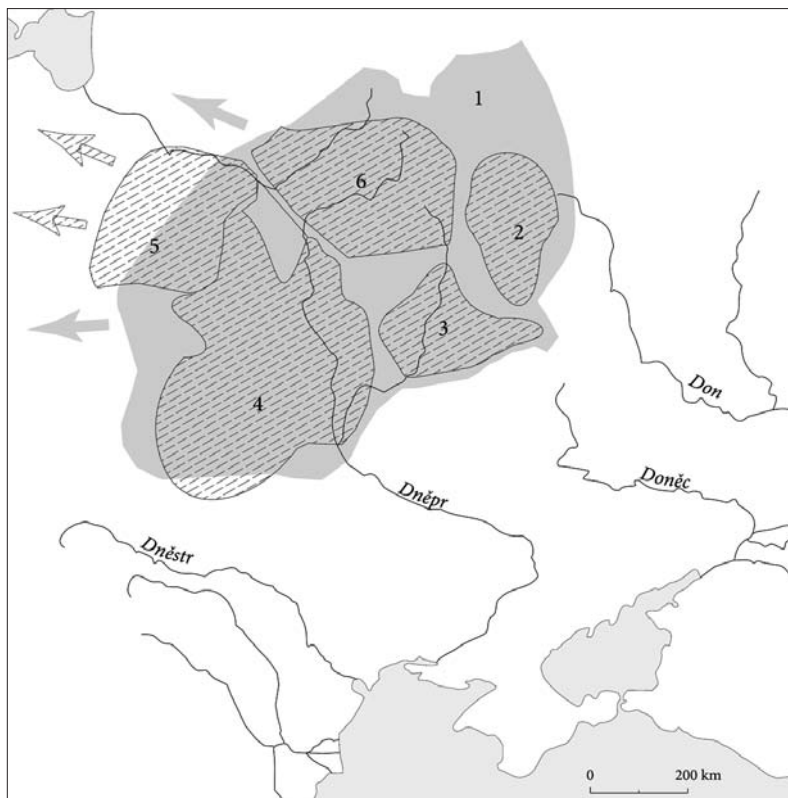
Protoslované

Prostor nejstarších slovanských hydronym se nachází na jižním okraji oblasti baltských vodních jmen (*obr. 2*). Při tom má území slovanských jmen na levobřeží Dněpru vlastnosti, které ukazují na to, že bylo osídleno z pravobřeží. Tam je také více skupin archaických slovanských hydronym, které nejsou současné. Jako nějaké cvičiště Slovanstva vystupuje skupina na východním dílu pravobřeží Pripjatě (*Trubačev 1968, 270n.*). Toto území leží ve střední části prostoru, ve kterém kolem r. 200 př. n. l. vzniká zarubinečská kultura.

Vlna germánských skupin, které někdy koncem 3. stol. př. n. l. začaly opouštět území severního Německa a sousedství a zaměřily k jihovýchodu, se zastavila teprve v Moldávii. Přibližně současně jako zarubinečská kultura tam vznikla kultura Poienești Lukaševka, kterou je možné s velkou spolehlivostí spojit s germánskými Bastarny (*Babeș 1988*). Jak už bylo řečeno, jejich jednotlivé skupiny přišly také do prostoru polské a středodněperské skupiny zarubinečské kultury. Možná o něco později, v 2. pol. 2. stol. př. n. l., vznikla ve středním a jižním Polsku jako následek tohoto přesídlování przeworská kultura, kterou je možné připsat Germánům. Usadili se v prostoru, který předtím obývali lidé s pomořanskou kulturou a kulturou klošových či poklošových hrobů. Jejich četná naleziště končí, nějakou dobu trvá prostorově smíšené, avšak kulturně samostatné soužití starousedlíků a nově přichozích. Poté stopy starousedlíků mizí, neboť se asimilovali s přichozím obyvatelstvem (*Godłowski 1985, 15n.*). Věrohodná se mi zdá interpretace J. Okulicze, podle které je možné starousedlíky pojmenovat historickým jménem Veneti, skupina staroevropských hydronym východního Pomořanska je pak jejich dědictvím (*Okulicz 1986, 25–26*). Odchod části jejich obyvatelstva k východu, k Dněpru, je ve zjevné prostorové a časové vazbě s přesídlováním Germánů (*obr. 2*).

Můžeme také vysvětlit, proč Germáni pojmenovali Slovany venetským jménem. Nejdřív při přesídlování narazili na Venety, Protoslované za nimi pak byli pro ně „stejní“, vždyť Germány během pronikání směrem k Černému moři ze severu průběžně doprovázeli národy, které rovněž přišly z venetského území. Přesun části Venetů na východ vysvětluje také výsledky analýzy písemných pramenů, podle kterých antičtí autoři (Plinius, Tacitus, Ptolemaius) píšou o dvou skupinách Venetů: o jedné u Baltského moře a o druhé severně od Karpat někde na Ukrajině nebo Bělorusku. Tuto dualitu by pak potvrzovala také Tabula Peutingeriana s odděleně uvedenými Venety a Venety-Sarmaty (*Kolendo 1984*). Rozlišovat je také třeba mezi „Venety *propriedicti*“ a „Venety-Slovany“. Zbývá skutečnost, že Slované sami sebe nikdy nepojmenovali venetským jménem.

Příchod „Venetů“ především na území baltoslovanského obyvatelstva milohradské kultury a její periferie může být tou strukturální příčinou, která měla následky také v jazyce obyvatelstva nově vzniklé archeologické kultury. Vznikl jazyk odlišný od starého baltoslovanského jazyka, který, po oddělení slovanského, zůstal pouze baltský. Tento hrubý obrázek odpovídá hrubému odhadu jazykovědce

Obr. 1. Území baltoslovanského společenství. 1 – území baltských hydronym, 2 – kultura Horní Oky, 3 – juchnovská kultura, 4 – milohradská kultura, 5 – kultura rýhované keramiky, 6 – dněpro-dvinská kultura.
Fig. 1. Area of Balto-Slavic community. 1 – area of Baltic hydronyms, 2 – Upper Oka culture, 3 – Yukhnov culture, 4 – Milograd culture, 5 – Stroke Decorated Pottery culture, 6 – Dnieper-Dvina culture.

F. Bezlaja, že praslovanština je venetizovaná baltština (srov. *Pleterski 1990*, 57). Proto považují zarubinečskou kulturu za archeologický výraz Protoslovanů. Současně se mi zdá neadekvátní hledat Slovy ve starších archeologických kulturách, neboť v nich spočívají pouze Baltoslované.

V podrobnostech je zarubinečská kultura ještě málo prozkoumaná, ale pro stavbu interpretativního modelu stačí také hrubé obrysy. Prozkoumaná naleziště vytvářejí tři hustší koncentrace: v pripjaťském Polesí, na horním a na středním Dněpru (*obr. 3*). Kvůli nepřesné chronologii není jasné, zda všechny tři skupiny vznikly současně. V meziprostoru jsou v současné době poznány jen ojedinělá naleziště. Strukturně je nejlépe popsán vznik hornodněperské skupiny. Analýza jednotlivých typů archeologického materiálu jejího nejranějšího stupně ukazuje, že jde o spojení vlastností cizí pomořanské kultury a kultury klošových či poklošových hrobů a místní milohradské kultury. V sídelním smyslu je to možné vyložit jako příchod nového obyvatelstva ze západu, možná z území Mazovska, které se potom spojilo s místním obyvatelstvem (*Oblomskij 1985*). Podobně je možné vyložit také vznik zbylých dvou skupin (*obr. 2*), které se formují na základě místních variant milohradské kultury smíchaných s kulturou „Skytů-oráčů“, přičemž se skytské prvky obzvláště projevují v středodněperské skupině (*Maksimov 1988*). K tomuto základu jsou dodány některé prvky keramiky pomořanské kultury a kultury klošových či podklošových hrobů, nejvýraznější v Polesí (*Pačkova 1990*, 59).

Obr. 2. 3. a 2. stol. př. n. l. 1 – území „baltských“ hydronym, 2 – přesun „Venetů“, 3 – přesun Germánů, 4 – „cvičiště“ slovanských hydronym (podle Trubačeva).

Fig. 2. The 3rd and 2nd century BC. 1 – area of “Baltic” hydronyms, 2 – movement of the “Veneti”, 3 – movement of the Germanic people, 4 – „test area“ of Slavic hydronyms (after Trubachyov).

V poleské a středodněperské skupině to jsou také nádoby se znaky jastorfské kultury a jejich skupin (Kasparova 1981, 67n.). Zarubiněcká kultura tak není bezprostředně pokračováním žádné z uvedených kultur, ale novotvarem, který vznikl jejich spojováním (Maksimov 1991, 8).

Jednotlivé skupiny zarubiněcké kultury nejsou rozdělené pouze geograficky, ale také se mezi sebou liší kvůli rozličným základům v době vzniku. Počáteční rozdíl se částečně vyrovnal (Maksimov 1991, 8n.) a v 1. pol. 1. stol. př. n. l. jsou vytvořeny již všechny charakteristické prvky zarubiněcké kultury, současně pak styky s různými sousedními kulturami způsobily stálý přísun nových prvků, které pak zůstaly omezené na jednotlivé skupiny (Kozak – Pačkova 1990, 87–88). Koncem 1. stol. př. n. l. začaly dobovatelské vpády sarmatských Jazygů (obr. 3). Ti zničili některá středodněperská hradíště a do 2. pol. 1. stol. n. l. zabrali území po oblast řeky Stungy (Maksimov 1990, 21n.). S pronikáním do Panonie vyvolali Jazygové přesuny tamních lidí, zahnali Dáky do hor a lesů (Plinius, Naturalis historia IV, 80, 81).

Praslované

Nedlouho po polovině 1. stol. n. l. zastihla celé území zarubiněcké kultury krize (obr. 4), která způsobila přerušení pohřebišť a četných sídlišť, nastalo četné přesídlování, sídliště se stáhla na vyšší

Obr. 3. 2. a 1. st. př. n. l. 1 – „cvičiště“ slovanských hydronym (podle Trubačeva), 2 – zarubinečká kultura, 3 – vpád Sarmatů (Jazygů).

Fig. 3. The 3rd and 2nd century BC. 1 – „test area“ of Slavic hydronyms (after Trubachyov), 2 – Zarubinty culture, 3 – invasion of the Sarmatians (Jazyges).

terasy (Oblomskij 1987). Důvod změn ještě neznáme. Kozak (1992, 23) hledá vysvětlení v přírodní pohromě (podobně Oblomski – Petrauskas – Terpilovski 1999). Krize platí za hranici mezi zralou zarubinečskou kulturou a jejím pozdním stupněm (Oblomskij 1987, 68). Jako celek obyvatelstvo zarubinečské kultury přesídlilo ve velké míře na severovýchodní území, které pak pravděpodobně opustí už ve 2. stol. (Oblomskij 1992, 43–44).

V pozdně zarubinečském období nám několik náznaků o slovanské etnogenezi poskytují také písemné prameny. První je Tacitova Germania (46), kterou v širším kontextu podrobně analyzovali Mačinskij a Tichanova (1976, 65n.) a dospěli k poměrně pravděpodobnému názoru, že je možné ztotožnit Venety s nositeli zarubinečské kultury. Kolendo (1984, 649) míní, že Tacitovi Veneti jsou národ, jehož název by částečně vyplnil mezeru v poznávání východní Evropy. Proto je při podrobnější lokalizaci třeba být opatrný, nicméně s tou překážkou připouští možnost jejich umístění do prostoru zarubinečské kultury. Mačinskij a Tichanova (1976, 71) zkoušeli vyložit také Tacitův údaj, podle kterého by se Veneti kvůli loupežnictví potulovali po horách a lesích mezi Peukiny a Fenny. Při tom vycházeli z doby vzniku Tacitova díla v 2. pol. 1. stol. a z krize, která pak zachvátila zarubinečskou kulturu. Loupežnické potulování interpretovali jako obyvatelstvo, které se před krátkou dobou objevilo coby vojenský dobyvatel, avšak území si ještě zcela neosvojilo. Kolendo (1984, 649) míní,

Obr. 4. Praslované v 2. pol. 1. stol. n. l. 1 – zarubiněcká kultura, 2 – přesun nositelů wielbarské kultury (Gutoni).

Fig. 4. Great-grandslavs in the 2nd half of the 1st century and in the 2nd century A.D. 1 – Zarubintsy culture, 2 – movement of the Wielbark culture bearers (Gutons).

že je informace o Venetech, kteří se potulují po horách a lesích, jenom rétorická figura a nemůže být argumentem při charakteristice jejich osídlení.

Nemůže být náhoda, že Ptolemaios (III 5. 21.), který psal o století později, ačkoliv mnohdy podle starších pramenů, zná Venety u Baltu, místo Tacitových Venetů pak v jeho popisu zaujímají Stauani (Kolendo 1984, 649). Ti žijí mezi sousedy Venetů Galindy a Sudeny na jedné straně a Alany na druhé (Ptolemaios III 5. 21). Alany je možné ztotožnit se sarmatskou kulturou zarubiněckých sousedů, Sudeny a Galindy pak se západobaltskými kmeny Jatvingů – Sudavy a Galindy (Okulicz 1986, 29). Jihovýchodně od obou baltských skupin byla pustina, která mezi Narewem a Němenem přes Polesí zasahovala do zarubiněckého osídlení na Dněpru (srov. Egorejčenko 1982, ris. 3; Godtowski 1992, mapa 5; Sedov 1970, ris. 10) a trvala do 6. stol. (Ščukin 1988, 211 a ris. 2). Při výčtu národů od severozápadu k jihovýchodu, které se řadí v Ptolemaiovu popisu Sarmatie, je tak sousedství Sudenů a Stauanů pochopitelné, neboť je oddělovala pustina. Ztotožňování Stauanů s nositeli zarubiněcké kultury je proto zcela logické. Paralelu mezi Stauanoi a Slauanoi–Slovany postavil již Šafařík a od té doby si s ní pohrává většina autorů. Ve skutečnosti lingvisticky nelze odvodit Slované ze Stauanů a ani z hlediska řecké paleografie není pravděpodobná jednoduchá chyba při přepisování, záměna lambdy s tau. Avšak současně četná jména Ptolemaiových národů jsou zapsána silně zkráceně, a to

již v archetypu jeho spisu (*Cuntz 1923*, 15). Stejně jako v našem případě je můžeme jen hádat. Skutečně pak jsou Stauani zmíněni na místě Slovanů, což podle mého mínění částečně připouští závěr, že jde o první zápis slovanského jména (podobně *Mačinskij 1976*).

V pozdně zarubíněckém období tak písemné prameny už znají jméno obyvatelstva zarubíněcké kultury. Jsou to Veneti-Slované. Pokud platí etymologie slovanského jména ze slova **slovo* (*Maher 1974*, 154), která v poslední době získává opět stále více příznivců mezi jazykovědci (*Popowska-Taborska 1993*, 60), potom byl jazyk, odlišný od sousedních, pro pozdně zarubíněcké obyvatelstvo kritériem rozlišování a základem sebeurčení. To ukazuje, že proces etnogeneze již tehdy dospěl do vzniku Slovanů, z jazykově rozmanitého počátku se již rozvinul dostatečně společný jazyk.

Období kyjevské kultury

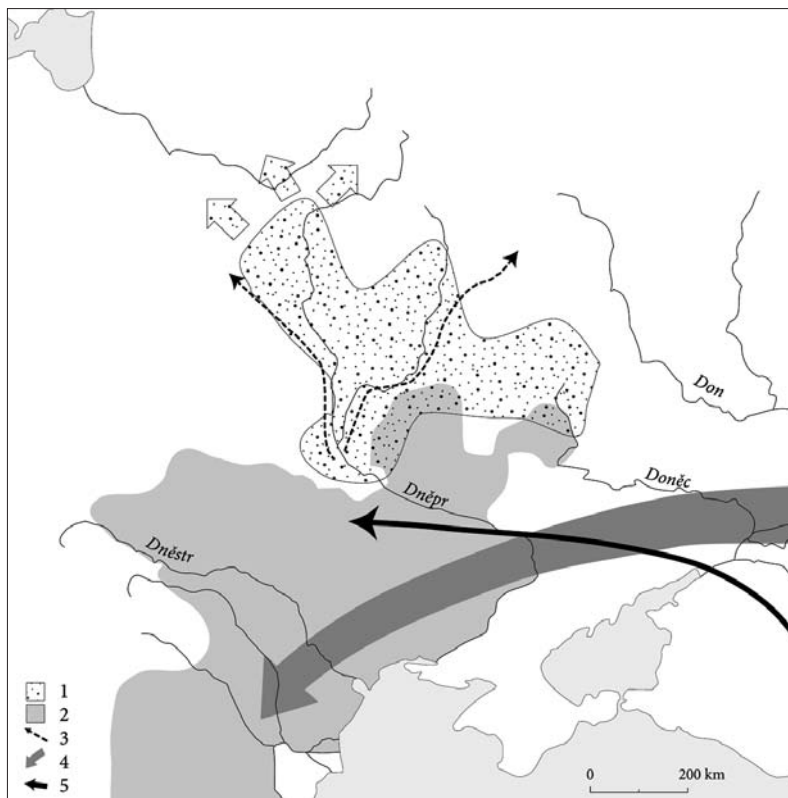
Původ kyjevské kultury z pozdně zarubíněcké je nesporný, neboť je pouze její další vývojovou fází, jak přesvědčivě dokázal *Oblomskij (1991)* podrobnou typologickou a statistickou analýzou nalezišť obou období při rozvodí Dněpru a Donu. Když zpracování rozšířil na celé území kyjevské kultury (*Oblomskij 1992*), potvrdil starou časovou hranici jejího počátku na konci 2. a na začátku 3. století. Existují doklady migrací v rámci jednotlivých skupin kyjevské kultury, které ukazují na neustálenost sídelní struktury, jejich výsledkem pak bylo vyrovnávání rozdílů a zachování jednoty archeologické kultury (*Oblomskij 1991*, 122; *1994*, 50–53). Jako by Praslované chodili na místě. Z lingvistického pohledu je to nejlogičtější doba nejjednotnější praslovanštiny. Kromě toho je území kyjevské kultury relativně malé, což se právě tak shoduje s výsledky jazykovědných výzkumů (viz výše).

Černjachovská kultura (*obr. 5*), která se postupně šířila na východ a severovýchod v 2. pol. 3. stol., zaujala jižní část středodněperské skupiny kyjevské kultury (*Ĥěrpilovskij 1984*, 82) a do počátku 4. stol. vytlačila kyjevské obyvatelstvo, jak ukazuje sídliště Glevaha (*Ĥěrpilovskij 1988*, 212). Také ve zbylých kyjevských lokalitách se vyskytuje importovaná černjachovská keramika, kyjevská keramika na některých černjachovských nalezištích by pak svědčila o obyvatelích kyjevského původu (*Ĥěrpilovskij 1984*, 83). V 1. pol. 4. stol. se objevují některé černjachovské vlastnosti v keramice a stavebnictví ve skupině kyjevské kultury na Desně (*Ĥěrpilovskij 1984*, 83–84). Ve 4. stol. černjachovská kultura obsadila také jižní část rozvodí Dněpru a Donu (*Oblomskij 1994*, 50). Jednotlivé skupiny se pak vmísily ještě severněji mezi kyjevské obyvatelstvo, jak ukazují tamější změny v tvarech a výzdobě nádob a také ve stavbě domů. Černjachovská lokalita Golovino I v povodí Doňce s nálezy kyjevské kultury pak ukazuje také na obrácený migrační tok (*Oblomskij 1991*, 115).

Jordanes (*Getica*, 116–120) popisuje války krále ostrogótských Greutungů Hermanaricha s různými severskými národy, Heruly, Aesty a Venety, které si podrobil. Archeologický odraz této činnosti se pokoušel najít *M. Kazanski (1992)* za předpokladu, že uvedené národy a Gótové měli styky, které musely probíhat po určitých cestách. Vynášením jednotlivých nálezů do mapy pak rekonstruoval tři hlavní cesty: Dněpr–Balt, Balt–Volha, Dněpr–Volha. Hermanarichovy pochody, ke kterým docházelo v 2. a 3. čtvrtině 4. stol., směřovaly, s výjimkou pochodu proti Herulům do ústí Donu, po cestách Dněpr–Balt, Dněpr–Volha. Jeho záměr by byl především hospodářský; získat dohled nad obchodem s vnitrozemím (*Kazanski 1992*, 94n.). Obě cesty (*obr. 5*) překračovaly území kyjevské kultury, což logicky umožňuje ztotožňování jejich obyvatel se slovanskými Venety, jejichž vojenská porážka pak mohla usnadnit šíření obyvatelstva černjachovské kultury na sever, jak ukazuje přehled kolonizační historie.

Slované

Gótský tlak zmizel, jakmile r. 375 vtrhli do stepí Přičernomoří Hunové (*obr. 5*). Gótská společnost Tervingů a Greutungů se rozpadla, několik let zuřila válka skupin dotčených území na způsob všichni proti všem, dokud je Hunové nepřipojili ke svému kmenovému svazu. Ta část gótských Tervingů, která neutekla k Římanům, vpadla pod vedením Athanaricha do sarmatského Caucalandu někde v jihovýchodních Karpatech (*Wolfram 1979*, 80–81), gótské Greuntunzy pod vedením Vidimira-

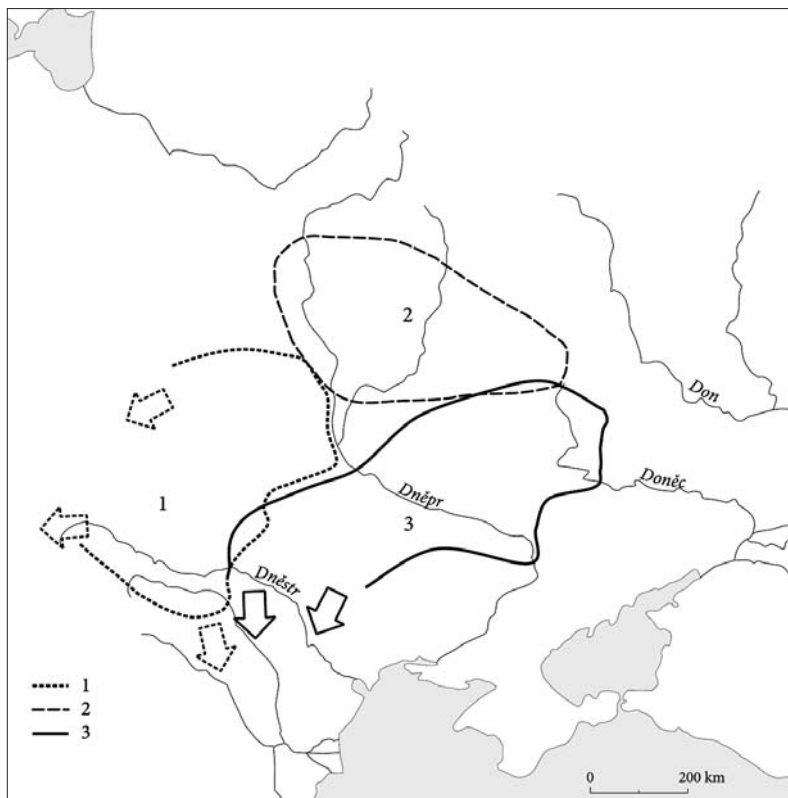

Obr. 5. Praslované v 3. a 4. století. 1 – kyjevská kultura, 2 – černjachovská kultura, 3 – vojenské pochody Hermanarika k Baltu a Volze, 4 – vpád Hunů, 5 – přesun Antů.

Fig. 5. Early Slavs in the 3rd and 4th centuries. 1 – Kiev culture, 2 – Chernyakhov culture, 3 – military marches of Ermanaric towards the Baltic Sea and Volga, 4 – invasion of the Huns, 5 – movement of the Antes.

Vinitharia pak na území Antů, příslušníků alansko-oseťinské skupiny národů mezi Donem a Kavkazem (Wolfram 1979, 311n.). Na tom prostoru zmiňuje Anty už Plinius (Naturalis historia VI, 35). Ústup Gótů na periferii prostoru někdejší černjachovské kultury, na západ do Panonie a dále také na jihovýchod na Kavkaz ukazuje Tejralova mapa distribuce plechových přezek a opaskových kování, jež zachytila zřetelnou změnu v prostoru osídlení na konci 4. stol. (citováno podle Bierbrauer 1992, Abb. 8). Gótský útok mohl být proto důvodem, který zapříčinil antské přesídlení (obr. 5) do stepí mezi Dněprem a Dněstrem, kde se poté do 6. stol. slavinizovali. Nějak podobně si můžeme představit slavinizaci Chorvatů, jestliže íránské osobní jméno Horoathos na antickém nápisu z Tanaisu při ústí Donu je opravdu prvním zápisem jejich jména (Bezlej 1976, 205); také Katičić (1993, 47) pochybuje o jeho íránském původu.

Ústup Gótů z velké části vyprázdnil prostor jižně od území kyjevské kultury, především se tam však zhroutil jejich moc. Nová, hunská byla pak hospodářsky zcela jinak zaměřená a také okamžitě připravená uzavřít kmenové svazky. Z pohledu současného poznávání etnogeneze Slovanů tak nepřekvapují údaje o obyvatelích Panonie v polovině 5. stol., kteří jedli proso, pili nápoj z medu – *medos* a jiný z ječmene – *kamos*, měli pohřební obřad – *stravu*, hovořili jazykem, který nebyl hunský, ani gótský, ani latinský. Na to všechno upozornil už Niederle (1905, 135n.), který v nich, ne bezdůvodně,

Obr. 6. Slované v 5. stol. a částečně později. 1 – kultura s keramikou pražského typu, 2 – koločinská kultura, 3 – pěnkovská kultura.

Fig. 6. Slavs in the 5th century and later. 1 – Prague-type culture, 2 – Kolochin culture, 3 – Penkovka culture.

viděl Slované. Archeologicky nejsou tito Slované ještě prokázáni. Možné jde o Slované, kteří už předtím žili v gótském kmenovém svazu a ve svém materiálním projevu se srovnali s okolím.

Konec 4. stol. je přelomem v osídlení prostoru rozvodí Dněpru a Donu. Staré obyvatelstvo se odstěhovalo, pravděpodobně na jihozápad, do prostoru levobřeží Dněpru, kterou opustilo obyvatelstvo černjachovské kultury. Tady se formuje raně slovanská kultura (obr. 6) typu Pěnkovka (*Oblomskij 1991*, 124n.). To naznačuje řešení, že významnou část obyvatelstva pěnkovské kultury představují přesídlenci z rozvodí Dněpru a Donu. Do severní části prostoru, který opustili, podle analýzy *Oblomského (1991, 122–123)* přišli nositelé kyjevské kultury ze skupiny při Desně, kteří už vykazují všechny znaky raně slovanské koločinské kultury (obr. 6).

Především v ukrajinské archeologii je pevně zakotven model, jenž vysvětluje vznik třetí raně slovanské kultury, tj. kultury s keramikou pražského typu (obr. 6), jako genetické pokračování pozdně černjachovské skupiny nalezišť, která by přežila na území zubrecké skupiny, nástupce poleské skupiny zarubiněcké kultury (*Baran 1990; Kozak 1992*). Podle tohoto modelu by existoval jaksi dvojitý zdroj raně slovanských kultur: kyjevský a černjachovský. Vzhledem k tomu, že naleziště, která by model dokazovala, jsou neúplně publikovaná, je možné jen upozornit na některé důkazní slabiny, které ukazují, že se domnělá „černjachovská“ naleziště typu Teremcy odlišují od pravých černjachovských nalezišť stejného území ve stavebnictví, keramice, pohřebních obyčejích, a dokonce

stratigraficky připadají mladšímu období (Pleterski 1995, 552). Zjevný je také rozdíl v půdorysech sídlišť (Vakulenko – Prihodnjuk 1985). To všechno není možné vysvětlit kontinuálním modelem, ale pouze příchodem nového obyvatelstva, a to, jak ukazuje keramika, z území kyjevské kultury. Podle zatím nejpřesnější analýzy polských nádob pražského typu také Parczewski (1993, 65) dospěl k názoru, že jejich původ nejpravděpodobněji leží v kyjevské kultuře. Zavedení kamenných pecí by bylo možná důkazem, že nově příchozí Slované narazili na starousedlické obyvatelstvo a od něj přejali tuto stavební novinku. Na přítomnost starousedlíků by ukazoval také nález hrnčířské dílny ve vsi Gluboke, kde byly v hrnčířské peci nalezeny nádoby římsko-provinciálních forem, ve stavbě samotné pak nádoba pražského typu (Baran – Prihodnjuk 1990, 236).

Dněsterská skupina domnělých „pozdně černjachovských“ nalezišť typu Teremcy je tedy skutečně skupinou závěrečné fáze kyjevské kultury, která je současně počátkem tří raně slovanských kultur: pěnkovské, koločinské a s keramikou pražského typu (Těrpilovskij 2005). Hunský vpád, který vyhnal Góty, vytvořil na severním a severozápadním obvodu černjachovské kultury prostor, který obsadili Slované. Tím začalo dlouhotrvající slovanské šíření, které využívalo postupného ustupování germánských národů (Godłowski 2000, 130–166; Parczewski 2005, 71, obr. 3). S dobýváním nových území se kulturní rozdíly mezi Slovany stále zvětšovaly a k většímu sjednocení nemohly pomoci ani vnitřní migrace (např. Leciejewicz 1988). Stupeň kulturní jednoty z doby kyjevské kultury již nebyl nikdy dosažen, praslovanština se začala rozpadat. S uvedeným vylíčením dějů je pozdější nástup západní skupiny praslovanštiny a ještě pozdější nástup jižní skupiny, jenž následoval po zhroucení byzantské obrany na Dunaji, v souladu.

Starousedlíci, nově usazení, jazyk. Migrovali Slované vůbec?

Na tomto místě je třeba doplnit ještě několik dodatečných konceptuálních vysvětlení. Výše jsme začali s otázkou, kdo jsou Slované, a z ní také jsme vyvodili pravděpodobnou odpověď na otázku, kde se objevili, či, jinak řečeno, kde, jak a kdy se objevil jejich jazyk. Vše je samozřejmě svázané s otázkou „odkud jsou Slované“, o které diskutuje nejvíce badatelů o raných Slovanech. Na tomto místě se musíme spokojit se zjednodušeným představením tří hlavních konceptů. Již tradičně existují, proplétají se a vzájemně si odporují autochtonní a alochtonní přístupy. Podle prvních jsou Slované na nějakém území starousedlíci, podle druhého konceptu se usadili nově a jsou ve vztahu ke starousedlíkům přistěhovalci. Ke kterému z přístupů patří ten který interpretační model, je samozřejmě závislé na stanovišti jeho autora. Výše představený model je např. pro Ukrajince autochtonní, pro ostatní ale alochtonní (pro poučený přehled názorových sporů mezi autochtonisty a alochtonisty viz Sułkowski 1985). Pod vlivem anglosaských antropologických konceptů se pak vyskytuje ještě třetí přístup, podle něhož se po Evropě Slované nešířili jako biologický fenomén, nýbrž pouze kulturní model způsobu života, přičemž jeho součástí byl i společný jazyk (např. Barford 2001; Curta 2001; 2008; 2010; 2010a; Dzino 2008; 2009). Slabinou tohoto konceptu je to, že se v první řadě zabývá mechanismy přenosu kulturního modelu, mnohem méně pak jeho zdrojem. Druhý problém tkví ve špatné znalosti materiálu, která v kombinaci s nebezpečnou snadností plné relativizace analytických a interpretačních předpokladů následně dochází do zcela svévolných arbitrárních interpretativních závěrů. Ty dobře popíší svého autora, špatně pak předmět studia (Sokol 2011).

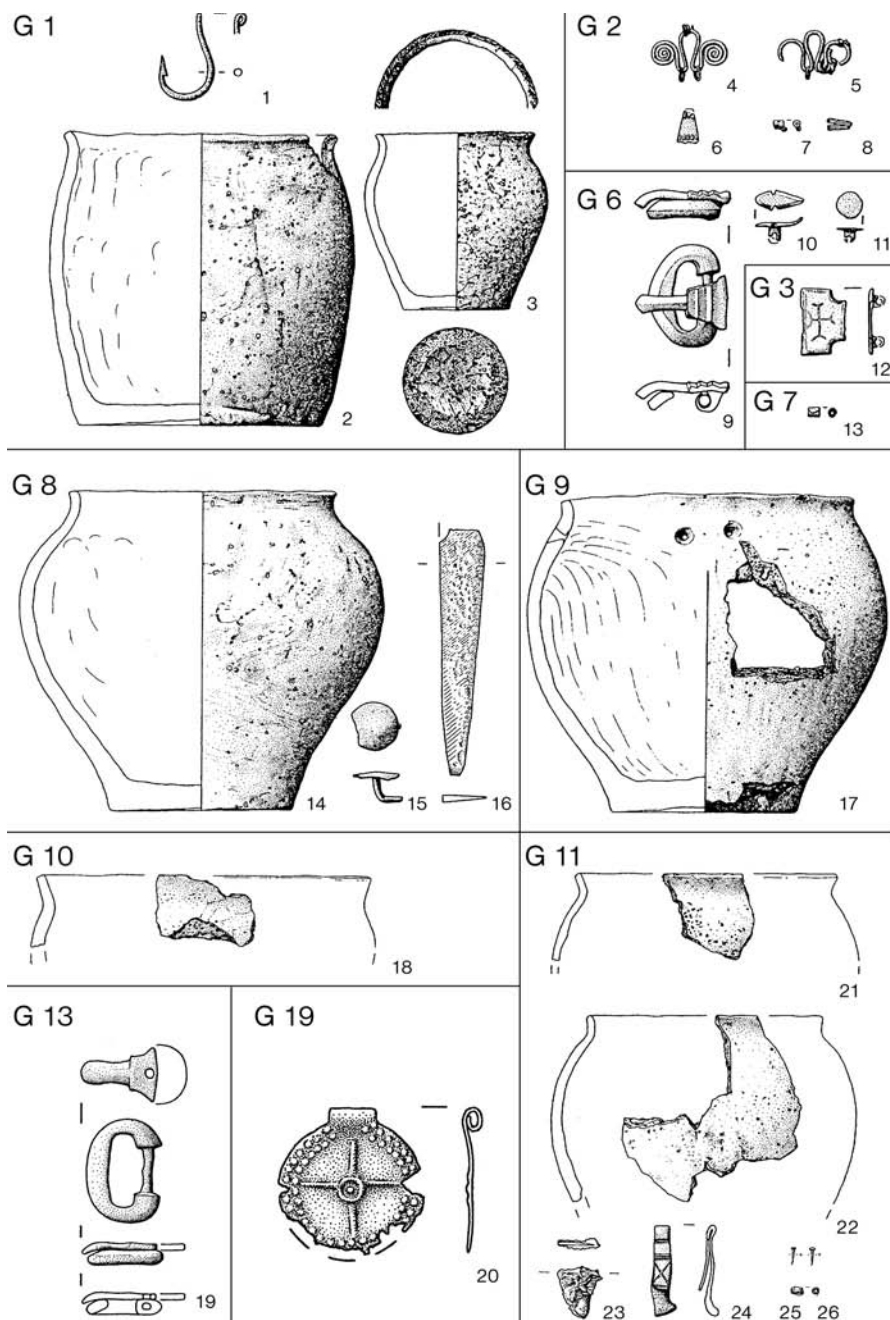
Jelikož je mým úkolem také nabídnout vysvětlení, odkud se objevili Slované ve vnitrozemí severovýchodního Jadrana, nesmím mlčet k nedávnému provokativnímu tvrzení F. Curty, „že se Slované nemuseli přistěhovat z nějaké vzdálené *Urheimat* (pravlasti), aby se stali Slovinci a Chorvaty“ (*the Slavs did not have to migrate from some distant Urheimat in order to become Slovenians and Croats: Curta 2010*), v jiné variantě „Slované nemuseli odejít z žádné *Urheimat*, aby se stali Čechy a Moravany“ (*Curta 2008*, 682). Také toto tvrzení je pouhou úpravou prvotního výroku, že Slované byli „identita, která se formovala ve stínu Justinianových pevností a ne v pripjatských mokřinách“ (*an identity formed in the shadow of Justinian's forts, not in the Pripet marshes – Curta 2001*, 350). Všechna tři tvrzení jsou odvozená z týchž výzkumných konceptů, o čemž nemůže být pochyb. Právě proto ne, že mladší dvě opakují formulace a závěry té starší. Také proto ne, že mladší dvě mají stejné

formulace úvodní části. Zajímavější je, že jsou strukturou totožné v celku, především pak vzbuzuje pozornost to, že jsou stejně také ve všech klíčových formulacích závěrečné části. Konečně to pak může znamenat především jedno, totiž že Curta stanovil výsledek analýzy dříve, než ji udělal, že tedy coby výsledek nabízí svůj počáteční předpoklad. V obou mladších případech byl jeho postup stejný. Na svévolně vybraných nalezištích svévolně interpretuje svévolně vybrané předměty a zkouší vytvořit svou lokální chronologii archeologických nálezů, která bude pozdější než doba prvních zmínek o Slovanech podle písemných pramenů v daném prostoru. Takto získaný virtuální výsledek mu poté dává manévrovací prostor, ve kterém se řídká předslovanská toponyma stávají důkazem plného následného trvání starousedlického obyvatelstva. To podle Curty v určitém okamžiku jednoduše změnit a začne hovořit slovanicky, možná kvůli zásahu Avarů (*Curta 2008; 2010; 2010a*).

Curta se mylí již při své pozdní chronologii nálezů. V poslední době raně středověká archeologie zkouší zvýšit objektivnost svých datací pomocí různých přírodovědných datačních metod (např. *Brather 2005, 527–531; Dulnicz 2006, 39–64; Gavrituhin 2005, 403–404; Pleterski 2010, 85–176*). Datace metodou radioaktivního uhlíku ¹⁴C se množí také ve Slovinsku, Rakousku, Chorvatsku. Proto data Curta zahrnul do svého diskusního příspěvku, přičemž použil pouze třetinu těch, které mu byla v době psaní článku k dispozici. Ze způsobu, jak je pojednává, jsou vidět jeho rozpaky při práci s nimi, především pak jasně ukazuje, že si neuvědomuje přírodní kalibrace, a zejména nepoměřuje mezi historickým stářím vzorků a datačními rozpětími, které kalibrace poskytuje (srov. *Curta 2010, 318–322; 2010a, 32–36; Michczyński 2007; Pleterski 2010, 86–87, 126–127*). Proto si k výsledku pomáhá se sice jednoducho, ale zavádějící arbitrází, tedy svévolným určením.

S ohledem na výrazně větší počet datovaných vzorků a s pomocí nové metody ošetření vztahu mezi definovanou skupinou archeologického materiálu a mezi datačními rozpětími vzorků z nalezových kontextů materiálu té skupiny bylo možné prokázat, že se v ruce lepená a z velké části nezdobená keramika v níže pojednávaném prostoru (přesněji řečeno v severovýchodním Slovinsku) objevuje nejpozději už r. 584 (*Pleterski 2010, 127–129*). Jde do značné míry o sídliště, která tehdy vznikala nově, kde taková keramika převažuje, nebo je dokonce jediným typem keramiky. Upozornit je třeba také na takové nádoby, jako jsou urny na pohřebišti Großprüfening u Řezna, jež kovové předměty (*obr. 7*) dobře datují do 2. pol. 6. a na začátek 7. stol. (*Eichinger – Losert 2004; Losert 2007–2008, 317–323; 2011*). To vše samozřejmě zcela popírá Curtovo tvrzení, že neexistuje žádný důkaz k tomu, aby se datovalo do 6. stol. jakékoliv sídliště nebo pohřebiště, které by bylo svázané se „slovanskou“ kulturou, popř. s kulturou s keramikou pražského typu (*Curta 2010, 322; 2010a, 35*). Aktuální hranice r. 584 se (náhodně nebo ne) shoduje s avarsko-slovanským obsazením Sirmia r. 582. Tuto událost považoval za přelom v slovanském osídlování už *B. Grafenauer (1988, 328)*. Možná další nálezy a nové laboratorní datace posunou hranici z r. 584 do ještě staršího období. To už ukazují vzorky z Großprüfening z hrobu č. 11, kde je horní hranice kalibrovaného časového rozpětí (95,4 % spolehlivosti) r. 546, a z hrobu č. 20, kde je touto hranicí se stejnou spolehlivostí r. 569 (*Losert 2011, 489*).

Ačkoli máme důkazy, že se kvůli hospodářskému kolapsu nejpozději na konci 6. a na začátku 7. stol. ve východních Alpách u starousedlíků rozmohlo jednoduché hrnčířství, ojedinele dokonce lepení (*Pleterski 2010, 139–141; Modrijan 2011, 209–212*), vůbec to neznamená kompletní opomenutí hrnčířského kruhu a celkové zjednodušení tvarů nádob. V souladu s Curtovým modelem bychom výskyt takové keramiky museli vysvětlit rychlou technologickou změnou ve směru do hlubokého pravěku, a to kvůli přání starousedlíků, kteří by napodobili sousedy za vzdáleným Dunajem a za ještě vzdálenějšími Karpatami, a proto by zcela opustili své dosavadní znalosti. Lidé ve východních Alpách lepené hrnce navíc v poměrně krátkém čase opustili (*Pleterski 2010, 129*) a nádoby poté (podle Curty opět?) vyráběli pomocí hrnčířského kruhu. Vývoj událostí podle Curtova modelu by byl podobný rozhodnutí, že se na půlstoletí staneme negramotnými, protože naši sousedé jsou negramotní, a potom změním názor a opět začneme psát. V daném čase a prostoru se nám zdá podle principu Ockhamovy břitvy jako jednodušší a logické vysvětlení výklad, podle kterého se usídli skupiny nového obyvatelstva, které má jiné znalosti než starousedlíci. Zjednodušeně můžeme hovořit o starousedlických Vlaších (viz dále) a nově usazených Slovanech. Výhody hrnčířského kruhu byly natolik přesvědčivé, že tuto část vlašského hrnčířství nově přichází obyvatelé rychle

Obr. 7. An den Klostergründen, Großprüfening, Řezno, Německo. Předměty z žárových hrobů (podle Eichinger – Losert 2004, Abb. 113, 114; Losert 2007–2008, Abb. 7, 8).

Fig. 7. An den Klostergründen, Großprüfening, Regensburg, Germany. Objects from cremation graves (after Eichinger – Losert 2004, Abb. 113, 114; Losert 2007–2008, Abb. 7, 8).

převzali. Tím se potvrzuje model přejímání hrnčířských znalostí, který jsme představili před několika lety (*Pleterski – Belak 2002*; v podstatě přesně stejně shrnuje také *Lehner 2009*, 150–156).

Dále Curta tvrdí, že jinak neexistuje náznak toho, v jakém jazyce komunikovalo obyvatelstvo sídlišť ze 7. a 8. stol., která byla nedávno zkoumaná v severním a středním Slovinsku a také v severním Chorvatsku, že se pouze **předpokládá** (zdůraznění F. Curty), že hovořilo slovansky (*Curta 2010*, 322; *2010a*, 35). Pokud ponecháme stranou skutečnost, že je naše chápání minulosti v hermeneutickém smyslu tak či tak vždy jen množstvím předpokladů (a proto sem spadají také všechna Curtova tvrzení!), pak máme k dispozici také vynikající indicie o jazyku, kterým hovořili noví přesídlenci ve východních Alpách v 7. století. „Zapsali“ ho totiž do prostoru. Toponyma jsou součástí kulturní krajiny, archeologické nálezy pak její utváření datují. Holistický mikroregionální výzkum „Bledského kotu“ v severozápadním Slovinsku totiž ukázal, že se k vlašským starosedlíkům přistěhovali Slované, kteří pak, coby noví hospodáři a vlastníci území, svůj majetek reorganizovali a pojmenovali, a také že se ta toponyma díky sídelní a hospodářské kontinuitě dochovala dodnes. Tato toponyma jsou ve velké většině nesporně slovanská, dnes slovinská (*Pleterski 2011*). Slovanská toponyma se na Bledu objevila v 1. čtvrtině 7. stol. (*Pleterski 2010*, 161–168; *2011*, 72–145).

Všechno výše uvedené navzdory všem možným námitkám ukazuje, že Slované prostor při severovýchodním Jadranu obsadili. Stále ještě je oprávněné hovořit o šíření Slovanů. Slované migrovali!

Kde se vzal dostatek Slovanů

Pokud přiznáváme, že Slované migrovali, musíme vyřešit problém, jak mohli ve staletích po hunském vpádu do Evropy osídlit tak ohromné území, ačkoliv bylo jejich územní východiště tak malé (viz výše). Objeví se základní demografický problém: odkud pocházelo tolik lidí pro osídlení tak velkého prostoru? Už S. Kurnatowski vedle velikosti východního území zdůraznil délku období šíření a asimilační sílu Slovanů. V druhém případě měl na mysli především jazykovou asimilaci. Její mechanismy jsou samozřejmě velmi pestré, každopádně závisejí na intenzitě působících sil: populační, hospodářské, politické, rodinné, kulturně-ideologické. Začátek jejich činnosti si pak není možné představit bez fyzické účasti alespoň malého počtu prvních mluvčích jazyka, který potom převažuje (stručný přehled *Kurnatowski 1979*, 466–470). Někdo musel přijít na nové území, ačkoliv neměl žádné povědomí o tom, který dnešní výklad tím potvrdí nebo popře. Jelikož Kurnatowski vzal za východisko svého populačního výpočtu velmi krátký čas šíření, které by trvalo pouze 100 let, nanejvýš 200 let, dospěl k závěru, že východní území Slovanů nemohlo být malé (*Kurnatowski 1979*, 466–472). Dnes je možné odhadovaný čas šíření na západ a jih prodloužit na 400 let (viz níže) a můžeme zvýšit sílu asimilace (viz níže), což konečkonců znamená výrazně menší východní území a eliminuje zřejmý rozpor.

Hunové způsobili posun Germánů na západ. Římské císařství se hroutilo. Koncem 5. stol. Slované obsadili jihovýchodní Polsko, o dvě staletí později postavili své domovy ve východním Německu a kolem r. 800 založili sídliště v dnešních předměstích Hamburku (srov. *Donat 1980*, 157–158, Karte 3). Do konce 6. stol. osídlili Čechy a Slovensko, společně s Avary po r. 568 na základě smlouvy s Langobardy obsadili langobardskou Panonii. Už v polovině 6. stol. jim patřilo Rumunsko. V 2. pol. 6. stol. pravidelně plenili byzantské provincie Balkánu, kolem r. 600 se objevili u bran Itálie. Byzantský císař Herakleus v 1. pol. 7. stol. zkoušel z nepřátel udělat spojence a smlouvou jim umožnil nastěhovat se do zázemí dalmatských měst, do kterých utekli zbylí románští starosedlíci. Už v 2. čtvrtině 7. stol. vznikaly slovanské hroby v slavné Olympii na Peloponésu (*Katičić 1993*, 37–50; *Pleterski 1999*; *Vida – Völling 2000*, 91–95; *Dulnicz 2006*, 275–287; *Fusek – Zábajnik 2010*). A tak na konci 8. stol. Slované žili na prostoru od Baltu k Peloponésu, což byl následek několika-staleté migrace. Spolehlivě se však neobjevili odnikud v ohromném množství, jak se zdálo některým jejich současníkům a některým současným badatelům.

Navzdory výše uvedeným překážkám interpretačního potenciálu třetího konceptu jej nesmíme zanedbávat, protože pomáhá objasnit způsob kulturní adaptace a asimilace. Jako nejspěšnější výzkumná strategie se pak ukazuje současné využití všech třech konceptů (viz níže).

Stát se Slovanem

Příznačná je velká asimilační síla Slovanů, díky níž si časem připojili většinu Baltů, četné finské kmeny a další sousedy (např. Anty, Chorvaty a Bulhary), částečně pak také zbytky římských a germánských starousedlíků, na které narazili. Bez schopnosti asimilace si lze těžko vysvětlit nejen velikost území slovanského osídlení, ale také tak rychlé a úplné zmizení Avarů z historie poté, co je Frankové vojensky a politicky zničili (Pohl 1988, 327–328). V čem mohla být asimilační síla lidí, kteří žili (podle kritérií dnešní archeologie, pokud ignorujeme použití kovů) v podstatě na úrovni počátku neolitu: s jednoduchým zemědělstvím, jednodrostorovými obydlími, s nejjednodušším hrnčářstvím, nestratifikovaným hospodářstvím a společností?

Jde o důležité téma, které v odborných diskusích citelně chybí. Proto v současné době mohou poskytnout pouze náčrt některých výzkumných myšlenek. O četných vztazích Slovanů a asimilovaných se můžeme spíše dohadovat. Je málo pravděpodobné, že by byli Slované hospodářsky silnější (srov. výše). V určitých okamžicích a krajích měli politickou převahu. V každém případě je třeba zdůraznit jejich mimořádně silnou duchovní kulturu (Belaj 2007; Katičić 2008; 2010; 2011). To se ukázalo zejména ve styku se zbídačeným obyvatelstvem území někdejšího římského císařství, kterému římský stát oplatil připojení k užší společnosti římským občanstvím, jež se časem stalo bezcenným; nesvobodné přitom vůbec nezmiňujeme. Přitom křesťanství se svým univerzalismem rozbito starou duchovní vazbu lidí a prostoru, který je přežil. Ve společných okamžicích úzkosti se takovým lidem mohlo zdát, že jim křesťanský bůh nepřinesl dobré životní podmínky. Potom se mohl stát slovanský způsob života, který neznal daně a který měl zjevně účinnou magii pro řízení přírody a života obecně, atraktivním řešením pro životní těžkosti.

Byzantská vojenská příručka *Strategikon* z konce 6. stol. uvádí, že Slované zajatce nedrží ve stálém otroctví, ale že jim po určitém čase dají na výběr, zda se výměnou za výkupné vrátí domů, nebo zda zůstanou jako svobodní mezi přáteli (Strategikon, XI 4.4). Ten údaj se často objevuje v diskusích o (ne)existenci vojenské demokracie u Slovanů (Curta 2001, 312–318). Pro naši diskusi je pak významný proto, že ukazuje svobodné a přátelské soužití Slovanů a původních obyvatel v lokální slovanské komunitě. Odtud dále byly nejméně dvě cesty. Jednu ukazuje příklad zajatců z Balkánu, kteří do ca. r. 680 v avarské jižní Panonii tvořili zvláštní skupinu se svým jménem *Sermesiano*i (Pohl 1988, 217–218; Werner 1989, 19–23). Něco takového by bylo možné také na slovanském území a mohlo významně přispívat k životu Vlachů blízko Slovanů a mezi nimi (viz dále). Možná ještě zajímavější pak je druhá cesta: plné začlenění do slovanské společnosti, tedy stát se Slovanem.

Pokud byly základní politické jednotky, ve kterých Slované realizovali své životní zájmy, opravdu župy (viz výše), potom se jedinec stal Slovanem tím, že se zařadil do společenství župy. Nemůže být pochyb o tom, že šlo o jedinečný právní akt. O jaký akt se jednalo, pak můžeme odvodit z historie jeho následků (*Wirkungsgeschichte*).

Výborně jsou následky dokumentované v župě Poljica v Dalmácii poblíž Splitu. Ta kvůli výjimečným okolnostem, které trvale vládly na styku tamějších rozličných kulturních a politických teritorií, přežívala jako autonomní politický subjekt nepřetržitě od raného středověku do začátku 19. století. Slovanská župa s podobnou kontinuitou je unikátní. Život v župě Poljica upravovalo zvláštní poljičské právo, které zahrnovalo četné přežitky z mnohem starších dob. To právo bylo jako *Statut poljički* zapsáno už r. 1322, dodnes se zachoval rukopis z doby kolem r. 1515, který představuje redakci z r. 1485, jenž samozřejmě přejímá také starší redakce (Pera 1988, 403–410).

Zde krátce pojednáme termín *vrv*, který vystupuje v *Statutu*. Najdeme ho také v staroruském zákoníku *Pravda rus'skaja* z 11. století. Tam znamená jednotku společensko-teritoriální organizace, zatímco Pera míní, že poljičský *vrv* znamená typ příbuzenské vazby, která by byla starší než teritoriální význam *vrv*i v Pravdě Ruské (Pera 1988, 544). Vysvětlení, které ve skutečnosti spojuje oba významy, podal Jaroslav D. Baran, který kromě toho dodal také archeologický důkaz. Na ukrajinském sídlišti Rašktiv I ze 7. až 8. stol. si všiml pravidelného rozmístění obydlí. Takové uspořádání potom konstatoval také na četných dalších sídlištech. Vysvětlení našel v Pravdě ruské a v *Statutu poljičkém* a dospěl k závěru, že jde o symbolický prostorový obraz rodinných vazeb, které provazem vytvořily linii, jež stejně jako příbuzenství spojuje jednotlivé rodiny v jejich obydlích (Baran 1992; 1997). Slovo *vrv* (šňůra, provaz) má ve skutečnosti tři významy: sociální, teritoriální a provaz jako předmět.

Použití termínu *vrv* ve *Statutu* pak poví ještě více. Fráze *vrv pojati* v 62. článku (*Pera 1988*, 462) ukazuje, že jde o materiální použití šňůry, ačkoliv v symbolickém významu. *Pojati* (honit) totiž pramení z praslovanského **pod'ati*, což je opakované slovo od praslovanského **poditi*, což pak prvotně znamenalo „napínat, roztahovat“ (Snoj 1997, 459 a 463). *Vrv pojati* má proto v *Statutu* nejpravděpodobněji starý význam „roztahovati šňůru“, tedy provazem měřit prostor. To samozřejmě nepopírá účel, že při tom šlo o kontrolu příbuzenství (*Junković 1968*, 113; *Baran 1992*, 137). V článku 80a je zmíněna *družina vrvitja* (rodina od provazu), 36. článek pak zcela jasně mluví o tom, že existuje *brat prisni* (pravý bratr) a *brat ne prem prisni* (ne tak docela pravý bratr), že je první *brat bližnji* a že druhý *brat vrvni* (*Pera 1988*, 434, 436, 484). Oba typy bratrů jsou ve velké míře právně sjednoceni, *vrvni* bratři jsou o něco méně chráněni. Samozřejmě můžeme rozdíl mezi oběma typy bratrů objasnit rozdílem mezi bližším (*brat bližnji*) a vzdálenějším příbuzenstvem. Avšak protiklad *prisni* <> *vrvni* ukazuje starší stav, kde byl *prisni brat* pokrevním bratrem, *vrvni brat* pak bratrem po provaze. Pokud k tomu dodáme ještě Perovo zjištění, že vztah obyvatel Poljice k jejich vlastnictví půdy byl primárně emocionální, že k němu měli skoro mystický vztah jako k své potravinové základně a základu svého přežití (*Pera 1988*, 290) a že byli rodní bratři po své matce svázáni rodným provazem – pupeční šňůrou (*Pera 1988*, 150), potom je symbolika šňůry zcela jednoznačná. Tak jako druží pokrevní bratry pupeční šňůra s matkou, která jim dala život, tak spojuje bratry po provaze šňůra s matkou zemí, která jim dává život. Slované si svůj prostor upravili pomocí šňůry, jak ukázal Baran (viz výše). Používala se už v raném středověku, s ní byl v jihovýchodních Alpách např. upraven prostor Bodešče na Bledu (*Pleterski 1996*, 179) a Police na Cerkljansku (*Pleterski 2006*, 52). Všichni, kteří při tom společně drželi šňůru (*vrv*), se stali *vrvnimi* bratry. To byl právní akt, který snadno přičlenil cizince k společenství jakožto rovnoprávného člena, nezávisle na jeho pokrevním původu. Tak se mohl stát Slovanem.

Slované a Vlaši v slovinské ústní tradici

V závěrečné části upozorním na výjimečný potenciál informací, které se skrývají v ústní tradici. Jelikož jde o ústní pramen, historici se mu zdaleka vyhýbají. Ústní tradice jako pramen poznání historie má totiž četné slabiny a pasti (srov. *Vansina 1985*). Ale pokud jsme si těch slabín vědomi a vyhneme se jim, potom můžeme získat cenné informace, neboť lidová tradice uchovává, stejně jako jazyk, četné vzpomínky na méně či více vzdálenou minulost.

O možnostech historického výkladu ústní tradice na příkladu slovinského materiálu psala *Katja Hrobat* (2003, 41–43; 2010, 13–15): jedna z charakteristik ústní tradice je to, že nemá časovou hloubku, protože odlišuje pouze dnes a kdysi. To je negativní stránka lidové tradice. Pozitivní stránka je ta, že je velmi citlivá na vše, co se v daném prostoru děje. S ohledem na cíl sdělení spadá ústní tradice mezi zprávy. To jsou prameny, které mají za cíl podat potomkům nějaký obraz o minulém dění (*Grafenauer 1960*, 258). Podle obsahu jde o subjektivní pramen, jehož pravděpodobnost proto prověřujeme v konfrontaci s jinými prameny, které zanechal ten samý historický proces (*Pleterski 2001*). Avšak ústní tradice má také charakter zbytků. To jsou prameny, které nemají žádný oznamovací smysl, které vznikly jako bezprostřední součást některého minulého procesu (*Grafenauer 1960*, 258). Informace, které z nich získáme, jsou proto poměrně objektivní, ačkoliv přítom nevyhnutelně zanedbáme subjektivní hledisko badatele. Zajisté musíme ústní prameny pojednávat jako zbytky, musíme je zasadit do prostoru. Prostor a vazba s ním jsou totiž danosti, které jsou jen obtížně předmětem záměrné manipulace.

Zde nás bude zajímat otázka slovanského přisídlení, které je svázané se vztahem mezi Slovany a Vlachy. Obsáhlé téma alpsko-balkánských Vlachů musíme alespoň krátce zmínit, neboť bez nich jednoduše není možné rozumět ani začátkům slovanského osídlení jižně od Dunaje, ještě méně pak historii tohoto prostoru ve všech stoletích do současnosti.

Slovo Vlach budeme používat tak, jak ho představil již Milko Kos: označení Vlach pro Římana získali Slované od Germánů již v zakarpatské vlasti. U Germánů znamená *walh* (starohornoněmecky *walah*, středoněmecky *walh*) keltského souseda na západě. Jeden z keltských kmenů jsou Volkové (Volcae). Později pak je *walah* – *walh* pro Germána Říman a obyvatel římského státu vůbec.

S ostatními také Jižní Slované převzali označení *vlah* a jím začali jmenovat Římany a pak také romanizované a neromanizované obyvatele, na které při usazování narazili v Podunají a na Balkáně, konečně pak také románské obyvatelstvo Apeninského poloostrova, v Alpách a vůbec na západě (*Kos 1939*, 226–227).

Zejména v západním Slovinsku je mnoho ústních tradic, které popisují Vlchy, jejich život a soužití se Slovany (*Pleterski 2005*). Pro typ témat, jimiž se zabýváme výše, je pak mimořádně ilustrativní tradice o vzniku vsi Police nad řekou Idrijcí, právě v západním Slovinsku. Zkrácený zápis příběhu známe už z 19. století. „Také Poličané u Šentvidské hory musejí být odjinud příšle obyvatelstvo, neboť mají od Tolminců zcela odlišný typ. Lidé je jmenují ‚cigane‘ a říkají, že přišli do Police po tom, co celou ves usmrtil mor.“ (*Rutar 1882*, 80).

Pouze v zápisu celého příběhu se pak dozvíme některé významné podrobnosti. „Ves byla kdysi velmi oblíbená, potom přišel mor. Zemřeli všichni vesničané kromě jednoho, který chodil plakat na Žubršk (pahorek na kraji dnešní vesnice). Údolím přišli Cigani a ptali se ho, proč pláče. A on řekl: „Já jsem pochoval všechny do posledního. Kdo pohřbí mě, až umřu?“ Řekli: „Pak my ostatní se o vás postaráme.“ A potom ti Cigani zůstali tady. Ještě stále jsou ve vsi dvě příjmení od jejich rodin, Makuc a pak Božič.“ (knižně přizpůsobený zápis nářečního zveřejnění: Raziskovalna naloga Police. – Osnovna šola, spomenik NOB, Cerkno 1989, 9).

Podrobná analýza geneze vesnického prostoru ukázala, že jde o starou kulturní krajinu, která byla osídlená už v pravěku. Pramen Lašk, severně od vesnice, hovoří o styku s předslovanskými obyvateli kraje, které noví osídlenci jmenovali (V)Lachy. Celkově je dost opor také pro umístění příběhu o počátku vesnice (*Pleterski 2006a*). Příchod pravých Romů (cikánů) je před 14. stol. nepravděpodobný. Možná první zmínka Romů ve Slovinsku je z r. 1387 – „Cikán z Lublaně“ (*Štrukelj – Winkler 1996*, 286). Jestliže k tomu přidáme slavný mor z poloviny 14. stol., který zničil velkou část evropského obyvatelstva, pak se nabízí příběh o Romech, kteří v 2. pol. 14. stol., po velkém moru, osídlí Polici. Tomu odporují údaje tolminského urbáře z r. 1377, které nenavštěvují nějaké spouští ve vsi a celkově ukazují, že se polické rozvržení nezměnilo. Případný mor nebo nějaké jiné neštěstí, které by velmi zpustošilo ves v období od vzniku dosavadních polností, by zanechalo stopy také v rozdělení půdy. Není pravděpodobné, že noví příchozí by nevyužili příležitosti a podle svých potřeb nově nerozdělili pozemky. Polní uspořádání však ukazuje nepřetržitý vývoj od raného středověku do dneška (*Pleterski 2006a; 2013*). Jak rozumět tomu rozporu, plete se lidové vyprávění? Badatelé souhlasí, že lidové vyprávění silně odráží společenské podmínky, jinak z času vzniku, jinak z času zápisu. Vyprávěči totiž výpověď utvářejí podle měřítek vlastního života, vlastního porozumění (*Kropej 1995*, 23–24). V tom světle je vysvětlení prosté. Označení *cigani* je mladé. V povědomí lidí zastoupilo nějaké starší, už méně hmatatelné označení pro (etnicky odlišné) cizince, přistěhovalce. To byli ti sami, kteří založili dnešní uspořádání polí. Podle jejich jmen to byli Slované. Je proto nejpravděpodobnější, že na místě dnešní Police existovala starší (v)lašská osada, která pak byla v raném středověku už téměř opuštěna. Možná opravdu kvůli nějaké nemoci. Noví slovanští obyvatelé našli přeživšího vesničana a odlesněný prostor. V očích okolního vlašského obyvatelstva Gory – Šentvitské planiny, na které ukazují hroby na Pečinách (srov. *Knific – Svoljšak 1979; Svoljšak 1992*, 25–27), pak Slované samozřejmě patlali za přistěhovalce.

Zajímavý protiklad „my <> cikáni“, který ukazuje pojednáváný příběh a který by byl podle naší analýzy totožný s protikladem „Vlaši <> Slované“, pak znamená ještě, že většinová „my–vědomí“ v té části Slovinska pramení ještě z vlašské, starousedlické tradice. Tím jsme potvrdili platnost autochtonického interpretativního konceptu. Skutečnost, že se později starousedlíci jazykově slavizovali, neboť dnes hovoří jedním ze slovinských nářečí, potvrzuje platnost kulturně-asimilačního konceptu. A nakonec to také znamená, že se v lidové tradici zachovala explicitní paměť na příchod slovanského obyvatelstva, což by nebylo možné, pokud by k němu v raném středověku nebylo skutečně došlo. To potvrzuje alochtonní koncept. Celkově proto příklad dokazuje, že ústní tradici vsi Police můžeme objasnit pouze současným použitím všech tří konceptů zároveň. A tímto způsobem bude třeba zkoumat celkovou etnogenezi Slovanů také v budoucnosti.

Literatura

- Babes, M. 1988:* Die Frühgermanen im östlichen Dakien in den letzten Jahrhunderten v. u. Z. Archäologische und historische Belege. In: Frühe Völker in Mitteleuropa, Berlin, 129–156.
- Baran, J. V. 1992:* Slovjans'ka obščina (za materialami poselelnja Raškv I). Disertacija na zdojbtjta naukovogo stupenja kandidata istoričnih nauk. Kijiv.
- 1997: Slovjans'ka obščina (za materialami poselelnja Raškv I). In: V. D. Baran – R. V. Terpilovskij – N. S. Abašina red., Problemi pohodžennja ta istoričnogo rozvitku Slovj'an. Zbirnik naukovih statej, prisvjačenij 100-ričju z dnja narodžennja Viktora Platonoviča Petrova, Kijiv – L'viv, 176–183.
- Baran, V. D. 1990:* Istoki ranneslavjanskih kul'tur Vostočnoj Evropy v svete retrospektivnogo analiza. In: Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenij period, Kiev, 335–362.
- Baran, V. D. – Prihodnjuk, O. M. 1990:* Keramika (Ranneslavjanskije kul'tury V–VII vv. i etnopolitičeskaja konsolidacija Slavjan). In: Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenij period, Kiev, 231–238.
- Barford, P. M. 2001:* The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe. London.
- Belaj, V. 2007:* Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora. Zagreb.
- Berezanskaja, S. S. 1988:* Ob etničkoj prinadležnosti černolesskoj kul'tury. In: Trudy V. meždunarodnogo kongressa arheologov – slavistov. Tom 4, Kiev, 12–22.
- Bezljaj, F. 1976:* Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga. Ljubljana.
- Bierbrauer, V. 1992:* Die Goten vom 1.–7. Jahrhundert n. Chr.: Siedelgebiete und Wanderbewegungen aufgrund archäologischer Quellen. In: Peregrinatio Gothica III. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 14, Oslo, 9–43.
- Brather, S. 2005:* Die Anfänge slawischer Besiedlung westlich von Oder und Neisse – Początki osadnictwa słowiańskiego na zachód od Odry i Nysy, Archeologia o początkach Słowian. In: P. Kaczanowski – M. Parczewski red., Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 9–21 listopada 2001, Kraków, 527–540.
- Bratulić, J. 1994:* Aleja glagoljaša Roč – Hum. Zagreb – Pazin – Roč.
- Cuntz, O. 1923:* Die Geographie des Ptolemeus. Berlin.
- Curta, F. 2001:* The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700. Cambridge.
- 2008: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě). Archeologické rozhledy 60, 643–694.
- 2010: The early Slavs in the northern and eastern Adriatic region. A critical approach. Archeologia Medievale 37, 307–329.
- 2010a: Etnicitet u ranosednjovjekovnoj arheologiji: Primjer ranoslavenskih nalaza u jadranskoj regiji. Starohrvatska prosvjeta III/37, 17–48.
- Djindjian, F. 2001:* Artefact Analysis. In: Z. Stančić – T. Veljanovski eds., Computing Archaeology for Understanding the Past CAA 2000. BAR International Series 931, Oxford, 41–52.
- Donat P. 1980:* Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jahrhundert. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 33. Berlin.
- Dulnicz, M. 2006:* Frühe Slawen im Gebiet zwischen unterer Weichsel und Elbe: eine archäologische Studie. Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 7. Neumünster.
- Dzino, D. 2008:* "Becoming Slav", "becoming Croat": new approaches in the research of identities in post-Roman Illyricum. Hortus artium medievalium 14, 195–206.
- 2009: Novi pristupi izučavanja ranog hrvatskog identiteta. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 41, 33–54.
- Egorejčenko, A. A. 1982:* K istorii naselenija Belorusii v rannem železnom veke. Sovetskaja arheologija 1982/1, 54–61.
- Eichinger, W. – Losert, H. 2004:* Ein merowingerzeitliches Brandgräberfeld östlich-donauländischer Prägung bei Großprüfening. Das archäologische Jahr in Bayern 2003, 98–101.
- Fusek, G. – Zábajník, J. 2010:* Frühslawisches Siedlungsobjekt aus Suchohrad. Zur Problematik der langobardisch-slawischen Beziehungen. In: J. Beljak – G. Březinová – V. Varsik edd., Archeológia barbarov 2009. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes, Tomus X, Nitra, 155–180.
- Gavriutihin, I. O. 2005:* Kompleksy pražskoj kul'tury s datirujuščimi veščami. Die Fundkomplexe der Prager Kultur mit sicher datierenden Fundstücken. In: P. Kaczanowski – M. Parczewski red., Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 9–21 listopada 2001, Kraków, 403–461.

- Geary, P. J. 2005: Mit narodov. Srednjeveški izvori Evrope. Ljubljana (The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe. Princeton University Press, 2001).
- Godłowski, K. 1985: Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim. „Prace komisji archeologicznej” PAN, Nr. 23. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- 1992: Germanische Wanderungen im 3. Jh. v.Chr. 6. Jh. n. Chr. und ihre Widerspiegelung in den historischen und archäologischen Quellen. In: „Peregrinatio Gothica III”, Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 14, Oslo, 53–75.
- 2000: Pierwotne siedziby Słowian. Kraków.
- Grafenauer, B. 1960: Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana.
- 1988: Ob tisočstiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje. In: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), Zgodovina Langobardov (Historia Langobardum), Maribor, 341–422.
- Hardt, M. 1998: Supan. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, V. Band, Berlin, 84–88.
- Hrobat, K. 2003: Šembilja na rimskih cestah. O ustnem izročilu in arheoloških raziskavah. Ms. diplom. práce, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Hrobat, K. 2010: Ko Baba dvigne krilo. Prostor in čas v folklori Krasa. Zbirka Razprave FF. Ljubljana.
- Junković, Z. 1968: Bilješke uz tekst i prijevod Poljičkoga statuta. Poljički zbornik 1, 105–115.
- Kasparova, K. V. 1981: Rol' jugo-zapadnyh svjazej v processe formirovanija zarubineckoj kul'tury. Sovetskaja arheologija 1981/2, 57–79.
- Katičić, R. 1993: Uz početke hrvatskih početaka. Biblioteka znanstvenih djela 70. Split.
- 2008: Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine. Zagreb – Mošćenička Draga.
- 2010: Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine. Zagreb – Mošćenička Draga.
- 2011: Gazdarica na vratima. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine. Zagreb – Mošćenička Draga.
- Kazanski, M. 1992: Les arctoi gentes et „l'empire” d'Hermanaric. Germania 70, 75–122.
- Klejn, L. S. 1988: Arheološka tipologija. Ljubljana.
- Knjižić, T. – Svoljšak, D. 1979: Pečine. Varstvo spomenikov 22, 325–329.
- Kolendo, J. 1984: Wenenowie w Europie środkowej i wschodniej. Lokalizacja i rzeczywistość etniczna. Przegląd historyczny 75, 637–653.
- Kos, M. 1939: Vlahi in vlaška imena med Slovenci. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20, 226–235.
- Kozak, D. N. 1992: Problemi etnokul'turnoi istorii Pivnično-Zahidnoi Ukraini v peršij polovini I tis. n. e. Arheologija 3, 22–32.
- Kozak, D. N. – Pačkova, S. P. 1990: Hronologija i periodizacija (Jugo-vostočnaja Evropa v prvoj četverti I tys. n. e. po arheologičeskim dannym). In: Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenij period, Kiev, 85–97.
- Kropej, M. 1995: Pravljica in stvarnost. Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štreklejve zapuščine. Zbirka ZRC 5. Ljubljana.
- Kurnatowski, S. 1979: Demographische Aspekte hinsichtlich slawischer Migrationen im 1. Jahrtausend. In: B. Chropovský red., Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7–14 septembre 1975, Tome 1, Bratislava, 453–475.
- Leciejewicz, L. 1988: Einige Bemerkungen über die Kontakte der Ostsee-Slawen mit nördlicher Rus' im Frühmittelalter. Folia Praehistorica Posnaniensia III, 157–164.
- Lehner, M. 2009: Binnennoricum – Karantanien zwischen Römerzeit und Hochmittelalter. Ein Beitrag zur Frage von Ortskontinuität und Ortsdiskontinuität aus archäologischer Sicht. Habilitationsschrift zur Erteilung der venia docendi für Klassische und Provinzialrömische Archäologie an der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Losert, H. 2007–2008: Slawen in der Oberpfalz – eine Bestandsaufnahme. Acta archaeologica Carpathica 42–43, 301–370.
- 2011: Das Brandgräberfeld von Regensburg-Großprüfening und die frühen Slawen in Pannonien. In Gedenken an Marek Dulniczy, Warschau († 2010). In: O. Heinrich-Támáska Hrg., Keszthely-Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Castellum Pannonicum Pelsonense, Bd. 2, Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden/Westf., 475–489.
- Mačinskij, D. A. 1976: K voprosu o territorii obitanija Slavjan v I–VI vekah – On the area inhabited by the Slavs in the first to sixth century A.D. In: Arheologičeskij sbornik 17, Leningrad, 82–100.
- Mačinskij, D. A. – Tihanova, M. A. 1976: O mestah obitanija i napravlenijah dviženij Slavjan I–VII vv. n. e. Acta Archaeologica Carpathica 16, 59–94.

- Maher, J. P. 1974:* The ethnonym of the Slavs – common slavic *slověne. *The Journal of Indo-European Studies* 2, 143–155.
- Maksimov, E. V. 1988:* Pro pidosnovu zarubinec'koi kul'turi Seredn'ogo Podniprov'ja. *Arheologija* 62, 1–10.
- 1990: Territorija rasprostranjenija kul'turnyh obščnostej (Jugo-vostočnaja Evropa v pervoj četverti I tys. n. e. po arheologičeskim dannym). In: *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 21–30.
- 1991: Aktual'ni pitannja vivčennja zarubinec'koi kul'turi. *Arheologija* 1991/4, 3–10.
- Michczyński, A. 2007:* Is it Possible to Find a Good Point Estimate of a Calibrated Radiocarbon Date?. *Radiocarbon* 49, 393–401.
- Mimik Prezelj, I. 2002:* Sodobna sociologija o problemih etničnosti, narodov (nacionalizmov) in današnja arheologija. *Arheološki vestnik* 53, 385–401.
- Modrijan, Z. 2011:* Keramika. In: Z. Modrijan – T. Milavec edd., *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 24, Ljubljana, 121–219.
- Niederle, L. 1906:* Původ a počátky Slovanů jižních. *Slovanské starožitnosti, Díl II.*, Praha.
- Oblomskij, A. M. 1985:* Problema proischoždenija verhnedneprovskogo varianta zarubineckoj kul'tury. In: *Tezisy dokladov sovsckoj delegacii na V. meždunarodnom kongresse slavjanskoj arheologii*, Kiev, 35–36.
- 1987: O finale Srednedneprovskogo varianta zarubineckoj kul'tury. *Sovetskaja arheologija* 1987/3, 68–85.
- 1991: Etničeskie processy na vodorazdele Dnepra i Dona v I–V vv. n. e. Moskva – Sumy.
- 1992: O roli pozdnezarubineckogo naselenija v složenii kievskoj kul'tury Srednego Podneprovja i Dneprovskogo levoberež'ja. *Sovetskaja arheologija* 1994/1, 34–47.
- 1994: Etničeskie processy v meždureč'e Suly i Vorskly v I–V vv. n. e. *Rossijskaja arheologija* 2, 42–55.
- Oblomskij, A. M. – Petrauskas, O. V. – Terpilovski, R. V. 1999:* Environmental reasons of migrations of the south-eastern Europe population in the 1st–5th centuries AD. *Archaeologia Polona* 37, 71–86.
- Okulicz, J. 1986:* Einige Aspekte der Ethnogenese der Balten und Slawen im Lichte archäologischer und sprachwissenschaftlicher Forschungen. *Quaestiones mediae aevi* 3, 7–34.
- Pačkova, S. P. 1990:* Keramika (Jugo-vostočnaja Evropa v pervoj četverti I tys. n. e. po arheologičeskim dannym). In: *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 49–72.
- Parczewski, M. 1993:* Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen. *Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte*, Band 17. Wien.
- 2005: Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian. Die Grundlagen zur Lokalisierung der ursprünglichen Slawen-Sitze. In: P. Kaczanowski – M. Parczewski red., *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 9–21 listopada 2001*, Kraków, 65–78.
- Pera, M. 1988:* Poljički statut. *Splitski književni krug. Svjedočanstva 9*. Split.
- Pleterski, A. 1995:* Model etnogeneze Slovanov na osnovi nekaterih novejših raziskav. *The Slav's ethnogenesis model based on some of the latest research findings. Zgodovinski časopis* 49, 537–556.
- 1996: Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih. *Zgodovinski časopis* 50, 163–185.
- 1999: Veliko razseljevanje Slovanov. In: *Zakladi tisočletij: zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, Ljubljana, 367–369.
- 2001: Proučevanje preteklosti s pomočjo procesov in struktur. *Arheo* 21, 65–68.
- 2003: Struktur des Gräberfeldes Altenerding. In: H. Losert – A. Pleterski, *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und „Ethnogenese“ der Bajuwaren*, Berlin – Bamberg – Ljubljana, 505–684.
- 2005: De Sclavis autem unde dicitis: Slovani in Vlahi na „nikogaršnjem“ ozemlju istrskega zaledja. *Acta Histriae* 13, 113–150.
- 2006: Poliški tročan. *Studia mythologica Slavica* 9, 41–58.
- 2006a: Police na Tolminskem – prva „ciganska“ vas na Slovenskem?. In: S. Jerše – D. Mihelič – P. Štih edd., *Med srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik*, Ljubljana, 33–45.
- 2008: O The Making of the Slavs iznutri. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2/4, 33–36.
- 2010: Zgodnjesrednjeveška naselbina na blejski Pristavi: tafonomija, predmeti in čas – Frühmittelalterliche Siedlung Pristavi in Bled: Taphonomie, Fundgegenstände und zeitliche Einordnung. *Opera Instituti archaeologici Sloveniae* 19. Ljubljana.
- 2011: Nevidna srednjeveška Evropa: Župa Bled. *Dela Inštituta za arheologijo* 1. Ljubljana: http://iza.zrc-sazu.si/Si/Dela/Zupa_Bled.pdf.
- 2013: The invisible Slavs. *Župa Bled in the prehistoric Early Middle Ages. Opera Instituti archaeologici Sloveniae* 28. Ljubljana.

- Pleterski, A. – Belak, M. 2002: Lončenina z Gradu na Gorenjem Mokronogu in vprašanje prevzema lončarskih znanj – Keramik vom Grad in Gorenji Mokronog und die Frage der Übernahme von Töpfereiwissen. In: M. Guštin ed., Zgodnji Slovani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp – Die frühen Slawen. Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen, Ljubljana, 98–103.
- Pohl, W. 1988: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München.
- Popovska-Taborska, H. 1993: Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka. Warszawa.
- 2005: Zgodnja zgodovina Slovanov v luči njihovega jezika. Ljubljana.
- Rutar, S. 1882: Zgodovina Tolminskega. U Gorici.
- Sedov, V. V. 1965: Balto – iranskij kontakt v dneprovskom Levoberež'e. Sovetskaja archeologija 1965/4, 52–62.
- 1970: Slavjane Verhnego Podneprov'ja i Podvin'ja. Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, N. 163. Moskva.
- Smiljanić, F. 2010: Studije o srednjovekovnim slavenskim / hrvatskim institucijama. Posebna izdanja Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru, Knjiga 3. Zadar.
- Snoj, M. 1997: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana.
- Sokol, V. 2011: Drugo shvačanje hrvatskog identiteta. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 43, 459–474.
- Sułkowski, Z. 1985: Allochtoniści i autochtoniści. Z otchłani wiekow 51, 107–115.
- Svoljšak, D. 1992: Arheološka podoba Šentviške planote. In: Zbornik Šentviške planote, Šentviška Gora, 23–33.
- Šantek, G. P. 2011: Anthropos religiosus. Antropološko-religijski ogledi. Zagreb.
- Ščukin, M. B. 1988: Keramika kievского типа с поселения Лепесовка. Sovetskaja archeologija 1988/3, 207–214.
- Škrubej, K. 2002: Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah. Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva. Ljubljana.
- Štih, P. 2005: Nacionalizem kot zgodovinski nesporazum. In: P. J. Geary, Mit narodov. Srednjeveški izvori Evrope, Ljubljana, 221–237.
- 2011: Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja) – Slavic, Alpine Slavic, or Slovene? A Historian's Perspective on the Language of the Medieval Slavic Population Living in the Area between the Danube and the Adriatic. Zgodovinski časopis 65, 8–51.
- Štrukelj, P. – Winkler, P. 1996: Romi. In: Enciklopedija Slovenije 10, Ljubljana, 285–288.
- Terpilovskij, R. V. 1984: O karaktere kontaktov kievskoj i černjahovskoj kul'tur. Kratkie soobščeniija Instituta archeologii 178, 81–86.
- 1988: Novye issledovanija pamjatnikov III–IV vv. v Srednem Podneprov'e. In: Trudy V. meždunarodnogo kongressa archeologov – slavistov, Tom 4, Kiev, 208–212.
- 2005: Nasledie kievskoj kul'tury v V–VI vv. Das Erbe der Kiever Kultur im 5.–6. Jh. In: P. Kaczanowski – M. Parczewski red., Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 9–21 listopada 2001, Kraków, 387–402.
- Toporov, V. N. 1980: Kategorii vremeni i prostranstva i baltijskoe jazykoznanie. Balto-slavjanskije issledovanija, Moskva, 11–15.
- 1998: Predistorija literatury u Slavjan. Opyt rekonstrukcii. Moskva.
- 2002: Predzgodovina književnosti pri Slovanih, poskus rekonstrukcije. Zupaničeva knjižnica 9. Ljubljana.
- Toporov, V. N. – Trubačev, O. N. 1962: Lingvističeskij analiz gidronimov verhnego Podneprov'ja. Moskva.
- Trubačev, O. N. 1968: Nazvanija rek pravoberežnoj Ukrainy. Moskva.
- Vakulenko, L. V. – Prihodnjuk O. M. 1985: Problema preemstvennosti černjahovskih i rannesrednevekovyh drevnostej v svete novyh issledovanij na srednem Dnestre. Slovenská archeológia 33, 71–136.
- Vansina, J. 1985: Oral tradition as history. Oxford – Nairobi.
- Vida, T. – Vöiling, T. 2000: Das slawische Brandgräberfeld von Olympia. Archäologie in Eurasien 9. Rahden/Westf.
- Vinšćak, T. 2011: Tibetski buddhizam i bön. Zagreb.
- Werner, J. 1971: Zur Herkunft und Ausbreitung der Anten und Sklavenen. In: Actes du VIIIe congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques, T. 1., Beograd, 243–252.
- Werner, J. 1989: Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Studien zur Archäologie der Awaren 2. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften, 184. Band. Wien.
- Wolfram, H. 1979: Geschichte der Goten. München.

Slavs and Vlachs at the gateway of Italy in the process of the ethnogenesis of the Slavs

With texts of *Žitie Konstantina* (The Life of Constantine, Chapter XIV) and *Žitije Metodija* (The Life of Methodius, Chapters II and V) from the 9th century, it can be determined that a foundation of self-understanding of the Slavs was their language. Therefore, the ethnogenesis of the Slavs is to a large extent the history of their language. According to research done by linguists, is the Slavic language structurally derived from an older Baltic-Slavic linguistic stage, which was common to subsequent Balts and Slavs. This happened on the southern edge of the territory that was once inhabited by speakers of the Baltic-Slavic language. River-names indicate a youngest stage of this territory. It overlaps with a group of archaeological cultures in the third quarter of the first Millennium BCE. At the end of this period moved from Poland to Ukraine a group of people, called Venethi by their western Germanic neighbors. This process resulted in a separation of Slavic language from the Baltic-Slavic language community.

In the 4th century CE, Goths included Slavs in their tribal confederation, which was dissolved in 375, with the arrival of the Huns. Then began the gradual expansion of the Slavs to the west and south, which was following a withdrawal of Germanic tribes. A relatively uniform Slavic language began to crumble. This expansion ended only 400 years later, when the Slavs settled in the vast area from Hamburg in Germany to Peloponnese in Greece. Belief of researchers that the Slavs settled in this part of Europe very quickly and in large quantities is therefore wrong. It is quite possible that the homeland of the Slavs was originally a small territory. The colonisation was gradual and associated with partial assimilation of indigenous peoples, called Vlachs by the Slavs. Power of assimilation of the Slavs was in their free way of life, without taxes. The legal framework for this assimilation was offered by the institution of a so-called *vrv* (rope) as a symbolic-social phenomenon.

The territory between the Danube and the Adriatic Sea, the Slavs began to settle in the second half of the 6th century. This is corroborated with both written sources as well as archaeological finds and their radiocarbon dates. An example of Bled in northwestern Slovenia demonstrates that in the 7th century, new immigrants organized space anew and gave it new names. This topographic names are Slavic, which means that the Slavs brought with them the Slavic language.

Folk narrative in a village Police (Western Slovenia) has preserved the memory of the strange newcomers who have settled in the village area, after all residents, except one, died of plague. In the eyes of neighboring inhabitants in the 19th century, these immigrants were labeled as Gypsies. This is not consistent with the genesis of the village settlement, which shows a constant development since the Early Middle Ages. Folk narrative reflects strong social conditions either from the time of its origin or from the record time. Narrator namely alter a story to fit his own views on life and his level of comprehension. Looking from this point of view, the explanation is quite simple. The name Gypsies is quite recent. In the consciousness of the people it replaced a much older term that had previously designated foreigners, newcomers, those of different ethnic origin. These were the ones who created the division of land that has been preserved to the present. In view of its place names, they were of Slavic origin. It is therefore most likely that in the area of present-day Police there had been an older settlement inhabited by the Vlachs, which by the Early Middle Ages had been almost depopulated. The new, Slavic settlers had thus chanced upon the remaining villager and some cultivated land. In the eyes of neighboring Vlachs the Slavic settlers had certainly been viewed as newcomers.

The highly interesting notion of *us* as opposed to the *Gypsies*, which is inherent in the popular tradition of the region, equals to the relation of the *Vlachs* toward the *Slavs* – meaning *we, the Vlachs* against the *Gypsies, the Slavs*. It denotes that the prevailing notion of *us*, the majority, originates from the indigenous tradition of the Vlachs. This confirms an autochthonous model of Slavic ethnogenesis. Later on these oldsettlers changed their language to the Slavic. This confirms the model of cultural assimilation. That the folk tradition preserved explicit memory of the Slavic colonization, would not have been possible, if it would not have actually occurred in the Early Middle Ages. This confirms an allochthonous model of Slavic ethnogenesis. Example of village Police therefore suggests that to understand the ethnogenesis of the Slavs a synthesis of three interpretative models – autochthonous, allochthonous, cultural assimilation – is needed.

NOVÉ PUBLIKACE

Miroslav Šmíd: Kostrové a žárové pohřebiště kultury s lineární keramikou v Kralicích na Hané, střední Morava – Birituelles Gräberfeld der Kultur mit Linearkeramik in Kralice na Hané. S přispěvkem A. Přichystala, P. Fojtíka, D. Humpoly, P. Stránské a M. Hájka. *Pravěk – Supplementum* 25. Brno 2012. 179 str.

Miroslav Šmíd se po většinu doby své profesní činnosti věnoval zcela jiné problematice, než nyní překládá ve své nejnovější práci. Jeho výsostným zájmem bylo a je zkoumání moravského eneolitu, speciálně rozsáhlých hradišť a mohylníků, k nimž mu jeho rodný kraj i místo jeho působiště – Prostějov – poskytly až nadbytek příležitostí (*Zápotocký* 2011, 538). Jako pracovník Ústavu archeologické památkové péče v Brně zachraňuje i ohrožené památky z jiných pravěkých období. Jednou z nich byl rozsáhlý sídelní areál s lineární keramikou (LnK), zkoumaný od r. 2002 v rámci zástavby průmyslové zóny na východním okraji Prostějova, na katastru Kralic na Hané. V r. 2005 bylo na jeho severním okraji objeveno birituální pohřebiště téže kultury. Zde musíme připomenout, že jde v rámci moravského a potažmo i českého staršího neolitu o výjimečnou situaci. Proto, když původní plán zpracovat a publikovat sídlištní i pohřební areál v jednom svazku se ukázal jako časově i rozsahem příliš náročný, přistoupil M. Šmíd nejprve k prezentaci unikátního pohřebiště a ke zpracování sídliště si přibral jako spolupracovníka D. Humpolu, který v druhé části stručně seznamuje s předběžnými výsledky. Komplexní řešení vztahu obou součástí osady – obytného a pohřebního areálu – bude úkolem další monografie.

Kniha dedikovaná památce Miloše Čižmáře je rozdělena do tří kapitol. V *úvodu* autor seznamuje s topografií a přírodním prostředím v lokalitě, postupem výzkumů, rozlohou sídliště a pohřebiště a jejich vztahy, a navíc připojuje užitečný přehled osídlení Prostějovské kotliny v neolitu (s. 9–17). V *katalogové části* podrobně popisuje a vyobrazuje všechny odkryté a prozkoumané hroby (19–60). *Část analytická* je nejobsáhlejší a skrývá se v ní i diskuse k problematice žárového pohřbívání v neolitu a k dosaženým výsledkům výzkumu (61–118). Na závěr, v souladu se závažností práce, je zařazeno obsáhlé německé resumé (136–188).

Úvod. Lokalita Kralice na Hané, dnes vlastně předměstí Prostějova, leží na střední Moravě (49°28' s.š., 17°07' v.d.) v Hornomoravském úvalu, na pravém břehu říčky Valová, v nadm. v. 200 m, v teplé klimatické oblasti, v poloze na jílovitých říčních sedimentech krytých reliktly degradovaných sprašových půd, s poměrně vysokou hladinou spodních vod. Záchrané výzkumy v lokalitě započaly v souvislosti s výstavbou průmyslové zóny v r. 2003 a hned téhož roku vedle řady jiných kultur zde bylo zachyceno též osídlení s keramikou lineární, v r. 2005 pak skupina prvních žárových i kostrových hrobů datovaných nálezy hrobové výbavy a během tohoto a následujícího roku prozkoumána celá ohrožená a přístupná část birituálního pohřebiště se 78 zachráněnými hroby. Neolitické sídliště, zkoumané v l. 2003–2006, bylo odkryto na ploše ca 350 x 250 m a celé předpokládané pohřebiště, zachycené na čtyřech místech v prostoru zaniklých rybníků, bylo situováno podél jeho severního okraje. Pohřby byly uloženy jen ca 30–45 cm pod úroveň dnešního terénu a k jejich devastaci přispělo hlavně založení středověkých rybníků, dlouhodobé pravěké osídlení i novodobá kultivace půdy. Autor předpokládá, že původně mohlo pohřebiště čítat až několik set hrobů. Ovšem nezkoumaná plocha mezi ojedinělým hrobem č. 1/06 na záp. okraji předpokládaného pohřebiště a skupinou hrobů na vých. okraji činí přes 200 m (obr. 5), čímž je odhad počtu hrobů silně hypotetický.

Katalog (20–60). Čísly 1/05–47/05 jsou označeny hroby zkoumané v r. 2005 (z toho č. 33, 34, 36?, 37–40, 43–44, 46/05 kostrové), čísly 1/06–29/06 v r. 2006 (č. 1/06 se podle místa nálezu 3x opakuje). U každého objektu je stručně popsána hrobová jáma (postup skryvky, hloubka, tvar a rozměry hrobové jámy a umístění nálezů), následuje popis jednotlivých nálezů s inv. č. MPP a připojen plánek (1 : 10), příp. fotografie hrobu a kreslené obrázky předmětů se samostatnými měřítky, většinou 1 : 2. Přes drobné nesrovnalosti mezi popisy a kresbami nálezů (např. žárové hroby 23/06 nebo 4/06) poskytuje soupis dobrý přehled. Rychlejší orientaci při komparaci jednotlivých hrobů a jejich výbavy,

zastoupení jednotlivých druhů přídavků i jejich datování (viz dlouhý slovní popis na s. 67–77) by bezpochyby prospěla tabulka všech údajů, analogická tabulkám 4–6, jež podstatně ulehčuje práci s textem v analytické části o kamenné industrii.

Analytická část (62–114). Obsáhlá kapitola se skládá ze dvou odlišných partii: první část se věnuje rozboru jednotlivých údajů získaných terénním výzkumem, druhá výsledkům analýzy, diskusi k otázce výskytu kremace v neolitu a na závěr přínosu kralické nekropole pro řešení této problematiky. Za základ celkového zpracování pohřebiště považuje autor přesné datování jednotlivých hrobů, jen tak je možné sledovat jejich vztahy, vývoj pohřebiště a jeho poměr k současnému sídlišti. Při datování využívá podrobné třídění moravské lineární keramiky od Z. Čížmáře (1998).

Kostrové hroby. Celkem 9 hrobů tvoří (spolu s jednou hrobovou jámou s keramikou beze stop o skeletu) skupinu, rozloženou na ploše 20 x 20 m uprostřed žárových hrobů ve východní části pohřebiště zkoumané v r. 2005. Skrčenou polohou i orientací se nijak neliší od dosud známého způsobu ukládání kostrových pohřbů LnK. Výbava je neobyčejně chudá, tvořil ji vždy jen jediný artefakt (jenž ale v žádném hrobě nechyběl), buď nádoba/střepey z nádoby (7x) nebo kamenný nástroj (3x). Bezpečně lze všechny kostrové hroby jako celek klást do středního stupně LnK, další dělení do fází podle jediného předmětu je již diskutabilní (fáze Ib, IIa). Datování odpovídají i oba kopytovité klíny, jeden nízkého a druhý středního profilu (obr. 32). V jednom případě zjištěna superpozice, do kostrového hrobu zahloubena jamka s pohřbem žárovým (č. 30 a 33/06). Kostrové pohřby se našly též na sídlišti, kde ve dvou jamách byly pohoženy kostry, podle keramiky spíše z konce středního až počátku mladšího stupně (fáze LnK IIc-III).

Počet *žárových pohřbů* je proti kostrovým několikanásobně vyšší, celkem 69 na ploše 120 x 80 m. Co se výbavy týče, situace vzhledem ke špatnému zachování hrobů (mělké uložení, špatná čitelnost podmáčeného podloží, narušení povrchu) není lepší. V 15 hrobech kromě spálených kústek nezjištěn žádný přídavek, ve 24 jen drobné neurčitelné střepey, takže celkem 56,5 % hrobů je nedatovatelných. 30 hrobů obsahovalo zdobené nádoby/střepey (v 17 hrobech po jedné nádobě, v devíti po dvou, ve čtyřech 3 a v jednom 4 nádoby), většina byla silně porušená. I tato situace je k podrobnějšímu datování spíše nevhodná. M. Šmíd roztrídil těchto 30 hrobů do devíti následných fází, od staršího stupně fáze Ib (2 hroby) a I/II (1), přes střední (II – 2, IIa – 7, IIa/IIb – 1, IIb – 12, IIb/IIc – 1, IIc – 3), až do mladšího stupně fáze IIc/III – 1 hrob. Maximum hrobů tedy spadá do středního stupně moravské LnK, podle českého třídění I. Pavlu odpovídá fáze IIb již mladšímu stupni LnK (tab. 1). Jak problematické je datování podle jediného předmětu ukazují kupř. rozpaky při zařazení dvou nejlépe zachovaných žárových hrobů. V hrobě 8/06 byly dvě téměř celé nádoby, které by podle striktní aplikace používaného Čížmářova kódu patřily každá nejen do jiné fáze, ale dokonce do jiného stupně (obr. 47); podobně v hrobě 9/06 dokonce všechny tři zdobené nádoby reprezentují každá jinou fázi (obr. 48). Autorovo dělení je ovšem podpořeno předběžným datováním kralického sídliště.

D. Humpola: Drobný exkurs k sídelnímu areálu kultury s lineární keramikou v Kralickém háji, 113–117. Jižně od zkoumaného pohřebiště se na ploše ca 6 ha rozkládalo sídliště, datované podle předběžné analýzy keramiky od slabě zastoupené fáze Ib staršího stupně převážně až do období od klasické fáze IIa, přes mladší železovský styl fáze IIb až po šarecký styl fáze III. Je zřejmé, že k určitým korekcím či zpřesnění datování pohřebiště může dojít po dokončené analýze sídlištních objektů. Do té doby platí závěry M. Šmída (s. 77), že „nejprve (v průběhu LnK IIb – IIa) jsou do země ukládána spálená i nespálená těla zesnulých – birituální fáze pohřebiště, počínaje fází IIb jde výhradně o pohřby žárové (druhá – konečná vývojová fáze pohřebiště), jež tvoří téměř 50 % všech datovaných žárových hrobů. Pohřbívání v průběhu vlastního šareckého stupně nebylo prokázáno.“

Kamenná industrie. Z kostrových hrobů získány jen dva klíny, jeden s nízkým a druhý se středním profilem (oba z dětských hrobů) a nízká sekerka. Pod hlavou ženy v hrobě 40/05 ležela zmotěrka. Ze žárových hrobů vyzvednuto 18 klínů, sekerka, po jednom pískovcový brus a říční valoun, oba označené jako podložky. Z kopytovitých klínů bylo 10 středně vysokých, 5 vysokých a 2 nízké – tedy typy pokrývající celý vývoj neolitické broušené industrie. Dalších 6 zlomků klínů, nepochybně též z hrobů, se našlo při skrývce ornice. Štípaná industrie ve stavu přepálených fragmentů získána z 11 hrobů, výlučně žárových (8x 1 kus, 1x 2, 1x 3, v hrobě 30/05 12); přepálení neumožnilo zjistit surovinu. Také hrudky červeného barviva i zbytky barviva na kopytovitých klínech se objevily jen

v žárových hrobech. Popis všech kamenných nástrojů, rozměry, surovina a zařazení do typů je přehledně zobrazeno na tab. 4–6. Rozbor kamenné industrie doplňuje příspěvek A. Přichystala: Suroviny kamenné industrie, 90–94. Petrografické, mineralogické a geochemické analýzy suroviny broušených nástrojů (17 klínů a 1 sekera) ukázaly, že celý soubor je tvořen metabazity – zelenými břidlicemi typu Jizerské hory, pocházejícími spíše z lokality Velké Hamry či jiného, zatím nezjištěného místa těžby než z Jistebka. Podle A. Přichystala svědčí homogenní charakter kolekce spíše „pro jednorázový původ suroviny z jednoho místa než nahodile získávané artefakty během delšího období z různých zdrojových lokalit“ (s. 93), což samozřejmě překvapuje, neboť jde o kolekci 22 kusů rozptýlených do jednotlivých hrobů na celé ploše pohřebiště a datovaných od starší LnK Ib (2 hroby) přes fáze IIa (2), IIb (6) až po IIb/c (1), zbývajících 8 hrobů nelze pro absenci nálezů blíže datovat. Pokud tomu dobře rozumím, pak by to znamenalo, že surovina jednorázově získaná na počátku zdejšího osídlení by byla postupně zpracovávána a spotřebovávána po dobu 200–300 let (minimálně), podle M. Šmída (s. 95) dokonce 600 let (počítá-li 200 let na jeden stupeň). Bude proto zajímavé, co v tomto směru přinese analýza suroviny broušené industrie z kralického sídliště. Absolutní datování hrobů bohužel chybí.

Osteologický materiál je neobvykle chudý (tři zlomky šidel !?! a kost z ovce/kozy a zajíce, nejspíše pozůstatky potravy). – Výsledky antropologického rozboru předkládá P. Stránská: Antropologie populace lidu s lineární keramikou. Analýza lidských pozůstatků z kostrových a žárových hrobů na birituálním pohřebišti v Kralicích, 124–130. Na kralickém pohřebišti bylo prozkoumáno 9 kostrových a 69 žárových hrobů, všechny velmi špatně zachované. Z devíti kostrových pohřbů byly určeny 2 dospělé ženy a 2 muži, 1 neurčitelný (mezi 25–50 lety) a 4 nedospělí (inf. II–III, mezi 5 až 14 lety). Všichni uloženi ve skřčené poloze, jediné dítě z hrobu 43 na pravém boku, ostatní na levém. Ze žárových hrobů bylo analýze podrobena 43 pozůstatků. Většina těl byla dokonale spálena (průměrná teplota 550° C), ale z téměř poloviny hrobů nezískáno ani 10 g kostí (přítom průměr pro muže je 637 g a pro ženu 455 g). Nedospělým jedincům patřilo 11 pohřbů, dospělým 19, ve dvou případech byl pohřben dospělý jedinec s dítětem, ostatní neurčeny. Paleogenetické analýzy nekvalitních kostí nepřinesly žádné validní poznatky. Podle M. Hájka: Molekulárněgenetická analýza lidských kosterních pozůstatků z lokality Kralice na Moravě – mitochondriální DNA, 132–135, bylo cílem analýzy DNA specifikovat matrilineární původ zkoumaných jedinců. Zkoumány 4 hroby, určeny pouze 2: jedinec z hrobu 30 měl U3a haploskupinu, která se vyskytuje hlavně v okolí Černého moře a do střední Evropy se šířila s neolitickou expanzí; jedinec v hrobě 37 měl, podobně jako i dva nejisté vzorky z hrobů 33 a 40, haploskupinu R, která je v Evropě široce rozšířena. *Demografii* pohřebiště nebylo možné postavit na antropologickém materiálu, dá se jen říci, že složením podle věku a pohlaví zhruba odpovídá ostatním pohřebišťům LnK. M. Šmíd soudí, že pohřebiště souvisle pokrývalo celý severní okraj zjištěného sídliště a že prozkoumána byla jen asi desetina jeho celkové rozlohy. Odkrytých 76 hrobů dělí prostorově do čtyř „zřetelně“ oddělených nestejně velkých skupin, přičemž v každé z nich lze pozorovat dlouhodobé pohřbívání během několika fází.

Jako úvod k závěrečné diskusi o počátcích žárového pohřbívání je zařazen příspěvek P. Fojtíka: Spalování zemřelých jako technologický proces, 97–101. Autor uvádí dvě formy kremace – rychlou a pomalou, jak je v r. 1956 vypracoval J. Chochol, a seznamuje s etnografickým pozorováním různých kremačních zařízení, ovšem bez vztahu k sledovanému pohřebišti; v Kralicích nebyly žádné stopy po místě spalovacího procesu odkryty. V kapitole *Kremace lidských těl* M. Šmíd sleduje nejstarší doklady užívání žárového ritu od paleolitu až do doby keramiky lineární, jíž je věnována samostatná partie. Registruje ojedinělý výskyt žárových pohřbů na paleolitických nalezištích, mírný vzestup v mezolitu, přičemž registrovány jsou od samého počátku (Franchti-Höhle na Peloponésu) až do pozdního stadia této epochy (kultura Ertebølle ve Švédsku, Lepenski Vir v Srbsku). Spálené kosti byly, podobně jako i později, ukládány v mělkých jamkách, někdy obložené kameny. Nejstarší hroby, související již s neolitizací Evropy, se objevují na Balkánském poloostrově v kultuře Protosesklo (Souphli Magula, kde vedle 15 mělkých hrobů nalezena i dvě žároviště), hojněji pak v komplexu Starčevo – Körös – Kriş. Nacházejí se vždy v prostoru sídlišť, samostatná pohřebiště nejsou známa. Lid kultury s lineární keramikou pohřbíval své zemřelé převážně do země ve skřčené poloze, na levém boku s orientací V–Z. Kromě toho, že ani tento úzus nebyl striktně dodržován, jsou téměř na celém území LnK zaznamenána též rozsáhlá pohřebiště (kromě Čech), na kterých se v mladších fázích jejich

trvání vyskytovaly i žárové hroby (Aiterhofen, Elsloo, Nitra). V Kralicích se první žárové hroby datují již na přechod ze staršího do středního stupně LnK. Od počátku se zde pohřbívalo birituálně, ale od fáze 2b byl praktikován už jen žárový ritus. Jde o první pohřebiště LnK, na němž se takto markantně prokázala změna pohřebního ritu. Na ostatních dosud známých nekropolích přetrvávala vždy, i když v různém poměru, biritualita. Nelze ovšem vyloučit, že pokud by předpokládaný rozsah pohřebiště v Kralicích byl skutečně o mnoho větší, než je jeho odkrytá část, mohl by poměr mezi oběma formami ritu vypadat zcela jinak. Na nově objeveném menším pohřebišti v malopolské Modlniczce, datovaném do mladší fáze polské LnK, se pohřbívalo pouze žárově (*Czekaj-Zastawny red. 2009*). Zdejší hroby, podobně jako žárové hroby v Nitře či Aiterhofen mají odlišnou výbavu, než běžné kostrové hroby ze stejného období. Tvoří ji převážně kopytovité klíny a jsou téměř bez keramiky. Na základě stavu výzkumu jsme se v 90. letech klonili spíše k pozdějšímu nástupu kremace a tento nástup spojovali s výraznými změnami na přechodu mezi starším a mladším neolitem v Evropě. Výbava žárových hrobů totiž naznačovala, že žárově byla pohřbívána zvláštní vrstva komunity – muži s nástroji/zbraněmi, která mohla být výrazem, resp. součástí celého souboru společenských změn, projevujících se i dalšími znaky (opevněná sídliště, lebky proražené kamennými zbraněmi a další stopy násilí). Na základě odkryvu v Kralicích by se nástup žárového pohřbívání posouval hlouběji, již k počátku středního stupně LnK. Otázkou je, zda se tyto změny neprojevují na Moravě dřív, či zda ke změně ritu zde nedošlo ze zcela jiných příčin, příp. zda nebyla jen místně omezeným jevem. Jediné větší moravské pohřebiště ve Vedrovicích je celé datováno od fáze Ib do IIa a zde k žádné změně původního kostrového ritu nedochází.

Závěr. Birituální pohřebiště v Kralicích je v rámci kultury s lineární keramikou unikátní hned v několika směrech: a) délkou svého trvání od konce staršího do počátku mladšího stupně LnK, b) v rámci lineární keramiky časným nástupem žárového ritu, c) krátkou fází birituality a následně důsledným přechodem ke kremaci. Významné a důležité je i jeho umístění v terénu. Spolu se současným sídlištěm bylo založeno v nivě místní vodoteče na nekvalitních půdách, ačkoliv v okolí je dostatek sprašových půd. Právě tato situace představuje dle M. Šmída jistou výhodu, která přispěla k jeho zachování. Žárové hroby byly všeobecně ukládány jen mělko do země a v inundaci nedocházelo k takovému úbytku půd jako na svazích, kde vlivem splachů a orbou dochází spíše k jejich zničení. Tento fakt autor považuje, zřejmě oprávněně, za jednu z příčin obecného nedostatku neolitických pohřebišť.

M. Šmíd v letech 2002–2006 prozkoumal v rámci záchranného výzkumu rozsáhlý sídelní areál kultury s lineární keramikou v Kralicích na Hané a nyní, jen šest let po dokončení prací v terénu, předkládá hotovou první část – zpracování birituálního pohřebiště, jež je v prostředí našeho neolitu unikátní. Přes drobné nepřesnosti jde o práci, která přináší nová fakta, a zejména nové náměty k problematice nejen žárového ritu, ale pohřbívání v neolitu vůbec. Skutečnost, že některé závěry nejsou jednoznačně průkazné, je dána už tím, že prozkoumána byla jen část pohřebiště, a také tím, že pro řadu zdejších situací a poznatků dosud chybí možnost srovnání. Přínosem v tomto směru bude bezpochyby i chystané zpracování kralického sídliště, jež slibuje osvětlit interakci obou areálů. Můžeme jen doufat, že také v Čechách se konečně podaří objevit první větší pohřebiště s lineární keramikou, ať kostrové, či birituální, a že se též dočká tak brzké a kvalitní publikace, jako se to podařilo v případě kralické nekropole.

Marie Zápotocká

Literatura

- Czekaj-Zastawny, A. red. 2009:* Obrządek pogrzebowy kultur pochodzenia naddunajskiego w neolocie Polski południowo-wschodniej. Kraków.
- Čižmář, Z. 1998:* Nástin relativní chronologie lineární keramiky na Moravě. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 83, 105–139.
- Chochol, J. 1956:* Antropologický rozbor lidských pozůstatků ze žárových hrobů. In: *Referáty o prac. výsledcích čs. archeologů za r. 1955*, Liblice, 16–27.
- Zápotocký, M. 2011:* rec.: Miroslav Šmíd: Rmíz u Laškova, pevnost kultury nálevkovitých pohárů. Olomouc 2007. *Archeologické rozhledy* 58, 538–541.

Felix Biermann, Tomas Kersting, Anne Klammt, Thomas Westphalen (Hrsg.): Transformationen und Umbrüche des 12./13. Jahrhunderts. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 64. Beier & Beran, Langenweissbach 2012. 367 str.

Publikace představuje výstup z jednání sekce věnované raným dějinám Slovanů v rámci 19. výročního zasedání Mittel- und Ostdeutscher Verband für Altertumsforschung, e. V. (MOVA), které se konalo 1.–3. března 2010 v hornolužickém Zhořelci. Jak je již zvykem, jednání se zaměřilo na široce rozkročené a aktuální téma současné archeologie středověku; po tématech sídlení, komunikace a hospodářství západních Slovanů (*Biermann – Kersting Hrsg. 2007*), sídelní struktury a hradiště v západoslovanském prostoru (*Biermann – Kersting – Klammt Hrsg. 2009*)¹ a proměna okolo roku 1000 (*Biermann – Kersting – Klammt Hrsg. 2011*) tak následuje svazek zaměřený na problematiku transformací a přelomů 12. a 13. století.

Sborník o 32 studiích, do kterého přispěli autorzy a autoři z Německa, Polska, Francie a České republiky, je členěn do tří kapitol. První je věnována sídelním dějinám a kolonizaci ve venkovském prostředí, druhá otevírá otázku předměstských aglomerací a právních měst, poslední je vyhrazena variám, mezi kterými nalezneme statě o hmotné kultuře, pohřbívání, církevní archeologii či sídelně historické studie, které tím či oním způsobem překročily rámec prvních dvou kapitol. Je zřejmé, že při takto širokém tematickém záběru a množství příspěvků by jakýkoliv pokus o povšechný referát každého textu nezbytně skončil jako souhrn anotací. Proto snad bude lépe využít následující prostor k zamýšlení nad aktuálním stavem archeologie Slovanů a tzv. transformačního období severně a severozápadně od našich hranic.

Hned několik skutečností je třeba vnímat jako jednoznačná pozitiva. V porovnání s předchozími publikacemi z jednání slovanské sekce MOVA je možno pozorovat nárůst počtu příspěvků od autorů mladší generace, jakož i stabilní počet příspěvků od polských autorů, které vesměs demonstrují vůli k prostorové kontinuitě a tematicko-metodické konzistenci archeologického poznávání historického sídelního regionu, teprve nedávno – a to i z hlediska dějin bádání – uměle rozděleného hranicí na Odře a Nise. V tomto směru jednoznačně – a podotkněme, že neslavně – kontrastuje bilance českých příspěvků, jež doposud nikdy nesměřovaly ke studiu nadregionálních kontaktů; v recenzovaném svazku pak naprosto absentují. Sympaticky vyznívají příspěvky, které začínají hledat cestu k pojmenování těch východisek středověkých transformačních procesů, jež jsou ukotveny v dlouhotrvajícím vývoji v rámci předcházejících období – jmenovitě je třeba zmínit alespoň texty E. Böhmsche (s. 271–290), G. H. Jeuteho (35–48) a A. Boguszewicze (115–130). Zde opět vynikne náskok oproti mainstreamu české medievalistiky, kde obdobná témata stále ještě nenašla své pevné místo. Útěchou v tomto případě by se neměl stát fakt, že většina ostatních příspěvků v referovaném sborníku zachází s proměnami středověké společnosti, hospodářství a krajiny klasickým způsobem založeným zejména na sledování prvoplánově zřetelných formálních kontrastů pramenné báze.

Nejlépe se tato skutečnost odráží na pojetí fenoménu slovanství. Díky recenzi jednoho z předcházejících svazků z pera *J. Macháčka (2011, 169–170)* již víme, že archeologie v někdejší NDR doposud neučinila zásadnější krok k reflexi freiburské – a možno snad doplnit freibursko-vídeňské, obecně tedy jihoněmecké – školy, která otázku etnické interpretace překlápí do roviny studia identity a komunit.² O tom svědčí i jeden z nedávných příspěvků jednoho z editorů, *F. Biermanna (2009)*. Není však snadné sdílet optimismus *J. Macháčka*, že středoevropská archeologie vykročila svébytnou cestou k řešení tohoto velmi aktuálního problému, protože náznaky „*zajímavého a inspirativního pokusu rozšířit značně empiristické až pozitivistické (východo-)německé bádání o teoretická témata*“ směrem k „*postprocesuálnímu proudu světové archeologie*“ lze ve většině příspěvků sledovat jen stěží. Čtenáři české medievalistické literatury, která již od 60. let zná, ale nedbá pojmu *nekosmovské pojetí českých dějin (Graus 1967)*, se tedy nebude jevit jako příliš přehnané tvrzení, že naši

¹ Viz též recenze *A. Bartoškové (2011)* a *J. Macháčka (2011)*.

² Tato skutečnost je velmi dobře patrná z pomyslné dílčí bilance stále probíhající diskuse o raně středověké, nejen tedy slovanské etnicitě, jejímž autorem je jeden z jejích ústředních aktérů, *S. Brather (2011)*. Místo archeologů z oblasti bývalé NDR je v ní více než marginální.

severozápadní sousedé doposud nedokázali vykročit ze schémat myšlení jiného velkého kronikáře, Dětmara Merseburského. *Slawenzeit* a jeho jednotlivé struktury jsou od následujícího transformačního období odděleny ve většině příspěvků stejnou, těžko proniknutelnou bariérou jako Dětmarovo říšsko-křesťanské (*nota bene* nikoliv uvědoměle germánské) „my“ od polabskoslovanského „oni“.

Ilustrativní ukázkou podobného přístupu představuje úvodní stať F. Biermanna (3–7), nazvaná *Transformace a přelomy 12./13. století – úvod*. Autor se zde pokouší o definici transformačních proměn v rovině hmotné kultury, sídelních struktur, inovací v agrární a neagrární výrobě a kultuře. Zejména v podkapitole věnované hmotné kultuře se F. Biermannovi vyvedla zdařilá definice kruhem, když tvrdí, že „s vyzněním slovanské keramiky končí z archeologické perspektivy slovanské období“ (3), přičemž tato – jakkoliv nepochybně významná – změna má spolu s vymizením „specificky slovanských“ součástí kroje (především esovitých záušnic) „ilustrovat, jak hluboko zasáhly tyto proměny do všednodennosti“ (4). Za tímto věcně korektním postřehem však chybí jakákoliv úvaha o tom, jakou společenskou transformací prošly komunity nositelů těchto prvků hmotné kultury, a návazně snad tedy i jejich komunitní identity, které se s induktivně-interpretativní (srov. *Brather 2004*, 97–117) slavitou či jinou etnicitou mohly snadno míjet a nejspíše také vesměs mjely. V podobném duchu se nese i pasáž věnovaná sídelním strukturám (4–5). Opět jsou zde konstatovány bazální (a tak zároveň banální) znaky kolonizační proměny sídelní sítě, opět je „starý řád“ připisán Slovanům a „nový“ nositelům západních inovací a opět chybí jakákoliv reflexe tohoto procesu v sociálně historické rovině. Její přehlížení jde dokonce tak daleko, že např. parcelace půdy je chápána jako předpoklad ovládnutí půdy a s ní svázaného obyvatelstva formou výběru dávek a služeb! Obdobně zploštělý, v zásadě pouze evidující pohled pak převládá i u popisu technologické progresu, pod kulturní proměnou si pak F. Biermann představuje především institucionální christianizaci země – opět vyjádřenou zejména změnami v sídelní struktuře; určitým průnikem těchto dvou procesů je potom nástup psaného práva.

Pokud odhlédneme od naprostého nedostatku inovativnosti tohoto Biermannova schématu, jehož jednotlivé motivy a výseče se neustále s drobnými variacemi opakují v rámci dalších příspěvků, nelze se nepozastavit nad nedostatkem prakticky jakékoliv snahy o narativ vystavený alespoň většinou na artefaktuálním svědectví. Ten je ale předpokladem diskuse a vzájemné verifikace modelů s ostatními mediévistickými disciplínami. Pro ty je zcela statická definice „slovanské“ archeologické kultury bezcenná, protože myšlenkově nekompatibilní a pojmově neuchopitelná, zatímco příběh vrcholně středověké kolonizace stojí podstatnou částí svého půdorysu právě na nearcheologických konceptech, a proto opět sotva vyvolá mezioborovou diskusi.

Tu naopak může podpořit aktualizace výsledků jinak metodicky standardních výzkumů vstupem do aktuálních diskursů, což ilustruje jiný z příspěvků, pod nímž je podepsán jediný český, resp. moravský autor zastoupený ve sborníku, J. Macháček, a „pro změnu“ opět F. Biermann (181–190). Jeho cílem je představení východisek společného mezinárodního projektu, který usiluje o poznání systémů využívání krajiny a sídelních struktur na východě raně středověké střední Evropy na příkladu zázemí opevněných center Pennigsberg, Ldkr. Dahme-Spreevald³, a Pohansko u Břeclavi. Výzkumný záměr, financovaný prostřednictvím DFG a GA ČR, sdružuje celou řadu českých i německých specialistů, a jelikož započal již roku 2008, působí i pouhý stručný nástin dosavadních aktivit a výsledků úctyhodným dojmem, třebaže sami autoři příspěvku konstatují, že činit celkové závěry by bylo předčasné. Přesto však naznačují, být na minimalistické ploše, na jakém základě lze pojmut vyhodnocení dvou mikroregionů, které máloco spojuje (snad jen tolik problematiska slavnita), ale mnohé rozděluje (geografická vzdálenost, odlišný kulturně-historický kontext i chronologicky nesynchronní vývoj). J. Macháček a F. Biermann vycházejí z dnes aktuální a reflektované Tainterovy teorie kolapsů komplexních (složitých) společností, která nabízí nejen možné východisko pro nadregionální studium kulturně a historicky nesouvisejících jevů, ale zpřístupňuje poznatky archeologie i dalším historickým a společenskovědním oborům (srov. *Bárta – Kovář eds. 2011*).

³ K lokalitě samotné, která není hlavním objektem zájmu výzkumného projektu, a tudíž je v referované stati zmiňována jen okrajově, viz *Biermann – Frey – Seyer 1999*.

Středo- a východoněmecká slovanská archeologie tak přece jen může být dobrou adresou, zvláště když má – třeba prostřednictvím moravského bádání – okna otevřená k jihu.

Jan Hasil

Literatura

- Bárta, M. – Kovář, M. eds. 2011:* Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Praha.
- Bartošková, A. 2011:* rec. F. Biermann – T. Kersting – A. Klammt Hrsg.: Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 52. Langenweißbach 2009. Archeologické rozhledy 61, 174–177.
- Biermann, F. 2009:* Kommentar zum Aufsatz von Florin Curta: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechům a Moravě). Archeologické rozhledy 60, 183–217.
- Biermann, F. – Frey, K. – Seyer, H. 1999:* Die Nachgrabungen auf dem frühmittelalterlichen Burgwall „Pennisberg“ bei Mittenwalde, Landkreis Dahme-Spreewald. Archäologische Beiträge für den Süden des Landes Brandenburg 1998, 121–125.
- Biermann, F. – Kersting, T. Hrsg. 2007:* Siedlung, Kommunikation und Wirtschaft im westslawischen Raum, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 46. Langenweissbach.
- Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. Hrsg. 2009:* Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 52. Langenweissbach.
- 2011: Der Wandel um 1000. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 60. Langenweissbach.
- Brather, S. 2004:* Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Berlin – New York.
- 2011: Ethnizität und Mittelalterarchäologie: Eine Antwort auf Florin Curta. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 39, 161–172.
- Graus, F. 1967:* Necrologium Bohemicum – Martyrologium Pragense a stopy nekosmovského pojetí českých dějin. Československý časopis historický 15, 789–810.
- Macháček, J. 2011:* rec. F. Biermann – T. Kersting – A. Klammt Hrsg.: Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum. Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte der 17. Jahrestagung des Mittel- und Ostdeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Halle an der Saale, 19. bis 21. März 2007. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 52. Langenweißbach 2009. Archeologické rozhledy 61, 169–174.

Archaeologica Pragensia 21/2012. Vydalo Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2012. ISBN 978-80-85394-93-1. 248 str.

Nové číslo významného pražského archeologického periodika přináší celkem 13 studií zahrnujících široké chronologické spektrum od paleolitu po novověk. Již tradičně se zde střídají články o nových archeologických zjištěních s neměně zajímavými sondami do dějin archeologického poznávání pražské minulosti.

Z obsahu: *P. Šída:* K paleolitickým nálezům ve sbírce Muzea hlavního města Prahy (5–11). Stručné výsledky revize některých starších paleolitických nálezů. *M. Hlava:* Ingeborg Kiekebuschová a výzkumy na Šestákové skále v Šarce v letech 1942 a 1944 (12–35). Působení I. Kiekebuschové v Praze, osudy Jírovy sbírky za protektorátu, základní informace o tehdejších výzkumech v Šarce, přehled archivních fondů spjatých s Kiekebuschovou v MMP. *M. Kostka:* K pravěkému osídlení na Starém Městě pražském (36–48). Eneolitická a starobronzová

keramika z areálu kostela sv. Michala, soubor broušené industrie z ulice Na Příkopě a několik drobných novějších zjištění. *Z. Bláhová-Sklenářová:* Soubor nádob z přechodu eneolitu a doby bronzové z Prahy-Karlína (49–54). Keramika bez nálezových okolností (snad z hrobů v oblasti Invalidovny) ze sbírky Ústavu pro archeologii FF UK. *M. Tisucká – M. Hlava:* Neznámý soubor bronzových předmětů z Kozích hřbetů (?) ze sbírky G. V. Jenče (55–64). Zajímavý doplněk ke známým depotům z Prahy-Suchdola. *M. Bureš – L. Drápela:* Sídliště knovízské kultury v Praze-Bubenčí s nálezem plastiky ve tvaru obuvi (65–87). Výsledky výzkumu z r. 2009, popisy objektů, stručné vyhodnocení. Fragment keramické plastiky v podobě části nohy s obuví pochází ze zásobní jámy s pohřbem mladé ženy. *M. Hlava:* Laténské nálezy z Prahy ve sbírce Františka Petery Rohoznického (88–110). Připomenutí významného pražského archeologa a osudů jeho sbírky s důrazem na laténské nálezy. *M. Kostka – M. Hlava:* Laténské sídliště v okolí Řepné ulice

v Praze-Ďáblicích (111–131). Publikace výzkumu z r. 1993, popisy objektů a vyhodnocení, LT C1–D1. *J. Kysela – D. Perlík – L. Srbová*: Závěsek ve tvaru hlavičky vodního ptáka z Hradiště nad Závistí (132–145). Typologická, technologická i přírodovědná analýza známého artefaktu podle autorů ukázala, že nejde o oppidální výrobek, spíše než k importu se autoři kloní k možnosti novodobého falza. *D. Bursák – A. Kloučková*: Dvě „provinciálně římské hrnčířské pece“ z Prahy-Bubenče. Výzkum L. Horákové-Jansové z roku 1931 (146–158). Vyhodnocení staršího výzkumu včetně chemické a mineralogické analýzy keramiky, jedna z pecí mohla být i vápenická, druhou (dvouprostorovou hrnčířskou) nelze datovat. *R. Korený*: Merovejská reliéfní spona z Prahy-Veleslavína. Příspěvek k topografii pravěkého osídlení Vokovic a Veleslavína (159–167). Publikace staršího nálezu ze stěhování národů, který autor lokalizuje do cihelny Vídeňské bankovní jednoty. *M. Omelka – P. Starec*: Nález hrobu při zjišťovacím výzkumu v domě čp. 509/I v Havelské ulici (168–182). Hrob objevený při výzkumu v r. 2009 může být součástí dosud neznámého raně středověkého pohřebiště, snad z 11. století. *J. Havrda – M. Tryml*: K počátkům dominikánského kláštera sv. Maří Magdalény na Malé Straně v Praze (183–198). Archeologický výzkum přiblížil stavební dějiny kláštera v 17. a 18. století.

Důležitou – a do budoucna snad pravidelnou – součástí sborníku je stručné připomenutí výsledků výzkumů z období paleolitu až stěhování národů, které proběhly v Praze v letech 2010–2011. Jde o protějšek k přehledu středověkých výzkumů pravidelně publikovanému v Pražském sborníku historického. Závěr sborníku pak tvoří nekrology pražských archeologů (včetně „opozděné“ vzpomínky na Jana Kovářika) a bibliografický rejstřík časopisu za léta 1991–2010. Obsahově i graficky zdařilý svazek opět potvrzuje vysokou úroveň redakční práce – snad jen jako drobná připomínka na závěr se tudíž vkrádá otázka: nebylo by vhodné uvádět v titráži jméno redaktora?

Michal Lutovský

Zuzana Bláhová-Sklenářová: Obytné stavby doby bronzové – otázky stavebního a konstrukčního vývoje. Praehistorica XXX/2. Karolinum, Praha 2012. ISBN 978-80-246-2097-8. 208 str.

Jádrem práce je interpretace lužické osady v lokalitě Maškovy zahrady v Turnově, ale celkový záběr je daleko širší, od filozofického pojmu lidského obydlí, chrámu, domů mrtvých a „obytnosti“ k přehledu stavebních technik známých v době

bronzové vůbec. Podkapitoly o stavbách zdůrazňují stavební detaily a konstrukce obecně, autorka správně upozorňuje, že v mnohém byly rozhodující dostupnost a cena stavebního dříví, schopnost vázat dohromady skelet či srub. Detailně se zabývá konstrukcí základů, podlahy, základním typům konstrukce stěn (tzv. skeletové) blokové apod. Rád bych připomněl ještě variantou se sloupy postavenými na kamenném podkladu – bázi, jak bylo obvyklé pro konstrukce stěn i podpor stropu v 6.–3. stol. př. Kr. v Thrákii (*Bouzek et al. v tisku*; zde *obr. 1* s výjimečně dochovanou stopou po spáleném čtverhranném sloupu). Zvláštní odstavce jsou věnovány i omítkám, střechám a „otvorům“, tedy oknům, dveřím a dýmníkům; zde by bylo vhodné doplnit o širší výsledky dnes rozvinutějšího studia otisků mazanice, jež svědčí také o existenci nástěnných maleb v interiérech (srov. zejména *Vářeka 2012* a *Bouzek 2010* s další lit.). O střechách je uvedeno málo, ale oproti Středomoří byly ve střední Evropě vzhledem ke sněhu pravidlem sedlové, nesené sochou či rozsochou a kryté došky či šindelem. Za úvahu by stála také otázka stropů, v egejské archeologii „temného věku“ 12.–8. stol. př. Kr. dnes v popředí zájmu; zjištěné dosud byly jen lehké konstrukce (rákos, jen s tenkým hliněným výmazem).

Po shrnutí primárních zdrojů z archeologických pramenů se autorka obrací k – v jejím pojetí „sekundárním“ – zdrojům informací o obytných domech na poli neobytné architektury a k zobrazením domů v plastice (modely) a malířství a rytin ve starověku. Tyto paralely zobrazují a zkratce jen některé rysy obytných staveb, ale zejména ty jejich části, které nám silně devastované ruiny nedochovaly. Do tzv. terciérní skupiny informací řadí autorka zejména etnografické paralely a poznatky z experimentální archeologie. V řadě aspektů svého velmi širokého záběru autorka nezapře, že mohla čerpat z mnoha podnětů akribie svého otce, který se také podobnými problémy pravěkých staveb zabýval, a z jeho obrovského životního díla o dějinách archeologického poznávání.

Vlastním jádrem je interpretace dokladů staveb ve zmíněné lokalitě Maškovy sady v Turnově, který přinesl velmi zajímavé výsledky (srov. zejména *Prostředník 2001*). Dlouho diskutované malé piloty sloužily podle autorky nikoli jako podklady dláždění či prkenné „podlahy“ jako u kůlových staveb na švýcarských jezerech, ale nejspíše ke zpevnění mokrého terénu. Některé velké sloupové domy řadí s velkou pravděpodobností k lužické kultuře, jejíž památky (keramika) jsou v práci bohužel pouze obecně zmíněné, nezobrazené a nediskutované. Bez zevrubné publikace nálezů nelze považovat

Obr. 1. Pistiros, Bulharsko, 5.–4. stol. př. Kr., podpůrné desky sloupů nesoucích stěny a střechu, s otiskem spáleného čtverhranného sloupu na jedné z nich.

interpretaci naleziště a osady dvou fází lužické kultury v Ha A 1–2 za završenou; proto jsou také autorčiny závěry v mnohém velmi opatrné a nejisté, snad až příliš. Lze jen doufat, že tato závažná mezera bude brzy doplněna publikací nálezů, podobně jako u obdobných výzkumů lužických sídlišť ve východních Čechách V. Vokolka.

V celém textu je patrná autorčina píle, pečlivost a skutečnost, že na knize pracovala dlouho a o věcech zevrubně přemýšlela, což jsou velmi pozitivní jevy ve srovnání s mnoha dnešními hekticky naplňovanými grantovými projekty. Ty musejí být hotovy dříve, než by rozumným způsobem stačily uzrát a jejich výsledky se přizpůsobují svěrací kazajce příslušných předpisů, módních paradigmat a omezenému, kvantitativnímu způsobu hodnocení z častou už v jejich zadání nekompetentně vybraných hledisek.

Jan Bouzek

Literatura

Bouzek, J. 2010: Fachwerk in der Eisenzeit ?. In: M. Chytráček – H. Gruber – J. Michálek – R. Sandner – K. Schmotz Hrsq., *Fines Transire* 19, Rahden/Westf., 229–233.

Bouzek, J. et al. v tisku: Pistiros V. *Excavations and Studies*. Praha.

Prostředník, J. 2001: Nové výzkumy sídlišť lidu popelnicových polí na Turnovsku. In: V. Vokolek ed., *Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská*, Pardubice, 97–132.

Vařeka, P. 2012: Mazanice. In: M. Kuna – A. Němcová a kol., *Výpověď sídlištního odpadu. Nálezy z pozdní doby bronzové v Rostokách a otázky depoziční analýzy archeologického kontextu*, Praha, 105–110.

Glenn Foard – Richard Morris: The Archaeology of English Battlefields. Conflict in the Pre-Industrial Landscape. Council for British Archaeology, York 2012. ISBN 978-19-02771-88-5. 198 str.

Publikace je první syntézou archeologie bojišť v Británii. Výsledky současné konfliktní archeologie byly doposud většinou publikovány pouze formou článků, a představovaná syntéza tak přináší vítaný ucelený přehled dané problematiky.

V úvodu autoři obecně seznamují čtenáře s historií výzkumů a problematikou konfliktní archeologie. Vymezuji pojmy jako bitva, obléhání, přepady

a nájezdy. Druhá kapitola poskytuje popis systému evidence a databáze britských konfliktních areálů a jejich památníků. Následují kratší podkapitoly věnované metodě výzkumu bojišť – od lokalizace přes rekonstrukci historického terénu a možnosti jeho využití po výzkum hromadných hrobů. Za velmi užitečnou stať považují popis metod samotného detektorového výzkumu. Autoři neváhají uvést i slepé uličky metody, kterými by se badatelé neměli dále ubírat. Kritizují zejména nesystematické výzkumy.

Publikace přináší stručný popis vývoje palných zbraní. Opomenut přitom nebyl význam husitských válek. Srovnání výsledků experimentální střelby a traseologických stop na nalézáných kulích ukazuje zcela nové možnosti interpretace válečných konfliktů.

Práce představuje řadu příkladových studií výzkumu konfliktních areálů od pravěku po 17. století. Každému období věnují autoři jednu kapitolu, kde uvádějí souhrnný popis konfliktů a jejich historické pozadí. Pro každé období je rozvíjena konkrétní problematika výzkumu daná vývojem použitých zbraní a válečné strategie. Většina kapitol je doplněna o příkladové studie konkrétních bojišť, z nichž některé stojí za stručnou zmínku.

V kapitole věnované raně středověkému období (léta 433–1065) popisují na příkladu lokality Haevenfield/Denisesburn obtížnost lokalizace raně středověkých bojišť oproti lokalizacím v pozdějších obdobích. Metoda je dále v publikaci rozvíjena. Pozdně středověké období (1066–1454) přináší větší počet příkladů archeologicky zkoumaných bojišť, které jsou konfrontovány s písemnými prameny (Evesham, Stamford Bridge 1066 a Northalteron 1138). Období války Růží (1455–1487) je pojednáno v příkladových studiích o archeologickém výzkumu bojišť Towton (1461) a Bosworth (1485), která jsou svým významem obdobná našim Lipanům či polskému Grunwaldu. Období 16. stol. poskytuje konfliktní archeologii relativně méně prostoru. Autoři se věnují pouze vojenským konfliktům na skotské hranici, občanským vzpourám a námořním nájezdům. Částečně je zhodnocena bitva u Floddenu (1540). V tomto období je kladen důraz na doklady četnějšího využití palných zbraní v kontrastu se stále využívaným dlouhým lukem. O to podivnější je, že se autoři nezmiňují o vraku lodě Mary Rose potopené r. 1545, jejíž vojenský náklad tvořil ucelený soubor militárií. Podobně jako v celé Evropě je 17. stol. obdobím válek, autoři představují řadu archeologicky zkoumaných bojišť a obléhání. Za zmínku jistě stojí výzkum bojiště Sedgemoore (1685), jehož výsledky jsou srovnány s vedutou bitvy. Detektorový průzkum bitvy

u Edgehill (1642) poskytuje fascinující náhled na prostorovou distribuci velkého množství nalézáných kulí. Prostorová distribuce kulí různých ráží dovoluje rekonstruovat dílčí boje v průběhu bitvy. Z řady příkladů archeologických výzkumů obléhání v 17. stol. si zaslouží pozornost analýza stop po střelbě na konstrukcích hradů a kostelů, které sloužily jako úkryt vojenským posádkám.

Poslední kapitola se zabývá ohrožeností historických bojišť, ať už způsobené pozdější zemědělskou, či urbanistickou činností, ale zejména totální devastací ze strany hledačů s detektory kovů. Autoři rovněž hodnotí redukci artefaktů na základě vlivu chemických vlastností půdy. Velmi inspirativní stať se týká popisu centrálního registru bojišť, který od svého založení v r. 1995 slouží k jejich ochraně. Se zavedením registru však vyvstal nelehký úkol vymezení hranic evidovaných bojišť, který není doposud uspokojivě vyřešen.

Celkově lze publikaci hodnotit jako velmi přínosnou. Komplexně seznamuje čtenáře s problematikou archeologie válečného konfliktu, kterou důmyslně představuje na konkrétních příkladových studiích. Vytknout lze snad až přílišnou stručnost jednotlivých kapitol, která je však vyvážena velkým počtem představovaných ozbrojených střetů. Jednoznačně z publikace vyplývá obrovský důraz britské archeologie na ochranu historických bojišť, která jsou považována za národní kulturní dědictví.

Petr Koscelník

Gert Melville: Die Welt der mittelalterlichen Klöster. Geschichte und Lebensformen. München 2012. ISBN 978-3-406-63659-2. 415 str.

Nejnovější svazek Gerta Melvilla, šéfa Forschungsstelle für Vergleichende Ordensgeschichte na Technické univerzitě v Drážďanech (toto pracoviště vydává pozoruhodnou řadu Vita regularis, dodnes vydáno úctyhodných 54 svazků), je rozsáhlou syntézou dějin západního mnišství od doby jeho pozdně antických začátků do doby evropského raného novověku. Podobných titulů je v historické literatuře málo a v takovém rozměru ještě méně. Po krátké sumarizaci začátků mnišství jako jevu spojeného se začátky křesťanství se autor soustřeďuje na Evropu. Výchozím tématem je mu Benedikt z Nursie a benediktinství. V souladu se současnou diskusí o historické realnosti Benediktovy osoby (Francis Clark, Johannes Fried) upozorňuje na skutečnost, že jediný pramen informující o Benediktově osobnosti je 2. kniha Dialogů Řehoře Velkého. Normativním textem (který určoval i podobu benediktinského kláštera) se Benediktova řehole stává

až v době Karla Velikého, kdy se při reformě říšského mnišství (řízené Benediktem Aniánským) stalo benediktinství vzorem pro všechny kláštery. Melville sleduje tradiční body vývoje řádu, takže se přirozeně zastavuje u klášterů v Cluny a Gorze jako u lokalit, z nichž vzešly další velké reformy řádu zasahující celou Evropu 10. a 11. století. Český čtenář začíná v tomto bodě čerpat významné informace o jevu, který formoval podobu mnišství ve střední Evropě i v počátečním českém státě. Melville tato velká obecná témata sleduje optikou říšské historie, čímž se pro českého čtenáře stává kniha ještě aktuálnější, např. při tématu Jindřich II. a Řezno. Počátek druhého tisíciletí přináší ještě další významný element, kterým je návrat k principu eremitství spjatého zejména s kamaldulským mnišstvím sv. Romualda. Historie sv. Pěti bratří a začátky mnišství v Polsku jsou tímto tématem spojeny s Čechami stejně, jako české benediktinství spojuje s Bavorskem postava poustevníka Vintíře. Jinými výhonky těchto tendencí 11. stol. jsou kartusiáni, grandmontáni nebo vallombrosiáni.

Téměř ve stejné době se objevuje silná tendence rozvoje řádových komunit řeholních kanovníků směřujících k řádu premonstrátů a v rámci reformy benediktinství k řádu cisterciáků. Monopol benediktinů definitivně končí, což potvrzují další specializované řády, jakými jsou řády rytířské a špitální. O málo později řády řeholníků (v souvislosti s rozvojem středověkých měst) doplňují mendikanti a ještě později vývoj uzavírají řády transformující tradiční eremitství a do středověké společnosti vstupují karmelitáni a augustiniáni eremiti.

Dějiny středověkého mnišství Melville zasazuje do soudobých politických i duchovních dějin, jako např. v souvislosti s *devotio moderna*, s vnitřními konflikty žebrařských řádů, nejrůznějšími řádovými reformami, s vývojem kategorie středověkého majetku, práva, kultury. Příležitostně se zmiňuje i o podobě domů jednotlivých řádů. V první řadě jde ovšem o velkou historickou syntézu, která archeologovi přinese pochopení historických souvislostí při sledování řádové hmotné kultury.

Podobných publikací není opravdu mnoho. Ze srovnatelné kategorie jde zejména o překlad koncizního přehledu Hugh Lawrence, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001, specializované historické kapitoly obsahují obě Encyklopedie českých a moravských klášterů, vydané nakladatelstvím Libri. Podobně je orientována Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích Milana M. Bubna (zatím pět svazků). Uvedené encyklopedie jsou v mnohých ohledech zaměřeny také na hmotnou kulturu, která jednotlivé řády doprovází. Systematikon typu

Heimbucherových *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche (Paderborn – München – Wien: Schöningh 1980/1987)* zatím neexistuje. Jednotlivé řády získávají zvolna monografická zhodnocení, a to jak formou překladů, tak původními pracemi (např. Libor Jan, *Němečtí rytíři v českých zemích*. Praha 1997; Tomáš Černušák – Augustin Prokop – Damián Němec, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001; Kateřina Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420, I–III*, Praha 1998–2009). Narůstají také řády specializovaných časopisů, z nichž patrně nejnovější začal v r. 2012 vycházet ve Wroclawi, zejména díky Marku Derwichowi (*Hereditas monasteriorum*, vydává Instytut historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego).

Petr Sommer

Jaroslav Peška: Protoúnětické pohřebiště z Pavlova. Olomouc 2009. 369 str.

Odborné zhodnocení nálezů pocházejících z rozsáhlých terénních akcí patří mezi palčivé problémy současného poznání prehistorie. K plošně rozsáhlým a archeologicky velice zajímavým terénním akcím patřila v průběhu 80. let 20. stol. i výstavba vodního díla Nové Mlýny na řece Dyji. V souvislosti se stavbou bylo v okolí Pavlova v poloze Horní pole odkryto dosud početně největší pohřebiště protoúnětické kultury na Moravě čítající 47 hrobů s 54 pohřbenými jedinci. Toto dosud pouze výběrově referované významné naleziště se s delším časovým odstupem díky J. Peškovi dočkalo reprezentativní souhrnné publikace a detailního zpracování širšího nálezového kontextu.

Po počátečních kapitolách, které uvádí čtenáře do okolností výzkumu, terénní situace a bližších nálezových okolností, následuje podrobný popis vzájemných stratigrafických vztahů na pohřebišti a popis sledovaných položek a vztahů (hrobová jáma, pohřby, hrobová výbava, materiální kultura). Základní informaci k jednotlivým hrobům čtenář nalezne v katalogu hrobových celků, který je umístěn hned za úvod.

Na základě subjektivního posouzení dělí autor pohřebiště na čtyři menší podskupiny o 19, 14, 10 a 2 hrobech. Za zvláštní, dosud na jiných pohřebištích protoúnětické kultury nepozorovaný jev lze považovat ve třech případech vzájemné porušení hrobových jam (s. 55). K zajímavým zjištěním, přispívajícím do diskuse o příčinách chybějících dětí na pohřebištích v pravěku, též patří větší průměrná hloubka hrobových jam u dětí než u dospělých (s. 57). Zjištěné poznatky o uložení a orientaci pohř-

bených jedinců vesměs odpovídají pozorováním i v jiných lokalitách. Za neobvyklé pro toto období lze považovat neanatomické uložení několika jedinců v jedné hrobové jámě, evidované ve čtyřech případech. Antropologický materiál se zachoval poměrně špatně, pouze 70 % z pohřbených 54 jedinců bylo možné posoudit a pohlaví bylo možné stanovit pouze u ca 50 % dospělých jedinců. S ohledem na tato čísla lze ve shodě s autorem přisuzovat výpovědi antropologických analýz k pohřebišti jako celku velmi omezenou vypovídací schopnost (s. 67–76).

Mezi nejpočetnější druh milodarů patří keramika, která pochází z 34 hrobů a čítá 111 klasifikovatelných nádob nebo jejich částí. Spektrum náplně keramických typů je v základním třídění shodné s tříděním J. Ondráčka, jako nový odvozený tvar se na pohřebišti objevují bezuché členěné nádoby s lehce odsazeným hrdlem. K nálezům bez analogií v protoúnětické kultuře lze řadit pět menších hliněných kuliček, které pocházely z mužského hrobu s bohatou výbavou. Aplikace výzdobných prvků na nádobách je poměrně častá (26 %), nutno ale upozornit, že byly zahrnuty též plastické výčnělky a vypuliny.

Nekeramický inventář se skládal z broušené sekery, dvou silicitových dýk a hrotů šípů a dalších drobnějších ústěpů. Kostěná a parohová industrie je reprezentována čtyřmi kančími kly, kostěnými šídly, parohovým hrotem a nálezem válcovitého kostěného korálku. Hrob 488 obsahoval obtížně interpretovatelný předmět se zahroceným koncem a prohnutou středovou částí (spínadlo?). Ve třech hrobech byly též nalezeny části zvířecích kostí. Vzácná kovová industrie protoúnětické kultury pochází ze dvou dětských hrobů a z hrobu s vícenásobným pohřbem, který byl porušen jámou z mladšího období. Nalezeny byly jednoduché kovové kroužky, spirálky z jednoduchého drátu a vlasová ozdoba z dvojitého drátu bez zpětné kličky.

V kapitole o sociální organizaci pohřebiště se autor snaží interpretovat nálezovou situaci a sociální situaci jedinců v závislosti na bohatosti výbavy v hrobech (s. 218–219). Zároveň ale ve srovnání s pohárovými kulturami a i kulturou únětickou konstatuje určitou absenci projevů, které by umožňovaly rozvinutí úvah na téma sociální organizace.

V kapitole o celkovém hodnocení výpovědi pohřebiště se autor věnuje interpretaci pozdně eneolitických pohřebišť v Pavlově, diskusi názorů na kulturní proměny v širším geografickém okolí jižní Moravy s důrazem na přílehlající podunajský prostor, absolutní chronologii a paralelám hmotné kultury v sousedství protoúnětické kultury.

Pro pohřebiště v Pavlově autor předkládá představu o následnosti pohřbívání kultury s moravskou šňůrovou keramikou (MŠM) a zvoncovitých pohárů (ZP), kdy patrně ještě v době existence MŠK se v areálu začíná pohřbívat s ritem lidu se zvoncovitými poháry, a to přibližně v klasické fázi vývoje této kultury. Nejmladší je v lokalitě pohřebiště protoúnětické kultury, jehož počátky spadají do doby závěru nebo těsně po skončení funkce pohřebiště KZP (s. 227).

Relativně chronologické postavení pohřebiště v závěrečné etapě vývoje eneolitu a počátku doby bronzové autor diskutuje téměř výhradně na základě posouzení vztahů již dříve v literatuře vytvořených typologicko-chronologických horizontů. Je nutno souhlasit s autorem, že uvedený přístup v mnohém stírá regionální i chronologickou rozrůzněnost vývoje. Bez pevného uchopení či diskuse oprávněnosti vymezení těchto horizontů analýzou většího množství dalšího materiálu se jednotlivá předkládaná schémata pohybují na úrovni variantních hypotéz (s. 230–241). Zde je nutné upozornit, že za největší problém již vytvořených horizontů lze považovat vzájemný přenos typologicko-chronologické informace mezi jednotlivými nálezovými celky, pro který nenacházíme dostatečný počet vyhovujících souborů či stratigrafií, příp. depotů, a nezanedbatelnou roli zde tak hraje osobní vklad a intuice badatele. Může být předmětem diskuse, zda v takovéto situaci vytváření dalších typologických stupňů lze považovat za funkční, zde především v perspektivě autorem navrhovaného horizontu nálezů typu Leopoldsdorf, který by měl být částečně současný s horizontem Oggau-Wipfing a počátky protoúnětické kultury (s. 235).

Při vyhodnocení absolutního datování autor přibírá i data radiokarbonového datování získaná z hrobů MŠK a ZP v Pavlově. Celkem tak diskutuje 19 dat z pohřebišť v Pavlově pocházejících z měření v laboratoři v Erlangern. Dalších 6 dat KZP měřených v laboratoři ve Vídni autor sice v přehledu uvádí (obr. 54 a 55), do diskuse je však nezahrnuje. Čtenář se tak může pouze domnívat, že důvodem k opominutí těchto dat mohl být především jejich příliš velký časový rozptyl. Výsledky absolutního datování jsou porovnávány s daty z širšího geografického okolí z konce eneolitu. Autor tak v této kapitole shromažďuje prakticky všechna dostupná radiokarbonová data z uvedeného období na Moravě.

V závěrečné části autor podává vlastní představu začlenění protoúnětické kultury do vývojového schématu závěru eneolitu na Moravě. Největším problémem nadále zůstává definice podílu MŠK

a KZP na vzniku této kultury, přičemž vliv kultur z jihovýchodního směru je nezpochybnitelný. Autor též navrhuje členění protoúnětické kultury do tří typologických horizontů. Toto členění plně koresponduje se schématem typologického vývoje džbánů protoúnětické kultury navrženým J. Ondráčkem (1967, 398–399).

Práce je doplněna přírodovědnými analýzami archeologického materiálu z pohřebiště. Byly provedeny petrografické analýzy, antropologické zhodnocení, trasologické analýzy silicitových dýk a analýzy na parohové a kostěné industrii (s. 325–385).

Koncepce práce je umístěna do obvyklých popisně analytických mantinelů. Především s ohledem na současný stav poznání vychází především z větších tematicky vyhraněných prací na téma protoúnětické kultury (Ondráček 1967; Stuchlík – Stuchlíková 1996). Práce velmi pečlivě popisuje náleзовou situaci a náleзовý fond, velmi kvalitní je zpracování příloh a přírodovědných analýz. Vytknout lze pouze výběrovou fotografickou dokumentaci keramických nálezů. Nadstandardně, i když s ohledem na další výzkum by též bylo vhodné uvést bližší informace u odebraných ¹⁴C vzorků přímo v popisu jednotlivých hrobů (tj. jaká část organického materiálu, jakým způsobem a v jaké fázi výzkumu byly vzorky odebrány, příp. naznačit do kreseb). Je nezbytné zdůraznit polemický způsob vyhodnocení získaných informací, který ve všech směrech přesahuje obvyklý přístup k hodnocení jednoho, třebaže velmi významného pohřebiště. I v těchto ohledech práce doplňuje zmiňované studie J. Ondráčka a S. Stuchlíka. Je však na škodu, že například absencí odkazů na primární literaturu u jednotlivých lokalit v souhrnném soupisu nalezišť protoúnětické kultury na Moravě autor nutí čtenáře k využívání i těchto starších, byť stále aktuálních prací.

Otevřenost problematiky nutí mnohdy k zamyšlení nad podstatou popisných nástrojů. Precizní a detailní vymezení jednotlivých typů a budování vlastní terminologie zákonitě naráží na představu určité regionální variability hmotné kultury a rituální podstaty hrobové výbavy. Otázka účelnosti tak čtenáře napadá např. u vymezení džbánu typu Bedřichovice se čtyřmi podtypy, u kterých varianta Pavlov obsahuje ještě i štihlejší subvariantu (s. 127–134). I přes patrné a použitou terminologii s výrazně rozdíly takto rozříděných džbánů trvá metodický problém, kde při takovém třídění leží hranice mezi podobností a rozdílností a zda je nezbytné pro odlišení těchto hranic volit speciální termíny.

Vedle vlastní publikace náleзовého fondu pohřebiště v Pavlově se práce J. Pešky vyslovuje

k široké problematice závěru eneolitu na Moravě a autorem prezentované výsledky včetně koncepčních úvah jistě nemalou měrou přispějí do budoucí diskuse na toto téma.

Petr Limburský

Literatura

Ondráček, J. 1967: Moravská protoúnětická kultura. Slovenská archeológia 15, 389–446.

Stuchlík, S. – Stuchlíková, J. 1996: Pravěká pohřebiště v Moravské Nové Vsi – Hruškách. Studie Archeologického ústavu AV ČR Brno 16/1. Brno.

Ranostředověká sakrální architektúra Nitrianskeho kraja. Zborník zo seminára a katalóg ku výstave. Krajský pamiatkový úrad v Nitre, Nitra 2011. 184 str. + 1 CD.

Terénní výzkum středověké sakrální architektury na Slovensku má na časové ose zhruba tři těžištiště: v 30. a 60. letech 20. stol., poté od přelomu století do současnosti. Zájem badatelů opakovaně jít (před)románské stavby na památném Nitran-sku. Archeologové se zas a znovu pokoušejí vykopat v jejich vnitřku i na ploše přilehlých hřbitovů doklady starobylého založení, nejlépe už ze samých počátků „státnosti“, čili z velkomoravské doby, nebo alespoň z arpádovské éry. Historici umění a restaurátoři si s nimi v ničem nezadají. I oni chtějí objevovat pokud možno co nejstarší nástěnné malby. Slovenští badatelé dodnes dávají volný průchod svým objevitelským tužbám, vůbec se nenechávají zviklat aktuálními trendy na poli památkové péče či mediévistiky. Dokladem je referovaný sborník, přehledka krátkých zpráv o nejnovějších „znamení-tých“ výsledcích destruktivních výzkumů, povětšinou nikoli záchranných, nýbrž ryze badatelských. Památkáři zde vystavují na odív rozsáhlé puristické rekonstrukce a tzv. tvrdé analytické prezentace. Vzácné stavby předtím podrobí výzkumu, který označují paradoxně jako památkový. To však ve skutečnosti znamená, že je „oholí na kost“, tedy důsledně osekají mladší omítky a odstraní historické zásypy vně i uvnitř. Vytyčí si přitom jeden jediný cíl – objevit pokud možno veškeré pozůstatky nejstarší stavební fáze. Sedřené zdivo následně (někdy jen zčásti) omítnou tak, aby strohý interiér i vnější plášť co nejvíce evokovaly kýženu starobylost. Za tím vším vidí zušlechťování historické architektury. Pravda, památková péče se jako obor štěpí na nesčetné přístupy, nezřídka protichůdné. Puristickým snahám by však měla být učiněna přítrž jednou provždy.

Referovaný sborník přináší mnoho zástupných příkladů údajného restaurování raně středověkých staveb. Publikované fotografie však deklarovanou památkovou péčí okamžitě uvádějí na pravou míru. Mnohé z aktuálně upravovaných kostelů nebyly vůbec zchátralé, toliko prošly několika novověkými přestavbami, které nedávají vyniknout starobylému jádru. Historické omítky a terény pak masivně přicházejí vnívat jen kvůli pochybné naději na objevy (před)románských základů či třeba zazděných okének. Je smutné, když se v publikaci vydané památkovou institucí dočteme ještě dnes např. toto: „Je potřebné zdůraznit, že najstaršie historické omietky a obnažené kamenné murivo stien sú prekryté obyčajnými omietkami z obdobia renesancie, barokovej obnovy ..., ktoré nenesú žiadnu plastickú a ani maliarsku výzdobu. Ich odstránenie nenesie teda žiadne potenciálne riziko“ (s. 121). Těmito svéráznými úvahami restaurátor J. Dorica obhajuje tzv. obnovu rotundy v Nitranské Blanici, jejíž hodnotu v očích slovenských památkářů kazí stávající barokní háv.

Jestliže si řada slovenských badatelů přeje puristické úpravy, budí to dojem, že se mají o co opřít alespoň při dataci nejstarších stavebních fází, jichž si cení nadevše. Právý opak je však pravdou. Třeba zrovna jádro svatyně v Nitranské Blanici je datováno do doby před r. 1050, čemuž prý odpovídá charakteristická úprava interiérových stěn. Jenže se jedná o prostou ložnou maltu, hrubě rozetřenou na povrchu kamenů (s. 117), což lze při nezaujatém pohledu sotva považovat za datační oporu, natož citlivou. Navrhované datace počátků kostela v Kostolanech pod Tribečom jsou zdůvodňovány ještě podivněji. Zatímco P. Baxa a J. Maříková-Kubková zdůrazňují, že stojí na úpatí kopce, odkud je dobrý výhled na komunikační osu Nitranska, a proto „bychom důvody pro jeho výstavbu měli hledat spíše v dějích 2. poloviny 10. století“ (s. 100), M. Ruttkay se domnívá, že „celkový charakter murované stavby nasvědčuje predrománskemu, resp. veľkomoravskému pôvodu“ (s. 45).

Klademe-li si otázku, proč badatelé o slovenských kostelech takřkají od boku střílejí konkrétní, překvapivě časná datace, leccos naznačuje už sám název prvního příspěvku v referovaném sborníku: *Románské umenie – umenie pokroku*. Záhy pak seznáme, že památkáři ruku v ruce s archeology a historiky umění usilovně pracují na účelovém obrazu Nitranska jakožto významného kulturního ohniska doby veľkomoravské i arpádovské. A tuto jeho domnělou výlučnost přenášejí nejen do centrálních lokalit, ale i na venkovské osídlení. Nikoli náhodou je v referovaném sborníku otištěna mapa

raně středověkého Slovenska coby státu, nepřekvapivě v dnešních hranicích: *Nitriansko – prvý štátny utvar predkov Slovákov*. Maně se pak vybaví nedozírné škody na památkovém fondu, za nimiž stál tendenční zájem o Velkou Moravu v Československu v 50.–80. letech 20. století. Na Slovensku se tyto snahy v podstatě kontinuálně odvíjejí od vykopávek J. Böhma a V. Mencla, kteří se ve 30. letech 20. stol. pokoušeli v Nitře objevit Pribinův kostel. Od té doby se na zdejší koncepci výzkumu raně středověké sakrální architektury prakticky nic nezměnilo.

Jan Kypta

Felicia Schmaedecke: Das Kloster Mariazell auf dem Beerenberg bei Winterthur. Neuauwertung der Ausgrabungen 1970–1972 im ehemaligen Augustiner-Chorherrenstift. Mit Beiträgen von A. Matter – Ch. Sieber – M. Hertrich – Ch. Hübner – E. Langenegger – P. Nagy – B. Zäch. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 38. Schweizerischer Burgenverein, Basel 2011. 343 str., 2 plánové přílohy.

Byť církevní archeologie (a stavební historie) patří v německojazyčných zemích k těm nejvíce vitálním odnožím medievistiky, jednotlivé druhy památek došly z její strany různé pozornosti – monografií konkrétních klášterů bychom vypočetili řádově méně než farních městských chrámů. Dosaďadní bádání se proto zásadním způsobem posouvá díky prezentované knize, jež přináší všestranné zhodnocení rozsáhlého odkryvu zaniklého kláštera Mariazell v severním Švýcarsku, osazeného augustiniány kanovníky. Založen byl na místě poustevny uprostřed lesa na terase pod vrcholem kopce Beerenberg ve vzdálenosti asi 6 km od města Winterthur. V letech 1970–1972, za dosti krátkou dobu, byly prakticky v úplnosti odkryty základy a místy i větší torza nadzemních zdí všech hlavních konventních budov. Je důležité zdůraznit, že i při spěchu na terénní práce vznikla zevrubná a kvalitní dokumentace. Její reprezentativní výběr tvoří stěžejní složku ilustrací v přítomné publikaci. Měli bychom si osvojit návyky švýcarských archeologů, kteří už po řadu desetiletí s vysokou řemeslnou zručností pořizují detailní a hlavně názorné kresby i výborné fotografie stavebních konstrukcí a přilehlých zásypů. Náškok mají díky dlouhodobé tradici komplexního oboru *Bauforschung*, který stírá umělou, často i kontraproduktivní hranici mezi stavebněhistorickým průzkumem a archeologickým odkryvem. A při vyhodnocování terénních poznatků pravidelně a rovnocenně spolupracují s historiky. Také se sluší připomenout,

že se švýcarským badatelům postupně daří řádně publikovat rozsáhlé archeologické výzkumy ze 60.–80. let 20. století. Jen pod vedením F. Schmaedecke už vzniklo několik souborných monografií vyrovnávajících letité dluhy.

Jedním z mnoha zářných příkladů švýcarského mezioborového bádání o středověké architektuře je recenzovaná kniha. Historik Ch. Sieber ze stovek kusých zmínek i obsáhlejších zápisů sestavil základní obraz proměn kultovního místa na Beerenbergu, do něhož dobře zapadají konkrétní výsledky archeologického výzkumu. Dochované písemnosti sice jen výjimečně umožňují datovat jednotlivé stavební etapy, nicméně jako celek jasně podávají představu o hlavních periodách vývoje sakrálního areálu. Rozsah i kvalita stavebních prací totiž bezprostředně odvisely od náklonnosti mocných a movitých dobrodinců, jejichž vazby ke klášteru lze na časové ose poměrně dobře sledovat. Dějiny daného místa se odvíjejí od r. 1318, kdy zde laický bratr původem z Winterthuru zřídil poustevnu s kaplí, určenou pro pobyt františkánských terciářů. Základy prvotní svatyně se z větší části dochovaly pod podlahou pozdějšího konventního chrámu. Jednalo se o prostou, ovšem poměrně prostornou stavbu obdélného půdorysu s neodděleným presbytářem. Poustevna se v regulérní řeholní instituci měnila postupně; v r. 1355 se zde z popudu františkánského mnicha, posléze prvního převora, ustavilo duchovní společenství tzv. třetího řádu, v r. 1365 následovalo založení augustiniánského kláštera. Záštitu nad ním se chopili habsburští vévodové (kteří svolili už ke zřízení poustevny) spolu s kostnickými biskupy. Zdejší mnišská komunita se rozrostla nanejvýš na devět mužů, nikoli ale v důsledku omezených prostředků, nýbrž z idejí prvních řeholníků, kteří pěstovali mystickou zbožnost hornorýnské tradice (po vzoru tzv. *Gottesfreunde*). Jejich představám vyhovoval strohý, spiritualitou prodchnutý klášter v ústraní.

Ch. Sieber zmiňuje řadu konkrétních projevů náklonnosti vysokých církevních hodnostářů a zeměpánů, za jejichž součinnosti se klášteru zpočátku dostávalo vydatných zdrojů příjmů. Předně to byla privilegia na konání několika výročních mší a na poskytování odpustků, v letech 1372–1399 udělená dokonce jedenáctkrát. Z vybraných peněz od poutníků měly být placeny – jak se v listinách opakovaně připomíná – stavební práce a zakoupeny liturgické předměty. Nadto řeholníci v r. 1374 na přímluvu Habsburků obdrželi od papeže povolení k pohřbívání laických osob na klášterní půdě, což bezpochyby také výrazně rozšířilo zástupy dobrodinců toužících po spáse. Není tedy překvapivé, že do této doby spadají i zápisy o svěcení konkrétních oltářů v kon-

ventním chrámu, které vypovídají o průběhu jeho výstavby: v chóru se sloužily mše od r. 1372, v trojlodí od r. 1378. Až do počátku 15. stol. se rozrůstaly i klášterní drážavy, řeholníci si pro své potřeby zakoupili rovněž dům ve Winterthuru.

Základní představa o postupném procesu budování kláštera Mariazell, k níž při rozboru písemných pramenů dospěl Ch. Sieber, se shoduje s relativní periodizací stavebních etap, jak je utřídila F. Schmaedecke podle dokumentace autora výzkumu (s nímž se mnohdy neshodla; při sporných momentech vycházela zvláště z kvalitních fotografií). V rámci konventu vznikla jako první obytná budova (mohla sloužit už bratrstvu v mezidobí 1355–1365), kolmo připojená ke kapli někdejší poustevny. Původní svatyně byla kompletně zbořena, nahradila ji bazilika o nezvyklém půdorysu – pouze se čtyřmi nárožními: na trojlodí navázal stejně dlouhý, rovně zakončený presbytář, který byl po celé své délce doplněn o dvě postranní kaple, plynule navazující na podélná průčelí bočních lodí. Uvnitř bylo laické trojlodí odděleno letnerem, za nímž probíhala chodba, která řeholníkům umožňovala nerušený přístup do hlavního chóru a postranních kaplí, v nichž se sloužily soukromé pobožnosti. Liturgie se často odbývaly i na západní straně letneru, kde byly v jedné řadě umístěny čtyři oltáře. Zaklenut byl pouze trojdílný závěr a úzký prostor před chórovou přepážkou. Klausura sestávala z neklenuté křížové chodby, k níž se toliko na jedné straně připojovala obytná budova. Tím vzniklo jádro konventu, které se až do zrušení kláštera prakticky nezměnilo. Chrám i klausura byly budovány v průběhu celé 2. pol. 14. století. F. Schmaedecke na základě důkladného srovnávacího studia považuje stavební podobu kláštera na Beerenbergu za vysloveně konzervativní dílo, po dispoziční i formální stránce důsledně odvozené z fundací 12.–13. století. Tyto filiační vztahy klade do přímé souvislosti s reformním úsilím prvních mnichů. Vylučuje tedy, že to byla z nouze ctnost. Míni, že klášter se ve 2. pol. 14. stol. těšil velkému zájmu významných světských i církevních dobrodinců, kteří byli schopni zajistit (a patrně i ochotni vynaložit) prostředky k výstavbě mnohem náročnějšího konventního chrámu. Zprvu zdánlivý nesoulad výpovědí písemných a hmotných pramenů tím – při zohlednění duchovního prostředí prvotní komunity – dochází velice důvěryhodného rozřešení.

V klášteře se podařilo objevit i hrob zakladatele a současně prvního převora, a to ve shodě s písemnými zmínkami o prostoru křížové chodby jako místu jeho posmrtného kultu. Konkrétní doklady přinesl už archeologický výzkum v letech 1970–1972.

Jenže tehdy nebyly doceněny. V jihozápadním koutu chodby se odkryv zastavil na úrovni podlahy, v níž se zde dochovaly fragmenty pečlivě opracované kamenné desky a ve stěně nad ní drobná nika pro světlo. To zaujalo autory přítomné publikace, kteří podnítili drobný revizní výzkum daného místa. Podle očekávání byl v r. 2009 pod fragmenty desky odkryt hrob předního člena mnišské komunity, nejspíš prvního převora. Z písemných pramenů vyplývá, že ve středověku mu byla vzdávána velká úcta, podobně jako světcí (včetně připsání zázraků). F. Schmaedecke předpokládá, že ona kamenná deska tvořila podklad pro masivnější kamennou (zaniklou) tumbu. V blízkém okolí byly zjištěny pohřby dalších řeholníků, na jejichž kostrách antropologové opakovaně rozpoznali důsledky artrozy. Předpokládají, že vážná poškození kloubů na končetinách i četné deformace krčních obratlů byly zapříčiněny dlouhodobými meditativními cvičeními. Prostor rajskeho dvora si za místo svého posledního odpočinku zvolily i laické osoby, především měšťané z Winterthuru, kteří klášter obmysleli štedrými dary. Toho nesporným dokladem jsou nalezené ostatky žen.

Lze-li 14. stol. zjednodušeně hodnotit jako dobu rozkvětu kláštera po všech stránkách, v 15. stol. nejen ustaly větší stavební práce, ale také nastal hluboký duchovní rozvrat zdejší mnišské komunity. Ch. Sieber přehledně vypočítává vnější i vnitřní příčiny neúspěšného úpadku zpočátku slibně se rozvíjejícího kulturního centra. V 1. pol. 15. stol. se v alpském prostoru rychle měnily mocenské poměry, což pro klášter znamenalo ztrátu klíčových příznivců v příslušnicích habsburského rodu a zároveň jej začlenilo do území ovládaného městskými státy, zejména curyšským. Mohli-li řeholníci jen trpěně přihlížet politickým zvratům, a tedy rozpadu sociálních vazeb svého domu, do úpadku duchovního života se dostali vlastním přičiněním. Od počátku 15. stol. v pramenech církevní i městské proveniencce přibývají zmínky o jejich povážlivém odklonu od přísných klausurních regulí. Krize dostoupila svého vrcholu v r. 1482, v němž papež zrušil právě tu z odnoží řádu augustiniánů, k níž patřili i kanovníci mariazellští. Tehdy se curyšská městská obec jakožto držitelka zeměpanských pravomocí pokusila klášter na Beerenbergu reformovat tak, že jej začlenila do kongregace kolem nizozemského kláštera Windesheim. Nově přichozí mniši se pokusili o obrodu klausurního života, ovšem jen s krátkodobým úspěchem. Vše se rychle vrátilo do zaběhaných kolejí. Nejenže byl severošvýcarský klášter příliš vzdálen od dolnorýnského ohniska nového duchovního hnutí, ale hlavně pevně setrval v síti regionální

sociálních vazeb. Většina původních řeholníků totiž měla vlivné zastánce v příbuzných, kteří patřili k elitní vrstvě winterthurských měšťanů. Městské prostředí tak paradoxně bylo zdrojem přesně protichůdných snah. Ovšem ani klášter Mariazell, který na přelomu 15. a 16. stol. rychle ztrácel i místní podporovatele, nepřechkal dobu reformace. Zrušen byl v r. 1527, poté se někdejší kulturní centrum ocitlo ve světských rukách. Do konce 16. stol. byly některé budovy příležitostně využívány k pobývání. Už v 17. stol. se celý areál nacházel v troskách. Jejich podobu zachycují dobové, poměrně podrobné kresby, které představují cennou oporu pro rekonstrukci konventního kostela.

Z rozboru nálezových situací vyplývá, že jádro kláštera prošlo v 15. stol. jen dílčími stavebními úpravami, z nichž nejvýraznější byla obnova letneru. Nicméně po vnější i vnitřní straně ohradní zdi vznikaly jednotlivé obytné i hospodářské budovy. Z nich zaujme zvláště ta nejméně výstavná – drobný dřevěný objekt při hlavní bráně. Z něho se dobře dochovalo torzo několikrát přestavěné masivní pece, která svou konstrukcí patří do skupiny teplovzdušných otopných zařízení. Na rozdíl od mnoha jiných podobných pecí v klášterním prostředí ale není umístěna ani v klausuře, ani není zapuštěna pod podlahu místnosti. F. Schmaedecke při její funkční interpretaci vychází z názorného ikonografického dokladu, podle něhož si můžeme utvořit velice přesnou představu, jak na Beerenbergu objevená pec fungovala, a sice v parní lázni. V pozadí žánrové scény spatřujeme ve stěně vytápěné místnosti velkou niku, v tylu otevřenou do vedlejšího prostoru, v němž jsou patrné velké oblázky. Pod nimi se jistě nacházela topná komora pece. Tomu odpovídá i pojednávaná nálezová situace: nad vlastním topeništěm se dochovaly cihelné pasy, mezi něž se propadly četné oblázky. O každodennosti v klášteře v závěru středověku dále vypovídají drobné předměty, jejichž zhodnocení se chopila A. Matter. Do pozdního 15. stol. datuje fragmenty kachlů, které se co do pestrého výzdobného rejstříku i řemeslné kvality shodují s běžnými soudobými soubory z měst a hradů. Při jejich hodnocení upozorňuje i na střepy stolních skleněných nádob, které pokládá rovněž za doklad vyšší životní úrovně, jíž se řeholníci vzdalovali požadavkům svých předchůdců ze 14. století.

Kolektivní publikace o klášteře Mariazell skýtá díky vysokým výpovědním schopnostem písemných a hmotných pramenů hluboký vhled do chodu kulturního centra, které prošlo velice dynamickým vývojem. Po jednotlivých časových etapách si můžeme učinit ucelenou představu o příčinách

i projevech zjiřené, nebo naopak povážlivě rozvolněné duchovní atmosféry. Na straně jedné sledujeme osudy a tužby konkrétních řeholníků, zvláště plasticity prvních převorů, na straně druhé různě motivované činy široké skupiny světských a církevních osob, které buď nepřímo ovlivňovaly, nebo záměrně zasahovaly do klášterního dění a jeho architektonické tváře. Už kolem prvotní poustevny se utvořil široký okruh příznivců, za jejichž vydatného přispění došlo k založení regulérního řádového domu. Ve 14. stol. se z něj stalo ohnisko mystické zbožnosti s františkánskými kořeny, což se projevilo v skromné stavební podobě konventu. Jenže už záhy, od přelomu 14. a 15. stol., se místní řeholníci do té míry vzdávali nároků na život v pokoře a chudobě, až ze sebe učinili cíl snah o reformu, ovšem neúspěšnou.

Nad dějinami kláštera Mariazell lze přemýšlet o celé řadě dílčích témat studia pozdně středověké zbožnosti. K těm nejzajímavějším patří poměr prostorově odloučeného kulturního místa k městskému prostředí, zosobněnému bohatými rodinami z blízkého Winterthuru. A tím se zpětně dostáváme k obecnějším otázkám po významech těch bran spásy, v pozdním středověku nově (a s novými významy) zakládaných za hradbami měst a zároveň ve výrazných krajinných dominantách. Podstatné rozdílly vůči tradici staršího středověku, které předznamenávají novověký vývoj, se projevily už v samých počátcích daného místa: vznikla zde poustevna značně odlišného typu, než jak bývá líčena ve světeckých legendách. Duchovní cvičení na Beerenbergu, ve zdánlivě pustině, podstupovali především laičtí bratři z řad měšťanstva, nikoli samojediný svatý muž. Ovšem ještě bylo zapotřebí velké přízně zeměpána a biskupů, aby se z kopce u Winterthuru alespoň nakrátko stalo kulturní centrum nadregionálního významu.

Jan Kypta

Studia mediaevalia Pragensia 11. Vyd. Univerzita Karlova v Praze v Nakladatelství Karolinum, Praha 2012. 273 str.

Tematicky a žánrově pestrý soubor příspěvků je uvozen esejem *J. Slámy* (9–16) o dějinách výuky archeologie pravěku a středověku na Karlově univerzitě. Autor v chronologickém sledu, dovedeném k r. 1989, svižně skicuje přínos, badatelské výsledky i povahové rysy vedoucích pedagogů, kteří se zasadili o vznik a rozvoj daného studijního oboru. Z dnešního pohledu je zvláště zajímavá etapa za normalizace. Jenže právě tehdejší dění je glosováno s malou výpovědní hodnotou. Ač J. Sláma patří k nesmlouvavým kritikům poměrů za komunistické

éry, velice oceňuje profesní klady tehdejšího prominentního badatele M. Richtera, který v 80. letech zařídil archeologii i na univerzitě. Jeho památce je ostatně věnován referovaný svazek.

Jádro sborníku tvoří texty k ranému středověku. *M. Odler* (17–96) předkládá upravenou verzi diplomové práce, kterou pojal jako přehled sídelněhistorického bádání o Karpatské kotlině v době tzv. avarského kaganátu. Na rozdíl od hlavního proudu slovenského a maďarského bádání se v prvé řadě zamýšlí nikoli nad rozdílnými, nýbrž nad společnými rysy hmotné kultury v sousedních oblastech, které bývají tradičně chápány buď jako „slovanské“, nebo „avarské“. Po vzoru W. Pohla jde střední cestou mezi názory badatelů, kteří popírají etnickou interpretaci hmotných pramenů jako takovou, a snahami regionálních badatelů o důsledné rozřídění archeologických nálezů podle etnického klíče. Zdařile vysvětluje, proč oba tyto směry ve své krajní podobě vedou na scestí.

A. Pollex (97–116) dává k diskusi další ze svých mnoha teoretických výkladových modelů otisku christianizace v pohřebním ritu Polabských Slovanů. Kvůli tomu je však opakovaně podrobován zdrcující kritice ze strany německých i polských badatelů, přičemž lze tušit, že jeho nejnovější úvahy rovněž dojdou ohlasu. Stále se totiž dopouští téže chyby: proces christianizace nepatřičně studuje jako samostatný jev, resp. jako jednu jedinou příčinu přechodu od žarového ke kostrovému ritu. A navíc postupuje zkratkovitě, když přidavky v kostrových hrobech považuje *a priori* za doklad nedůsledného potření pohanských zvyků. Oba tyto předpoklady kombinuje (v tzv. důkazu kruhem) i nyní, a sice na příkladu řadových nekostelních pohřebišť na venkově v 11.–12. století. Pokládá je za jakousi přechodnou fázi mezi pohanstvím a křesťanstvím, což zdůvodňuje vyšším zastoupením hrobů s jezdeckou výstrojí a zbraněmi v periferních oblastech oproti centrálním sídlům. Co když je ale tento rozdíl jen zdánlivý, resp. způsobený odlišným chronologickým kontextem srovnávaných lokalit? Tuto důležitou otázku si A. Pollex neklade. Co je však vážnější, na úkor modelové interpretace účelově zachází s konkrétními hmotnými prameny, a to když smlčuje celou řadu nálezů bohatě vybavených hrobů v blízkosti hradišť. Pokud přece některé z nich okrajově zmiňuje, účelově zdůrazňuje, že příslušná pohřebišť leží na okraji té které sídelní aglomerace, a tím pádem prý také dokládají přežívání pohanských zvyků na jakési periférii. Netřeba řetězit další dílčí výhrady, neboť Pollexův výkladový konstrukt troskotá právě na skutečnosti, že exkluzivní hrobové přidavky se objevují až s počátky christianizace.

A navíc je dnes všeobecně uznáváno, že ani změnu pohřebního ritu nelze zploštěle interpretovat toliko v kontextu náboženských představ, nemenší vliv na okázalé pohřební rituály totiž měly změny sociální struktury. Přesto jsou Pollexovy studie poučné, ovšem v tom smyslu, abychom se vyvarovali podobných přehmatů, které činí badatel hluboce zaujatý svým „velkým“ tématem, avšak geograficky i chronologicky až příliš úzce vymezeným.

L. Kos (117–175) se ve své bakalářské práci zaměřil na raně středověké dřevohliněné hradby s čelní kamennou plentou. Ze středoevropské literatury sesbíral velké množství faktografických údajů, které pak mechanicky roztrídil do jednotlivých kapitol – konstrukce, chronologie, geografie. Kdo neví, jak vypadaly fortifikace hradišť západních Slovanů, toho Kosova práce zaujme. Představuje stručný přehled výzkumu a úvod do dané problematiky.

Zato bakalářské práci P. Drnovského (177–226) nelze upírat přínos pro současné bádání. Autor tzv. zpracoval dosud prakticky neznámý, k tomu rozsáhlý soubor rozličných předmětů, které před bezmála sto lety zachránil muzejník E. Dufek při stavbě nové strouhy potoka ve vsi Třebověte u Hořic ve východních Čechách. Nálezce zároveň pořídil na tu dobu podrobnou dokumentaci odkrytých kamenných zdí a dřevěných konstrukcí, které určil jako pozůstatky zaniklé vodní tvrze. Jenže zhotovené plány a fotografie dovolují toliko spekulovat nad chronologií i funkcí daných staveb. P. Drnovský je ale jiného názoru. Domnívá se, že vzhledem k celkové interpretaci torz konstrukcí poskytuje Dufkem souběžně zachráněný soubor drobných předmětů, mezi nimiž se objevují i kusy, které jednoznačně (převážně ovšem jen rámcově) přiřadíme k vyššímu sociálnímu prostředí. Načež autor pokládá za dosti pravděpodobné, že v daném místě bylo zčásti vykopáno jádro tvrze, v písemných pramenech zmiňované od 14. do počátku 17. století. Zvažuje i další interpretační možnosti – mlýn či hospodářské zázemí tvrze –, jež však považuje za sotva přijatelné hypotézy. A v závěru bez okolů konstatuje, že „třebovětický soubor se díky svému charakteru řadí mezi přední kolekce ze sídel drobné šlechty na našem území“ (s. 216). Za tímto úsudkem se však skrývá hned několik zásadních metodických pochybení.

Předně je nutné si uvědomit, že úvahu o vyšším sociálním kontextu lze opíjet jen o vybrané předměty, které všechny pocházejí z přelomu 16. a 17. století. A tehdy – jak sám autor uvádí – třebovětickou tvrz vlastnili Zárubové z Hustiřan, v r. 1586 povýšení do panského stavu. V daném případě je tedy spojení venkovské tvrze se sídlem drobné šlechty vyslovené zavádějící. A co se týče nalezených předmětů, které

lze datovat do 14.–15. stol., takové se stejně běžně objevují na tvrzích i v poddanských usedlostech, což platí i pro součásti jezdecké výstroje jako jediných výraznějších kusech třebovětického souboru z pozdního středověku. K nalezeným gotickým kachlům připomeňme, že jejich datování může být jen intervalové, tedy pokrývající i celé 16. století.

Problematická je i Drnovského interpretace konkrétních „luxusních“ předmětů z raného novověku. Výrazný podíl mezi nimi zaujímají skleněné nádoby, což samo o sobě má jen malou výpovědní hodnotu, neboť sklo se od 16. stol. běžně objevovalo i v domácnostech sedláků. S majiteli třebovětické tvrze lze spojit – ovšem jen podmíněně – torzo malované číše s erbem Zárubů z Hustiřan z 2. pol. 16. století. P. Drnovský právě ji považuje za hlavní oporu svého závěru, že posuzované stavební konstrukce patří k rezidenčnímu jádru tvrze. Tomu lze oponovat ve dvou směrech:

1) O „cestě“ číše (a třeba i nalezené lebky medvěda jakožto dokladu exkluzivní trofeje) do místa, kde byla na počátku 20. stol. vykopána, nevíme zjehla nic. Nezbyvá než připustit i možnost, že někde v areálu tvrze či jejího hospodářského zázemí mohla být uložena třeba až do konce 17. stol., a teprve poté vyhozena (kupř. jako veteš). Navíc se v místě, kde byla nalezena, mohla ocitnout až druhotně, jako součást nějaké terénní vyrovnávky. A hlavně mějme stále na paměti, že o relativní chronologii stavebních konstrukcí a drobných předmětů nevíme zjehla nic. Vždyť ani nemůžeme vyloučit, že Dufkem dokumentované bytelné zdi vznikly teprve v 17., ba i 18. století.

2) P. Drnovský považuje nalezenou číši s velkou pravděpodobností za součást svatební sady, což je sice tradiční (v literatuře běžná) interpretace podobných předmětů, ovšem důkazy pro dané tvrzení namnoze chybějí. Ne všechny předměty zdobené erby lze přímočaře ztotožnit s členy příslušných rodů. Lze si totiž dobře představit, že takové číše sloužily i jako dary (např. správcům panských statků), příp. jako běžné vybavení venkovských rezidencí členů panského rodu. Tím vyvstává podstatná otázka: Jak často (či zda vůbec) Zárubové z Hustiřan na třebovětické tvrzi pobývali? Pro konkrétní odpověď se nám nedostávají argumenty.

O interpretaci nalezené číše se však přece můžeme pokusit. Nahlédneme-li na ni jako na řemeslný výrobek, seznáme, že v dané době se jednalo o poměrně běžný kus svátečního stolního nádobí i v měšťanských kruzích, což dokládají i P. Drnovským shromážděné archeologické doklady. Reprezentativní představu o nárocích vyšší šlechty v renesanční době však poskytují nikoli archeologické nálezy,

nýbrž písemné prameny, najmě inventáře, stejně jako ikonografie. Pokud tedy chceme spekulovat o podobě svatební číše Zárubů z Hustířan, pak bychom vzhledem k panskému stavu měli pomýšlet na tepané stříbrné a pozlacené nádoby, které byly mnohonásobně nákladnější než ona nalezená skleněná číše – vždyť tu si mohli dovolit i běžní měšťané. Je-li pravděpodobné, že na ni byl vyobrazen manželský šlechtický pár i s aliančními erby, to samo o sobě vůbec nedokládá, že ji tito urozenci použili, natož při svatbě.

P. Drnovský si dal opravdu záležet, aby dohledal kdejakou analogii konkrétního předmětu, ovšem výhradně v archeologické literatuře. Taková snaha je ale marná, když v závěrečném hodnocení postupoval přesně proti zásadám pramenné kritiky. Značně různorodé předměty, nadto z velkého rozpětí 14.–17. stol. a neznámého původu, totiž posoudil jako jednu množinu, kterou přiřkl k sídlu drobné šlechty. Je smutné, že se tak stalo právě pod dohledem pražských pedagogů, kteří si tolik zakládají

na propojování archeologie středověku a novověku s ostatními historickými vědami. Tentokrát by rada byla dosti laciná – poohlédnout se po některých z mnoha publikovaných inventářů z raného novověku či po nesčetných ikonografických pramenech, a když nic jiného, tak zalistovat alespoň *Dějiny hmotné kultury III/1* manželů Petráňových. Mimochodem, panský stav nepatří do kategorie drobná šlechta.

V závěru sborníku se *D. Leśniewska* (227–263) zamýšlí nad „mýtem“ slovanské sounáležitosti ve spisech středověkých a raně novověkých učenců. Sleduje, jak vysvětlovali původ Slovanů, jak oceňovali slovanské jazyky a jak pěstovali cyrilometodějskou tradici. Na úplný konec je zařazen „rozhovor“ současných učenců, medievistů (265–273). J. Klápště se táže, K. Modzelewski vzpomíná na léta, kdy byl historikem a kdy se stal revolucionářem a agitátorem, s jakými pohnutkami aktivně vstupoval do politického dění, proč byl poté vězněn.

Jan Kypta